۸۹
صــــ

کتاب کتبخانہ میں بعد از ترتیب
(ع) پہونچ گئی ہے
عبد الکریم ۲۱ جولائی
[illegible]

ریاز خوردن ص ۱ تا ۷ و ص ۴۰ و ۴۲ و ۹۲ و ۹۳ و ۱۰۵

برادر مہربانم
حضرت عبد الرحمن صاحب ...
[illegible]

عبد العزیز ... سال ...
۱۳۴۱
روز دوشنبه ۱۶ جنوری [illegible]
واپس داده شد
عبد العزیز [illegible]
اسد اللہ
[illegible]

فتاوی عزیزی

جلد اول

از امام العلماء، قدوة الفضلاء، اوحد محدثین عرب و عجم قطب
سماء الشرف و الکرم ہادی الخلق الی سواء السبیل مصداق علماء
امتی کانبیاء بنی اسرائیل زبدۂ ارباب تمیز عزیز الفقہاء والاتقیاء
حضرت مولانا شاہ عبد العزیز صاحب دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

بہ تصحیح تام و تنقیح تمام باہتمام احقر انام محمد عبد الاحد وفقہ اللہ التزود لغد

در مطبع مجتبائی واقع دہلی بحسن زیبائش طبع گردید

سنہ ۱۳۲۲ ہجری

بعد حمد خدای جل وعلا ونعت حضرت سرور انبیا صلے اللہ علیہ وسلم بر ضمائر طالبان ہدایت وبصائر مشتریان درایت مخفی مباد کہ از دیر باز چنین آرزوی بود کہ فتاوای امام المتقین رئیس الکاملین قدوۂ ارباب تمیز حضرت مولانا شاہ عبد العزیز صاحب محدث دہلوی رحمہ اللہ تعالی کہ حضرت ایشان وقتاً فوقتاً بجواب سائلین نوشتہ اند ودران مسائل ونکات عجیبہ وغریبہ بیان فرمودہ اند اگر میسر شوند آن را یکجا جمع کردہ شائع کردہ شود تا خلقے کہ از فیضان ظاہری وباطنی ایشان مستفیض است ازین نیز بہرہ وافی بردارد وشائقین از اجوبۂ مسائل مالاینحل کہ علمای عصر ودیگر طالبین استفسار نمودہ اند اطلاع یابند ومحظوظ شوند فالحمد للہ علی ذلک کہ بتوجہات کامل اکمل فاضل اجل مجموعۂ خوبہای بیکران مولانا خلیل الرحمن صاحب برہان پوری حال وارد بلدۂ حیدر آباد دکن حفظہ اللہ عن شرور الزمن والفتن حسب تمنای دلی حاصل گردید پس بموجب آنکہ السعی منی والاتمام من اللہ تعالی آن مجموعہ را بامسرع ازمنہ بتصحیح حضرت مولانا مولوی محمد احسن صاحب مدظلہ العالی وبہ حسن سعی کارپردازان مطبع از حلیہ طبع محلی ساختہ پیشکش ناظرین وشائقین کردہ آمد ودر اواخر این مجموعہ برای نزہتہ ناظرین مختصر حالات وانساب وکمالات کہ حضرت مرزا محمد بیگ صاحب دہلوی نوشتہ اند ملحق کردہ شدہ است باید دید۔

وما توفیقی الا باللہ

محمد عبد الاحد عفا اللہ عنہ الصمد مالک مطبع مجتبائی دہلی

۲۷۔ رمضان المبارک سنہ ۱۳۱۱ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

برخی از احوال افضل الفضلا اکمل الکملاء خاتم المحدثین زبدة المفسرین قدوۂ اہل صفا و تمیز حضرة مولانا شاہ عبد العزیز محدث دہلوی قدس سرہ العزیز

بدانکہ مولانا شاہ عبد العزیز ابن شیخ اجل ولی اللہ محدث دہلوی قدس سرہ بقیة السلف حجة الخلف خاتم المفسرین امام المحدثین جامع علوم ظاہری و باطنی بود در علم و حلم و زہد و ورع و تقوی و تدریس و تلقین رتبہ بلند و مقامی ارجمند داشت خلقی بے تعداد و بے شمار از عرب و عجم بشاگردی آن زبدة الابرار بہرہ یاب شدہ بمقام فضیلت و تکمیل رسید و شاگردان وی در اقالیم دور و دراز رسیدہ باب علوم دین بروے خلق کشادند و فیضیاب ساختند **ولادت** شریف ایشان ۱۱۵۹ھ ہجریہ مقدسہ است و اسم شریف تاریخی غلام حلیم ست تمامی علوم و نسبت باطنی از والد ماجد خویش حاصل نمود (و او کاملے بود کہ نظیر ایشان علاوہ ہند در دیگر بلاد ہم نبود چنانچہ صاحب سیر الاخیار می گوید کہ حضرت شاہ ولی اللہ دہلوی والد مولانا مرحوم از فحول علماء عصر جامع معقول و منقول و از حقائق و معارف آگاہ بود بارشاد مریدان می پرداخت و تدریس علوم عقلی و نقلی استعمال داشت محدثی بود بہفت سال سند احادیث در مکہ معظمہ و مدینہ منورہ زادہما اللہ شرفاً و تعظیماً نمودہ بود و بعد ازان بہند آمدہ در دہلی کہنہ مسکن داشت شہرہ آفاق بود و مجمع فضلاے روزگار از دور دراز شہرہا آمدہ سند حدیث میگرفتند مثل وے محدثے و مفسرے و فقیہے بعد شیخ عبد الحق رحمہ کم بوجود آمدہ صحاح ستہ از بر داشت و باسناد صحیح حدیث را نقل میفرمود و در سنہ یازدہ صد و ہفتاد و پنج ہجری بعالم آخرت شتافت انتہی **باید دانست** کہ طریقہ سلوک ایشان موسوم بہ ولی اللہی است و آن اقرب طرق وصول الی اللہ است چنانچہ والد ماجد ایشان در تفہیمات الٰہیہ میفرمایند قد من اللہ سبحانہ علی و علی اہل زمانی بان منحنی طریقا من السلوک ہی اقرب الطرق و ہی مرکبة من خمس اقترابات اعنی الایمان الحقیقی و قرب النوافل و قرب الوجوب و قرب الفرائض و قرب الملکوت و جعل ہذہ الطریقة غایة من ارادہا اتاہ اللہ تعالیٰ و قسمنی ربی جل جلالہ انا جعلناک امام ہذہ الطریقة و اوصلناک ذروة سنامہا و سددنا طرق الوصول الی حقیقة القرب کلہا الیوم غیر طریقة واحدة و ہو محبتک و الانقیاد

لک فالسماء لیس علی من عاداک بسماء و لیست الارض علیہ بارض فاہل المغرب و اہل المشرق کلہم رعیتک و انت سلطانہم علموا او لم یعلموا فان علموا فازوا و ان جہلوا خابوا انتہی۔

ترجمہ البتہ احسان کرد اللہ سبحانہ بر من و بر مردمان عہد من کہ عطا نمود مرا طریقہ سلوک کہ قریب تر است از طرق دیگر و آن مرکب از پنج است **اول** ایمان حقیقی **دوم** قرب نوافل **سوم** قرب وجوب **چہارم** قرب فرائض **پنجم** قرب ملکوت و گردانیدہ است این طریقہ را غایت طرق ہر کہ برین حصول طریقہ ارادہ کند حق تعالیٰ او را خواہد داد و رب من جل جلالہ علم دادم را کہ بیشک مقرر گردانیدیم ترا امام این طریقہ و رسانیدیم ترا بر بلندی کوہان و بند ساختیم امروز جملہ طرق وصول قرب حقیقت بجز این طریقہ و آن محبت و اتباع تست پس بران کسیکہ عناد دارد از تو آسمان آسمان نیست و زمین زمین نہ پس اہل مغرب و اہل مشرق ہمہ ایشان رعیت تو اند و تو سلطان ایشان دانند یا ندانند پس اگر دانند بمراد رسند و اگر ندانند در خسران مانند انتہی **نسب ایشان** از واسطہ سی و چہار تا بحضرت امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ بدین سند میرسد کہ عبد العزیز بن ولی اللہ بن عبد الرحیم بن وجیہ الدین شہید بن معظم بن منصور بن احمد بن محمود بن قوام الدین عرف قاضی قاذن بن قاضی قاسم بن قاضی کبیر عرف قاضی بدہا بن عبد الملک بن قطب الدین بن کمال الدین بن شمس الدین المفتی عرف قاضی پیران بن شیر ملک بن عطا ملک بن ابو الفتح ملک بن عمر الحاکم مالک بن عادل ملک بن فاروق بن جرجیس بن احمد بن محمد شہریار بن عثمان بن ہامان بن ہمایون بن قریش بن سلیمان بن عفان بن عبد اللہ بن محمد بن عبد اللہ بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہم اجمعین ہکذا فی قرة العیون مولانا مرحوم مرجع علماء و مشائخ بود بتمامی علوم متداولہ و غیر متداولہ و فنون عقلیہ و نقلیہ دستگاہ فوق البیان می داشت بکثرت حفظ و علم تعبیر رویا و سلیقۂ وعظ و انشاد نجوم و تحقیقات نفائس علوم و مذاکرہ و مباحثہ خصوم ممتاز بین الاقران و معتقد فیہ موافق و مخالف بود چنانچہ تمامی علماء و فضلا و فقراء و سلاطین و امراے شیعہ و سنی در مدح وے زبان تر دارند صاحب دلائل و براہین بود ہر حجتے کہ می کرد قاطع بود و ہر دلیلے کہ پیش می آورد محکم **تفسیر عزیزی** کہ در تفسیر سورہ بقرہ و دو جزو آخرین قرآن است بغایت محبوب و مقبول خلائق است و احدی از علماے سلف بہ این چنین بیان در تفسیر نپرداختہ و کتاب تحفہ اثنا عشریہ در عقائد اہل تشیع باین خوبی و تحقیق تصنیف فرمودہ کہ علماء شیعہ از جواب آن لاجواب ہستند و بغایت معتقد و مرید اند تمامی عمر خود را در تدریس و افتاء و فصل خصومات و وعظ و تربیت و تکمیل تلمیذان بسر بردہ و جاہ و عزت ظاہری بکمال باطنی حاصل نمود و در ملک ہندوستان ریاست علم و عمل بر ایشان و بر برادران ختم است در ہند و در ولایت دیگر ہم کسی بنظر نمی آید کہ سند تلمذی یا استفادہ ظاہری و باطنی نسبت این خاندان نہ داشتہ باشد یا نسبت شاگردی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

برخی از احوال افضل الفضلاء اکمل الکملاء خاتم المحدثین زبدۃ المفسرین قدوۂ اہل صفا و تمیز خضر مولانا شاہ عبد العزیز محدث دہلوی قدس سرہ العزیز

بدانکہ مولانا شاہ عبد العزیز ابن شیخ اجل ولی اللہ محدث دہلوی قدس سرہ بقیۃ السلف حجۃ الخلف خاتم المفسرین امام المحدثین جامع علوم ظاہری و باطنی بود در علم و حلم و زہد و ورع و تقوی و تدریس و تلقین رتبہ بلند و مقامی ارجمند داشت خلقی بے تعداد و بے شمار از عرب و عجم بشاگردی آن زبدۃ الابرار بہرہ یاب شدہ بمقام فضیلت و تکمیل رسید و شاگردان وے در اقالیم دور و دراز رسیدہ باب علوم دین بروے خلق کشادند و فیضیاب ساختند **ولادت** شریف ایشان سنہ ۱۱۵۹ الہجریہ مقدسہ است و اسم شریف تاریخی غلام حلیم ست تمامی علوم و نسبت باطنی از والد ماجد خویش حاصل نمود (و او کاملے بود کہ نظیر ایشان علاوہ ہند در دیگر بلاد ہم نبود چنانچہ صاحب سیر الاخبار می گوید کہ حضرت شاہ ولی اللہ دہلوی والد مولانا ممدوح مرحوم از فحول علماء عصر جامع معقول و منقول و از حقائق و معارف آگاہ بود بارشاد مریدان می پرداخت و تدریس علوم عقلی و نقلی اشتغال داشت محدثی بود ہفت سال سند احادیث در مکہ معظمہ و مدینہ منورہ زادہما اللہ شرفا و تعظیما نمودہ بود بعد ازان بہند آمدہ در دہلی کہنہ مسکن داشت شہرہ آفاق بود و مجمع فضلائے روزگار از دار شہرہا آمدہ سند حدیث میکردند مثل وے محدثے و مفسرے و فقیہے بعد شیخ عبد الحق کم بوجود آمدہ صحاح ستہ از بر داشت و باسناد صحیح حدیث را نقل میفرمود و در سنہ یازدہ صد و ہفتاد و پنج ہجری بعالم آخرت شتافت انتہی **باید دانست** کہ طریقہ سلوک ایشان موسوم بہ ولی اللہی ست و آن اقرب طرق وصول الی اللہ است چنانچہ والد ماجد ایشان در تفہیمات الٰہیہ میفرمایند قد من اللہ سبحانہ علی و علی اہل زمانی بان منحنی طریقا من السلوک ہی اقرب الطرق و ہی مرکبۃ من خمس اقترابات اعنی الایمان الحقیقی و قرب النوافل و قرب الوجوب و قرب الفرائض و قرب الملکوت و جعل ہذہ الطریقۃ غایۃ من ارادہا اتاہ اللہ تعالی فہمنی ربی جل جلالہ انا جعلناک امام ہذہ الطریقۃ و اوصلناک ذروۃ سنامہا و سددنا طرق الوصول الی حقیقۃ القرب کلہا الیوم غیر طریقۃ واحدۃ و ہو محبتک و الانقیاد

لک فالسماء لیس علی من عاداک بسماء و لیست الارض علیہ بارض فاہل المغرب و اہل المشرق کلہم رعیتک و انت سلطانہم علموا او لم یعلموا فان علموا فازوا و ان جہلوا خابوا انتہی۔

ترجمہ البتہ احسان کرد اللہ سبحانہ بر من و بر مردمان عہد من کہ عطا نمود مرا طریقہ سلوک کہ قریب تر است از طرق دیگر و آن مرکب از پنج است **اول** ایمان حقیقی **دوم** قرب نوافل **سوم** قرب وجوب **چہارم** قرب فرائض **پنجم** قرب ملکوت، و گردانیدہ است این طریقہ را غایت طرق ہر کہ برین حصول طریقہ ارادہ کند حق تعالی او را خواہد داد و رب من جل جلالہ علم داد مرا کہ بیشک مقرر گردانیدیم ترا امام این طریقہ و رسانیدیم ترا بر بلندی کوہان و بند ساختیم از امروز جملہ طرق وصول قرب حقیقت بجز این طریقہ و آن محبت و اتباع تست پس بران کسیکہ عناد دارد از تو آسمان آسمان نیست و زمین زمین نہ پس اہل مغرب و اہل مشرق ہمہ ایشان رعیت تو اند و تو سلطان ایشان دانند یا ندانند پس اگر دانند بمراد رسند و اگر ندانند در خسران مانند انتہی **نسب ایشان** از واسطہ سی و چہارم بحضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہ بدین سند میرسد کہ عبد العزیز بن ولی اللہ بن عبد الرحیم بن وجیہ الدین شہید بن معظم بن منصور بن احمد بن محمود بن قوام الدین عرف قاضی قوادن بن قاضی قاسم بن قاضی کبیر عرف قاضی بدہا بن عبد الملک بن قطب الدین بن کمال الدین بن شمس الدین المفتی عرف قاضی پیران بن شیر ملک بن عطا ملک بن ابو الفتح ملک بن عمر و الحاکم مالک بن عادل ملک بن فاروق بن جرجیس بن احمد بن محمد شہریار بن عثمان بن ہامان بن ہمایون بن قریش بن سلیمان بن عفان بن عبد اللہ بن محمد بن عبد اللہ بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہم اجمعین ہکذا فی قرۃ العیون مولانا ممدوح مرجع علماء و مشائخ بود و بتمامی علوم متداولہ و غیر متداولہ و فنون عقلیہ و نقلیہ دستگاہ فوق البیان می داشت و بکثرت حفظ و علم تعبیر رویا و سلیقۂ وعظ و انشا و نجوم و تحقیقات نفائس علوم و مذاکرہ و مباحثہ خصوم ممتاز بین الاقران و معتقد فیہ موافق و مخالف بود چنانچہ تمامی علماء و فضلاء و فقراء و سلاطین و امرائے شیعہ و سنی در مدح وے زبان تر دارند صاحب دلائل و براہین بود ہر حجتے کہ می کرد قاطع بود و ہر دلیلے کہ پیش می آورد محکم **تفسیر عزیزی** کہ در تفسیر سورہ بقرہ و دو جزو آخرین قرآن است بغایت محبوب و مقبول خلائق است واحدی از علمای سلف باین چنین بیان در تفسیر نپرداختہ و کتاب تحفۂ اثنا عشریہ در عقائد اہل تشیع باین خوبی و تحقیق تصنیف فرمودہ کہ علماء شیعہ از جواب آن لاجواب ہستند و بغایت معتقد و مرید اند تمامی عمر خود را در تدریس و افتاء و فصل خصومات و وعظ و تربیت و تکمیل تلمیذان بسر بردہ و جاہ و عزت ظاہری بکمال باطنی حاصل نمود در ملک ہندوستان ریاست علم و عمل بر ایشان و بر برادران ختم است در ہند و در ولایت دیگر ہم کسی بنظر نمی آید کہ سند تلمذی یا استفادہ ظاہری و باطنی نسبت این خاندان نہ داشتہ باشد و یا نسبت شاگردی

ابن خاندان باعث افتخار نه فهمیده باشد صاحب اتحاف میگوید خاندان ایشان خاندان علوم و حدیث و فقه حنفی است خدمت
این علم شریف چنانکه ازین اهل بیت بوجود آمده دبدین کشور از خانمان دیگر معلوم و معهود نیست تخم عمل بالحدیث در حقیقت
پدر ایشان رح درین سرزمین کاشته اند وایشان آنرا برگ و بار بخشیده اند الخ مشهور از تلامیذ ایشان

ذکر شاگردان آنحضرت

حضرت مولانا شاه رفیع الدین برادر آنحضرت و شاه محمد اسحٰق محدث دہلوی نبیسهٔ آنحضرت و مفتی صدر الدین خانصاحب
دہلوی و مولانا رشید الدین خان دہلوی و حضرت شاه غلام علی شاه صاحب - و مولوی
مخصوص الله صاحب پسر مولانا شاه رفیع الدین صاحب و مولوی عبد الحی صاحب داماد آنحضرت و مولوی کریم الله صاحب
و مولوی محمد اسمٰعیل صاحب شهید برادرزادهٔ آنحضرت و مولانا میر محبوب علی صاحب و مولوی محمد یعقوب صاحب دہلوی
عبد الخالق صاحب اکابران دہلی و مفتی الٰہی بخش صاحب کاندہلوی و مولوی فضل حق صاحب خیر آبادی و مولانا حسن علی
لکھنوی و مولانا حسین احمد صاحب ملیح آبادی و بزرگان دیگر که اسامی ایشان یاد نمی آید رحمهم الله تعالیٰ اجمعین
چنان گذشته اند که هر یکے آفتاب و ماهتاب بود که جهان از انوار علم ایشان منور بود و جهانیان از برکات ایشان
مستفیض درین زمان که علماء و فضلاء و محدث و فقیه که بنظر مے آیند همگی ذله ربای مائدهٔ ایشان است ؎

ذکر کمالات آنحضرت

بدانکه حضرت مولانا بسیار صاحب حالات و کرامات بوده اند و اکثر کرامات ایشان هم بسلک تحریر آمده اند
و کتاب کمالات عزیزی بزبان اردو در کمالات ایشان نیز مشهور است تمام دارد و برخی ازان از دیگر کتب تبرکاً
و تیمناً هم نبشته می آید واضح بادکه حضرت هفده ساله بود که والد ایشان ازین دار فانی بممالک جاودانی رحلت فرمودند
چند علماء از قصبه پهلت شاگردان این خاندان قصد دہلی نمودند در اثناء راه مباحثهٔ علمی پیش آمد گاڑیبان
که از قوم هنود بود او هم سوال کرد و خواست که جواب شافی داده شود تمامی علماء از جواب آن ساکت ماندند
چراکه نزد ایشان جواب او موافق فهم او نبود گفتند که ما در دہلی میرویم از مولوی صاحب پرسیده جواب
خواهیم داد وقتیکه در دہلی رسیدند مولانا صاحب او را طلبیده گفت که چه سوال داری گفت میپرسم که خدا
هندو است یا مسلمان گفت اگر خدا هندو بودی سلسله گاوکشی نبودے او ازین جواب شافی مسلمان گردید
ازانجمله آنکه یک پادری برائے مباحثه در دہلی آمد مسٹر مٹکف بهادر ایجنٹ از پادری بگفت که شرط اینست
هر که مغلوب شود دو هزار روپیه نقد ادا نماید اگر مولوی صاحب مغلوب شوند من از طرف ایشان ادا خواهم ساخت چراکه او فقیر
اند پادری صاحب بعد ایجاب شرط نزد مولانا صاحب آمد و گفت که من سوالے دارم و جواب آن از معقول میخواهم نه از
منقول و آن اینست که پیغمبر شما حبیب خدا است هنگام شهادت امام حسین چرا بجناب الٰهی فریاد نکرد حالانکه حبیب

محبوب محبوب تر میشود ضرور اثر دعا باجابت رسیدے و حق تعالیٰ توجه فرمودے جواب داد که پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم وقتیکه
برای فریاد بحضور سبحانه تعالیٰ رسیدند از پردهٔ غیب ندائے رسید که البته از جانب قوم بر نبیسهٔ شما ظلم و ستم شد و او را شهید
ساخت اما چه کنم که درین زمان صدمهٔ مصلوبیت فرزند عیسیٰ یاد آمده است ازین جهت پیغمبر ما خاموش ماند پادری ازین
جواب الزامی لاجواب شد و دو هزار روپیه بابت شرط روبروے ایجنٹ نهاد ازانجمله آنکه مولانا ے ممدوح باوجود توغل علم
حدیث و قرآن در علم معقول هم یکتای روزگار بود چنانچه یک روز مولوی مدن معقولی از وطن مالوفه خود بقصد مباحثه
اندرون مدرسه آمدند آنحضرت اشارت بفرش نمودند گفت که من هرگز بفرش نخواهم نشست خدام حسب الارشاد مولانا ے
ممدوح برائے مولوی مدن پلنگ نواڑی آوردند و از سوزنی و تکیه آراستند و بران نشاندند مولوی مدن بعد اظهار
اشتیاق ملاقات قصد گفتگو بعلم معقول نمودند مولانا ممدوح فرمود که این را پیش مولوی رفیع الدین برید و مرا معذور
دارید که فقیر سوائے قال الله و قال الرسول در امر دیگر گفتگو کردن اولیٰ نمی پندارد مولوی مدن قبول نکرد و سوالے
ملا انجل پیش کرد آنحضرت باین خوبی و خوش اسلوبی چنین جواب معقول داد که مولوی مدن از پلنگ برخاسته
بفرش ایستاده گفت که "عاقبت مدن خراب گشت" هر چند مولانا ے ممدوح برائے نشستن پلنگ اصرار نمود اما نه
نشستند و بسیار معذرت کردند و گفتند که لیاقت مدن در جاے پاانداز شما هم نیست لله قصور معاف فرمائید که در صحبت
بے ادبی گرفتار شدم بعد عفو تقصیر بفرش نشستند ازانجمله آنکه در مجلس عشرهٔ محرم (که مولانا ممدوح درس میفرمودند
هزارها کس جمع میشدند و اهل تشیع نیز می آمدند) شخصے سوال کرد که هنگام مبارزت یزید با حضرت امام حسین علیه السلام
حق تعالیٰ کجا بود حضرت فرمودند که بمیزان عدل که صبر امام به ظلم آن نافرجام غالب آمد ازانجمله آنکه رزیڈنٹ صاحب
رزیڈنٹ دہلی برائے ملاقات آنحضرت آمد عند التذکره سوالے پیش نهاد و گفت که کسے جواب این نمیدهد و آن اینست
که شخصے مسافر راه گم کرده دید که یکے خسپیده است و دیگرے نشسته و این میخواهد که راه از که پرسد مولانا جواب داد
که راه برائے رهروان است نه برائے نشستن و این نشسته هم باین انتظار است که کسے از خواب بیدار شود تا راه معلوم کرده
بمنزل مقصود رسم پس آن شخصے سوئی را الیق است که او هم نشسته و همراه شخص نشسته رود ازانجمله آنکه شخصے از اهل
تشیع ملازم انگریزی پیش آنحضرت آمد و گفت قبله بندگی مولانا پرسید که جناب علی مرتضیٰ کرم الله وجهه ریش سپید داشتند
یا نه او گفت بلے سپید داشتند باز پرسید که نام تو چیست گفت شیعهٔ علی مولانا گفت که ریش شما نیست و فقیر میدارد او گفت
که ما دنیا داریم باز گفت که آنحضرت گرده و ببری هم بر سر میداشتند و بدندان مسی و بدست و پا حنائی مالیدند و بدستان
مبارک چهله و انگشتری هم میداشتند او عذر کرد که خطا دارم و میخواهم که سنی شوم اما در چهار شک است فرمود که فرشتگان

منزہین حضرت رب العالمین چہار اند واصحاب جلیل القدر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہم چہار و دست وپا ہم چہار و
خمیر انسان ہم از چہار کہ خاک وآب وآتش وباد اند وآنرا عناصر اربعہ گویند غرضکہ ہمین طور ہفتاد مثال فرمود او توجہات
ایشان توبہ واستغفار کرد واز اہل سنت گشت **روزی** بخشی محمود خان رئیس شاہ جہان آباد رقعہ شادی بخدمت
حضرت فرستاد مولانا بجواب آن بر پشت رقعہ این شعر نویسانیدہ واپس کرد جملہ حضار مجلس از خواندن آن محظوظ گشتند
وآن اینست ؎ در محفل خود راہ مدہ ہمچو منے را ۞ افسردہ دل افسردہ کند انجمنے را ۞ **روزے** شخصے عرض نمود کہ انسان
در محفل رقص وسرود در تمام شب بخلاف عبادت بیداری ماند واصلا خواب وغنودگی برو غلبہ نکند مولانا ممدوح چہ مثال
نایاب گفت کہ رقص وسرود مثل بستر خار دار است کہ از کلفت آن خواب گرد او نمی گردد وعبادت مانند بستر گلہاست
کہ از لطافتش روح او تازگی می پذیرد ودماغش معطر می گردد وطبیعت او سکون می پذیرد واستراحت می ورزد۔
ازانجملہ آنکہ شخصے ملازم بادشاہے روبروے حضرت مولانا آمد وعرض کرد کہ تنخواہ والد مرحوم یکصد وسی [١٣٠] بود
ومن فقط سی می یابم وآن خرچ اخراجات خانگی را مکتفی نمیشود حکیم سخت حیرانم فرمودند کہ جانب جنوب برو بعد از
چہاردہ منزل شہر مسلمانان خواہد آمد دران قیام کنی واگر دو سہ فاقہ شود ہم بران صبر کنی انشاء اللہ تعالی
بوطن خود بامراد آئی آن شخص بموجب ارشاد بہمراہی دو کس بر اسپ سوار شدہ رخ بجانب جنوب کرد بعد چہاردہ
منزل بشہر ٹونک دار الریاست نواب امیر خان صاحب رسید ودران اقامت ورزید ودر مسجد از نواب صاحب
ہم ملاقی شد لیکن از کیفیت احوال او ہیچ نپرسید واین را نوبت دو فاقہ رسید روزے نواب با ارکان دولت مشورہ
میکرد کہ آیا با فرنگیان چگونہ معاملہ کنیم ہمہ ارکین صلاح جنگ دادند اما رای نواب چنین شد کہ شخصے سوار مقیم مسجد را طلبید
واز وہم مشورہ کنید غرضکہ اورا طلبیدہ ورائے صائب اورا از ہمہ پسندیدہ تر او فتاد واورا باعزاز واکرام مشاہرہ پانصد روپیہ
تعیین نمودہ وفیل وشتر وغیرہ سامان جلوس دادہ بحضور جنرل اختر لونی بمقام دہلی برائے معاملت صلح فرستاد وآن
شخص اولا بحضور مولانا آمد وبغایت معتقد گشت وچند اشرفی بطور نذرانہ گزرانید وگفت چنانکہ آن جناب از کشف
فرمودہ بودند ہمان طور بوقوع آمد فرمودند از کشف نگفتہ بودم بلکہ از سیاق کلام مجید **ازانجملہ** آنکہ شخصے آمد و
خواب خود بیان نمود کہ خرہ روغن می نوشد چونکہ مولانا در تعبیر رویا مہارتے کامل داشت فرمود کہ بی بی شما در حقیقت
(یعنے کھلی بیل پیتی ہے)
والدہ شماست تحقیق نمائید او سخت تعجب نمود وآزردہ برخاست بعد تفحص بسیار معلوم شد کہ فی الحقیقت مولانا ممدوح
راست فرمودہ اند وجہش این بود کہ آنرا در حالت شیر خوارگی از مادر خود مفارقت افتاد وجوان شد بعد مدتے مدید
عقد مناکحت با او بست **ازانجملہ** آنکہ شخصے آمد وعرض کرد کہ امشب چنین خوابے دیدہ ام کہ دو سگ از زوجہ من

مباشرت میکنند سخت حیرانم وبغایت متفکرم فرمودند جائے اندیشہ وفکر نیست شاید کہ زوجہ تو موی زہار را از مقراض
میگیرد وامتناع باید کرد آن شخص بخانہ آمد وحسب ارشاد یافت **ازانجملہ** آنکہ شخصے پر ملال وآزردہ حال کہ از بشرہ او
آثار غم ہویدا بود نزد مولانا آمد وخواب عرض نمود کہ امشب می بینم کہ از والدہ خود ہمبستری میکنم از ان وقت
زندہ در گورم وہر چند غور وفکر میکنم ماجرای این خواب بفہم من نمی آید فرمودند کہ از نبی خود پرسیدہ شود شاید
از و حرکتے بوقوع آمدہ باشد کہ کلام مجید را نزد مہاجن گرو کردہ است واو را انفکاک کردہ توبہ واستغفار باید کرد و
از چنین حرکات احتراز **ازانجملہ** آنکہ شخصے آمد وماجرائے خواب بیان کرد کہ مہتابے مثل ہلال از مشرق نمودار
گشتہ تا وسط آسمان بدر کامل میشود واز درمیان دو پارہ شدہ مثل دو ہلال باز بسمت مشرق بسرعت تمام میرود
وغروب میشود امید کہ از تعبیر این خواب آگاہ سازند آنجناب فرمودند کہ زوجہ ترا حمل سہ ماہہ بود امروز آخر شب ساقط
گردید چونکہ زن او باتفاق رائے اطبا عقر بود او سخت متعجب وپریشان بخانہ آمد واستفسار نمود کیفیت ماجرائے خواب
چنانکہ فرمودہ بودند عیان افتاد **ازانجملہ** آنکہ مولانا در عالم رویا خاص از حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ مشرف
ببیعت شدہ اند واز نکات واسرار غریبہ بہرہ وافی برداشتہ اند چنانچہ خود مولانا ممدوح شرح رویائے خویش بمکتوبے
نوشتہ اند وآن اینست کہ ہفت سال میگذرد کہ بست وہفتم ماہ رجب شب معراج علی اکثر الروایات فقیر در خواب
دید کہ صحیدانیست دران فرش سفید براق گستردہ اند وبران فرش مردم بسیار باشکال نورانی ولباسہائے فاخرہ
منتظر قدوم برکت لزوم جناب حضرت امیر نشستہ اند فقیر ہم بدریافت این معنی دران مقام بر فرش مذکور جا گرفتہ ناگاہ جناب
امیر علیہ السلام از جانب قبلہ نمایان شدند وسمت آن فرش توجہ فرمودند ومردم ہمہ برائے تعظیم برخاستند وبر لب
فرش منتظر ایستادند فقیر در وسط فرش منتظر ایستادہ بسبب ہجوم اشخاص باعظمت تا لب فرش نتوانست رسید ایشان
تشریف آوردہ تفریق صفوف نمودہ نزد فقیر آمدہ چار زانو نشستہ اند فقیر بادب تمام دو زانو مقابل نشستہ الطاف بسیار فرمودند
وبا ہیچکس کلام نفرمودہ محض با فقیر ہم کلام شدند فقیر آن وقت را غنیمت دانستہ چند چیز دران وقت کہ در ذہن حاضر
شدہ عرض نمود جواب باصواب یافت **اول** آنچہ فرمودند این بود کہ شنیدہ ام شخصے بزبان پشتو کتابے تصنیف کردہ است
ودران کتاب چیزیکہ تحقیر من بود درج نمودہ شمارا اطلاع این معنی ہست یا نہ فقیر عرض نمود کہ بندہ زبان پشتو نمیداند از حال
کتابہائے این لغت آگاہ باشد موافق فرمودہ حضور تحقیق خواہم کرد۔ باز عرض نمودم کہ از مذاہب فقہا کدام یک مختار و
پسند جناب است فرمودند کہ ہیچ مذہب پسند ما نیست یا بطور ما نیست افراط وتفریط العمل آوردہ اند باز عرض نمودم کہ
از طرق اولیاء اللہ کدام یک طور پسند جناب عالی است فرمودند درینجا ہم ہمان جواب است ودر ہر طریقہ چیزہائے نامرضی

باختلاف طورها احداث نموده اند وبا اینهمه از طورها قصور دارند زیرا که در عهد ما سه طریق شغلی که در تقرب الی الله مفید
باشد معمول ومروج بود ذکر وتلاوت قران ونماز آنها فقط ذکر را شغل مقرر کرده اند وتلاوت قرآن ونماز را شغل نمیدانند
بعد ازان عرض نمودم که تلاوت قرآن ونماز را چگونه شغل باید گردانید از جناب ایشان طریق شغل وتلاوت قرآن
ونماز را القا شده وچیزے بزبان هم فرموده اند لیکن بیشتر از وتاثیر باطنی معلوم کرده ام وحالت باطن من
تغیر شدید پیدا کرده که در وصف نمی آید ازان وقت آنرا در باطن خود مستقر می یابم عرض کردم که هر چند مرا توسل
بجناب عالی از راه طرق وسلاسل بسیار بحمد الله حاصل است لیکن میخواهم که بلا واسطه بیعت نمایم آنجناب دست
خود را دراز کرده دست فقیر را گرفته بیعت فرمودند دران وقت القا را اثر عظیم در باطن فقیر نمودند بعد ازان عرض
نمودم که اکثر صحابه خصوصاً قریشیان با جناب عالی مشاجرات نموده اند در حق آنها حکم چیست وچگونه بوده است
این حقیقت فرمودند که ما از ایشان شکایت برادرانه داشتیم یا فرمودند شکایت برادری داشتیم وشکر رنجیها
درمیان بود مردم نافهم این را دور دور برده اند وبسیار افزوده باز عرض نمودم که فلان جماعه خود را سید از اولاد
جناب عالی می انگارند فرمودند آن جماعه از اولاد من نیستند دروغ میگویند بعد ازان یکایک برخاسته و
بهمان سمت سرعت کنان تشریف بردند ومردم دیگر که منتظر بودند در حیرت ایستادند که کاش این صحبت قدرے
امتدادی پذیرفت **ازانجمله** آنکه روزے وعظ حدیث بود که شخصے آمد اورا از انگشت شهادت اشاره به پس پشت
کرد آن شخص بعد وعظ بخدمت حضرت عرض نمود که خواب دیده ام که جناب سرور کائنات علیه الصلوة والتسلیمات
رونق افروزند وجناب روبروے حضور وعظ حدیث شریف میفرمایند ناگاه این کمترین هم حاضر شد آنجناب
همون طور اشاره کرد چنانکه هنوز در وقت وعظ کرده بودند ازین سبب حیرانم برائے خدا آگاه سازید فرمود سبب
آنست که از دهن شما بوے حقه می آید وآن در حضور باعث ناپسندیدگی است ازینجهت اشاره به پس پشت کرده
شد **ازانجمله** آنکه سال اول بود که مولانا ختم قرآن شریف در تراویح کرده بودند که ناگاه شخصے از زره بکتر آراسته و
علم بدست گرفته بعد تراویح آمد وگفت که حضرت محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم کدام جاے تشریف میدارند جمله
مردمان موجوده بخدمت او آمدند وسخت متحیر شدند که معامله چیست تماشه را پرسیدند گفت ابوهریره وگفت که آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فرمودند که امروز ختم قرآن عبد العزیز است ما خواهیم رفت ومرا در جاے دیگر بکارے فرستاده بودند
ازینجهت تاخیرے واقع شد این گفته غائب شدند **ازانجمله** آنکه چون مولانا برائے نماز جمعه بمسجد جامع رفتی عمامه
تا چشم بستے شخصے فصیح الدین نامی که اکثر بخدمت حاضر بودے روزے ازین سبب استفسار نمود مولانا کلاه خود را

برسر او نهاد او دفعةً بیهوش شد وبدیر افاقه یافت پرسیدند چه شد گفت اندرون مسجد جامع زیاده از سه کس نمی یابم
که بصورت انسان باشند باقی کسے را بصورت خرس وکسے را بصورت خنزیر وکسے را به هیئت بوزنه دیدم ازین واقعه
لرزه بر اندامم افتاد وبیهوش گشتم فرمودند از همین سبب است که پرسیده بودی **ازانجمله** آنکه مولانا در یک هفته دوبار وعظ
فرمودے ومردمان از صلحاء وعلماء بسیار آمدی واز برکات وفیوض حضرت ایشان عوام هم کیفیت ولذت مثل علماء
یافتی وصوت ایشان در گوش هر قریب وبعید یکسان رسید **روزے** حضرت بیمار بودند از چند روز طعام هم
نخورده بودند وشدت مرض بسیار بود که یوم وعظ آمد فرمودند که مرا دو کس گرفته باشند ودر اثناے بیان علحده شوند
آنحضرت بدستور وعظ فرمودند بعد ازان وعظ آیه شریفه ذوی القربی والیتامی والمساکین وابن السبیل
فرمودند وحصص جمله اسباب ونقدی خود را بموجب آیه شریفه کردند زان بعد چند اشعار عربی وفارسی خواندند وبجاے
این شعر مشهور "من نیز حاضر میشوم تصویر جانان در بغل" "من نیز حاضر میشوم تفسیر قرآن در بغل" وچند مصراع
چنین که یکے از مصنف ودیگرے خود را خواندند باز گفتند که کفن من مثل پوشش حیات من باشد چنانچه همیشه
پیراهن ایشان از ادهوتر بود وپائجامه ایشان از گاڑها باز فرمودند که نماز جنازه بیرون شهر ادا کنند و
بادشاه را از حضوری جنازه منع سازند چنانچه مردمان بعد انتقال ایشان همان کردند چنانکه فرموده بودند نوبت
نماز جنازه ایشان به پنجاه وپنج بار رسید مردمان جوق جوق می آمدند نماز میخواندند صدمه وفات ایشان بر اهل
عالم طاری بود کسے نبود که وے از وفات آنحضرت غمگین نبود مزار پر انوار ایشان در دهلی بیرون ترکمان دروازه
متصل مزار والد ماجد ایشان است نور الله مرقده وتربته وفات آن جامع الکمالات باقوال صحیحه در سنه یکهزار ودو صد وسی ونه هجری است

بیرون وفات

تاریخ سن وفات ایشان واقف اسرار سبحانی فخر اولاد حضرت مجدد الف ثانی
حضرت مولانا شاه رؤف احمد صاحب نقشبندی مجددی احمدی بفارسی چنان نبشته اند

شاه عبد العزیز فخر جهان — عالم علم آیت قرآن
صبح یکشنبه هفتمین شوال — از بدن گشته روح او پران
سن هجری چو جستم از هاتف — گفت اے نکته سنج قاعده دان

سالِ فوتش ز ہر عدد پیداست
خواہی از ہر عدد کہ تاریخش
یک بیفزا و ضرب کن در دہ
در صد و بست و چار باقی را
پس بنقصان یک عدد دریاب

از احد تا الوف زین عنوان
اولا چار چند کن پس ازان
پس بکن طرح بست بست ایجان
ضرب فرما تو اے فہیم زمان
فوت آن مغفر زمین و زمان

و نیز از حکیم مومن خان دہلوی بزبان اُردو تاریخی عجیب است ملاحظہ باید نمود

انتخابِ نسخۂ دین مولوی عبد العزیز
جانبِ ملکِ عدم تشریف فرما کیون ہوئے
ہے ستم اے چرخ تو کسکو یہان سے لیگیا
جب اُٹھائی نعش اک عالم تہ و بالا ہوا
کیا کس و ناکس پہ تھا صدمہ کیا جس وقت دفن
مجلس درد آفرین تعزیت مین ۔ مین بھی تھا

بے عدیل و بے نظیر و بیمثال و بے مثل
آگیا تھا کیا کہین مرد و نکے ایمان مین خلل
کیا کیا یہ ظلم تونے بیکسون پر اے اجل؟
لوٹتا تھا خاک پر ہر قدسئی گردون محل
ڈالتا تھا خاک سر پر ہر عزیز و مبتذل
جب پڑھی تاریخ مومن نے یہ آکر بے بدل

دستِ بیدادِ اجل سے بے سر و پا ہوگئے
فقر و دین فضل و ہنر لطف و کرم علم و عمل
۱۲ ھ ۳۹

برخی احوال دختران و برادران و نبیرگان شاہ صاحب

از اولاد حضرت سوائے سہ دختران پسرے پیدا نشد و آن ہمہ بحیات ایشان انتقال فرمودند سلسلۂ ایشان ہمین طور ہست کہ صاحبزادی کلان بعقد نکاح مولوی عیسے صاحب (فرزند کلان حضرت مولانا شاہ رفیع الدین صاحب) بود و صاحبزادی دوئمی بعقد نکاح شیخ محمد افضل صاحب ابن شیخ احمد ابن شاہ اسمعیل ابن شیخ منصور ابن احمد ابن محمود بود (کہ نسب نامہ ایشان بہ نسب نامہ حضرت شاہ ولی اللہ میرسد) از ایشان مولانا محمد اسحق و مولوی محمد یعقوب پیدا شدند و صاحبزادی سوئمی بہ مولوی عبد الحی صاحب منسوب بود۔ بعد حضرت مولانا ہر سہ برادران ایشان قائم مقام ایشان شدند و بہ درس و تدریس مشغول گشتند اسامی مبارکش این است مولانا شاہ رفیع الدین صاحب و مولانا شاہ عبد القادر صاحب و مولانا شاہ عبد الغنی صاحب جاے مزار ایشان نزد مزار حضرت مولانا شاہ ولی اللہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ است نور اللہ مرقدہم و تربتہم اوصاف و کمالات این حضرات خارج از حد بیان است ہر یکے فرید دہر و حید عصر صاحب علم و حلم و عمل و تقوی و فہم و ذکا و فراست و دیانت و امانت و مراتب ولایت بود و ہمچنین اولادِ اولاد آن حضرت ۵

این سلسلہ از طلائے ناب است
این خانہ تمام آفتاب است

بعد اینان سلسلۂ درس و تدریس بنام حضرت مولانا محمد اسحق صاحب مہاجر رحمۃ اللہ علیہ است ایشان

۵۰ سال ولادت ۶ ذی الحجہ سنہ ۱۱۹۶ھ ۵۰ ۲۸ ذی الحجہ سنہ ۱۲ ھ ۵۱ از اولاد ایشان مولوی محمد موسیٰ صاحب و مولوی مخصوص اللہ صاحب و مولوی عیسی صاحب و مولوی حسن جان صاحب و یک صاحبزادی وفات آنحضرت ۵ شوال المکرم سنہ ۱۲۳۳ھ ۵۲ از اولاد ایشان صرف یک دختر بود کہ بمولوی مصطفےٰ برادر زادۂ خویش منسوب کردہ بودند از ایشان یک دختر پیدا شد و او بزوجیت مولوی محمد اسمعیل صاحب شہید دادہ شد از ایشان مولوی محمد عمر پیدا شدند و بہ بست و دوم جمادی الثانی سنہ ۱۲۶۰ھ انتقال فرمودند چنانچہ تاریخ وفات آن "از مرگِ شیخ زمان" پیداست سلسلۂ ظاہری حضرت مولانا شاہ عبد القادر صاحب منقطع گردید اللہ باقی والکل فانٍ عمر شریف حضرت شصت و ہشت سال بود کہ بتاریخ شانزدہ رجب المرجب سنہ ۱۲۰۳ھ سفر آخرت پیش آمد ۵۳ حال آنجناب بکماہی معلوم نشد ہمین قدر دریافت رسید کہ از اولاد صاحبزادی ایشان دختران بحیات اند

محمد بیگ عفی عنہ

اللہ یجتبی الیہ من یشاء و یہدی الیہ من ینیب

الحمد للہ علی احسانہ کہ کتاب مستطاب مجموعہ فتاوی حضرت مولانا شاہ عبد العزیز محدث دہلوی مسمی بہ

فتاوی عزیزی

۱۳۲۲ھ

باہتمام احقر انام محمد عبد الاحد عفا اللہ عنہ الصمد بماہ ربیع الاول ۱۳۲۲ھ

در مطبع مجتبائی واقع دہلی مطبوع شد

بعد چندے مع قبائل بہمراہی برادر خورد مولوی محمد یعقوب[۱] صاحب بہ نیت ہجرت قصد مکہ معظمہ فرمودند چنانچہ تمامی علماء و رؤساء نیز حضرت ابوظفر سراج الدین محمد بہادر شاہ تا درگاہ حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رحمہ اللہ بمعیت آنحضرت برفتند و مرخص گردانیدند از صدمہ مفارقت آن مجمع البرکات تمامی اہل این دیار مغموم بودند و ہر صغیر و کبیر از درد فراق آن یگانہ آفاق دلگیر و ملول۔

آنحضرت بمکہ معظمہ مکرمہ تا شش سال کامل بہ درس و تدریس پرداختند و بہ بست و پنجم ماہ رجب المرجب شب شنبہ قریب طلوع صبح صادق سنہ ۱۲۶۲ھ ازین دار فانی بملک جاودانی رحلت فرمودند اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْن ۔ صاحب اتحاف بحوالہ **قول جلی** حضرت شاہ ولی اللہ رحمہ اللہ می گوید کہ ایشان فرمودند آگاہی آمد این فرزندان کہ لطف الٰہی ایشان را بما عطا کردہ است و ہمہ سعد اند نوعے از ملکیت در ایشان ظہور خواہد کرد لیکن تدبیر غیب تقاضا میکند کہ دو شخص دیگر پیدا میشوند کہ در مکہ و مدینہ سالہا احیاء علوم دین نمایند و ہمانجا وطن اختیار کنند از طرف مادر نسب ایشان بما متمکن باشد زیرا کہ آدمی زادہ بوطن مادر میلان طبع دارد انتقال جماعہ کہ والدہ ایشان متمکن باشند بسرزمینی مستحیل است مگر بقسر قاسر انتہی بلفظہ محرر سطور گوید کہ مصداق این آگاہی سوائے ہر دو نواسۂ حضرت مولانا شاہ عبد العزیز صاحب دہلوی کہ مولانا محمد اسحق و محمد یعقوب اند بظاہر معلوم نمی شوند کہ ایشان از دہلی وطن خود ہجرت نمودہ در مکہ اقامت فرمودند و سالہا سال باحیائی روایت حدیث باہل عرب و عجم پرداختند واللہ اعلم بالصواب۔

بعد از ہجرت حضرت مولانا محمد اسحق صاحب مولوی موسیٰ[۲] صاحب و مولوی مخصوص اللہ[۳] صاحب فرزندان حضرت شاہ رفیع الدین صاحب بمدرسہ شاہ صاحب بدرس و تدریس مشغول شدند الحال بجز مولوی معز الدین صاحب از نبیرگان حضرت شاہ رفیع الدین رحمہ اللہ دیگرے یافتہ نمیشود حق تعالیٰ در عمروے برکت دہاد۔

محمد بیگ عفی عنہ
۱۰ رمضان المبارک سنہ ۱۳۱۱ھ

[۱] سال وفات ۲۸ ذی الحجہ سنہ ۱۲۸۰ھ [۲] تاریخ وفات ۱۲ رجب سنہ ۱۲۵۹ھ [۳] تاریخ وفات ۱۳ ذی الحجہ سنہ ۱۲۷۱ھ۔

رساله

در بیانِ استحباب رفع سبّابه در تشهد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ والمنۃ والصلوۃ والسلام علی صاحب الشرع والسنۃ وعلی آلہ واصحابہ ازمۃ الحق والائمہ
بدانکہ امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است حلال نبود کسے را کہ بقول ما تمسک کند تا آنکہ نداند ماخذ آنرا
از کتاب وسنت واجماع وقیاس جلی در مسئلہ دور اصول امام اعظم آمدہ کہ فقہ را از چہار اصل گیرند اوّل کتاب
اللہ تعالی دوم سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سوم اجماع است مجتہدان عصر واحد چہارم قیاس نظری کہ
دران نص نباشد بر نظری کہ دران نص باشد و ہر حکم کہ بہ کتاب وسنت ثابت گردد خبر یکتاب وسنت منسوخ نشود
واجماع وقیاس مخالف کتاب وسنت باطل بود ونسخ بعد از زمان پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم روا نبود مجتہد گاہ
خطا کند وگاہ بحق رسد وچون خطای او ظاہر گردد تقلید او در خطا حرام بود اینست اصول امام اعظم رحمۃ اللہ
علیہ اکنون بشنو کہ ثابت شد باحادیث صحیحہ نزد امام اعظم وصاحبیہ وامام مالک وامام شافعی وامام احمد
وغیرہم رحمہم اللہ کہ حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در تشہد نماز برائے توحید خدائے تعالی اشارت بانگشت
کردے وتصریح کردہ اند محققان ومتبعان آثار واخبار نبویہ علیہ افضل الصلوۃ والتحیہ کہ وارد نشدہ در منع
اشارت ہیچ آیتے وحدیثے وچون نرسید بعضے را سنت در اقوال ائمہ منع کردند آنرا القیاس نہ بکتاب وسنت
وقیاس واجماع مخالف نص باطل باشد پس خطا کرد وتقلید او در خطا حرام بود وترتیب دادم این رسالہ را
بر یک مقدمہ وسہ فصل **مقدمہ** در بیان تمسک بسنت وقت اختلاف است **فصل اول** در
احادیث صحیحہ **فصل دوم** در روایات فقہیہ قویہ **فصل سوم** در ادلہ مانعان واجوبۂ آن

مقدمہ در بیان تمسک بسنت وقت اختلاف است قال اللہ تعالی وما آتٰکم الرسول فخذوہ وما نہٰکم
عنہ فانتہوا واتقوا اللہ ان اللہ شدید العقاب۔ فرمود حق تعالی چیزیکہ بدہد شمارا پیغمبر یعنی از اوامر ونواہی
پس بگیرید آنرا یعنے عمل کنید بر آن وچیزیکہ منع کند شمارا از ان پس باز مانید وبترسید از خدائے تعالی بدرستیکہ
خدائے تعالی سخت عقاب کنندہ است یعنی عذاب سخت میکند کسے را کہ خلاف فرمان رسول اللہ کند وقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من یعش منکم بعدی فسیری اختلافا کثیرا فعلیکم بسنتی تمسکوا بہا وعضوا علیہا
بالنواجذ رواہ احمد والترمذی یعنی فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کسیکہ زندہ خواہد ماند از شما بعد من پس
خواہد دید اختلاف بسیار پس لازم ست بر شما کہ چنگ زنید بسنت من وگزید بران بدندانہا یعنی محکم گیرید
وقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من احب سنتی فقد احبنی ومن احبنی کان معی فی الجنۃ رواہ الترمذی
یعنی فرمود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم کسیکہ دوست دارد سنت مرا پس تحقیق دوست داشت مرا وکسیکہ دوست
داشت مرا باشد با من در جنت **فصل اول** در احادیث صحیحہ روایت کرد امام ربانی محمد بن الحسن الشیبانی
در موطا خود از امام مالک واو از مسلم بن ابی مریم واو از علی بن عبد الرحمن المعاوی کہ گفت دید مرا عبد اللہ بن
عمر رض کہ بازی میکردم بسنگریزہ ہا در نماز چون از نماز فارغ شدم نہی کرد مرا وگفت بکن آنچہ رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم میکرد گفتم چہ میکرد پیغمبر خدا صلعم گفت بود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وقتیکہ در نماز نشستی بنہادی کف
دست راست را بر ران راست وقبض کردی ہمہ انگشتان را واشارت کردی بانگشتے کہ متصل انگشت نر است
وبنہادی کف دست چپ بر ران چپ گفت محمد کہ ما کار پیغمبر خدا صلعم را اختیار کردیم وہمین ست قول ابی حنیفہ
تا اینجا ترجمہ عبارت موطاء او است ودر بدائع ونہایہ آوردہ کہ نص کرد امام محمد در کتاب مشیخہ بہ اشارت وحدیث آوردہ
است کہ پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم اشارہ کردی وبعد ازان گفتہ کہ آنچہ پیغمبر خدا صلعم کرد ما نیز اورا اختیار کردیم وہمین ست
قول ابی حنیفہ وقول ما در ذخیرہ وشرح زاہدی مذکور ست کہ امام محمد بعد ازان گفتہ کہ آنچہ پیغمبر خدا صلعم کرد ما نیز
اورا اختیار کردیم وہمین ست قول ابی حنیفہ وقول من ودر کفایہ وتاتارخانی حدیث بروایت امام محمد آوردہ
کہ پیغمبر خدا صلعم اشارت کردہ است بعد ازان گفت محمد کہ ہمین ست قول من وقول ابی حنیفہ ودر عنایہ مذکور است
کہ نص کرد محمد بن حسن در کتاب مشیخہ وحدیث آوردہ کہ پیغمبر خدا صلعم اشارہ کردی در نماز ونیز روایت کرد
امام احمد وابن السکیت در صحاح خود از عبد اللہ بن عمر قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الاشارۃ بالاصبع اشد
علی الشیطان من الحدید اما آنچہ روایت کردہ اند ائمہ شافعیہ در کتب حدیث قریب بتواتر است چنانچہ در

صحیح مسلم از عبد الله بن زبیر روایت کرد که چون پیغمبر خدا صلے الله علیه وسلم از نماز نشستی دست راست بر ران راست نهادی و دست چپ بر ران چپ نهادی و اشاره بانگشت سبابه کردی و نر انگشت بر انگشت میانه نهادی و عبد الرزاق از ابی هریره روایت کرد که پیغمبر خدا فرمود صلعم که بتحقیق یک جز از هفتاد جزء پیغمبری تاخیر سحورست و جزء دیگر تعجیل افطارست و جزء دیگر اشارت بانگشت ست از نماز و روایت کرد حاکم از عقبه بن عامر که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود که نوشته میشود در هر اشارت که اشارت میکند در نماز خود ده نیکی بمقابله هر انگشت یک نیکی و فضائل اشارت بسیارست درین مختصر نگنجد واے بر کسے که از فضائل محروم باشد **فصل دوم** در روایات فقهیه از کتب معتبره حنفیه ابن الهمام در شرح هدایه گفته منع اشارت خلاف عقل و نقل است و در ملتقط مذکورست که نیست در اشارت اختلاف علماء و در خانیه گفته که اشارت در وقت لا اله الا الله بلا اختلاف است و در کفایه مذکورست که علامه نجم الدین زاهدی گفته که هرگاه متفق شد روایات از همه اصحاب ما که اشارت سنت است و همچنین از علماے کوفه و علماے مدینه و بسیارست اخبار و آثار پس عمل بآن اولی باشد امام ابن الهمام در شرح هدایه و صاحب کفایه و محقق حلبی در حلیة المهتدی و شیخ شمنی در شرح نقایه گفت که وقت تهلیل عقد و اشارت کنند تا عمل بهر دو طریق جمع گردد و امام ابو یوسف در امالی خود گفته که انگشت خرد و دومی را بندد و انگشت میانه بانگشت نر حلقه کند و بانگشت سبابه اشاره کند و در شرح وقایه گفته همچنین ست نزد علماء ما و صاحب هدایه در مختارات النوازل گفته که اشارت وقت لا اله الا الله نیک است و در منیة المصلی میگوید که وقتیکه بشهادتین رسد اشاره بسبابه کند **فصل سوم** در دلائل منع کنندگان و جوابهاے آن بعضے گفته اند بهتر آنست که اشاره نکند و فتوی برین ست زیرا که بناء نماز بر سکینه و وقارست یعنی بر آرامش و آهستگی ست و در اشارت سکینه و وقار نیست جواب این دلیل آیت و حدیث نیست و نه اجماع پس قیاس است و قیاس و اجماع باوجود حدیث صحیح باطل باشد ظاهر است که منع کننده را احادیث صحیحه و روایات فقهیه حنفیه نرسیده بود و گرنه هر که گوید فعل پیغمبر صلعم که این خلاف سکینه و وقار است خصوصاً در نماز باتفاق جمیع مومنین کافر گردد و در صلوة مسعودی میگوید که این سنت علماء متقدمین ست متاخران باخر نهی کردند منسوخ شد بنا بران که این فعل رافضیان گشته جواب اول آنکه دلیل برخلاف اصول امام اعظم است زیرا که این دلیل قیاس ست و قیاس و اجماع باوجود حدیث صحیح برخلاف آن باطل باشد دوم آنکه مقررست که نسخ بعد زمان پیغمبر صلی الله علیه وسلم روا نبود سوم مخالفت رافضیان از بدعتهای ایشان می باید نه در سنتهائیکه ایشان بران عمل کنند که این مخالفت

عین مخالفت پیغمبر باشد صلے الله علیه وسلم نمی بینی که رافضیان درود می فرستند و ابتدا به بسم الله میکنند و بدست راست میخورند و بدست چپ استنجا میکنند و درود و تسمیه و تحمید و ثنا و موالات در وضو و ناخن گرفتن و حلق موی بغل و موی زیر ناف اگر ترک سنتها برای مخالفت رافضیان ضروری باشد باید که سنیان اکثر سنتهای عبادات و عادات را ترک کنند و مخالفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم روا دارند و باز خود را سنی گویند زهے عذر شیطانی و تعصب و در محیط آورده که اشارت بر قول امام ابو حنیفه و محمد رحمهما الله سنت ست و همچنین در کتابهاے دیگر مذکورست اگر ذکر کنیم سخن دراز گردد بالجمله بدلیل یا ظن کسے مخالفت پیغمبر خدا صلعم کردن و خلاف امام مذهب رفتن و باوجود این خود را سنی پنداشتن جز جهل و نادانی و یا تعصب نفسانی چیزے دیگر نباشد سنی آنکه کار سنت کند و رافضی آنکه ترک کند و بر خلاف امام مذهب رود۔ فقط کتبه عبد العزیز عفا الله عنه **تمام شد رساله الاشارة المسبحة**

بسم الله الرحمن الرحیم

سوال مراد از دوازده خلیفه که در صحیح بخاری و صحیح مسلم و دیگر صحاح موجود است کدام کدام اند و علمای اهل سنت چرا بر یک معنی مراد این حدیث اتفاق نکرده اند و پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم چرا معنی مفصل این حدیث بیان نفرموده که امت در تعیین معنی مراد آن در اختلاف افتادند و هر یک فرقه بزعم دیگر گمراهی و ضلالت اختیار کرد

جواب عبارت این سوال خالی از اضطراب و اختلال نیست بیانش آنکه جمله اولی ازان مشعرست برانیکه سائل بر مراد علمای اهل سنت از مصادیق دوازده خلیفه که در احادیث صحیحه ایشان بروے کار آمدن آنها منصوص است اطلاعی ندارد لهذا ازان استفسار میکند پس برین تقدیر بناء سوال بر استکشاف مراد ایشان ازان خلفاء خواهد بود و جمله ثانیه ازان اعنی قول او "و علماء اهل سنت چرا بر یک معنی این حدیث اتفاق نکرده اند" دلالت دارد برینکه معترض بر مراد ایشان بتفصیل اطلاع دارد و سوال از لمیت اختلاف ایشان در تعیین مصادیق آن خلفا میکند پس برین تقدیر بناء سوال بر استفسار لمیت افتراق و عدم اتفاق ایشان بر یک قول خواهد بود و هل هذا الا تهافت و تساقط بالجمله اگر مقصودش از سوال استکشاف مراد علماء اهل سنت ازین خلفاء است چنانکه صدر سوالش بران دلالت دارد گویم مثالے از امثال هذا الاختیار بما اراد بها الرسول المختار لکن آنچه از محتملات آن در ظاهر نظر اشبه می نماید و مختار بعضے از ائمه فن شریف حدیث مثل تورپشتی و قاضی عیاض و متبعهما کالشیخ المحقق عبد الحق الدهلوی و غیرهم من الاجلة قدس الله اسرارهم است و میل امام نووی در شرح صحیح مسلم نیز بطرف آن معلوم میشود آنست که مراد ازان خلفاء اثنا عشر مقسطین که مروج و مقیم دین متین و منفذ احکام

شریعت غرا وصاحب تسلط تام در اطراف غیرا و والی خلافت نبوت بالاستحقاق و الاتفاق لاعلی سبیل التغلب والشقاق باشند هستند و بروے کار آمدن این خلفا بر سبیل ولاو اتصال بکدیگر لازم نیست بلکه از وقت ظهور خلافت راشده تا قریب قیام ساعت این عدد تمام خواهد شد پس ازجمله این خلفاء بعضے مثل خلفاء اربعه و حضرت امام حسن و عمر بن عبد العزیز بروے کار آمده اند و اتمام این عدد تا قرب قیامت صورت خواهد بست و اکثر طرق این حدیث و بعض احادیث دیگر موئد انیست ازانجمله انچه در صحیح مسلم وارد است لایزال الدین قائما حتی تقوم الساعة ویکون علیهم اثنا عشر خلیفة و ایضا دران کتاب وارد است لایزال الاسلام عزیزا منیعا و ازانجمله است آنچه در حدیث حذیفه نزدیک بزار و طبرانی آمده لایزال امر امتی صالحا چنانچه ابن حجر در فتح الباری نقل نموده وازانجمله است انچه در سنن ابی داود واقع شده کلهم تجمع علیه الناس وازانجمله است انچه در طبرانی وارد شده لایضرهم عداوة من عاداهم وازانجمله است انچه اخراج کرده است آنرا احمد و بزار از حدیث ابن مسعود انه سئل کم یملک هذه الامة من الخلیفة فقال سألنا عنها رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال اثنا عشر بعده نقباء بنی اسرائیل وازانجمله است انچه شیخ ابن حجر در فتح الباری از ابن جوزی نقل کرده که گفته اخرج مسدد فی مسنده الکبیر من طریق ابی بحران ابا الجلد حدثه انه لاتهلک هذه الامة حتی یکون فیها اثنا عشر خلیفة کلهم یعمل بالهدی ودین الحق وازانجمله است انچه ابوداؤد آنرا از طریق اسود بن سعید از جابر بن سمره اخراج کرده و زیاده نموده بران فلما رجع الی منزله اتته قریش فقالوا ثم یکون ماذا قال ثم یکون الهرج واخرج البزار هذه الزیادة من وجه آخر فقال فیها ثم رجع الی منزله اتبعه فقلت ثم یکون ماذا قال الهرج کذا فی فتح الباری و ایام هرج قریب قیام ساعت خواهد بود چنانچه امام بخاری در صحیح خود از شقیق ابن سلمه اخراج نموده که گفت کنت مع عبد الله و ابی موسی فقال قال النبی صلی الله علیه وسلم ان بین یدی الساعة ایاما ینزل فیها الجهل ویرفع فیها العلم ویکثر فیها الهرج والهرج القتل و ابن جوزی هرج را که در حدیث اثنا عشر خلیفه واقع است برهمین هرج که قریب قیام ساعت خواهد بود حمل کرده چنانچه شیخ ابن حجر در فتح الباری بآن تصریح کرده حیث قال فالمراد بقوله ثم یکون الهرج ای القتل المؤدیة لقیام الساعة انتهی هذا جواب السوال علی طبق مایفهم من صدر المقال فان اختلج فی روع السائل علی هذه الارادات المرضیة شئ من الاوهام الفاسدة والتهویشات الردیة فعلیه بالبیان وعلینا زده بالبرهان و اگر مقصودش از سوال استفسار لمیت اختلاف علما در بیان مراد آن احادیث است گوییم این معنی برکسانیکه فی الجمله بهره از عقل و علم دارند مخفی نیست لیکن چونکه ظاهر از تحریر سائل معلوم میشود که مایه علمی ندارد

لهذا به بیان آن بر سبیل اجمال پرداخته میشود باید دانست که اینحدیث محتملات کثیره دارد و هر حدیثے که اینچنین باشد اتفاق علما دران صورت نمی بندد بلکه رائے هر عالمی بسوی احتمالے ازان احتمالات که در ظن او بنظر بر قرائن و امارات قوت می یابد میرود و هیچ مذهبے نیست که دران این قسم احادیث موجود نباشد و علماء آن مذهب دران اختلاف نکرده باشند هرچند این دعوی بجهت کمال ظهور مستغنی از بیان است لیکن برائے دفع اوهام متعصبین بذکر شاهدے پرداخته میشود که شریف مرتضی در نهج البلاغة از کلام حضرت امیر المومنین نقل کرده لله بلاء فلان فلقد قوم الاود الخ و ابن ابی الحدید در شرح آن گفته المکنی عنه عمر بن الخطاب قد وجدت النسخة التی بخط الرضی وتحت فلان عمر حدثنی بذلک فخار بن معد الموسوی الاودی الشاعر وقال الراوندی فی شرحه انه ع مدح بعض اصحابه بحسن السیرة وان الفتنة هی التی وقعت بعد رسول الله صلعم من الاختیار والاثرة وقال البحرانی انه کلام قاله فی امر عثمان کما یمدح الآن الامیر المیت فی ایام الامیر الحی بعده فیکون ذلک تعریضا له انتهی مختصرا پس بدستور معترض گوییم که علماء شیعه چرا بریک معنی مراد این حدیث اتفاق نکرده اند بالجمله سوال معترض بهر تقریریکه باشد ناشی از قصور اطلاع او در علم دینیه و عدم اطلاع بر مذهب اهل سنت و امامیه است و آنچه گفته است که پیغمبر خدا صلعم چرا معنی مفصل اینحدیث بیان نفرمودند که امت در تعیین مراد آن در اختلاف افتادند گوییم این کلام مالامال از اختلال است و تعرض بجمیع آن موجب اطناب و املال ست لیکن بحکم مالایدرک کله لایترک کله درینجا بذکر سه خلل اکتفا میرود اول آنکه ازین کلام لازم می آید که در کلام شارع اصلا از اقسام خفی و مشکل و مجمل و متشابه که ازمقابله ظاهر و نص و مفسر و محکم اند احدے واقع نباشد حالانکه وقوع آن در کلام شارع بر هیچ یکے از اهل علم مخفی نیست دوم آنکه برتقدیر وقوع این اقسام در کلام الله بر جناب رسالت پناه که ترجمان الحق و مبین معانی کلام الله بودند لازم بود که ایضاح آن میفرمودند و خفا و اشکال و اجمال و تشابه آن زائل میفرمودند حالانکه بعضے از افراد اقسام ثلثه اول و جمیع افراد اقسام رابع غیر مبین واقع اند سوم آنکه این اشکال مشترک الورود است چراکه مخالفین او را بهم میرسد که تقریرهای نامربوطش را در اکثر احادیث امامیه جاری نمایند مثلا در حدیث نهج البلاغة که آنفا مذکور شده بگویند که حضرت امیر مکنی عنه لفظ فلان را که در حدیث لله بلاء فلان واقع است چرا بیان نفرمودند که امت در تعیین آن در خلاف افتاده اند فما هو جوابکم ههنا فهو ثمه جوابنا درین حدیث احتمال تقیه نیست چراکه حضرت امیر آنرا در زمان خلافت راشده خود فرموده اند و آنزمان زمان تقیه نیست چراکه نزد محققین شیعه

الیه بلاد

ثابت است وانچه گفته است که هر یک فرقه بزعم دیگرے گمراهی وضلالت اختیار کردند سخیف تر از تمامی
کلمات ردیه اوست بچند وجه اول آنکه در کلام الله اکثر آیات احکامی که باتفاق سنی وشیعه وحی منزل من السماء
وغیر منسوخ وغیر ماول اند امت در تعیین مراد آن در اختلاف افتادند وهر یک بزعم دیگرے گمراهی وضلالت
اختیار کرده مثل آیه فانکحوا ما طاب لکم من النساء مثنی وثلاث ورباع که اسماعیلیه از ان جواز ازدواج
هیژده زن می فهمند ودیگران جواز چهار زن وهر یکے بزعم دیگرے گمراه است پس اگر در احادیث نبویه نیز بعض
مردم بغلط فهمی اختلاف نموده باشند ازان کدام قباحت لازم می آید دوم آنکه اگر مرادش آنست که یک فرقه
از علماء اهل سنت که بجاے خود تعیین مراد آن احادیث نموده بزعم فرقه دیگر ازان که تعیین خلاف آن کرده
گمراه است پس غیر مسلم ست چراکه هر کسے از علماء اهل سنت که یکے از محتملات این احادیث را ترجیح داده
اختیار نموده اصلا بزعم دیگرے گمراه نیست واگر مرادش آنست که یک فرقه از علماء امت بسبب تعیین مراد
آن بزعم دیگرے اختیار ضلالت وگمراهی کرده مثل شیعه وسنی که هر واحد بزعم دیگرے اختیار ضلالت و
گمراهی کرده گوییم ما مردم شیعه را بسبب تعیین مراد درین احادیث خاطی نمیگوییم بل بنا بر آن میگوییم که
بر حضراتیکه شیعه حمل این احادیث می نمایند بزعوم ایشان صفاتے که درین احادیث مذکور اند بر ایشان صادق
نمی آیند مثل قوت وعزت اسلام در وقت ایشان واجتماع ناس بر ایشان وغیرها من الصفات المذکورة فی طرق هذه
الاحادیث واگر شیعه این همه صفات را بر ائمه اطهار منطبق کرده دهند اصلا ایشان هم نظر برین تعیین نزد ما
گمراه نخواهند بود۔ فقط تمام شد تقریر مولانا شاه عبد العزیز صاحب محدث دهلوی ۔

سوال اجرت برخواندن قرآن گرفتن جائزست یانه **جواب** حکم اجرتے که حافظان قرآن برخواندنش میگیرند
چند صورت دارد جداگانه در ذهن خود منقسم باید فرمود وخلط نباید کرد تا اشتباه واقع نشود صورت
اول آنکه ثواب قرآن خوانده خود را بعوض مبلغ کذا بدست کسے بفروشند واین صورت محض باطل است
باجماع اهل سنت آرے نزد امامیه رائج ومتعارف ست بلکه ثواب روزه ها وحج ودیگر عبادات را نیز میفروشند
ودلیل بطلانش آنکه حقیقت بیع مبادلة المال بالمال ست وثواب طاعات مال نیست بلکه حقیست که براے
این شخص بحکم وعده الٰهی ثابت میشود ودر آخرت استیفاے آن خواهد نمود وبیع حقوق خواه دنیوی باشند
خواه اخروی مثل حق الولاء وحق الارث وحق مرور وحق تعلّی وامثال ذلک جائز نیست صورت دوم
آنکه شخصے را براے ختم نمودن قرآن بمزدوری بگیرند وثواب آن ختم بمستاجر رسد واین صورت نزد حنفیه

جائز نیست ونزد شافعیه طولے وتفصیلے دارد ودلیل عدم جواز این صورت آنست که قاعده کلیه حنفیه است
کما فی شرح الوقایه وغیره الاصل عندنا انه لا یجوز الاجارة علی الطاعات وعلی المعاصی لکن لما وقع الفتور فی الامور
الدینیة یفتی بصحتها لتعلم القرآن والفقه تحرزا عن الاندراس ونکته در آنکه اجاره براداے طاعات خواه فرض باشد
خواه نفل جائز نیست آنست که شخصے که مباشر طاعت شده است بحکم وعده الٰهی مستحق اجر اخروی گشته پس اگر
اجر دنیوی را از مخلوق بران عمل طلب نماید اجتماع عوضین واجرین در حق یک کس بیک فعل لازم خواهد آمد مثل
آنکه شخصے اجیر خاص یک کس قرار یافته او را نمیرسد که اجیر خاص شخص دیگر شود در همان مدت کذا فی شرح الهدایه
وقوله علیه السلام اقرؤا القرآن ولا تأکلوا به مثل ان یستاجر رجلا یقرأ علی راس قبر قیل هذه القرأة لا یستحق به الصواب
لا للمیت ولا للقاری انتهی صورت سوم آنکه شخصے حسبة لله ثواب قرآن خوانده خود بکسے بخشد یا بقصد
ثواب او خواندن آغاز کند وهرگز خیال معاوضه در خاطر او خطور نکند وآنکس بطریق مکافات بعد ازان
یا در اثناے خواندن آن بوے چیزے بدهد یا احسان نماید یا شخصے باشد که از سالها بر شخصے انعام واحسانے
میکند وآنکس در مکافات آن قرآن وکلمه تهلیل وامثال ذلک براے او می خواند وثوابش باو می بخشد
این صورت جائز است بلا شبهه بلکه مستحب نیز که مکافات احسان باحسان مستحب است وفی الحدیث من
صنع الیکم معروفا فکافئوه الخ ولیکن درینجا هم غورے می باید وآن آنست که اگر نیت آن در خواندن مکافات
احسان اوست پس جائز ومستحب است واگر باین نیت میخواند که ازین خواندن بذمه او مکافات ثابت
خواهم کرد پس در حقیقت اجاره شد آرے دانستن مکافات مضر نیست لیکن فرق را تامل باید کرد صورت
چهارم آنکه شخصے طلب علم دینی یا حفظ قرآن یا اشتغال بطاعت دیگر میخواهد لیکن از راه تنگدستی وفقدان
وجه معاش فراغت اشتغال باین امور ندارد مردے دیگر صاحب مایه ذمه دار وجه قوت او شود تا بفراغ
بال مشغول بطاعت گردد درین صورت هر دو را اجر کامل بر هر طاعت او حاصل میشود ومورد این آیه همین است
قال الله تعالٰی للفقراء الذین احصروا الی آخرها واعانت بر طاعت که در حدیث جابجا ممدوح واقع شده
همین است لیکن این را اجرت گفتن مجازیست صورت پنجم آنکه شخصے قرآن را نه بر وجه طاعت بلکه بنا بر قصد
مباحی میخواند وبران اجر میگیرد مثل رقیه وتعویذ وختم بعضے سور قرآن براے حصول بعضے مطالب دنیوی
ویا براے استخلاص از عذاب گور یا براے انس زنده یا مرده بصوت خوش واین قسم نیز جائز است
بلا کراهت وهمین است مورد این حدیث که ان احق ما اخذتم علیه اجرا کتاب الله وقصه رقیه لدیغ بسوره فاتحه

و گرفتن اجرت بر آن نیز از ہمین قبیل ست ہمہ صور را جدا جدا با احکام آنہا در خاطر محفوظ باید داشت والسلام علیکم و علی من لدیکم بہمین تفصیل معلوم شد کہ در احادیث مختلفہ تعارض نیست مثلاً در حدیث عبادۃ بن الصامت قال قلت یا رسول اللہ رجل اہدی الیّ قوساً کنت اعلمہ الکتاب والقرآن لیست بمال فارمی علیہا فی سبیل اللہ قال ان کنت تحب ان تطوق طوقاً من نار فاقبلہا رواہ ابوداود و ابن ماجہ و این در صورتے است کہ در وقت تعلیم طلب مکافات منظور داشتہ بود بہمین نیت تعلیم کردہ بود و علی ہذا القیاس احادیث دیگر واللہ اعلم بالصواب **سوال** از معنی بیت حافظ شیرازی رحمہ اللہ جنگ ہفتاد و دو ملت ہمہ را عذر بنہ ٭ چون ندیدند حقیقت رہ افسانہ زدند ٭ **جواب** این شعر مستزاد شرحش میداست رحمہ اللہ

ہفتاد و دو فرقہ در رہت می پویند - ای بے مانند	گم کردہ ترا ہر طرف می جویند - سرگردانند
سررشتۂ حق بدست یک طائفہ ہست - درویشانند	باقی بہ تکلف سخنے می گویند - ایشانند

بسم اللہ الرحمن الرحیم

رسالہ نماز زنان

وضع نماز زنان بطور مردان ست فرق چند است اول آنکہ زنان را تمام بدن خود باید پوشید از پارچہ کہ وسط کہ رنگ بدن یا مو معلوم نشود اگر رنگ معلوم گردد داخل پوشیدن نیست نماز نا درست است و ہر قدر کہ پوشش کامل تر بود بہتر است حتی کہ دستہا و پاہا ہمہ پوشیدہ ماندن بہتر است و احتیاط است تا بمقدور ہر دو قدم و ہر دو دست را پوشیدہ دارد فاما رو را بانیطور بپوشد کہ نگاہ از جای سجدہ بند شود و سجدہ گاہ بنظر نیاید دوم آنکہ اذان و اقامت کہ آنرا تکبیر گویند زنان را نباید گفت سنت ہمین ست در حق ایشان کہ بدون اذان و اقامت نماز گزارند سوم آنکہ وقت شروع نماز اللہ اکبر گویند دستہا تا گوش نبردارند بلکہ تا شانہ ہا بردارند زیادہ بلند نکنند چہارم آنکہ ہر دو دست ہا از زیر ناف نہ نہند بلکہ زیر پستان نہند پنجم آنکہ باواز بلند ہیچ وقت قرأت نخوانند و نہ تکبیرات باواز گویند ہمہ را آہستہ گویند ہیچ جا آواز بلند نکنند تا سلام ہمین طور آہستہ ہر وقت ہر چیز را گفتہ باشند ششم آنکہ ہرگاہ بنشینند خواہ برای سجدہ خواہ برای التحیات بر پای چپ نہ نشینند بطور مردان بلکہ وضع نشستن زنان در نماز اینست کہ ہر دو پا را بطرف راست بر آرند و بر سرین چپ بنشینند ہفتم آنکہ در سجدہ سرین خود را بلند نکنند بلکہ شکم آنہا با ران ہای ایشان در وقت سجدہ کردن پیوستہ ماند و بالضرور سر متصل زانو خواہد ماند بفاصلہ از زانو بطور مردان نخواہد شد فقط

سوال ہر مسلمان را پارچہ کفن نزد خود نگاہداشتن مسنون ست یا نہ و بعض میگویند کہ زیادہ از مدت یک سال پارچہ کفن نباید داشت می باید کہ یکسال کفن نزد خود نگاہداشتہ بعد انقضای سال پارچہ مذکور بکسے دہد و پارچہ دیگر نگاہدارد **جواب** اگر مسلمان پارچہ کفن خود خریدہ یا از کسے گرفتہ نزد خود مہیا دارد برای کفن خود مضائقہ نیست چنانچہ از حدیث صحیح بخاری معلوم میشود و داشتن بسالہا ہم مضائقہ ندارد مگر بسیار کہنہ شود و طاقت این ندارد کہ مردہ را دران بپیچیدہ کنند پس آنوقت فقیر را بدہد یا خود استعمال نماید مضائقہ ندارد در بخاری از سہیل روایت است کہ آورد زنے پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یک چادر بافیدہ کہ دران حاشیہ بود و گفت کہ بافیدہ ام این چادر را از دست خود پس آوردہ ام تا کہ شما را این پارچہ بپوشانم پس گرفت آنرا پیغمبر خدا صلعم محتاج شدہ بسوی او پس بیرون آمدند بسوی یاران و چادر لنگ حضرت بود پس بسیار تحسین نمود شخصے از حاضران مجلس پس گفت مرا بدہید این را بسیار خوب است پس مردمان گفتند کہ خوب نکردی پوشیدہ بودند آنرا پیغمبر خدا در ان حالیکہ احتیاجمند بودند بسوی آن و باز سوال کردی میدانستی کہ ایشان سوال را رد نمیکنند گفت واللہ کہ من سوال نکردم کہ بپوشم او را جز این نیست کہ سوال کردم آنرا تا کہ باشد کفن من گفت سہیل پس بود آن چادر کفن آن شخص **سوال** اگر کسے از رشوت وغیرہ کہ ممنوع و غیر جائز است یک حویلی احداث ساختہ یا دیہات خریدہ مدتے بران قابض ست اکنون آن حویلی و دیہات را میفروشد وجہ قیمت آن حویلی و دیہات شرعاً حلال ست یا نہ **جواب** آنچہ مال رشوت گرفتہ است بلاشبہہ حرام و خبیث است لیکن ہرگاہ آن مال را تغییر نمود و بناء حویلی عمارت کرد- مالک آن شد فروختن آن جائز است اما آن مال خبثے دارد کہ از کسب حرام حاصل شد حاصل آنکہ در بیع و شرا تملیک موقوف بر ملکیت است و آن ثابت شد و کراہت و نزاہت تابع حلت کسب و حرمت آنست ہرگاہ کسب حرام شد مال نیز حرام شد ہر چند تغیر در ملک این شخص داخل شد مثل مزدوری زناء حلوان کاہن یعنی نذر یکہ پیش منجم یا زناردار برای انکشاف امور غیبیہ مستقبلہ می برند آرے اگر قرضداران را یا معاملہ داران را از مال بدہد در حق آنہا حلال میشود و در حق این شخص خبث آن می ماند مگر موافق روایت احیاء العلوم ہرگاہ این شخص ازان فعل توبہ کرد حلال شد بشرطیکہ آن مال برضامندی گرفتہ باشد و حق کسے تلف نکردہ باشد والا رضاء صاحب حقوق در خصوصات شرط است واللہ اعلم **سوال** اگر کسے از قرض کہ مشروع است گرفتہ مسجد احداث نماید بعدہ از زر رشوت وغیرہ کہ غیر جائز است از قرض ادا نماید شرعاً احداث این قسم مسجد درست است یا نہ **جواب** این قسم

احداث کردن مسجد درست است حکم مسجد دارد و امید ثواب بران متوقع است زیراکه ازمال که قرض گرفته
بنا ساخته و در وقت ادای دین این قرض اگرچه ازمال خبیث ادا نماید خبث این در مالیکه اول قرض گرفته
است تاثیر نمیکند والله اعلم **سوال** اگر ناکح مذہب سنت و جماعت و منکوحه مذہب امامیه داشته باشد در میان
هر دو مرد و زن بمذهب اہل سنت و جماعت نکاح جائز است یانه **جواب** نکاح کردن درمیان مرد سنی و زن شیعه
مبنی بر تکفیر و عدم تکفیر این فرقه است در مذہب حنفی موافق روایات مفتی به حکم فرقه شیعه حکم مرتدان ست چنانچه
در فتاوی عالمگیری مرقوم است پس نکاح کردن از زن که درین فرقه باشد درست نیست و در مذہب شافعی دو
قول ست بر یک قول کافر اند و در قول دیگر فاسق چنانچه در صواعق محرقه مسطور ست لیکن قطع نظر ازان انعقاد
مناکحت باین فرقه موجب مفاسدهای بسیار میگردد مثل بدمذهب شدن اهل خانه و اولاد و عدم موافقت صحبت
وغیر ذلک پس احتراز ازان واجب ست والله اعلم **سوال** اگر مردمان بر نماز استاده اول از آیات قرانی و اتخذوا
من مقام ابراهیم مصلی وغیره و استغفار خوانند جائز ست یانه **جواب** خواندن آیات انی وجهت وجهی الخ در ضمن
دعاء دیگر که دران استغفار هم ست ثابت شده در بعضے روایات آمده که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بعد از
تحریمه میخواندند و در بعضے این هم آمده که وقتیکه استاده شوند سوی نماز این نخوانند و خواندن واتخذوا من مقام
ابراهیم مصلی پیش از دو رکعت که بعد طواف کعبه میخوانند ثابت شده چنانچه در مشکوٰة این هر دو روایت موجود اند
دعا اینست انی وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین ان صلوتی ونسکی ومحیای
ومماتی لله رب العالمین لاشریک له وبذلک امرت وانا اول المسلمین اللهم انت الملک لا اله الا انت وانا عبدک
ظلمت نفسی واعترفت بذنبی فاغفرلی ذنوبی جمیعا انه لا یغفر الذنوب الا انت واهدنی لاحسن الاخلاق لا یهدی لاحسنها
الا انت لبیک وسعدیک والخیر کله فی یدیک والشر لیس الیک انا بک والیک تبارکت وتعالیت استغفرک واتوب الیک
سوال برای حصول مطالب دنیوی چه باید خواند **جواب** حسبنا الله ونعم الوکیل پانصد بار اول و آخر درود
ده بار تا حصول مقصود و برای استمالت قلوب حکام یا مقلب القلوب بالخیر دو صد بار بعد از عشا باید خواند و یا قاضی
الحاجات صد بار نیز برای این کار مجرب ست و اگر ختم خواجگان برای حصول مهم اتفاق افتد بهتر ست یا قاضی
الحاجات نیز باید خواند **سوال** اگر زنے بخلاف مرضی زوج خود از خانه زوجش بیرون رود و ممانعت زوج خود را
بخاطر نیاورده او را ایذا بسبب این نافرمانی رساند یا مهر آن زن و نفقه و کسوت و سکنی آن باطل میشود
یا بر ذمه زوج او باقی میماند علماء بنابرین نوشته اند که در صورت خارج شدن زن از بیت زوج خود مهر و نفقه

سورهٔ بقره

سورهٔ انعام

وکسوت وسکنی آن باطل میگردد کما فی تحفة الفقهاء المرأة اذا خرجت عن البیت بغیر اذن زوجها بطل
مهرها ونفقتها وکسوتها وفی الذخیرة اذا خرجت المرأة مع المحارم بغیر اذن الزوج ودخلت فی بیت الوالدین وغیرهم بطل
مهرها ونفقتها وکسوتها وسکناها نقل من الحسامیة اذا خرجت المرأة من البیت مع غیر محرم بغیر اذن زوجها بطل مهرها
ونفقتها وکسوتها وسکناها وعن الطحاوی فی قول محمد بن الحسن الشیبانی الفتوی علیه کذا فی فتاوی الصدر
الشهید وفی النهایة شرح الهدایة اذا خرجت المرأة من بیت زوجها باغیة بلا اذن زوجها وصاحبها وذهبت من
قریة الی قریة اخری سقطت نفقتها ومهرها من ذمة زوجها هذا النقل من التجنیس فی شرح الهدایة من الذخیرة
المرأة اذا خرجت من بیت زوجها مع غیر المحرم وبغیر اذن الزوج ودخلت بیت الوالدین او غیرهما بطل
مهرها ونفقتها وکسوتها وسکناها فی المحیط وعلیه الفتوی کذا فی المضمرات **جواب** روایات فقهیه در مقدمه سقوط
مهر زن بسبب برآمدن از خانه شوهر بے اذن او بملاحظه درآمد مهر بان من این روایات مفتی بها نیست و مخالف
قواعد و متون است زیراکه مهر زن را دین صحیح نوشته اند و این نوشته اند کسائر الدیون لا یسقط الا بالاداء
او بالابراء ونیز در مقام تعلیل فقها نوشته اند مهر بتمامه مقابله وطی اول ست هرگاه یکبار وطی کرد گویا استیفای
تمتع نمود و مهر که بمنزله ثمن است لازم الادا گشت من بعد اگر وطی دیگر یا خدمات دیگر یا اقامت در خانه واقع نشود
در وجوب مهر قصور نمیکند بلکه بسبب زنا و لعان ساقط نمیشود آرے نان و نفقه مقابل احتباس در خانه است
اگر از خانه برآید بے اذن زوج نفقه وکسوت واجب نمیماند قاعده فقه است که نفقه شخص جزاء احتباس است اگر شخصے را
در کارے مشغول سازند نفقه او ازان کار یا از صاحب کار باید گرفت چنانچه عامل زکوة را از زکوة می دهانند و قاضی
ومفتی و محتسب را از بیت المال مسلمین وعلی هذا القیاس **سوال** ترکیب دفع آسیب و سحر عنایت شود **جواب**
عمل برای آسیب زده روغن سرشف در آوند مسی انداخته چهارده بار آیه قطب یعنی ثم انزل علیکم من بعد الغم تا
بذات الصدور که در سیپاره لن تنالوا البر در سوره آل عمران است خوانده بران روغن بدمد هر بار که خوانده
دم کرده باشد پس روغن مذکور بر تمام بدن آسیب زده بمالد بوجهیکه موضع یک موی هم خالی نماند و احتیاط نماید
که آن روغن را بر زمین ننهد و دست دران نه اندازد و هر که اول روز بمالد همان کس هر روز مالیده باشد
و از وقتیکه اول روز مقرر کند تجاوز ننماید انشاء الله آسیب دفع گردد و برای دفع سحر معوذتین و آیات سحر
که مرقوم گردد در آب جاری که آب گنگ باشد یا غیر آن در سبوچه طلبیده دران این تعویذ را انداخته از ان
آب مسحور را قدرے باید نوشانید و دست و پای هم باید شویانید و اگر اتفاق غسل شود بهتر ست این عمل

روز یکشنبه باشد چند بار همین روز کرده باشد انشاء الله تعالیٰ دفع سحر هم خواهد شد آیات دفع سحر اینست فوقع الحق وبطل ما کانوا یعملون فغلبوا هنالک وانقلبوا صاغرین والقی السحرة ساجدین قالوا آمنا برب العالمین رب موسیٰ وهارون ○ فلما القوا قال موسیٰ ما جئتم به السحر ان الله سیبطله ان الله لا یصلح عمل المفسدین ویحق الله الحق بکلماته ولو کره المجرمون ○ انما صنعوا کید ساحر ولا یفلح الساحر حیث اتی ○ **سوال** بیعت در اصل چیست واستعمال آن از روی نص است یا حدیث شریف **جواب** معنی بیعت از روی لغت معاهدت ومعاقدت است ودر اصطلاح متکلمین دست بعهد دادن ست ودر اصطلاح متصوفین دست عقیدت را بدست ارشاد مرشدین منعقد ساختن پس اگر غرض سائل استفسار از بیعت کلامی است پس آن بیعت که اصحاب کبار بعد از نبی صلی الله علیه وسلم بخلافة خلفاے راشدین واقع شده دست بعهد وتوثیق اجراے خلافت جناب شان بود رضی الله عنهم ومفهوم آیه کریمه یبایعونک تحت الشجرة ماخذ نص است واگر استفسار از بیعت تصوفی است پس آن بیعت که از مسترشدین واقع میشود دست عقیدت خودها بدست ارشاد ومرشدین منعقد ساختن است این انعقاد بواسطه احدی از دیگرے منتهی به علی مرتضی رضی الله عنه واز ان جانب بجناب پیغمبر صلی الله علیه وسلم میگردد ودرینصورت ماخذ آن فعل نبی است **سوال** بروز عقد نکاح اعلان کلمهها وصفت ایمان مجمل ومفصل از چه راه آیا بنظر تلقین است یا که استحکام عقد **جواب** از روے شریعت غرا درمیان مومن وکافر نکاح منعقد نمیگردد وظاهر است که از ایشان درحالت لاعلمی یا از روے سهو اکثر کلمه کفر صادر میگردد که ایشان بران متنبه نمیشوند درینصورت اکثر نکاح متناکحین منعقد نمیگردد ولهذا متاخرین از علماے محتاطین احتیاطاً صفت ایمان مجمل ومفصل را بحضور متناکحین میگویند ومیگویانند تا انعقاد نکاح بحالت اسلام واقع شود فی الحقیقت که علماء متاخرین این احتیاط را در عقد نکاح افزوده اند خالی از برکت اسلامی نیست کسانیکه از اسلام بهره ندارند بلطف آن کے میرسند معلوم نیست که تلقین ابوات در اکثر فرقه خلافیه جائز است بسبب هوجه آن چه بهم رسانیده اند زیرا که کل فرق اسلامیه متفق اند برین که ایمان بعد البعث درست نیست وبعث عبارت لذا انتقال روحانی ست **سوال** شفاعت امت حصر برذات جناب پیغمبر صلی الله علیه وسلم است یا اصحاب کبار هم شفیع میتوانند شد واطاعت ایشان چه فائده وعداوت ایشان چه ضرر دارد **جواب** الشفاعة فیما یتعلق بامور الدنیا والآخرة هو السوال فی التجاوز عن الذنوب والحرام واز روے لغت لفظ شفاعت عام است شفاعت جرمی وشفاعت ذنوبی

وشفاعت جرمی از احدے بادیگرے وتابع بامتبوع تواند شد وشفاعت ذنوبی بواسطه وبلاواسطه بجناب پیغمبر صلی الله علیه وسلم متحقق وثابت است درینصورت مرشد برای مسترشد ومعلم براے متعلم واسطه شفاعت میتوانند افتاد واطاعت اصحاب کبار بحکم آیه کریمه اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم وبمصداق حدیث صحیح اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم نصی است پس اطاعت ایشان اطاعت وعده انهم یدخلون الجنة وعداوت ایشان موجب وعید انهم یخلدون فی النار **سوال** سبب اختلاف اقوال مفتیان که عبارت از امام اعظم وغیرهم است چیست **جواب** سبب اختلاف بین العلماء این ست که بعضے ظواهر آیت وحدیث را معمول به میسازند وبعضے بتاویل آن پس این اختلاف منجر باصول نمیگردد بلکه بمفهوم کلام سلف اختلاف العلماء رحمة باخودها مصیب اند بخلاف فرق خلافیه که درمیان علماء آنها بین الاصول اختلاف است زیرا که احدے به نبوت پیغمبر ما صلعم ودیگر به نبوت علی مرتضیٰ رضی الله عنه وبعضے به الوهیت آن قایل اند ○ به بین تفاوت ره از کجاست تا بکجا ○ والسلام علی من اتبع الهدیٰ **سوال** شخصے که از حدیث شریف منکر شود چه حکم دارد **جواب** انکار حدیث شریف چند احتمال دارد اول آنکه تمامی احادیث را انکار کند این خود کفر است دوم آنکه حدیثے متواتر بے تاویل را انکار نماید این انکار هم کفر است سوم آنکه حدیث صحیح را که از آحاد باشد محض بهواے نفسانی نظر برینکه این احادیث منافی طبع یا خلاف مصلحت دنیوی است انکار نماید این انکار گناه کبیره است واین منکر مبتدع به بدعت سیئه چهارم آنکه حدیثے را بسبب قوت حدیث دیگر یا بجهت آنکه اعتماد بر قول ناقل ندارد حدیث تصور نکرده بانکار آن پرداخته ومنشأ انکار هواے نفسانی وغرض دنیوی نباشد وهمچنین پیغمبر کلام خود منظور نداشته باشد وغرضے دیگر از اغراض فاسده مقصود او نباشد بلکه بنابر قواعد اصول حدیث یا مخالفت حدیث مذکور با کدام آیت قرآنی بگمان منکر یا امثال آن انکار حدیث نموده باشد پس حرجے دران نیست **سوال** کسیکه از کتاب فقه منکر شود از روے شرع شریف حکم چیست **جواب** اینهم چند احتمال دارد اول آنکه اگر آن شخص مثلاً شافعی است وانکار کتاب حنفی مینماید قباحتے ندارد دوم آنکه کتاب غیر معتبر ونامعلوم را انکار کند اینهم مستلزم قباحتے نیست سوم آنکه منکر شود بجهت آنکه این کتاب از علوم دینیه است پس این خود کفر است چهارم آنکه منکر شود بجهت آنکه این کتاب از فقه اهل سنت است پس آن شخص مبتدع است چه انکار آن شخص بجهت عدم اعتقاد بحقیت آن کتاب است گو مطابق باحادیث صحیحه اهل سنت باشد بخلاف انکار شافعی کتاب حنفی را انکارش بجهت ترجیح مذهب خود بر مذهب حنفی

میباشند نه بجهت بطلان اصول وفروع حنفیه **سوال** کسیکه کلمه کفر بر زبان میراند و نمیداند که این کلمه کفر
است یا نه کافر میشود یا نه **جواب** کفر این شخص درمیان فقهاء مختلف فیه است و روایات آن در خزانة الروایات
وغیره مذکور است بهر حال آن شخص را ازین قول توبه واستغفار باید کرد **سوال** کسیکه اهانت علم وعلما نماید حکم او
چیست **جواب** کسیکه اهانت دین وعلما نماید بجهت آنکه این علم واین علما موجب اختیار باطل واهانت حق اند
واین علم محض برای قضایا وحق تلفی موضوع است پس آن شخص کافر است واگر اهانت مثل علم نجوم وغیر آن
نماید هیچ قباحتے ندارد واگر اهانت غیر علم دین نماید کفرے دران نیست آرے ممنوع است لیکن امتناع اهانت
آن بقدر مرتبه علم ست یعنی اگر علم شریف تر است مثل صرف ونحو اهانت آن ممنوع است واگر علم بانیم تبه
نیست اهانت آن در امتناع باین مرتبه نیست **سوال** کسے را که پدر و مادر او عاق کرده باشند بخشیده شود
یا نه۔ **جواب** عاق که در عوام مشهور است یعنی اخراج پسر از نسبت خود هیچ اصلے ندارد و باین علق بے اصل
پسر از ثبوت احکام آن مثل اخذ میراث وغیر آن خارج نمیشود و در شرع عقوق والدین بمعنی ایذا رسانی
والدین است و آن گناه کبیره است و در مذهب اهل سنت هیچ صاحب کبیره مخلد در نار نخواهد شد پس بعقوبت پدر
و مادر ابتدائاً یا بعد صدور امر عفو از جناب الهی یا شفاعت رسالت پناهی یا کشیدن عذاب نار بپاداش عقوق
بخشیده خواهد شد والله اعلم بالصواب **سوال** دار الاسلام دار الحرب میشود یا نه **جواب** در کتب معتبره اکثر
همین روایت اختیار کرده که دار الاسلام دار الحرب میتواند شد بشروط ثلثه در در مختار مینویسد لا تصیر
دار الاسلام دار الحرب الا بامور ثلثة باجراء احکام اهل الشرک وباتصالها بدار الحرب وبان لا یبقی فیها مسلم
او ذمی آمنا بالامان الاول علی نفسه و دار الحرب تصیر دار الاسلام باجراء احکام اهل الاسلام فیها انتهی
و در کافی مینویسد ان المراد بدار الاسلام بلاد یجری فیها حکم امام المسلمین ویکون تحت قهره و بدار الحرب
بلاد یجری فیها امر عظیمها وتکون تحت قهره انتهی درین شهر حکم امام المسلمین اصلا جاری نیست وحکم
رؤساء نصاری بے دغدغه جاری است و مراد از اجراء احکام کفر این ست که در مقدمه ملکداری و بندوبست
رعایا واخذ خراج و باج وعشور اموال تجارت وسیاست قطاع الطریق و سراق و فصل خصومات وسزاء جنایات
کفار بطور خود حاکم باشند آرے اگر بعضے احکام اسلام را مثل جمعه وعیدین واذان وذبح بقر تعرض
نکنند نکرده باشند لیکن اصل الاصول این چیزها نزد ایشان هباء وهدر است زیرا که مساجد را بے تکلف
هدم مینمایند و هیچ مسلمان یا ذمی بغیر استیمان ایشان درین شهر و در نواح آن نمیتواند آمد برای منفعت خود

واردین ومسافرین وتجار مخالفت نمی نمایند اعیان دیگر مثل شجاع الملک و ولایتی بیگم بغیر حکم ایشان
درین بلاد داخل نمیتوانند شد وازین شهر تا کلکته عمل نصاری ممتد است آرے در چپ و راست مثل
حیدرآباد ولکهنو ورامپور احکام خود جاری نکرده اند بسبب مصالحه واطاعت مالکان آن ملک واز روی احادیث
وتتبع سیرت صحابه کرام وخلفای عظام همین مفهوم میشود زیرا که در عهد حضرت صدیق اکبر ملک بنی یربوع را
حکم دار الحرب دادند حال آنکه جمعه وعیدین واذان در انجا جاری بود مگر انکار حکم زکوة کرده بودند و همچنین یمامه
وگرد و نواح آن را حکم دار الحرب دادند باوجودیکه مسلمانان دران بلاد موجود بودند وعلی هذا القیاس در عهد
خلفای کرام همین طریق مسلوک بود بلکه در عهد حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم فدک وخیبر را حکم دار الحرب فرمودند
حالانکه تجار اهل اسلام بلکه بعضے سکنه آنجا نیز دران مکانات در وادی القری مشرف باسلام بودند و فدک
وخیبر را کمال اتصال بود با مدینه منوره باقیماند حکم حریه و رقیت کفار حربی پس درین مسئله هم اختلاف روایات
بسیار ست اکثر فقها مینویسند که صورت مرقوق شدن ایشان همین ست که استیلا واقع شود و باز باجراز بدار الاسلام
بیایند آن زمان مملوک میشوند و بعضے فقها نوشته اند که اگر حربیان بخوشی خود یا بزور وقهر اولاد خود را اقارب
خود را بیع نمایند وامیعنی در انها رائج نیز مملوک میشوند و موافق حدیث همین مذهب قوی معلوم میشود
زیرا که بیع بسیاری از عبید واماء در عهد آنجناب همین قسم واقع شده مثل بیع زید بن حارثه وسلمان فارسی
و دیگر کسان همین قسم واقع شده بود و آنحضرت مملوکیت آنها را مسلم داشتند و در جامع الرموز مینویسد
ویتملک بهما ای بالاستیلاء والاحراز حربیهم لاستیلائه علی مباح فلو اهدی ملک من اهل الحرب الی
مسلم هدیة من احرارهم ملکه الا اذا کان ذی قرابة له ولو دخل دارهم مسلم بامان ثم اشتری من احدهم
ابنه ثم اخرجه الی دارنا قهرا ملکه واکثر المشائخ علی انه لا یملکه فی دارهم وهو الصحیح وعن محمد انه یملکه حتی
یجبر علی اخراجه وعن ابی یوسف یجبر وقال الکرخی ان کانوا یرون جواز البیع فالبیع جائز والا فلا
کما فی المحیط وفیه اشعار بان الکفار فی دارهم احرار ولیس کذلک فانهم ارقاء فیها وان لم یکن ملک لاحد
علیهم علی ما فی عتاق المستصفی وغیره **سوال** در حق سید مبتدع یا مجاهر بالفسق یا متکلم بکلمه کفر چه حکم است
جواب این مسئله حاجت بجواب ندارد زیرا که نص قرآنی درین باب کافی وشافی است قال الله تعالی
قال یا نوح انه لیس من اهلک انه عمل غیر صالح و در حدیث صحیح آمده که در مشکوة شریف موجود است
که ان ال ابی فلان لیسوا لی باولیائی انما ولیی الله الخ و در روایت دیگر است ان اولیائی الا المتقون

سوال در تحفه اثنا عشریه مرقوم است که منکر ضروریات دین کافر است علو درجه ایمان حضرت علی و بهشتی بودن ایشان و لائق خلافت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم بودن از روی احادیث بلکه آیات قطعیه متواتره ثابت است پس منکر این امور کافر باشد چنانچه خوارج در احکام اخروی کافراند دعای مغفرت برای ایشان نباید کرد و نماز جنازه ایشان نباید خواند پس درین صورت شیعه هم کافر باشند چراکه نصوص قطعیات در حق حضرت صدیق اکبر و فاروق اعظم زیاده تر از جناب امیر است و خود پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم بر جنازه شخصے که با حضرت عثمان رضی اللہ عنہ عداوت داشت نماز نه خوانده پس اختلاف در کفر شیعه نزد اهل سنت چه سبب است **جواب** خوارج یک مذهب دارند ازینجهت در حال آنها علما را اختلاف نیست زیراکه خوارج باوصف تعدد فرق آنها همه بر انکار ایمان حضرت امیر و بهشتی بودن ایشان و سلب لیاقت خلافت از ایشان متفق اند و بخلاف شیعه که مذاهب مختلفه دارند بعضے بر مجرد تفضیل حضرت امیر بر شیخین و اولویة خلافت ایشان اکتفا مینمایند و بعضے ازین مرتبه ترقی نموده بر تخطیه شیخین و اعوان ایشان تصریح مینمایند و برخی به تفسیق و تبدیع ایشان تا آنکه جمیعے از اماميه نوبت بتکفیر رسانیده اند ازین جهت علما را در حال شیعه اختلاف افتاد بعضے علما بر مرتبه اولی از تشیع حکم کردند و بعضے بر مرتبه دوم و بعضے بر مرتبه سوم حالا آنچه مفتی به و مرجح است همین است که اینها نیز در رنگ خوارج در احکام اخروی کافراند و در توجیه کلام تحفه اثنا عشریه میتوان گفت که خوارج را بالاتفاق در احکام اخروی کافر نوشته است و در احکام دنیوی جائز است که بعضے علما آنها را نیز مسلمان دانند حتی یجوز المناکحة معهم والتوارث بینهم وبین غیرهم من اهل الحق و اختلافیکه در حال شیعه است نیز در احکام دنیوی است نه در احکام اخروی فلا فارق بینهما **سوال** چون به نسبت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم واجب چیزے نیست چراکه واجب آنرا میگویند که بدلیل ظنی ثابت گردد و سجده سهو جائز نیست مگر بر ترک واجب پس درین صورت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم را سجده سهو جائز نباشد و در احادیث ثابت است که جناب پیغمبر دو سه بار سجده سهو کرده اند **جواب** در شروح مسلم مذکور است که بعضے امور نسبت بآنجناب نیز متصف بمرتبه وجوب بوده اند زیراکه آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم را نیز مرتبه اجتهاد نزد اهل سنت ثابت است و بعضے احکام اجتهادیه نسبت بایشان هم ظنی بود بان یغلب علی ظنه صلی اللہ علیہ وسلم ان الآیة تدل علی کذا مع احتمال ان یکون معناه غیر هذا او بان یغلب علی ظنه ان المفرد الفلانی داخل فی مفهوم الآیة نظرا الے مشارکته فی اکثر الامور مع احتمال ان یکون غیر داخل نظرا الی الفارق الخفی پس مرتبه وجوب بآنحضرت

نیز متحقق میتواند شد علاوه آنکه در نفس الامر سجده سهو یا بترک فرض است یا بترک سنت پس احتمال است که آنچه ما او را واجب میدانیم در علم آنحضرت فرض بود یا سنت بود که مجبور بسجده سهو شده و آنچه میگوئیم که سجده سهو برای تدارک ترک واجب است نسبت بعلم خود میگوئیم نه بعلم آنجناب والحاصل ان قول الحنفیة ان الواجب یجبر ترکه بسجدتی السهو مقید بالنسبة الی الامة بل الحنفیة خاصة لا مطلقا کیف والشافعیة لا یقولون بوجوب سجدتی السهو بترک الفرض او السنة فیکون علم الرسول خارجا عن هذه القاعدة کما ان علم الشافعیة خارج عن هذه القاعدة **سوال** حضرت شاه ولی اللہ محدث قدس سره خلافت را بنص ثابت کرده اند چون وقت خلافت در سقیفه بنی ساعده انصار در باب خلافت نزاع کردند و صحابه کبار از نص الائمة من قریش جمیع انصار را تسکین داده آنوقت حضرت صدیق اکبر رض فرمودند که اگر گروه مسلمانان یکے را از عمر بن الخطاب و ابو عبیدة بن الجراح که استحقاق خلافت دارند اختیار کنند خلیفه میشود پس اگر نص میشد حضرت صدیق رض این لفظ چه قسم میفرمودند و حضرت فاروق وقت شهادت خود خلافت در میان شش کس چه قسم تجویز میفرمودند و حضرت زبیر رض و طلحه رض در وقت خلافت حضرت امیر رض چه قسم بیعت طوعا و کرها میکردند و اگر خلافت باجماع باشد پس بر وجود جواب در صحت خلافت حضرت امیر ظاهر ست که حضرت ابان باوصف اجتهاد تمام عمر بیعت نکرده اند و بسیارے از صحابه از حضرت امیر آزرده خاطر شده پیش معاویه رض رفتند و حضرت سعد وقاص رض و غیره صحابه کبار در جنگ حضرت امیر شریک نشدند **جواب** آنچه حضرت شاه ولی اللہ رح فرموده اند که خلافت بنص ثابت است مراد ایشان آن نسبت که در نفس الامر نصوص متواتره دلالت میکنند برین خلافت علی الترتیب نه آنکه خلافت در وقت انعقاد بنص ثابت شده چه در وقت انعقاد خلافت هر کس بدلیلے که او را فی الفور حاضر شد تمسک نمود و فرصت تتبع نصوص از معادن آنها نیافت لضیق الوقت و آنچه حضرت صدیق فرمود که اگر گروه مسلمانان یکے را ازین دو کس اختیار کنند خلیفه میشود غرض ایشان آن بود که اظهار انصاف نمایند و دعوی نص برای خود نکنند چه معلوم داشتند که یابی اللہ والمومنون الا ابا بکر و ایشان از الیقین بود که این امر شدنی است حاجت دعوی نص برای خود نیست خود بخود خواهد شد و حضرت عمر فاروق رض که وقت شهادت در میان شش کس خلافت را شوری گذاشتند بنا بر همین بود که تعیین خلیفه را بر ذمه خود نگیرند و الا از حضرت عمر رض بارها منقول است که اشاره بخلافت ختنین علی الترتیب نمودند و حضرت زبیر رض و طلحه رض که در وقت خلافت حضرت امیر رض کلمات اکراه گفته باشند از آنجهه است که بیعت بزود قاتلان حضرت عثمان میشد هر چند در نفس الامر اعتقاد استحقاق خلافت حضرت امیر میداشتند و آنچه از مقررات است

بنی سعد

که خلافت باجماع ثابت میشود مراد آنست که اجماع اکثر اهل حل وعقد بران متحقق باشد اگر یک دو کس خارج
از اجماع شوند پروا نباید کرد که للاکثر حکم الکل چنانچه سعد ابن عباده در وقت انعقاد خلافت حضرت ابوبکر صدیق
داخل در اجماع نشد وابان ابن عثمان رض از مجتهدین صحابه نبود تا خلافت او مضر باشد وکسانے از صحابه که
از حضرت امیر آزرده خاطر شده پیش مخالف رفتند بیش از دو سه کس نبوده اند مثل مغیره بن شعبه وغیره
که در مجتهدین صحابه معدود نیستند ومعهذا آزردگی ایشان از جهت شکایت اخلاق بود نه از جهت سلب
لیاقت خلافت چه همان اشخاص در نقل مناقب حضرت امیر رض روایات بسیار کرده اند آرے حضرت سعد
بن ابی وقاص ومحمد بن مسلمه واسامه بن زید وعبد الله بن عمر رض ودیگر جمعے از متورعین صحابه در جنگ اهل اسلام
با حضرت امیر بنابر کمال احتیاط شریک نشدند وحضرت امیر نیز آنها را معذور داشتند ودر حق ایشان فرمودند
که هؤلاء قعدوا عن الباطل ولم یقوموا مع الحق لیکن بر همه آنها در بث مناقب ونشر فضائل حضرت امیر
قصورے نکرده اند وبیعت هر هر فرد در انعقاد خلافت ضرور نیست اگر جمعے بیعت کنند ودیگران تسلیم نمایند خلافت
منعقد میشود بالجمله حالا که نصوص همه مجتمع شده اند ثبوت خلافت هر چهار بلا شبهه از روے نصوص ثابت است
گو در وقت انعقاد بنصوص ثابت نشده باشد که بسبب ضیق وقت ودهشت حادثه وتردد خواطر تتبع نصوص
اتفاق نیفتاد وازین جنس مسائل بسیار است که حالا بنصوص ثابت شده اند ودر صدر اول باقیسه واجتهادات
ثابت میکردند این مسئله هم از همین جنس است **سوال** شخصے از قوم نواصب میگوید که جناب حضرت امیر در
وقت حکومت خراسان وفارس باین قدر حکومت دنیاے ناچیز منقد الیه مغرور شده دعوی الوهیت کرده اند
وفرعون لعین وغیره دیگر حکام هم وقت حکومت خویش دعوی الوهیت کردند پس فرق میان هر دو چه باشد
جواب انچه این ناصبی میگوید که جناب حضرت امیر دعوی الوهیت کرده اند سراسر دروغ وبهتان است اول
از نص صحیح ایشان این دعوی برآرد بعد ازان جواب طلبد واگر مرادش آنست که از ایشان کلماتیکه از اولیاء
در وقت سکر سر میزند صادر شده مثل انا منشئ الارواح انا باعث من فی القبور انا ید الله انا وجه الله انا القرآن
الناطق پس هیچ مساسے باد عا ندارد چه دعوے الوهیت ازین کلمات فهمیدن کار احمقان است مفهوم این کلمات
غیر از مظهریت اتم جناب الهی چیزے دیگر نیست وهو عین مفاد اقوال الصوفیه وما ذا یقول القائل فی قول
نار موسی انی انا الله رب العالمین وقوله تعالی ان الذین یبایعونک انما یبایعون الله ید الله فوق ایدیهم
وقوله تعالی وما رمیت اذ رمیت ولکن الله رمی الی غیر ذلک من النصوص بالجمله مقوله فرعون آن بود

سورۂ قصص
سورۂ فتح
سورۂ انفال

که ما علمت لکم من اله غیری وانا ربکم الاعلی واصلا غیر خود را در مرتبه الوهیت ثابت نمیکرد ومفهوم این کلمات
آنست که حضرت جناب رب العزت را با صاحب این کلمات نسبتے حاصل است که مدار احکام اتحاد است در بعضے
وجوه شتان بین المقولین **سوال** باوصف صحت حدیث خلافة الخلافة بعدی ثلثون سنة وترک خلافت
حضرت امام حسن رضی الله عنه بجهت استماع همین حدیث پس حضرت امام حسین رضی الله عنه بکدام دعوی از
مکه معظمه برآمده در کربلا شهید شدند وعلاوه حدیث متواتر در مشکوة وغیره موجود است که اکثر بادشاهان ظالم
خواهند بود وبسیار ظلم خواهند کرد وصحابه عرض نمودند که دران وقت مسلمانان تعرض از بادشاهان نخواهند کرد
حضرت علیه السلام فرمودند که مسلمانان را نمیرسد که از بادشاه وقت که به تسلط سلطنت گرفته باشد تعرض نمایند ورنه
آن مسلمانان خود ظالم وباغی خواهند گردید پس حضرت امام حسین رضی الله عنه چرا مقابله کردند وسلطنت یزید از روے
تسلط ظاهر وثابت است **جواب** خروج حضرت امام حسین علیه السلام بنابر دعوی خلافت راشده پیغامبر
که بمرور سی سال منقضی گشت نبود بلکه بنابر تخلیص رعایا از دست ظالم بود واعانة المظلوم علی الظالم من
الواجبات وانچه در مشکوة ثابت است که حضرت صلی الله علیه وسلم از بغی وخروج هر بادشاه وقت اگر چه
ظالم باشد منع فرموده اند پس در آن وقت است که آن بادشاه ظالم بلا منازع ومزاحم تسلط تام پیدا کرده باشد
وهنوز اهل مدینه واهل مکه واهل کوفه به تسلط یزید پلید راضی نشده بودند ومثل حضرت امام حسین وعبد الله بن عباس وعبد الله بن عمر وعبد الله بن
زبیر رضی الله عنهم بیعت نکرده بالجمله خروج حضرت امام حسین رضی الله عنه براے دفع تسلط او بود نه براے رفع تسلط
وانچه در حدیث ممنوع است آن خروج است که براے رفع تسلط سلطان جائر باشد والفرق بین الدفع والرفع
ظاهر مشهور فی المسائل الفقهیه **سوال** درصورتیکه کسے نیت کند که اگر این کار من حسب حاجت برآید گاو بسید احمد کبیر یا
گوسپند بشیخ سدو وغیره بدهم وبعد انجاح حاجت گاو را ذبح بنام خدا کرد وحال آنکه در نیت نسبت گاو به سید احمد و
شیخ سدو میکند وحدیث انما الاعمال بالنیات ناطق است وان الله لا ینظر الی صورکم ولکن ینظر الی قلوبکم
ونیاتکم برین معنی شاهد است ونیة المومن خیر من عمله نیز دلیل برینکه نیت را دخل ضرور است پس درصورت مذکوره
اکل گاو وغیره درست است یا نه **جواب** مدار حل وحرمت ذبیحه بر قصد ونیت ذابح است اگر به نیت تقرب الی الله
یا براے اکل خود یا براے تجارت ودیگر امور مباحه ذبح میکند حلال است والا حرام قال فی التفسیر النیشاپوری
تحت قوله وما اهل به لغیر الله قال العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحة وقصد بذبحها التقرب الی غیر الله صار مرتدا وذبیحته
ذبیحة مرتد انتهی وفی الدر المختار ذبح لقدوم الامیر ونحوه کواحد من العظماء یحرم لانه اهل به لغیر الله ولو ذکر اسم الله تعالی

سورۂ غافر
سورۂ نازعات
سورۂ بقرہ

ولو ذبح للضيف لايحرم لانه سنة الخليل عليه السلام واكرام الضيف اكرام الله تعالى والفارق انه ان قدمها
ليأكل منها كان الذبح لله والمنفعة للضيف او للوليمة او للربح وان لم يقدمها ليأكل بل يدفعها لغيره كان
لتعظيم غير الله فيحرم وهل يكفر قولان بزازية وشرح وهبانية قلت وفي صيد المنية انه لايكره ولايكفر لانا لانسئ
الظن بالمسلم انه يتقرب الى الآدمي بهذا النحر ونحوه في شرح الوهبانية عن الذخيرة ونظمه فقال ع وفاعله جمهورهم
قال كافر ٭ وفضل اسمعيل ليس بكفر ٭ هكذا في مطالب المومنين والاشباه والنظائر وفي الحديث لعن الله من
ذبح لغير الله رواه احمد وايضا ملعون من ذبح لغير الله رواه ابوداؤد وفي غرائب ابي عبيد وبستان الفقيه وكنز العباد
انه لايجوز ذبح البقر والغنم عند القبور لقوله عليه السلام لاعقر في الاسلام يعني عند القبور هكذا في سنن ابي داؤد و
هكذا لايجوز على البناء الجديد وعند شراء الدار لان النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن ذبائح الجن بناء على انهم يكرمون
فابطل النبي صلى الله عليه وسلم ونهى عنه وهكذا في الكتب الشافعية كما قال النووي في شرح صحيح مسلم في
تفسير ما اخرجه عن قوله صلى الله عليه وسلم لعن الله من لعن والده ولعن الله من ذبح لغير الله واما الذبح لغير الله
فالمراد به ان يذبح باسم غير الله كمن ذبح للصنم او للصليب او لموسى وعيسى عليهما السلام او الكعبة ونحو ذلك
فكل هذا حرام ولاتحل هذه الذبيحة سواء كان الذابح مسلما او نصرانيا او يهوديا كما نص عليه الشافعي رح واتفق عليه
اصحابنا فان قصد مع ذلك تعظيم المذبوح لغير الله والعبادة له كان ذلك كفرا فان كان الذابح مسلما قبل
ذلك صار بالذبح مرتدا وذكر الشيخ ابراهيم المروزي عن اصحابنا ان ما يذبح عند استقبال السلطان تقربا اليه
انه افتى اهل بخارا بتحريمه لانه مما اهل به لغير الله وقال الرافعي هذا انما يذبحونه استبشارا بقدومه فهو كذبح العقيقة
لولادة المولود ومثل هذا لايجري فيه التحريم والله اعلم - فان قيل قوله تعالى ومالكم الا تاكلوا مما ذكر اسم الله عليه
وقد فصل لكم ما حرم عليكم الا ما اضطررتم اليه وكذا قوله تعالى وكلوا مما ذكر اسم الله عليه ان كنتم بآياته مؤمنين عام
يتناول ما قصد به التقرب الى الله وغيره فيكون الكل حلالا قلنا هذه الآيات عامة مخصصة بالنص الآخر
وهو قوله تعالى في سورة المائدة حرمت عليكم الميتة والدم ولحم الخنزير وما اهل به لغير الله والمنخنقة والموقوذة
والمتردية والنطيحة وما اكل السبع الا ما ذكيتم وما ذبح على النصب فلو ان رجلا مسلما خنق شاة وذكر اسم الله
عليها لاتحل مع انه ذكر اسم الله عليها وكذا لو ذبح شاة على النصب من الانصاب او على قبر من القبور قصد به التقرب
الى صاحب القبر او صاحب النصب وذكر اسم الله عليها لاتحل بهذا النص الصريح ومدار كل ذلك على قصد التقرب
الى غير الله او تغيير الطريق المشهور في الذبح من استعمال الآلة المحددة ونحو ذلك فعلمنا انها الى قوله وقد

سورۂ انعام رکوع

فصل لكم حوالة على ما ذكر في الآيات الاخر كآية المائدة وغيرها وكان سبب نزول هذه الآية شبهة المشركين
حيث كانوا يقولون للمسلمين بطريق الالزام انتم لاتاكلون الميتة وقد قتلها الله وتاكلون ما تقتلون بايديكم
فقد رجحتم مقتولكم على مقتول الله فاجاب الله تعالى عن ذلك بان الميتة لم يذكر معها اسم الله فلذلك
حرمت وكذا الموقوذة والمنخنقة والمتردية لم تقتل على الوجه المأذون فيه من الله فحرمت وما قتلناه بايدينا
انما صار حلالا لان قتلها وقع باذن الله تعالى وبالوجه المشروع بحيث خرج منه الدم المسفوح ومع ذكر
اسم الله فتحليل هذا وتحريم ذلك عين التعظيم لامر الله واما حديث القتل فمغالطة وهمية لان اكل مقتول الله
سواء كان بايدينا او بايدي غيرنا او ماتت حتف انفها اذ لاموت عندنا الا باذن الله كما قال الله تعالى
يتوفى الانفس حين موتها ولذلك اجمع اهل السنة والجماعة على ان المقتول ميت لاجله والله اعلم
واما ما وقع في البيضاوي وغيره من التفاسير انهم قالوا وما اهل به لغير الله اي ما رفع الصوت به عند ذبحه
للصنم فمبني على ما جرى عادة المشركين في ذلك الزمان ولذا لم يفرقوا في التفاسير القديمة بين ما ذكر اسم
غير الله عليه وبين ما قصد بذبحه التقرب الى غير الله لان مشركي ذلك الزمان كانوا مخلصين في الكفر وكانوا
اذا قصدوا التقرب بذبح بهيمة الى غير الله ذكروا عليها عند الذبح اسم ذلك الغير بخلاف مشركي المسلمين
فانهم يخلطون بين الكفر والاسلام فيقصدون التقرب بالذبح الى غير الله ويذكرون اسم الله عليها وقت الذبح
فالاول كفر صريح والثاني كفر صورته صورة الاسلام وكانوا يعتقدون ان لاطريق للذبح الا هذا سواء
كان لله او لغير الله وقد يجري هذه العادة في زماننا ايضا فانهم يشتهرون ان فلان يذبح بقرة لاجل السيد
احمد كبير مثلا سواء ذكروا اسم الله عليها عند امرار السكين اولا واما ما وقع في الهداية وغيرها ويكره ان يذكر
مع اسم الله تعالى شيئا آخر وهو ان يقول عند الذبح اللهم تقبل من فلان وهذه ثلاث مسائل احدها
ان يذكر موصولا لا معطوفا فيكره ولايحرم الذبيحة وهو المراد بما قال ونظيره ان يقال بسم الله محمد رسول الله
لان الشركة لم توجد فلم يكن الذبح واقعا له الا انه يكره لوجود القران صورة فيتصور بصورة المحرم والثانية
ان يذكر موصولا على وجه العطف والشركة بان يقول بسم الله واسم فلان او يقول بسم الله وفلان او
بسم الله ومحمد رسول الله بكسر الدال فتحرم الذبيحة لانه اهل به لغير الله والثالثة ان يقول مفصولا عنه صورة
ومعنى بان يقول قبل التسمية وقبل ان يضجع الذبيحة او بعد الذبح وهذا لاباس به لما روي ان النبي
صلى الله عليه وسلم قال بعد الذبح اللهم تقبل هذه من امة محمد ممن شهد لك بالوحدانية ولي بالبلاغ

بیضاوی

والشرط هو الذكر الخالص المجرد على ما قال ابن مسعودؓ جردوا التسمية انتهى ما في الهداية صريح فيما ذكرنا
من ان قصد التقرب الى غير الله محرّم للذبيحة سواء كان بطريق الاستقلال او بطريق الشركة نعم لو
ذكر ذكرا مجردا عن غير قصد التقرب الى غير الله ففيه تفصيل فان ذكر موصولا لا معطوفا يكره مثلا ان يقول
بسم الله محمد رسول الله واللهم تقبل من فلان لا يحرم الذبيحة لعدم قصد التقرب اليه وانما كره لاجل المشابهة
في ذلك بذكر اسم غير الله لقصد التقرب ولو ذكره معطوفا يحرم ايضا وان لم يكن فيه معنى التقرب لكنه
صريح في الشركة والصريح لا يحتاج الى النية واذا ذكر مفصولا لا بطريق العطف ولا بطريق الوصل لا يكره
ولا يحرم لانتفاء المشابهة صورة ومعنى مثلا ان يقول بسم الله وتوقف ثم قال محمد رسول الله من غير
قصد التقرب الى غير الله واذا عرفت معنى هذا الكلام عرفت ان صاحب الهداية وضع المسئلة فيما
اذا لم يكن المذكور مقرونا بقصد التقرب الى الغير ذكرا مجردا فهو بمعزل من مسئلتنا الموضوعة فيما قصد التقرب
الى غير الله فانها حرام مطلقا وعرفت ايضا ان ما وقع في التفسير الاحمدي من تفريع قوله على ما وقع في الهداية
ونقله في ذلك التفسير كما ذكرنا وهو قوله ومن ههنا علم ان البقرة المنذورة للاولياء كما هو الرسم في زماننا
حلال طيب لانه لم يذكر اسم غير الله وقت الذبح وان كانوا ينذرونها لهم انتهى مبني عن الغفلة عن قول
صاحب الهداية وهو قوله والثالثة ان يقول مفصولا عنه صورة ومعنى فان الانفصال المعنوي كيف يتصور
اذا كان النذر للاولياء فانه عين التقرب اليهم فنيتهم دائمة الى وقت الذبح فلا انفصال معنى اصلا كما
تقرر في قواعد الفقه من استدامة النية الى آخر العمل وايضا مبني على عدم الفرق بين الذكر المجرد الذي
وضع صاحب الهداية المسئلة فيه وبين ما قصد به التقرب الى غير الله الذي وضعنا المسئلة فيه واين هذا
من ذاك **سوال** قال النبي صلى الله عليه وسلم ستفترق امتي ثلثة وسبعين فرقة كلهم في النار الا واحدة
مراد از بودن جميع فرقه ها در نار اگر خلود نار است فهذا مخالف للنص والاحاديث القطعية زيرا كه هيچ فرقه
نيست از فرق اسلاميه كه در نار هميشه مانند واگر مراد خلود نيست بلكه چند مدت فمسلم ليكن برين تقدير لازم
مي آيد كه از فرقه ناجيه كسے در نار نباشد حال آنكه احاديث قطعيه وارد است كه فساق مومنين را چند مدت
دخول نار خواهد شد **جواب** اين شبهه شبهه قديمه است وعلماء پنج شش جواب ازين شبهه نوشته اند
كه در شرح عقائد ملا جلال وحواشي آن مذكور ومسطور اند ومنتخب اجوبه مذكوره سه جواب است جواب اوّل
كه اصح واقوى است جواب محقق دواني است باختيار شق ثاني جواب داده اند حاصلش آنكه مراد دخول است

ليكن دخول من حيث الاعتقاد وفرقه ناجيه را اصلا از جهت اعتقاد دخول نار نخواهد شد اگرچه از جهت
تقصيرات عمل در نار داخل شوند وآنچه برين جواب ايراد كرده اند كه اضمار من حيث الاعتقاد در لفظ حديث
كه كلها في النار يا كلهم في النار بدون قرينه است واضمار بدون قرينه جائز نيست پس مدفوع است بآنكه
درينجا چهار قرينه برين تخصيص موجود است اول آنكه ستفترق امتي ثلثة وسبعون فرقة فرموده اند وافتراق در عمل
درين عدد منحصر نيست خواه تنها گرفته شود خواه مع الاعتقاد چنانچه بديهي است چه ريش تراشان وحرير پوشان
وتاركان نماز وتاركان روزه ومانعان زكوة وتاركان حج ومرتكب هر كبيره مثل زنا ولواطت وشرب خمر و
قمار وسراق وقطاع الطريق وغيرهم من اصناف العصاة فرقه جداگانه است پس مراد نيست مگر افتراق
من حيث الاعتقاد پس موجب دخول نار نيز همان اعتقاد فاسد خواهد بود دوم آنكه استثناء الا واحدة دلالت
ميكند برآنكه منشاء نجات اين فرقه امريست مشترك در سائر آحاد اين فرقه ومشترك در سائر آحاد اين فرقه
نميتواند شد مگر اعتقاد لاختلاف آحاد كل فرقة في الاعمال سوم آنكه تعريف فرقه ناجيه باين عبارت كه الذين
هم على ما انا عليه واصحابي دلالت ميكند برآنكه چيزے واحد بعينه مشترك است درميان اين فرقه ورسول
وجميع اصحاب او صلى الله عليه وسلم وهيچ مشترك غير از عقائد نيست بالبداهة چهارم آنكه در صدر اين حديث در روايات
صحيحه اين عبارت وارد شده كه افترقت اليهود على احدى وسبعين فرقة وافترقت النصارى على ثنتين وسبعين
فرقة وستفترق امتي على ثلثة وسبعين فرقة وظاهر است كه درينجا مراد افتراق بحسب عقائد است پس درين
امت نيز مراد همان افتراق خواهد بود ومنشاء دخول نار افتراق مذكور است پس منشاء دخول نار همان عقائد كه
درانها افتراق واقع باشد شده جواب دوم كه مختار حجة الاسلام امام غزالي است ومحققين محدثين آنرا پسند نموده اند
آنست كه مراد از فرقه ناجيه كسانے هستند كه آنها را دخول نار مطلق نيست لا من حيث الاعتقاد ولا من حيث العمل
يعني بلے سبق عذاب در بهشت خواهند رفت خواه از معصيت آنها عفو الهي دفع شود يا بر اهوال قيامت وشدائد قبر
در حق آنها اكتفا كرده آيد يا شفاعت پيغمبر در محو آثار ذنوب ايشان تاثير قوي نمايد واين فرقه نخواهد بود مگر خواص اهل سنت
كه عقيدةً وعملاً راه بدعت نه پيمودند اگرچه مصدر بعضے تقصيرات فرعيه گشته باشند وتفسير اين فرقه كه الذين هم على
ما انا عليه واصحابي برين تقدير بسيار چسپان است زيرا كه در عهد رسول صلعم وصحابه كرام هم در عقيده وهم در عمل بدعتے
نبوده است اگرچه از بعضے افراد در طاعت قصور وارتكاب فجور بوقوع آمده وامام حجة الاسلام غزالي درين جواب
تقييد نمائد كرده اند وگفته اند كه مراد از فرقه ناجيه كسانے هستند كه بے حساب وبے شفاعت در بهشت خواهند رفت

لیکن درینصورت دائرہ نجات بسیار تنگ میشود والذین ہم علی ما انا علیہ واصحابی نیز ازین معنی تنہائے فرد وارد
زیراکہ جمیع صحابہ را بغیر حساب و بغیر شفاعت داخل بہشت فہمیدن خلاف دلائل قطعیہ است لہذا متاخرین محققین
جواب را کہ دراصل مختار امام غزالی ست اصلاح نمودہ بتقریرے کہ سابق مذکور شد قرار دادہ اند فلا غبار علیہ
انشاء اللہ **جواب** سوم آنکہ معنی کلہا فی النار کل واحد من افراد کل فرقۃ فی النار پس مفہوم این عبارت ایجاب
کلی شد و استثنائے کہ در الا واحدۃ واقع است مفید رفع این ایجاب کلی آمد و رفع ایجاب کلی بصدق جزئی نیز صادق
میتواند شد چنانچہ ظاہر ست پس معنی الا واحدۃ آن شد کہ ہر ہر فرد ازین فرقہ داخل نار نخواہد شد گو بعض بسبب
تقصیر اعمال داخل شوند درینصورت اشکال زائل شد و وجہ امتیاز درمیان فرقہ ناجیہ و فرق غیر ناجیہ ہمین قدر شد
کہ فرق غیر ناجیہ کلہم داخل نار اند و این فرقہ کلیہ در دوزخ نخواہد رفت لیکن باعث امتیاز این فرقہ از فرق
دیگر اعمال نمیتواند شد لاشتراکہا فی الجمیع پس نیست آن باعث مگر صحت عقائد پس در انتہای این جواب
رجوع بجواب اول ضرور خواہد افتاد و بہترین اجوبہ جواب دیگر ست کہ در کتب و حواشی مسطور نیست و بموافق استعمال
قدیم عرب است و در احادیث شاہد استعمال این نیز موجود است خلاصہ اش آنکہ کلہا فی النار عبارت از بطلان است
میگویند فلان چیز فے النار ست یعنی باطل است چنانچہ در حدیث صحیح وارد شدہ کہ الہذاء فے النار یعنے
ربا ہمدرازی باطل ست قال اللہ تعالی ان الذین یاکلون اموال الیتامی ظلما انما یاکلون فی بطونہم
نارا ای اکلا باطلا حراما لظہور ان مال الیتیم لیس نارا حقیقۃ ولا یمکن حملہ علی المجاز باعتبار الاول لان
الاکل فے البطن ینادی علی ان المجاز لیس بمراد پس معنی کلام اینچنین شد کہ کل الفرق علی الباطل و لو بحسب
عقیدۃ او عقیدتین او عمل او عملین والفرقۃ الناجیۃ لا بطلان فی عقیدتہم وعملہم الا ان تخص الفرقۃ
الناجیۃ بمن لا بدعۃ فی اعتقادہ وعملہ اصلا کما ہو تنقیح الجواب الثانی او تخص البطلان بالاعتقادیات
فقط فیرجع الی الجواب الاول ولہذا در صدر کلام اشارہ نمودیم کہ جواب اول ہمان است ارجح واقوی

سوال سود دادن بحربیان درست است یا نہ **جواب** عبارات کتب فقہیہ عام واقع شدہ اند دادن و گرفتن
را شامل اند مثل لاربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب قاضی ثناء اللہ صاحب پانی پتی در رسالہ توجیہ دادن سود
نیز نوشتہ اند این وقت فقیر را یاد نیست لیکن اینقدر ظاہر است کہ گرفتن سود از حربیان باین وجہ حلال است
کہ مال حربی مباح است اگر در ضمن آن نقض عہد نباشد و حربی چون خود بخود بدہد بلاشبہہ حلال خواہد بود
و دادن سود بحربیان باین وجہ حلال است کہ خورانیدن حرام بمسلمانان درست نیست و آنہا حرام خوار اند

اگر چیزے بطریق سود دادہ خواہد شد بیش ازین نیست کہ حرام خواہد خورد و اما ذمیان ہرچند کہ کافر حرامخوار
باشند در دار الاسلام دادن سود ازینجہت حرام ست کہ ترویج معاملہ سود در دار الاسلام میشود و در دار الحرب
این ہر دو علت مفقود است پس مباح باشد و تحقیق اینست کہ دادن سود بالتبع حرام ست کہ مال کسے
نمیگیرد بلکہ مال خود میدہد و مال خود دادن گو در آن نقصان خود باشد خصوصا برائے دفع حاجت و دفع
ظلم مباح است پس وجہ حرمت در آن ہمین دو چیز است یکی آنکہ غیر را حرام میخوراند مثل دادن رشوت
بہ قاضی و حاکم دوم آنکہ باعث ترویج این معاملہ در دار الاسلام میشود و لہذا دادن سود بنابر اضطرار
در دار الاسلام ہم جائز داشتہ اند غرضکہ در گرفتن و دادن فرق بسیار است گو در اصل وزر ہر دو شریک اند

سوال حویلی مشتمل بر مکانات متعددہ فروختہ میشود و شفیعان ادا اجازت دادہ اند مگر یک شفیع شفعہ خود را
میخواہد لیکن تمام حویلی را خرید نمیکند بلکہ مکانے کہ متصل زمین اوست خریداری مینماید و مشتری راضی
بتفریق بیع نمیشود و میگوید یا تمام حویلی خرید کن یا از شفعہ دست بردار شو شفیع را میرسد کہ مکان متصل
خود را بگیرد و تمام حویلی را خریداری نکند یا نہ **جواب** درین مسئلہ اختلاف است در مختار الجوابات
مینویسد کہ فتوی برہمین است کہ شفیع را میرسد کہ تفریق بیع نماید فی مختار الجوابات رجل باع ارضین
و بعض کل من الشفیعین ملازق باحد الارضین کان للشفیع ان یاخذ الارض التی تلازق ارضہ دون الاخری
اذا کان الآخر یطلب شفعۃ ما کانت تلزق ارضہ وان کان لا یطلب یقال لہذا الطالب اما ان تاخذ الکل
او تدع الکل اذا لم یرض المشتری بتفریق الصفقۃ ہذا قول ابی حنیفۃ رح الاول اما علی قولہ الآخر وہو قولہما
ان یاخذ ما کان شفعۃ بہ یفتے

سوال حضرت مرتضی علی کرم اللہ وجہہ در وقت بیعت یمن فی الصحیفۃ
فرمودہ اند وان کان عمر و این کلام دلالت میکند بر آنکہ حضرت فاروق رضی اللہ عنہ اولی بامر بیعت
نبودند کما یقال اکرمت زیدا وان کان جاہلا و امثلہ کثیرۃ جدا **جواب** اینجا لفظ وان کان فقط
برائے مبالغہ است در اطاعت و انقیاد باوصف مبالغہ عمر در تشدد و اخذ بالعزیمۃ کہ متابعت این
قسم شخص بسیار گران و ثقیل است این ترکیب را از قبیل آن ترکیب کہ در حدیث صحیح در اطاعت والدین
وارد شدہ باید فہمید و لفظ حدیث اینست لا تعقن والدیک وان امراک ان تخرج عن اہلک و مالک
و ہمچنین ترکیب دیگر کہ در ہمین حدیث وارد است لا تشرک باللہ وان حرقت او قطعت لفظ وان کان
عمر لم یوجد فی کتب الاحادیث المعتبرۃ بل وجد بخلافہ وہو ان علیا لما اتی بالصحیفۃ من قبل الصدیق رض

ذاہمۃ عالیۃ وذلک بقولہ عرصتہا طامس الاعلام مجہول ومنہا ان یکون حدید البصر فی الکشوف والواقعات
وذلک لقولہ ترمی الغیوب بعینی مفرد لہق وہکذا الی آخر الابیات ثم شرع فی بیان وارد الجذب الالٰہی
المہیج لمد اشواقا والمثیر للوجد والحال فانہ من شروط الطلب لذلک قیل ؎ مستے ودلہ شرط طریق
افتادہ است ؛ بے ست شدن کار کسے نکشادہ است ؛ وذلک بان شبہ سعی الناقۃ بحرکات النعامۃ
التی بات بکرہا دفرضہا فی عین اشتداد الحر فی النہار لیشیر الی حر المطلب وختم ذلک بقولہ عن تراقیہا رعابل
ثم شرع فی بیان ما یعرض للسالک من صرف التقصیر فی اداء حقوق الشریعۃ والطریقۃ وعدم نفع احد
من الاقارب والاصدقاء وذلک قولہ تسعی الوشاۃ جنابیہا الخ وقولہ وقال کل خلیل کنت آملہ و مایعرض
للسالک فی ہذا الوقت من التوکل العظیم والالتجاء الی الشیوخ الکمّل وتجدید الاستغفار والتوبۃ وذلک
بقولہ انبئت ان رسول اللہ الخ وبقولہ فقد اتیت رسول اللہ معتذرا ثم اشار الی مراعاۃ الادب مع الشیخ
بقولہ لقد اقوم مقاما لو یقوم بہ واشار الی تجدید البیعۃ بقولہ حتی وضعت یمینی الخ ثم اشار الی ان مراعات
الشیخ اذا کان رسولا جامعا لاحکام الشریعۃ والطریقۃ اشد واہم من مراعاۃ حقوق الشیخ اذا کان ولیا فقط
وذلک بقولہ لذاک اہیب واشار الی الشیخ الولی بقولہ من خادر من لیوث الخ وکانہ اشار الی علی اسد اللہ رض
فانہ شیخ الولایۃ المطلقۃ المحمدیۃ وانما ذکرہ بلفظ الخادر ووصفہ بالاختفاء لان امر الولایۃ مبطن وانہم تحت
القباب واشار الی شروط الشیخ من قولہ یغذو فیلحم ضرغامین ای الروح والقلب فان الشیخ یربیہما معًا
یقطع العلائق من العشائر والاخوان ومن شروط الشیخ انہ اذا ساور قرنا الخ یعنی لہ ہمۃ فی دفع الوساوس
والخطرات والشبہات وقولہ منہ تظل سباع الجو ضامرۃ یعنی لا یقدر شیاطین الانس والجن علی اضلال من دخل
فی طریقتہ واما قولہ ولا یمشی بوادیہ الاراجیل فاشارۃ الی ان من شرط المرید ان یکون عالی الہمۃ لا راجلا
واشار الی فناء النفس بقوۃ الشیخ بقولہ ولا یزال بوادیہ اخو ثقۃ مطرح البز الخ ثم علوا الی ترجیح الرسول علیہ السلام
بقولہ ان الرسول لنور یستضاء بہ مہند من سیوف اللہ مسلول ثم اشار الی رفقاء الطریقۃ وجلساء الخانقاہ
بقولہ فی عصبۃ من قریش الخ ووصفہم بصفات عظیمۃ منہا ان قائلہم قال ببطن مکۃ ای من جانب الغیب
لما اسلموا ای دخلوا فی الطریقۃ وبایعوا الشیخ زولوا ای ترکوا المال والجاہ والاوطان والعشائر بالترک
والتجرید وقطع العلائق وہی الہجرۃ الحقیقیۃ لکنہم ما جنبوا وما زالوا عند لقاء الاعداء من النفس والشیطان
والخلق بل قویت ہمتہم علی المجاولۃ ومنہا انہم شم العرانین ابطال لا یبالون بمخاصمۃ النفس ثم اشار

الی انہم لبسوا لباس التقوی والشریعۃ بقولہ لبوسہم من نسج واشار الی عزائم الشرع بقولہ بیض سوابغ الخ
واشار الی نفی العجب بقولہ لا یفرحون الخ والی الصبر علی مشاق الطریقۃ بقولہ ولیسوا مجازیعا الخ واشار
الی النشاط فی الطریقۃ بقولہ یمشون مشی الجمال الزہر الخ واشار الی فناء نفوسہم بسیوف المحبۃ بقولہ لا یقع
الطعن الا فی نحورہم الخ وعند ذلک ینتہی السلوک الکسبی ویبقی الوہبی **سوال** ہنڈوی کنانیدن جائز است
یا مکروہ **جواب** در کتب فقہ ہنڈوی را کہ سفتجہ وسفاتج گویند مکروہ نوشتہ اند و در شرح وقایہ مینویسد ویکرہ
السفتجۃ وہی اقراض لسقوط خطر الطریق فی المغرب السفتجۃ بضم السین وفتح التاء ان یدفع مالا لطریق الاقراض
لیدفع الی صدیقہ فی بلد آخر وانما یقرضہ لسقوط خطر الطریق آمدیم بر اینکہ این معاملہ در ینجا بسہ صورت
میشود گاہی مبلغ را بقدرہ مینویسند نہ زیادہ نہ کم وگاہے کم میگیرند و زیادہ مینویسند وگاہے بالعکس یعنی زیادہ
میگیرند وکم مینویسند در صورت اول شبہہ ربا نیست و در ہر دو صورت دیگر صریح رباست یا در دادن و یا
در گرفتن اما طریق حلال کردن این ربا بسیار آسان است صورتش آنکہ مثلا اگر صد روپیہ ہنڈوی
میکنند و دہ روپیہ ہنڈاون دادن لازم می آید پس دو کم صد روپیہ بساہوکار بدہد و دو روپیہ را فلوس
بکناند در عوض دوازدہ روپیہ فروخت نماید کہ بسبب غیر جنس بودن فلوس دو روپیہ حلال میشود
و در حدیث صحیح آمدہ کہ در مشکوۃ موجود است کہ شخصے از خیبر آمد و خرما آورد بسیار خوب ونفیس بود
آنحضرت فرمودند اکل تمر خیبر ہکذا یعنی آیا تمام خرمای خیبر ہمین قسم میباشد عرض کرد کہ یا رسول اللہ انما
ناخذ ہذا الصاع بالصاعین یعنی تمام خرمای خیبر این قسم نمیباشد اما این قسم را مضاعف خریدہ میکنیم یک صاع
را بدو صاع فرمودند عین الربوا لا تفعل ہذا یعنی این عین رباست یک جنس را ہم جنس زیادہ وکم خریدن
این کار مکن بلکہ بع الجمیع بالدراہم ثم ابتع بالدراہم جنیبا یعنی خرمای ردی را بدراہم بفروش و بآن دراہم
خرمای جید را خرید بکن ازینجا معلوم شد کہ توسیط غیر جنس تفاضل را حلال میکند واگر ساہوکار چیزے
از صد روپیہ واپس میدہد کہ آنرا بھرت میگویند پس علاجش نیز ہمین است مثلا اگر صد روپیہ را
ہنڈوی میکنانند و پنج روپیہ ازان واپس میدہند پس باید نود روپیہ نقد بدہند و پنج روپیہ را فلوس
کنانیدہ بدہد در عوض دہ روپیہ و دہ روپیہ خود بگیرد و علما در دفع کراہت سفاتج تدبیرے نوشتہ اند
کہ اول ساہوکار را مبلغ بے شرط ہنڈوی قرض بدہد بعد ازان بگوید کہ این قرض را بفلان کس
در فلان شہر بدہ داو باین مضمون نوشتہ بدہد زیرا کہ کراہت ہنڈوی ازہمین جہت است کہ باین قرض

منفعتے بخود میکشد یعنی ایمنے از خطر راہ وہر وقتے در پے منفعت این کس مشروط باشد شبہہ پیدا آرد چون
منفعت مشروط بناشد ایمینی متحقق نگشت واللہ اعلم **سوال** تمامی اقالیم نصاری باتفاق دار الحرب است
یا نہ اگر ہست اہل اسلام را از ان نصاری سود گرفتن جائز ست یا نہ **سوال** دیگر بعد ادائے جمعہ در دیار
معمولہ کفار فرضیت فرض ظہر ساقط میشود یا نہ **سوال** دیگر اہل اسلام بنا بر ضرورتے از کفرہ مبلغ سود
میگیرند یعنی کفرہ را مبلغ میدہند و ربوا میگیرند یا مبلغ قرض میگیرند و سود میدہند جائز است یا نہ
جواب سوالات شروطیکہ در دار الحرب در روایات فقہیہ مذکورست ملاحظہ باید نمود چنانچہ برخے از ان
درین قرطاس ثبت خواہد شد درین اقلیم آن شروط را قیاس باید کرد اگر متحقق شد پس دار الحرب قرار یافت
و بحکم اذا ثبت الشئی ثبت بلوازمہ ہرگاہ دار الحرب شد ربا گرفتن و دادن بکفرہ آنجا جائز شد زیرا کہ در ہدایہ
مذکورست ولا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب و قاعدہ مقرر است کہ الاطلاق فی الروایات نفی عن تعمیمہ
پس ہر دو صورت اخذ و اعطا در نفی داخل شد لیکن مسلمان را باید کہ در دادن سود بحربی احتیاط کند بی ضرورت
ندہد و اقامت جمعہ در دار الحرب اگر از طرف کفار والی مسلمانان در مکانے منسوب باشد باذن او درست است
و الا مسلمانان را باید کہ یک کس را کہ امین و متدین باشد رئیس قرار دہند کہ باجازت و حضور او
اقامت جمعہ و اعیاد و انکاح من لا ولی من الصغار و حفظ مال غائب و ایتام و قسمت ترکات متنازع
فیہا علی حسب السہام می نمودہ باشد نہ آنکہ در امور ملکی تصرف کند و مداخلت نماید و اگر این امور ہیچ
یک شخص نکردہ باید کہ بعد از ادائے نماز جمعہ چہار فرض بہ نیت آخر ظہر ادرکت وقتہ ولم اصلہ ادا نمایند تا
از عہدہ فرض بالیقین برآیند فی الہدایہ لا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب خلافا لابی یوسف والشافعی
لہما ان الاعتبار بالمستامن منہم فی دارنا ولنا قولہ علیہ السلام لا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب ولان
مالہم مباح فی دارہم فبای طریق اخذہ المسلم اخذ مالا مباحا اذا لم یکن فیہ غدر بخلاف المستامن منہم لان
مالہ صار محظورا بعقد الامان انتہی و فی العالمگیریۃ فی باب استیلاء الکفار اعلم ان دار الحرب تصیر دار الاسلام
بشرط واحد وہو اظہار حکم الاسلام فیہا قال محمد فی الزیادات انما تصیر دار الاسلام دار الحرب عند ابی حنیفۃ
بشرائط ثلاث احدہا اجراء احکام الکفار علی سبیل الاشتہار وان لا یحکم فیہا بحکم الاسلام والثانی ان یکون
متصلۃ بدار الحرب لا یتخلل بینہما بلدۃ من بلاد الاسلام والثالث ان لا یبقی فیہا مومن ولا ذمی
آمنا بالامان الاول الذی کان ثابتا قبل استیلاء الکفار للمسلم باسلامہ والذمی بعقد الذمۃ

وصورۃ المسئلۃ علی ثلثۃ اوجہ اما ان یغلب اہل الحرب علی دار من دارنا او ارتد اہل مصر و غلبوا واجروا
احکام الکفر او نقض اہل الذمۃ العہد و تغلبوا علی دارہم ففی کل من ہذہ الصور لا تصیر دار الحرب الا بثلاث
شرائط وقال ابو یوسف و محمد بشرط واحد لا غیر وہو اظہار احکام الکفر وہو القیاس انتہی ایضا فی العالمگیریۃ
فی باب الجمعۃ بلاد علیہا ولاۃ کفار یجوز للمسلمین اقامۃ الجمعۃ ویصیر القاضی قاضیا بتراضی المسلمین ویجب
علیہم ان یلتمسوا والیا مسلما کذا فی معراج الدرایۃ انتہی **سوال** بت پرستے مدد از بت میخواست عالمی منع
کرد کہ شرک مکن بت پرست گفت کہ اگر شریک خدا دانستہ پرستش کنم البتہ شرک ست و اگر مخلوق فہمیدہ
پرستش نمایم چگونہ شرک باشد عالم گفت کہ در کلام مجید متواتر آمدہ کہ از غیر خدا مدد مجوئید بت پرست گفت
کہ بنی نوع انسان از یکدیگر چرا سوال مینمایند عالم گفت کہ بنی نوع زندہ اند از ایشان سوال منع نیست
و بتان تو مثل کنہیا و کالکا وغیرہ مردہ اند قدرت بر ہیچ چیز ندارند بت پرست گفت کہ شما از اہل قبور مدد
و شفاعت میطلبید باید کہ بر شما ہم شرک عائد شود القصہ ہر چہ مقصد و مراد شما از اہل قبور ست ہمان قسم
مقصود من ہم از صورت کنہیا و کالکا است بحسب ظاہر نہ قوت اہل قبور دارد نہ بت و اگر میگوئی کہ بقوت باطن
اہل قبور کشائش حالات مینمایند بسا جا از بتان ہم روائی حاجات میشود و اگر میگوئید کہ بایشان میگوئیم کہ
از خدا برای ما شفاعت بخواہید من ہم از بتان ہمین استدعا دارم پس ہرگاہ کہ جواز استمداد از اہل قبور ثابت
شد بعض مسلمین ضعیف الاعتقاد از پرستش سیتلا و مسانی وغیرہ چگونہ باز خواہند آمد **جواب** درین سوال
چند جا اشتباہ واقع شدہ آن چند جا با خبردار باید شد آنگاہ بہ فضل الٰہی جواب سوال بخوبی واضح خواہد شد
اول آنکہ مدد خواستن چیز دیگر است و پرستش چیز دیگرست عوام مسلمین برخلاف حکم شرع از اہل قبور مدد میخواہند
و پرستش نمیکنند و بت پرستان مدد ہم میخواہند و پرستش ہم میکنند پرستش آنست کہ سجدہ کند یا طواف
نماید یا نام او را طریق تقرب ورد سازد یا ذبح جانور بنام او کند یا خود را بندہ فلانی بگوید و ہرکہ از مسلمانان
جاہل با اہل قبور این چیزہا بعمل آرد فی الفور کافر میگردد و از مسلمانی می برآید دوم آنکہ مدد خواستن دو طور
میباشد مدد خواستن مخلوقے از مخلوقے مثل آنکہ از امیر و بادشاہ نوکر و گدا در مہمات خود مدد میجویند و عوام الناس
از اولیا دعا میخواہند کہ از جناب الٰہی فلان مطلب ما را درخواست نمائید این نوع مدد خواستن در شرع از زندہ
و مردہ جائز است دوم آنکہ بالاستقلال چیزیکہ خصوصیت بجناب الٰہی دارد مثل دادن فرزند یا بارش باران
یا دفع امراض یا طول عمر و مانند این چیزہا نہ آنکہ دعا و سوال از جناب الٰہی در نیت منظور باشد از مخلوقے

درخواست نمایند این نوع حرام مطلق بلکه کفر است واگر از مسلمانان کسے از اولیاے مذہب خود خواہ
زنده باشند یا مرده این نوع مدد خواہد از دائرہ مسلمانان خارج میشود بخلاف بت پرستان که ہمین نوع
مدد را از معبودان باطل خود میخواہند وآنرا جائز میشمارند وآنچه بت پرست گفت که من ہم از بتان خود شفاعت
میخواہم چنانچه شما ہم از پیغمبران واولیا شفاعت میخواہید پس درین کلام ہم دغل وتلبیس است زیرا که
بت پرستان ہرگز شفاعت نمیخواہند بلکه معنی شفاعت را نمیدانند ونه در دل خود تصور میکنند معنی شفاعت
سفارش است وسفارش آنست که کسے مطلب کسے را از غیر خود بعرض ومعروض ادا سازد وبت پرستان
در وقت درخواست مطالب خود از بتان نمیفہمند ونمیگویند که سفارش ما بحضور پروردگار جل وعلا نمائید و
مطالب ما را از جناب او تعالی بر آرید بلکه از بتان خود درخواست مطلب خود میکنند وآنچه گفته است که ہر جا
مقصد شما از اہل قبور ست ہمان قسم مقصود من ہم از صورت کنہیا وکالکا است نیز خطا در خطا است زیرا که ارواح را
تعلق به بدن خود که در قبر مدفون است البته میباشد زیرا که مدت دراز درین بدن بوده اند وآنہا قبور معبودان
خود را تعظیم نمیکنند بلکه از طرف خود صورتہا وسنگہا ودرختان ودریاہا را قرار میدہند که صورت فلانی است نه آنکه آن
چیز را تعلق با آن ارواح باشد یا بدن آنہا در انجا سوخته گردد واین قرار داد افترائی را ہیچ اثر نیست آرے حاجت روا
بندگان خالق اکبر از راه رحمانیت خود میفرماید آنہا میفہمند که از طرف بتان این فائده حاصل شد حق تعالی که عالم الغیب
والخفیات است حالات بندگان خود را میداند ودر زندگانی آنہا حاجت روائی منظور ست از ہر طرف که مطلب خود خواہند
مطلب ایشان را با ایشان میدہد چنانچه پدر مشفق حاجت پسر خود را که صغیر السن ست میداند ودر وقتیکه از خدمتگار ودایه خود
چیزے میطلبد باو میدہد حالانکه خدمتگار ودایه مقدور ندارد ہمچنین است حال بتان بلکه حال اہل قبور نیز موافق
قاعده اہل اسلام وآنچه مرقوم شده پس ہرگاه که جواز استمداد از اہل قبور ثابت شد بعض مسلمین ضعیف الاعتقاد
از پرستش سیتلا ومسانی وغیره چگونه باز خواہند آمد پس فرق درمیان استمداد از اہل قبور وپرستش سیتلا ومسانی بچند
وجه است اول آنکه اہل قبور معلوم اند که صلحا وبزرگان بوده اند وسیتلا ومسانی موہوم محض از وجود آنہا معلوم نیست
بلکه ظاہرا خیال بندی این مردم است دوم آنکه سیتلا ومسانی بر تقدیر وجود آنہا از قبیل ارواح خبیثه شیاطین
اند که کمر بر ایذای خلق بسته اند اینہا را با ارواح طیبه انبیا واولیا چه مناسبت سوم آنکه استمداد از اہل قبور بطریق
دعا است که از جناب الہی عرض کرده مطلب ما بر آرند وپرستش این چیزہا بنا بر اعتقاد استقلال وقدرت است
که کفر محض است **سوال** مرد صالح را بعد وفات نام گرفته میگویند که فلان ولی است مخالف عقیده اہل سنت وجماعت

باشد یا نے بحکم امساک عن الشہادتین که از ده خصلت عقیده اہل سنت وجماعت است **جواب** مرد
صالح وبزرگ را در حیات وبعد از ممات ولی گفتن بنا بر آنست که افعال واقوال ولی از وصادر میشود
صفات ولی بحسب ظاہر در وے پیدا وہویدا است واعتقاد بہشتی بودن او بالقطع والیقین نباید کرد که مخالف عقیده اہل
سنت است زیرا که احوال باطن او وخاتمه او ہیچکس را غیر از علام الغیوب معلوم نیست ہمین است معنی امساک
عن الشہادتین که قطعاً ویقیناً شہادت بر بہشتی بودن ودوزخی بودن کسے نباید داد آرے اینقدر باید گفت
که فلانے کار بہشتی میکرد وفلانے کار دوزخیان برایے او امید نجات داریم وبرایے این خوف عذاب چنانچه
در حدیث شریف در حق عثمان بن مظعون رضی الله عنه که ام العلا در حق او شہادت قطعی به بہشت میداد
ہمین قسم ارشاد شده **سوال** لفظ لا اراکم فاعلین که در حدیث ان تؤمروا علیا ولا اراکم فاعلین وارد است
ودر حدیث مسلم ان معاویة کتب الی سعد بن ابی وقاص لم تسب علیا وجواب دادن سعد این سوال ودرین
ایام بسیار بر زبان مخالفین مذکور میشود وجواب آن خوب بخاطر نمیگذرد ومگر جواب لا اراکم این باشد که مقدر نیست
که علی رض را بلا فصل خلیفه کنند **جواب** لفظ لا اراکم فاعلین را سه معنی است اول آنکه اہل کلام گفته اند که لا اراکم
تستخلفون المفضول مع وجود الافضل اعنی الشیخین فان خلافة المفضول مع وجود الافضل وان جاز عند
البعض لکنه ترک الاولی فلا تقدمون علیه دوم شراح حدیث گفته اند که لا اراکم تستخلفون علیا مع صغر سنه
وحداثة عمره لان ترجیح الاکبر علی الاصغر مع تساوی العلم والقراءة والہجرة امر معلوم لکم فی الامامة الصغری
فتقیسون علیه الامامة الکبری سوم آنچه از حضرت شیخ خود در وقت قرادت این حدیث شنیده ام ہو الارجح
عندی وآن آنست که این کلمه اشارت است بعدم اجتماع الامة مع وجود الاستحقاق الکامل زیرا که اہل شام
قاطبة وطلحه وزبیر واصحاب جمل بر اتباع آنجناب مجتمع نشدند والله اعلم **سوال** چه میفرمایند علمای دین درین
معنی که مقابر اولیا که در دیار ہندوستان است دیہات واراضی برایے مصارف درگاه وخرج وارد
وصادر مقرر باشد فرزندان آن ولی اگر خواہند تقسیم کرده بطور فرائض حصص گرفتن میتوانند یا نه واگر تقسیم
کردن نتوانند کدام کس متعہد ومتولی آن شود وہر چه از نذر ونیاز ہر روزه آمدنی درگاه شود در ان فرائض
جاری میتوانند شد یا نه واگر از فرزندان دخترے وپسرے وبرادر عینی برایے سجاده نشینی که آنرا خلافت میگویند
باہم نزاع نمایند کدام از اینہا استحقاق دارد دعوی سجاده نشینی وخلافت قاضی وقت سماعت میتواند کرد
یا نه واگر قاضی این دعوی را سماعت نماید چگونه رفع نزاع آنہا کرده شود وسجاده نشینی کدام کس را

درخواست نمایند این نوع حرام مطلق بلکہ کفر است واگر از مسلمانان کسے از اولیاے مذہب خود خواہ
زندہ باشند یا مردہ این نوع مدد خواہد از دائرہ مسلمانان خارج میشود بخلاف بت پرستان کہ ہمین نوع
مدد را از معبودان باطل خود میخواہند وآنرا جائز میشمارند وآنچہ بت پرست گفت کہ من ہم از بتان خود شفاعت
میخواہم چنانچہ شما ہم از پیغمبران واولیا شفاعت میخواہید پس درین کلام ہم دغل وتلبیس است زیراکہ
بت پرستان ہرگز شفاعت نمیخواہند بلکہ معنی شفاعت را نمیدانند ونہ در دل خود تصور میکنند معنی شفاعت
سفارش است وسفارش آنست کہ کسے مطلب کسے را از غیر خود بعرض ومعروض ادا سازد وبت پرستان
در وقت درخواست مطالب خود از بتان نمیفہمند ونمیگویند کہ سفارش ما بحضور پروردگار جل وعلا نمائید
مطالب ما را از جناب او تعالی برآرید بلکہ از بتان خود درخواست مطلب خود میکنند وآنچہ گفتہ است کہ ہر چہ
مقصد شما از اہل قبور ست ہمان قسم مقصود من ہم از صورت کنہیا وکالکا است نیز خطا در خطا است زیراکہ ارواح را
تعلق بہ بدن خود کہ در قبر مدفون است البتہ میباشد زیراکہ مدت دراز درین بدن بودہ اند وآنہا قبور معبودان
خود را تعظیم نمیکنند بلکہ از طرف خود صورتہا وسنگہا ودرختان ودریاہا را قرار میدہند کہ صورت فلانی است نہ آنکہ آن
چیز را تعلق با آن ارواح باشد یا بدن آنہا در انجا سوختہ گردد واین قرار داد افترائی را ہیچ اثر نیست آرے حاجت روائے
بندگان خالق اکبر از راہ رحمانیت خود میفرماید آنہا میفہمند کہ از طرف بتان این فائدہ حاصل شد حق تعالی کہ عالم الغیب
والخفیات است حالات بندگان خود را میداند ودر زندگانی آنہا حاجت روائی منظور ست از ہر طرف کہ مطلب خود خواہند
مطلب ایشانرا بایشان میدہد چنانچہ پدر مشفق حاجت پسر خود را کہ صغیر السن است میداند ودر وقتیکہ از خدمتگار ودایہ خود
چیزے میطلبد باو میدہد حالانکہ خدمتگار ودایہ مقدور ندارد ہمچنین است حال بتان بلکہ حال اہل قبور نیز موافق
قاعدہ اہل اسلام وآنچہ مرقوم شدہ پس ہرگاہ کہ جواز استمداد از اہل قبور ثابت شد بعض مسلمین ضعیف الاعتقاد
از پرستش سیتلا ومسانی وغیرہ چگونہ باز خواہند آمد پس فرق درمیان استمداد از اہل قبور وپرستش سیتلا ومسانی بچند
وجہ است اول آنکہ اہل قبور معلوم اند کہ صلحا وبزرگان بودہ اند وسیتلا ومسانی موہوم محض از وجود آنہا معلوم نیست
بلکہ ظاہرا خیال بندی این مردم است دوم آنکہ سیتلا ومسانی بر تقدیر وجود آنہا از قبیل ارواح خبیثہ شیاطین
اند کہ بر ایذای خلق بستہ اند اینہا را با ارواح طیبہ انبیا واولیا چہ مناسبت سوم آنکہ استمداد از اہل قبور بطریق
دعا است کہ از جناب الہی عرض کردہ مطلب ما برآرند وپرستش این چیزہا بنا بر اعتقاد استقلال وقدرت است
کہ کفر محض است **سوال** مرد صالح را بعد وفات نام گرفتہ میگویند کہ فلان ولی است مخالف عقیدہ اہل سنت وجماعت

باشد یانے بحکم امساک عن الشہادتین کہ از دہ خصلت عقیدہ اہل سنت وجماعت است **جواب** مرد
صالح وبزرگ را در حیات وبعد از ممات ولی گفتن بنا بر آنست کہ افعال واقوال ولی ازو صادر میشد
صفات ولی بحسب ظاہر رو پیدا وہویدا آرے اعتقاد بہشتی بودن او بالقطع والیقین نباید کرد کہ مخالف عقیدہ اہل
سنت است زیراکہ احوال باطن او وخاتمہ او ہیچکس را غیر از علام الغیوب معلوم نیست وہمین است معنی امساک
عن الشہادتین کہ قطعا ویقینا شہادت بر بہشتی بودن ودوزخی بودن کسے نباید داد آرے اینقدر باید گفت
کہ فلانے کار بہشتی میکرد وفلانے کار دوزخیان برائے او امید نجات داریم وبرائے این خوف عذاب چنانچہ
در حدیث شریف در حق عثمان بن مظعون رضی اللہ عنہ کہ ام العلا در حق او شہادت قطعی بہ بہشت میداد
ہمین قسم ارشاد شدہ **سوال** لفظ لا اراکم فاعلین کہ در حدیث ان تؤمروا علیا ولا اراکم فاعلین وارد است
ودر حدیث مسلم ان معاویۃ کتب الی سعد بن ابی وقاص لم تسب علیا وجواب دادن سعد این سوال ودرین
ایام بسیار بر زبان مخالفین مذکور میشود وجواب آن خوب بخاطر نمیگذرد وگر جواب لا اراکم این باشد کہ مقدر نیست
کہ علی رض را بالفصل خلیفہ کنند **جواب** لفظ لا اراکم فاعلین را سہ معنی است اول آنکہ اہل کلام گفتہ اند کہ لا اراکم
تستخلفون المفضول مع وجود الافضل اعنی الشیخین فان خلافۃ المفضول مع وجود الافضل وان جاز عند
البعض لکنہ ترک الاولی فلا تقدمون علیہ دوم شراح حدیث گفتہ اند کہ لا اراکم تستخلفون علیا مع صغر سنہ
وحداثۃ عمرہ لان ترجیح الاکبر علی الاصغر مع تساوی العلم والقراءۃ والہجرۃ امر معلوم لکم فی الامامۃ الصغری
فتقیسون علیہ الامامۃ الکبری سوم آنچہ از حضرت شیخ خود در وقت قراءت این حدیث شنیدہ ام وہو الارجح
عندی وآن آنست کہ این کلمہ اشارت است بعدم اجتماع الامۃ مع وجود الاستحقاق الکامل زیراکہ اہل شام
قاطبۃ وطلحہ وزبیر واصحاب جمل بر اتباع آنجناب مجتمع نشدند واللہ اعلم **سوال** چہ میفرمایند علمای دین درین
معنی کہ مقابر اولیا کہ در دیار ہندوستان است دیہات واراضی برائے مصارف درگاہ وخرچ وارد
وصادر مقرر باشد فرزندان آن ولی اگر خواہند تقسیم کردہ بطور فرائض حصص گرفتن میتوانند یانہ واگر تقسیم
کردن نتوانند کدام کس متعہد ومتولی آن شود وہر چہ از نذر ونیاز ہر روزہ آمدنی درگاہ شود دران فرائض
جاری میتوانند شد یانہ واگر از فرزندان دخترے وپسرے وبرادر عینی برائے سجادہ نشینی کہ آنرا خلافت میگویند
باہم نزاع نمایند کدام ازینہا استحقاق دارد دعوی سجادہ نشینی وخلافت قاضی وقت سماعت میتواند کرد
یانہ واگر قاضی این دعوی را سماعت نماید چگونہ رفع نزاع آنہا کردہ شود وسجادہ نشینی کدام کس را

مقرر کرده آید **جواب** دیهات واراضی که برائے مصارف درگاه وخرج وارد وصادر مقرر ست فرزندان
را بطور فرائض تقسیم کردن وحصه ها گرفتن نمیرسد بلکه یک کس را از طرف خود متولی قرار دهند تا موافق حاجت
تقسیم نماید آرے اگر اولاد محتاج اند ودر جمله خدام ومتعلقان درگاه داخل پس آنهارا نیز نصیبے است بقدر
حاجت واگر بسبب تنازع فیما بین یک شخص را قرار ندهند حاکم عادل را باید که متولی این وقف یک کس را ازانها
که موصوف بعدالت وامانت باشد از طرف خود مقرر سازد ونذر ونیاز هر روزه که در درگاه می آید بقدر حاجت
در اولاد وخدام صرف باید نمود ومتولی جمع وتقسیم یک کس امین را باید ساخت وتقسیم بر رؤس احیاء از اولاد
وخدام باید نمود مانند تقسیم خمس بر ذوی القربی آرے کسانیکه حاجت زائد دارند یا خدمت زائد در
درگاه مے نمایند یا باعث مرجعیت خلائق میشوند ترجیح آنها باکے ندارد قیاسا علی التنفیل من الخمس
وسجاده نشینی وخلافت دو معنی دارد یکے آنکه ریاست جمع وتقسیم وعزل ونصب خدام وتقدیم وتاخیر
مصالح واین معنی موروث نیست بلکه مفوض باتفاق الجماعه است واگر اتفاق نکنند مفوض برائے
حاکم عادل است دوم اخذ بیعت وتلقین اذکار واقامت جمعه وجماعات وترتیب حلقه ذکر واشغال واین معنی هم
البته موروث نیست بلکه موقوف بر لیاقت این کار ست ودر معرفت لیاقت این کار سه طریق است قیاسا
علی الخلافة الکبری اول آنکه سجاده نشین سابق او را خود خلیفه ساخته باشد وباخذ بیعت وتلقین واذکار
واوراد بحضور خود مجاز ومأذون ساخته باشد دوم اتفاق واجماع خلفا ومریدان بزرگ وهم پیران او بر خلافت
وسجاده نشینی این کس سوم شوری یعنی چند کس از یاران کارکرده واصحاب آن طریقه باهم مشوره نموده
یک کس را از اولاد ویا از خلفاء آن بزرگ بخلافت او منصوب سازند ودعوی این سجاده نشینی وخلافت ابتداءً
قاضی استماع نماید بلکه اهل حل وعقد الجماعت را تقلید کند که از میان خودها یکے را که الیق باین کار باشد خلیفه
سازند یا چند کس را ازانها انتخاب نموده این امر را وانها شورے سازد اما بعد از آنکه به یکے از طرق ثلثه شخصے
برائے سجاده نشینی وخلافت متعین شده باشد وشخصے دیگر با او درین امر منازعت نماید البته دعوی شخص اول را
بشنود ورفع نزاع باقامت شهود معتبر بر ثبوت سجاده نشینی وخلافت بیکے از طرق ثلثه میتواند کرد واگر شخص
دوم دعوی نا اهلیت شخص اول وتغییر وتبدیل سیرت محمود میکند پس تفتیش نموده صدق وکذب آنرا
دریافته اگر خواهد اول را معزول نماید ودر نصب خلیفه دیگر به یکے از طرق ثلثه متمسک شود بالجمله درین امور
وراثت جاری نیست وراثت محض در اعیان مملوکه آن میت است که در آخر جزء حیات مالک آن بود

واگر هر دو کس دعوی تعیین خلیفه سابق میکنند یا هر دو کس دعوی اتفاق اهل حل وعقد یا اهل شوری
نمایند قاضی بطلب شهود وتزکیه آن دفع نزاع نماید **سوال** روپ داس گسائین موازی چند بیگهه زمین
خود را نزد باقی شاه رهن داشته باقرار آنکه منافع آن اراضی وثمار آن اشجار بطوع خود بلا اکراه واجبار بمرتهن
داده ام وهبه نموده ام تا وقتیکه آن مرهونه را از مرتهن استخلاص نمایم حالا بعد تمام دوازده سال منکه راهن ام
از مرتهن مسطور طلب منافع اراضی مذکور مع ثمار آن اشجار میکنم در شرع شریف چه حکم است بینوا توجروا **جواب** حکم
اینست که آن اراضی مرهونه واثمار مع منافع واشجار براهن میرسد ومرتهن را هیچ حق در منافع وثمار آن
نیست وهبه منافع واثمار غیر صحیح است زیرا که هبه معدوم است وهبة المعدوم لا یصح ھ وهبة لبن فی ضرع
وصوف علی غنم وزرع ونخل فی ارض وتمر فی نخیل کالمشاع ش ای لا یجوز هذه الهبات ھ ونماء الرهن کولده
ولبنه وصوفه وثمره للراهن کذا فی شرح الوقایه موافق فهم ظاهری جواب درست نوشته اند وبلفظ هبه نظر کرده لیکن
پیش فقیر تحقیق اینست که درین صورت ها موافق رواج وعادت لفظ هبه را بمعنے اباحت یعنی پروانگی
انتفاع باید فهمید پس روپ داس که باقی شاه را منافع زمین مرهونه خود از محصول وثمار داد وهبه نمود معنیش
اینست که پروانگی انتفاع بمحصول وثمار آن زمین داد بدو دلیل یکے آنکه قاعده فقهیه مقرره است که العادة محکمة
چنانچه در کتاب اشباه والنظائر موجود است وعرف وعادة همین است که راهن مرتهن را اباحت منافع میکند
پس محمول بر همان عادت باید داشت دوم آنکه نیز قاعده مقرره فقه است که العبرة فی العقود للمعانی
دون الالفاظ ولهذا هبه بالعوض را در حکم بیع میدارند وکفالت را بشرط برارت اصیل حوالت می نامند و
حوالت را بشرط عدم برارت اصیل کفالت میگویند پس روپداس هرگاه لفظ هبه را بمحصول ثمار متعلق ساخت
وظاهر آنست که محصول وثمار منافع متجدده اند سال بسال نو پیدا میشود چیزے موجود نیست که هبه آن
صحیح باشد ومعدوم معین هم نیست تا هبه باطل گردد مثل شیر در پستان وصوف بر پشت گوسفند وبچه در حمل
پس لابد لفظ هبه را برا اباحت حمل باید کرد چنانچه زن حره بمردے بگوید که من نفس خود را بتو هبه کردم وبخشیدم
نکاح میشود وهبه حقیقی نمیشود وکذا اذا آمدیم برینکه هرگاه این عقد عقد اباحت شد پس حکمش آنست که
تا وقتیکه روپ داس این اباحت را فسخ نکرده وازان برنگشته باشد واز مطالبه محصول وثمار سکوت ورزیده
پس انتفاع بمحصول وثمار بمیان باقی شاه مباح وجائز بود ودر مباح ضمان نمی باشد واگر روپ داس در اثنائے
دوازده سال اباحت مذکور را فسخ میکرد او را میرسید زیرا که در عاریت واباحت مدت لازم نمیشود اینست آنچه

بذہن فقیر میرسد واللہ اعلم روایت اباحت اینست در کتاب در مختار مینویسد اباح الراہن للمرتہن
اکل الثمار او سکنی الدار او لبن الشاة المرہونة فاکلہا لم یضمن و لہ منعہ انتہی در کتاب خزانۃ المفتیین میگوید و
لو رہن شاة و اباح للمرتہن ان یشرب لبنہا کان للمرتہن ان یشرب لبنہا و لا یکون ضامنا و علی ہذا جمیع
الثمار و الزیادة انتہی **سوال** استعمال آہنگ بر قبور جائزست یانہ **جواب** استعمال آہنگ ہمراہ معازف
و مزامیر و آلات لہو ممنوع و حرام بر قبور یا غیر قبور و حرمت این چیزہا یعنی معازف و مزامیر و آلات لہو در کتب
حدیث و فقہ مشرح و مبسوط است فقط آواز غنا یا ہمراہ دف جائز است بر غیر قبور و بر قبور بدعت است احتراز
اولی ست **سوال** تعین و تقرر یک روز بعد سالے بنابر زیارت قبور بزرگان جائز است یانہ **جواب** رفتن
بر قبور بعد سالے یک روز معین کردہ سہ صورت است اول آنکہ یک روز معین نمودہ یک شخص یا دو شخص بغیر
ہیئت اجتماعیہ مردمان کثیر بر قبور محض بنابر زیارت و استغفار بروند اینقدر از روے روایات ثابت است
و در تفسیر در منثور نقل نمودہ کہ ہر سر سال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر مقابر میرفتند و دعا برای مغفرت
اہل قبور مینمودند این قدر ثابت و مستحب است دوم آنکہ بہیئت اجتماعیہ مردمان کثیر جمع شوند و ختم کلام اللہ
کنند و فاتحہ بر شیرینی یا طعام نمودہ تقسیم در میان حاضران نمایند این قسم معمول در زمانہ پیغمبر خدا و خلفای
راشدین نبود اگر کسے اینطور بکند باک نیست زیرا کہ درین قسم قبح نیست بلکہ فائدہ احیاء و اموات را
حاصل میشود سوم طور جمع شدن بر قبور اینست کہ مردمان یک روز معین نمودہ و لباسہاے فاخرہ و نفیس
پوشیدہ مثل روز عید شادمان شدہ بر قبرہا جمع میشوند رقص و مزامیر و دیگر بدعات ممنوعہ مثل سجود برای قبور
و طواف کردن قبور مینمایند این قسم حرام و ممنوع است بلکہ بعضے بحد کفر میرسند و ہمین است محمل این دو
حدیث و لا تجعلوا قبری عیدا چنانچہ در مشکوة شریف موجود است و اللہم لا تجعل قبری وثنا یعبد این ہم در
مشکوة است **سوال** اقرار غلامی نسبت بہ بزرگان و خواجگان کہ نہ بزر خریدہ اند کردن جائز است
یانہ **جواب** لفظ غلام بدو معنی استعمال میکنند یکے بمعنے مملوک زر خرید دوم بمعنی خادم نسبت کردن
بمالک بمعنی اول است و نسبت بہ بزرگان بمعنے اول دروغ است کہ بزرگان اینکس را ہرگز
نہ خریدہ اند و بمعنے دوم میتوان گفت لیکن چون لفظ موہم باشد اہل اسلام را این قسم الفاظ استعمال
کردن نشاید زیرا کہ شرک چنانچہ در عبادت و قدرت میشود ہمین قسم شرک در تسمیہ ہم میشود و این
قسم نام نہادن شرک در تسمیہ است از نہم احتراز لازم است چنانچہ در ترجمہ قرآن مسمی بہ فتح الرحمن

در تحت آیہ فلما آتہما صالحا جعلا لہ شرکاء فیما آتاہما فتعالی اللہ عما یشرکون مذکورست کہ در اینجا
دانستہ شد کہ شرک در تسمیہ نوعیست از شرک چنانچہ اہل زمان ما غلام فلان و عبد فلان نام مے نہند
واللہ اعلم **سوال** کسے گاو یا بز یا مرغ بنام کدام شہید یا ولی ذبح نماید یا صرف مالیدہ یا شیر برنج بہ نیت
نیاز کدام بزرگ پزد و صلحاء را بخوراند این ہر دو را چہ حکم است و خوردن طعام نیاز و نذرانہ مساکین و
فقراء را جائز است و اغنیا و اہل تمول را چہ حکم ست **جواب** ذبح کردن جانور بنام غیر خدا خواہ پیغمبر باشد خواہ ولی
خواہ شہید خواہ غیر انسان حرام است و اگر بہ قصد تقرب بنام اینہا ذبح کردہ باشد ذبیحہ آن جانور ہم حرام و
مردار میشود و ذبح کنندہ مرتد میشود و توبہ ازین فعل منع لازم است در تفسیر کبیر و تفسیر نیشاپوری و دیگر
تفاسیر مرقوم است قال العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحة و قصد بذبحہ التقرب الی غیر اللہ صار مرتدا و ذبیحتہ ذبیحة
مرتد انتہی و اگر مالیدہ و شیر برنج بنابر فاتحہ بزرگے بقصد ایصال ثواب بروح ایشان پختہ بخورانند مضائقہ نیست
جائز است و طعام نذر اللہ اغنیا را خوردن حرام است و طعام نذر اللہ اینست کہ کسے گوید اگر مریض من اشفا شود
یا مسافر من بیاید یا کار فلانی من شود بر ذمہ من اینقدر طعام براے خدا خواہد بود این نذر اللہ است و اگر
فاتحہ بنام بزرگے دادہ شد پس اغنیا را ہم خوردن ازان جائز است واللہ اعلم **سوال** بیع انسان جائز است
یانہ **جواب** بیع انسان بسہ طور در شرع جائز است اول آنکہ جماعۂ از کافران مطیع بادشاہ وقت
نباشند و از دادن جزیہ و خراج ابا ورزند زن و بچہ آنہا را بندی کردہ آورند مثل مرہٹہ و سکہان و راجپوتان
دور دست و مردم کوہستان بیع این طور بلا شبہہ و باتفاق جائز است دوم آنکہ ہمین قسم کفار مثل کوہستانیان
و دیگر طوائف مذکورہ اولاد خود را بفروشند و سوداگر خریدہ بیارد درین قسم اختلاف است بعضے علما جائز
داشتہ اند و بعضے جائز نداشتہ اند لیکن اصح و اقوی آنست کہ این قسم ہم جائز است چنانچہ حضرت ہاجرہ کنیزک
حضرت ابراہیم علیہ السلام کہ بادشاہ مصر از قبطیان خریدہ بود و بحضرت سارہ زوجہ حضرت ابراہیم
علیہما السلام ہبہ نمود از ہمین قبیل بودہ اند سوم آنکہ ازین دو قسم کنیزک ما پیش کسے باشد و با مرد اجنبی
نکاح کردہ بدہد ہر بچہ کہ ازان کنیزک پیدا شود ملک او میگردد و فروخت و ہبہ نمودن آن جائز است آرے
اگر با اولاد خود یا برادر خود نکاح کردہ دہد یا خود متصرف شود و بچہ پیدا گردد آن بچہ آزاد میشود و فروختن و ہبہ
نمودن آن جائز نیست و دو طور دیگر است کہ بعضے علما جائز داشتہ اند و اکثر منع کردہ اند یکے آنکہ در وقت
گرسنگی و قحط مسلمان بچہ خود را بفروشد و کسے او را خرید بکند چنانچہ در عہد حضرت یوسف علیہ السلام

مصریان در قحط خود را و اولاد خود را بدست حضرت یوسف علیہ السلام فروختہ بودند این قسم ملا الہ داد
شارح ہدایہ جائز داشتہ اند و نقل از کتاب محیط آوردہ اند لیکن اکثر علماء این را مسلم ندارند و گویند کہ مخصوص
در زمان حضرت یوسفؑ بود حالا موقوف شد دوم آنکہ ہندوان و دیگر کفار کہ در دار الاسلام باشند و مطیع
بادشاہ وقت اند اولاد خود را بفروشند و این قسم نزد امام شافعی جائز است و در مذہب حنفی جائز نیست مسئلہ
در حالت جنابت خوردن و آشامیدن رواست اولےٰ آنست کہ وضو کردہ بخورد مسئلہ پائجامہ و لنگ
دارا ہر دو را از شتالنگ پائین کردن مکروہ است قریب بحرام بلکہ دامن جامہ و کرتہ را نیز پائین شتالنگ
ساختن مکروہ است مسئلہ موئیکہ برلب می روید اگر از لب فرو مے افتد بریدن آن نہایت موکد
قریب بوجوب است و اگر از لب فرو نمی افتد بالا بالا دراز میشود پس بریدن آن واجب نیست مگر بخوف
فرو افتادن زیرا کہ چون بسیار دراز میشود فرو مے افتد و در دہان می آید مسئلہ بردہ حلال در شرع
بر مذہب صحیح سہ قسم است اول آنکہ جماعہ از مسلمانان کہ در ملک کفار نمی باشند بطریق تاخت در ملک
کفار رفتہ اولاد آنہا را اسیر کردہ بیارند دوم آنکہ کافران حربی اولاد خود را بفروشند و مسلمانان از آنہا خریدہ
بیارند بشرطیکہ مالک آنہا بفروشد سوم آنکہ ازین ہر دو قسم بردہ کہ بے نکاح حلال اند از غیر مالک خود دختر
یا پسرے متولد شود آن نیز در ملک مالک درآید و او را بے نکاح حلال ست و قسم چہارم مختلف فیہ است نزد
بعضے علماء حلال است و نزد اکثر علماء حلال نیست و آن آنست کہ مسلمانان در وقت مخمصہ و تنگی و گرسنگی اولاد
خود را بفروشند نزد صاحب محیط موافق نقل ملا الہ داد شارح ہدایہ این قسم بردہ نیز در ملک می درآید لیکن فتوی
برین قول نیست اصح آنست کہ آن بردہ را بقصد ثواب خرید نماید تا از عذاب گرسنگی خلاص شود لیکن او را
بردہ خود نداند و معاملہ کنیزک و غلام باو نسازد بیع و شرا او درست نیست و بے نکاح روا نیست جواب سوال
عبارت مرقومہ امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ مسموع گردید در کتاب فیصل التفرقہ الیشان این اجمال را شرح بکمال
نمودہ اند و اشکالیکہ بخاطر سامی درین باب رسیدہ است در شرح عقائد نسفیہ مذکور ست و جواب آن در حاشیہ
خیالی مسطور و لا باس بنقل کلا الکلامین قال فی شرح العقائد والجمع بین قولہم لا یکفر احد من اہل القبلۃ
و قولہم یکفر من قال بخلق القرآن او استحالۃ الرویۃ او سب الشیخین او لعنہما و امثال ذلک مشکل انتہی
و قال المدقق شمس الدین الخیالی فی حاشیتہ قولہ و من قواعد اہل السنۃ ان لا یکفر معنی ہذا القاعدۃ
ان لا یکفر فی المسائل الاجتہادیۃ اذ لا نزاع فی تکفیر من انکر ضروریات الدین ثم ان ہذہ القاعدۃ

للشیخ الاشعری و بعض متابعیہ و اما البعض الآخر فلم یوافقوہم وہم الذین کفروا المعتزلۃ والشیعۃ فی بعض
المسائل فلا احتیاج الی الجمع لعدم اتحاد القائل انتہی ولا یخفی ان الجواب الاول تخصیص و تقیید للکلام بلا دلیل
والجواب الثانی مبنی علی اختلاف القائلین بالقولین وہو خلاف المواقع بل القائلون بتلک القاعدۃ
ہم الذین یکفرون بخلق القرآن و سب الشیخین و قدم العالم و نفی العلم بالجزئیات الی غیر ذلک قال السید
فی شرح المواقف اعلم ان عدم تکفیر اہل القبلۃ موافق لکلام الشیخ الاشعری والفقہاء لکنا اذا فتشنا
عقائد فرق الاسلامیین وجدنا منہا ما یوجب الکفر قطعا کالعقائد الراجعۃ الی وجود الہ غیر اللہ سبحانہ او الی
حلولہ فی بعض اشخاص الناس او الی انکار نبوۃ محمد صلی اللہ علیہ وسلم او الی ذمہ او استخفافہ او الی استباحۃ
المحرمات و اسقاط الواجبات الشرعیۃ انتہی بل التحقیق ان المراد باہل القبلۃ فی ہذہ القاعدۃ ہم الذین لا ینکرون
ضروریات الدین لا من یوجہ وجہہ الی القبلۃ فی الصلوۃ قال اللہ تعالی لیس البر ان تولوا وجوہکم قبل المشرق
والمغرب و لکن البر من آمن باللہ والیوم الآخر الآیۃ فمن انکر ضروریات الدین لم یبق من اہل القبلۃ لان ضروریات الدین
منحصرۃ عندہم فی ثلثۃ مدلول الکتاب بشرط ان یکون نصا صریحا لا یمکن تاویلہ کتحریم الامہات والبنات و تحریم الخمر
والمیسر و اثبات العلم والقدرۃ والارادۃ والکلام لہ تعالی و کون السابقین الاولین من المہاجرین والانصار مرضیین
عند اللہ تعالی و انہ لا یجوز اہانتہم والاستخفاف بہم و مدلول السنۃ المتواترۃ لفظا او معنی سواء کان من الاعتقادیات
او من العملیات و سواء کان فرضا او نفلا کوجوب محبۃ اہل البیت من الازواج والبنات والجمعۃ والجماعۃ والاذان
والعیدین والمجمع علیہ اجماعا قطعیا کخلافۃ الصدیق والفاروق و نحو ذلک ولا شبہۃ ان من انکر امثال ہذہ الامور
لم یصح ایمانہ بالکتاب والنبیین اذ فی تخطیۃ الاجماع القطعی تضلیل لجمیع الامۃ فیکون انکارا لقولہ تعالی کنتم خیر امۃ
اخرجت للناس و قولہ تعالی و من یشاقق الرسول من بعد ما تبین لہ الہدی و یتبع غیر سبیل المؤمنین و
لقولہ علیہ السلام لا تجتمع امتی علی الضلالۃ وہو متواتر معنوی فلا یکون منکر ہذہ الامور من اہل القبلۃ و قد
عرف بعضہم ضروریات الدین بانہا امور یشترک فی معرفتہا المتدین بدین الاسلام و غیر المتدین بہ و بالجملۃ
قولہم لا نکفر احدا من اہل القبلۃ کلام مجمل باق علی عمومہ لکن لہ تفصیل طویل والشان فی معرفۃ من ہو من
اہل القبلۃ و من لیس منہم فعلم بعض الفقہاء قد بالغوا فی تکفیر من ینکر بعض المسائل الاجتہادیۃ المشہورۃ عند قوم
دون قوم کحرمۃ لبس المعصفر و نحو ذلک وہو مذہب رکیک جدا و اما من فرق بین الاصول والفروع فکفر
فی احدہما دون الاخری فان اراد نفس الاعمال فنعم و مرحبا و ان اراد اعتقاد وجوبہا و سنیتہا فلا اذ لا شبہۃ

فی ان من انکر وجوب الزکوٰۃ او وجوب الوفاء بالعہد او وجوب الصلوٰۃ الخمس او کون الاذان مسنونا فقد کفر
کما یدل علیہ قتال مانعی الزکوٰۃ فی صدر الاسلام نعم فی بعضہا یکون کفرا تاویلیا لکن التاویل غیر مسموع فی
امثال ہذہ الامور الجلیۃ کما لم یسمع تاویل مانعی الزکوٰۃ متمسکین بقولہ تعالیٰ ان صلوتک سکن لہم وکما لم یسمع
سورۂ توبہ
تاویل الحروریۃ فی انکار التحکیم متمسکین بقولہ تعالیٰ ان الحکم الا للّٰہ واما التکفیر بخلق القرآن او انکار الرویۃ او
انکار العلم بالجزئیات علی الوجہ الجزئی مع القول بثبوت العلم علی وجہ کلی فلا ینبغی الاقدام علیہ اذ لیس
مخالف ہذہ الاحکام منصوصا نصا جلیا لا فی الکتاب ولا فی السنۃ المتواترۃ ہذا واللہ تعالیٰ اعلم فان قیل ما
الدلیل علی ان المراد من اہل القبلۃ ہم المصدقون بجمیع ضروریات الدین ای دلالۃ بلفظ اہل القبلۃ قلنا
الدلیل علیہ ان الکفر یقابل الایمان تقابل العدم والملکۃ اذ الکفر عدم الایمان والمتقابلان بالعدم والملکۃ
لا یکون بینہما واسطۃ بالنظر الی خصوص الموضوع وان امکن بینہما واسطۃ بالنظر الی الواقع کالعمی والبصر
فان الذی یشمل شانہ البصر لا یخلو عن احدہما ولا شبہۃ ان الایمان مفہومہ الشرعی المعتبر بہ فی کتب الکلام
والعقائد والتفسیر والحدیث ہو تصدیق النبی صلی اللہ علیہ وسلم فیما علم مجیئہ ضرورۃ عما من شانہ فلک لیخرج الصبی
والمجنون والحیوانات والکفر عدم الایمان عما من شانہ ذلک التصدیق فمفہوم الکفر ہو عدم تصدیق النبی صلی اللہ
علیہ وسلم فیما علم مجیئہ ضرورۃ وہو بعینہ ما ذکرنا من ان من انکر واحدا من ضروریات الدین اتصف بالکفر
ثم عدم التصدیق لہ مراتب اربع فیحصل للکفر ایضا اقسام اربعۃ الاول کفر الجہل وہو تکذیب النبی صلی اللہ علیہ وسلم
صریحا فیما علم مجیئہ بہ مع العلم بکونہ علیہ السلام کاذبا فی دعواہ وہذا ہو کفر ابی جہل واضرابہ والثانی کفر الجحود
سورۂ بقرہ
والعناد وہو تکذیبہ مع العلم بکونہ صادقا فی دعواہ وہو کفر اہل الکتاب بقولہ تعالیٰ الذین آتیناہم الکتاب
یعرفونہ کما یعرفون ابناءہم وقولہ وجحدوا بہا واستیقنتہا انفسہم ظلما وعلوا وکفر ابلیس من ہذا القبیل
سورۂ نمل
والثالث کفر الشک کما کان لاکثر المنافقین والرابع کفر التاویل وہو ان یحمل کلام النبی صلی اللہ علیہ وسلم
علی غیر محلہ او علی التقیۃ ومراعاۃ المصالح ونحو ذلک ولما کان التوجہ الی القبلۃ من خواص معنی الایمان
سواء کان شاملۃ او غیر شاملۃ عبروا عن الایمان باہل القبلۃ کما ورد فی الحدیث نہیت عن قتل المؤمنین
والمراد المؤمنین مع ان نص القرآن علی ان اہل القبلۃ ہم المصدقون بالنبی صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع
سورۂ بقرہ
ما علم مجیئہ وہو قولہ تعالیٰ وصد عن سبیل اللہ وکفر بہ والمسجد الحرام واخراج اہلہ منہ اکبر عند اللہ فلیتأمل

جواب سوال در دفع تعارض روایتے قلمی فرمودہ اند کہ از اختلاف محل حکم مختلف آمدہ بسیار واقعی

وبجاست بلکہ بخاطر فقیر چنین میرسد کہ بدون اختلاف محل نیز تعارض نیست زیرا کہ وجہ اعطا در ہر دو
روایت مختلف است در روایت جواز بیع وشرا مقید بانعام موبد واقع شدہ سواء کان التابید حقیقۃ
کما اذا صرح فی المنشور بالتابید او حکما کما فی صورۃ السکوت ودر روایت منع وشرا اعطا را بوجہ ادرار واستحقاق
مقید نمودہ وظاہر است کہ این تقیید منافی تابید است پس اگر امام وقت زمینے را کہ مملوک بیت المال ست
بای وجہ کان بطریق انعام موبد بہ یکے بخشد مملوک او میشود واگر ہمان زمین را بوجہ ادرار واستحقاق
بکسے بدہد در دست او عاریت میشود پس دفع تعارض باختلاف وجہ اعطا است اگرچہ محل واحد باشد
وعلی ہذا التقریر یتصور بحسب الاحتمالات العقلیۃ اربع صور الاولیٰ ان یعطی الامام ارضا مملوکۃ لبیت
المال علی وجہ التابید حقیقۃ او حکما والثانیۃ ان یعطیہا علی وجہ الادرار والاستحقاق والثالثۃ ان یعطی
الامام ارضا مملوکۃ لذمی او مسلم علی وجہ التابید والرابعۃ ان یعطیہا الامام علی وجہ الادرار والاستحقاق
اما صورت ثالثہ محض احتمال عقلی است خلاف شرع پس باقی نماند مگر سہ صورت در یک صورت رقبہ
زمین مملوک آن کس میشود ودر باقی محض حق اخذ خراج یا عشر لیکن مشکل اینست کہ اینہمہ قواعد را
برانچہ درین ملک رائج است تطبیق نمیتوان داد زیرا کہ زمینداران در ہر جا دعوی مالکیت خود مینمایند پس
زمینے کہ مملوک بیت المال ست درین ملک موجود نیست وہمچنین زمین موات یا زمینے کہ بہ جہت عدم
وارث در بیت المال داخل شدہ باشد یا آنرا از مال خراج خریدہ باشد متحقق نیست واگر باشد ممیز نیست
پس این حکم را در جاے معین جاری کردن ممکن نخواہد شد مگر بنا بر انچہ حضرت شیخ جلال تھانیسری
قدس اللہ سرہ در رسالہ خود اختیار فرمودہ اند کہ زمین ہندوستان در ابتداے فتح مانند سواد عراق
کہ در عہد حضرت فاروق رضی اللہ عنہ مفتوح شدہ بود موقوف بر ملک بیت المال است وزمینداران را
بیش از تولیت وداروغگی تردد وفراہم آوردن مزارعین واعانت زراعت وحفظ دخلے نیست چنانچہ
لفظ زمیندار نیز اشعارے بآن میکند وتغیر وتبدل زمینداری وعزل ونصب زمینداران واخراج بعضے
از انہا واقرار بعضے وعطاے بعضے اراضی بافغانان وبلوچان وسادات وقدوانیان بصیغہ زمینداری
دلالت صریحہ برین میکند پس درین صورت جمیع اراضی ہندوستان مملوک بیت المال گشت
بعقد مزارعت علی النصف او اقل منہ در دست زمینداران پس ہر قطعہ کہ بادشاہ وقت بطریق تابید
حقیقی یا حکمی بکسے بخشید ملک او شد وہر قطعہ را کہ بر وجہ ادرار واستحقاق باو داد در دست او عاریت گشت

آرے نظر در مناشیر ملوک قدیم باید نمود تا آنچه بر وجه تابید داده اند از قسم دیگر متمیز گردد و آنچه بر وجه تابید
داده اند پس اگر با معافی خراج است پس خراج هم واجب نمیشود زیرا که درینصورت تملیک رقبه ارض هم شد
و خراج را هم تنخواه کردند و اگر محض تملیک ارض است بدون معافی خراج پس خراج واجب میشود و در صورت
اولی امام لاحق را میرسد که از زمین مذکوره خراج بگیرد و بهر حال در حال زمین اینچنین شبهه است و در وجه اعطای
پیشینیان نیز تعارض ظنون والله اعلم از بعضے معتبران مخادیم شنیده شد که در اکثر قصبات زمینے را
که در دست شرفا است محدود و می نامند و آن زمین احیای است که باذن امام وقت آنرا احیا نموده
مالک آن گشته اند و دلیلش آنکه زمینداران آنها را دران زمین دخلے نیست بلکه شرفا مختار اند اگر خواهند
خود آنرا بکارند و اگر خواهند از دیگرے کاشت کنانند پس آن زمین ها من حیث الرقبه البته قابل بیع
و شرا خواهد بود و خراج آنها موقوف بر اذن امام وقت و گرفتن تصاحیح از صدور و نظر در استحقاق و عدم
استحقاق و منع از اعطای زمین معاش در عهد و عقبه و ترجیح بعضے وارثان بر بعضے که معمول بادشاهان تیموریه است
صریح دلالت بر عدم مالکیت این قسم زمین میکند **سوال** چه میفرمایند علماء دین و مفتیان شرع متین درین
صورت کسے نیت کند که این کار من حسب الحاجت بر آید گاو سید احمد یا گوسپند شیخ سدو و غیرهما بدهم و بعد
انجاح حاجت گاو را ذبح بنام خدا کرد و حال آنکه در نیت نسبت گاو بسید احمد و شیخ سدو میکند و حدیث
انما الاعمال بالنیات ناطق است و ان الله لا ینظر الی صورکم ولکن ینظر الی قلوبکم و نیاتکم بر همین شاهد است
و نیة المؤمن خیر من عمله نیز دلیل بر آنکه نیت را دخل ضرور است پس در صورت مذکوره اکل گاو و غیره درست
است یا نه بینوا توجروا **جواب** از بعضے علمای گاو و غیره در صورت مذکوره حلال است و خوردن آن بموجب
شرع شریف درست خصوصاً وقتیکه ذابح غیر ناوی باشد کما هو المعتاد فی ذبح بقرة السید احمد کبیر و غیره
اما ثبوت حلها و اکلها بالکتاب فقوله تعالی فکلوا مما ذکر اسم الله علیه ان کنتم بآیاته مؤمنین و ما لکم الا
تاکلوا مما ذکر اسم الله علیه وقد فصل لکم ما حرم علیکم لانه عام قد خصص منه البعض وهو المیتة والدم ولحم الخنزیر
وما اهل لغیر الله به والمنخنقة والموقوذة والمتردیة والنطیحة وما اکل السبع وما ذبح علی النصب وما قصد به التقرب
الی غیر الله والعام المخصص یتناول افرادها الباقیة ولو ظننا والذبیحة فی الصورة المذکورة لیست داخلة
فی شیٔ من المخصصات اما عدم دخولها فیما سوی ما قصد به التقرب الی غیر الله فظاهر واما عدم دخولها فیما قصد
به التقرب الی غیر الله فلانه عبارة عن الذبیحة التی لم یقصد بذبحها اکل لحمها بل قصد به الدفع الی الغیر کما سیاتی

وههنا لیست کذلک و اما بالسنة فحدیث الذبیحة للضیف والولیمة والاعراس والعقیقة والتجارة کذبیحة
القصاب مثلا فانه لاشک ان الذبیحة فی الصورة الاولی والصور المذکورة اهل باسم الله بنیة غیر الله
والفرق تحکم و اما بقول الفقهاء فقول السراجیة والکتابی اذا ذبح باسم المسیح لا یحل ولو ذبح باسم الله واراد به
المسیح علیه السلام یحل و باین عبارت مندفع میشود قول قاصران که میگویند نیت اگرچه در ذبح شرط نیست
لیکن نیت خبیثه و فاسده ذبیحه را حرام خواهد نمود و قول الهدایة والثالثة ان یقول مفصولا عنه صورة
ومعنی بان یقول قبل التسمیة و قبل ان یضجع الذبیحة او بعده وهذا لا باس به الی قوله والشرط هو الذکر
الخالص المجرد لان المراد بالذکر الخالص المجرد الذکر باللسان فقط کما یدل علیه قوله بان یقول قبل
التسمیة الخ فی تفسیر قوله صورة ومعنی و قول العنایة فی شرح قول الهدایة هذا والمامور به ههنا الذکر علی الذبح
والمراد بالذکر المتعدی بعلی الذکر باللسان کما تقرر واحتج به مالک فی حرمة متروک التسمیة ناسیا فلا تحل
الذبیحة تحت قوله تعالی ولا تاکلوا مما لم یذکر اسم الله علیه ایضا و اما بقول المفسرین فقول العالم العارف فی تفسیر
الاحمدی ان البقرة المنذورة کما هو الرسم فی زماننا حلال طیب لانه لم یذکر اسم غیر الله وقت الذبح وان کانوا
ینذرون لهم انتهی والحق المبین ما قاله مولانا محمد مبین فی رسالته فی النذر و نذر شیخ سدو و امثال آن
حرام است و بز و مانند آن که بنام شیخ سدو ذبح میکنند اگر وقت ذبح نامش گرفته باشند گوشت او مردار شود
و خوردنش روا نباشد قال الله تعالی ولا تاکلوا مما لم یذکر اسم الله علیه وانه لفسق و اگر بنام خدا ببسم الله الله اکبر
ذبح کرده باشند اگرچه در دل نیت فاسد دارند ظاهرا خوردنش حلال باشد لیکن متقی و پرهیزگار را باید که
نخورد و الا جاهلان گمان برند که این نذر حلال است پس گمراه شوند انتهی بحروفه لیکن کسانیکه اقوال
آنها مطابق افعال شان نیستند مثلا فرقه شیعه را کافر مطلق بالاجماع گویند و قوله تعالی ولا تنکحوا
المشرکین حتی یؤمنوا ولعبد مؤمن خیر من مشرک ولو اعجبکم الآیة را پس پشت انداخته تزویج بنات و غیره
از شیعه می نمایند و مسکن خود دار الحرب قرار میدهند که هجرت ازان فرض باشد و لقوله تعالی الم تکن
ارض الله واسعة فتهاجروا فیها الآیة خلاف ورزیده در آنجا اقامت میدارند و عرس بزرگان خود
مثل فرض دانسته سال بسال بر مقبره اجتماع کرده طعام و شیرینی در انجا برده تقسیم نموده مقابر را
وثنا یعبد میکنند افتاء بحرمت بقره مذکوره بسیار تعجب و نمیفهمند که حربی را با فتاء مسلمین چه کار بلکه
بسبب فتوی مذکوره مصداق فضلوا و اضلوا کثیرا میشوند لان الذبیحة للتعظیم غیر الله واکرامه حرام والذابح

مرتد وامرأته بائنة وقد اجمع الفقهاء فی الفرق بین الذبیحة لتعظیم غیر الله واکرامه وهو ما اهل به لغیر الله
وبین الذبیحة لله تعالی سبحانه انه ان قدمها لیاکل منها کان الذبح لله والمنفعة للضیف وغیره ولهذا حل
ذبیحة القصاب والولیمة وغیرهما کما فی البزازیة وان لم یقدمها لیاکل بل لیدفعها لغیره کانت الذبیحة
لتعظیم غیر الله فیحرم ولذا حرمت الذبائح للعظام کما فی الدر المختار والبزازیة و وقتیکه فتوی داد که
ذبیحه مذکوره حرام است پس بتحریم حلال مصداق ضالین گردید و بموجب فتوی از ذبیحه مذکوره نه نا خورد
نه غیر آن پس ذابح مرتد شد و مفتی حرمت داخل مضلین گردید و نیت را در صحت و فساد اعمال سوی
العبادات الخالصة سوی الاسلام مثلا در حل و حرمت اشیاء دخلے نیست علی الخصوص در چیزیکه مامور به
فقط دران ذکر لسانی باشد کما فیما نحن فیه وقد مرچه نکاح بغیر نیت یا به نیت سفاح حرام نمیشود و زنا
به نیت ولد صالح و فراغ عبادت حلال نمیشود و شراب مثلا برائے قوت نماز و غزا حلال نیست والحدیث
محمول علی حذف المضاف مثلا ای ثواب الاعمال او علی التخصیص کما تقرر فی الاصول والفروع فلترجع الیهما
ان شئت جواب. اعتراضات مذکوره از مولانا شاه عبد العزیز صاحب محدث دهلوی قوله ذابح غیر ناوی باشد الخ
ذابح نخواهد بود الا وکیل ناوی و نائب او پس نیت موکل و منیب در حل و حرمت تاثیر خواهد کرد کما فی
الاضحیة قوله وما قصد به التقرب الی غیر الله الخ تخصیص هذا الفرد لم یثبت بالکتاب الا اذا حمل قوله وما
اهل لغیر الله به علیه فیکون ذکره تکرارا و الا بالسنة الا اذا حمل قوله ملعون من ذبح لغیر الله علی هذا لکن
فیه انه لا یدل علی حرمة المذبوح بل حرمة الذبح کما اذا ذبح شاة مغصوبة وضمن قیمتها قوله والعام
المخصص یتناول افراده الباقیة ولو ظنا لکن یجری فیه التخصیصات الاخر بالدلائل الظنیة مثل الاخبار الاحاد
وقیاسات المجتهدین المودیة الی تحریمها فلا تفید تلاوة الآیة والتمسک بها فی معارضة قیاساتهم قوله اما عدم
دخولها فیما سوی ما قصد به التقرب الی غیر الله الخ فظاهر هذا مخدوش لان ما اهل به لغیر الله ان حمل علی ما قصد
به التقرب الی غیر الله فعدم دخولها فیه لیس بظاهر قوله فلانه عبارة عن الذبیحة التی لم یقصد به الخ هذا لیس
بمدلول لغوی لقوله ما قصد به التقرب لغیر الله فلیبین وجه دلالة هذا اللفظ علی هذا المعنی والا فهو مردود علی
قائله کیف والاضحیة یقصد بها التقرب الی الله ویقصد اکل لحمها ایضا فاذا اجتمع قصد التقرب وقصد الاکل
فی التقرب الی الله ففی التقرب الی الغیر اولی قوله بل قصد به الدفع الی الغیر الخ ماذا اراد بالغیر فلیبین
حتی نتکلم علیه قوله بنیة غیر الله لکن لا بنیة التقرب به الی ذلک الغیر بل بنیة اکله وانتفاعه باللحم فعلم ان

منشأ اشتباه هذا السائل انه لا یفرق بین الذبح بمعنی اراقة الدم وبین المذبوح بمعنی اللحم والشحم فمتی
کان اراقة الدم للتقرب الی غیر الله حرمت الذبیحة ومتی کان اراقة الدم لله والتقرب الی الغیر بالاکل والانتفاع
حلت الذبیحة لان الذبح عبارة عن الاراقة لا عن المذبوح ای الذی یحصل بعد الذبح من اللحم والشحم
وعلی هذا قلنا لو اشتری لحما من السوق او ذبح بقرة او شاة لاجل ان یطبخ مرقا وطعاما لیطعم الفقراء
ویجعل ثوابها لروح فلان حلت بلا شبهة وعلامة هذه الارادة ان لا یعین بقرة خاصة باسم ذلک المیت ولا
یعلمها بشیئ بل یکون عنده کل البقر سواسیة فی ذلک ان اللحم المشتری من السوق والحاصل بعد ذبح
البقرة سواء فی وفاء النذر قوله والفرق تحکم قد علمت وجه الفرق فان هناک اراقة الدم باسم الله من
غیر نیة التقرب الی الغیر بتلک الاراقة بل ایصال ثواب الیه باطعامه للفقراء او ایصال نفع الیه بالاکل
کما فی الولائم والاعراس وفی صورة النزاع الاراقة نفسها مما یتقرب به الی ذلک الغیر قوله والکتابی
اذا ذبح باسم المسیح لا یحل ولو ذبح باسم الله واراد به المسیح یحل هذا عین مذهب القائل بالحرمة فانه یقول
لو قال رجل بحضرة الناس انی نذرت ان اذبح بقرة لله واراد بالله السید احمد کبیر علی اعتقاد الحلولیة یحل
ذبیحته لانه لا خلل فی نیته بل هو اخلص النیة لله لکن اخطأ فی اعتقاده حلول الله فی السید احمد کبیر کالنصرانی
یعتقد حلول الله فی المسیح حیث یقول ان الله هو المسیح ابن مریم فخطاؤه فی المعنون دون العنوان فعنوانه حق
ومعنونه باطل بخلاف ما لو قال انی نذرت ان اذبح بقرة للسید احمد کبیر فانه اخطأ فی العنوان والمعنون معا کما لو ذبح
النصرانی باسم المسیح قوله بایں عبارت مندفع میشود قول قاصران ازیں عبارت قول قاصران مندفع نمیشود زیرا که
مراد ایشان از نیت خبیثه آنست که در عنوان متقرب الیه خطا کند نه آنکه در معنون خطا کند مثلا ذبیحه معتزلی که الله
تعالی را خالق افعال نمیداند و رافضی که علی را برابر خدا تجویز میکند حلال است زیرا که خطای ایشان در معنون است
نه در عنوان قوله قول الهدایة والثالثة ان یقول مفصولا عنه صورة ومعنی هذا لا تعلق له بمحل النزاع
فانه فی ذکر اللسان المجرد عن نیة التقرب ولا خلاف فی حله اذا سبق لسانه بذکر الغیر ولم یقارن الذبح کما سیجیئ
ان شاء الله تعالی فمحل النزاع ما اذا ذکر بنیة التقرب الی الغیر او لم یذکر ونوی التقرب الی ذلک الغیر وقد اعترف
حیث قال قوله لان المراد بالذکر الخالص المجرد الذکر باللسان فقط فیه خلل ظاهر لان مراده بالذکر الخالص
المجرد وان کان الذکر باللسان لکنه اراد بالخلوص والتجرد عدم ذکر الغیر لا خلوه عن النیة واما قول العنایة
فی شرح قول الهدایة فلا تعلق له بمحل النزاع اذ لا یشک عاقل فی ان المامور به عند الذبح هو الذکر اللسانی

الخالص المجرد عن ذکر الغیر نعم محل النزاع ما اذا ذکر اسم اللہ باللسان واراد بہ التقرب الی الغیر قولہ واما قول المفسرین فقول العالم الخ ہذا القول یعارضہ اقوال الجم الغفیر من الفقہاء کما سیجیئ فکیف یحتج بقول ہذا القائل وحدہ مع مخالفتہ باقوال العلماء الکبار ومع ہذا فقولہ حلال طیب محل اشکال اذ لا شک فی وقوع الاختلاف فی حل ہذہ الذبیحۃ وتعارض الادلۃ ومتی کان کذلک کان محلا للشبہۃ ومن قاعدۃ الفقہاء انہ اذا اشتبہ الحل والحرمۃ غلب جانب الحرمۃ احتیاطاً وقد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحلال بین والحرام بین وبینہما امور مشتبہات لا یعلمہا کثیر من الناس فمن اتقی الشبہات فقد استبرأ لدینہ وعرضہ ومن وقع فی الحرام کراع یرعی حول الحمی یوشک ان یواقعہ قولہ واگر بنام خدا بسم اللہ اللہ اکبر الخ درین عبارت لفظ طاہرا دلالت بوقوع در حل این ذبیحہ میکند لہذا متقی را از خوردن آن منع نمودہ اند واقوال جم غفیر فقہا کہ فیما بعد منقول است دلے شک دلالت بر حرمت میکند فالاخذ بہا اولی اذ لا قول للشاک قولہ شیعہ را کافر مطلق بالاجماع الخ این نقل غلط است زیرا کہ شیعہ را بالاجماع کسے کافر نمیگوید بلکہ در ایشان اختلاف است علمای ماوراء النہر از حنفیہ کافر گفتہ اند ومصریین از حنفیہ وعراقیین از ایشان کافر نگفتہ اند بلکہ مبتدع وضال قرار دادہ اند وعلمای شافعیہ نیز کفر ایشان ثابت نکردہ اند بلکہ بمبتدع وضال گفتہ اند قولہ تزویج بنات وغیرہ مینمایند تزویج بنات وغیرہ آنست کہ این شخص ولی یا مالک امر زن باشد واو را با کسے نکاح کردہ دہد واگر این شخص ولی آن زن نیست ونہ مالک امر است بلکہ آن زن از اقارب او است مثل بنت البنت است پدرش زندہ باشد یا بنت العم یا بنت الخال کہ اولیاء دیگر دارد وجبر وولایت این شخص بر آن زن واولیای آن زن نمیرسد پس نسبت کردن تزویج آن زن با این شخص خطا ظاہر ست ولہذا قال قائل العرب بنونا بنو ابنائنا وبناتنا بنوہن ابناء الرجال الاباعد قولہ مسکن خود را الخ مراد از دار الحرب کہ از ان ہجرت فرض باشد آن دار الحرب است کہ حربیان از اظہار دین خود وصوم وصلوۃ جمعہ وجماعات واذان وختان سکان آنجا را ممانعت نمایند واگر چنین نباشد بلکہ مسلمانان آنجا اظہار دین خود بے دغدغہ میکنند وجمعہ وجماعات را قائم میدارند وبیان احکام دین خود بے تکلف میکنند پس از ان دار الحرب ہجرت فرض نیست وعلی تقدیر الوجوب فی الفور واجب نمیشود بلکہ عند وجدان الملجأ والمفر لان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اقام ثلثۃ عشر بمکۃ مع ان کفار مکۃ کانوا یمنعون من اظہار الدعوۃ ولیضربون ویشتمون من آمن ویمنعون من الصلوۃ فی المسجد الحرام پس حق تعالی ہرگاہ انصار را بعد از سیزدہ سال ناصر ومعین آنجناب گردانید ومحل ومسکن در بلدۂ

طیبہ بہم رسید ہجرت فرمودند فلا طعن فی ذلک اصلا قولہ عرس بزرگان خود را الخ این طعن مبنی است بر جہل باحوال مطعون علیہ زیرا کہ غیر از فرائض شرعیہ مقررہ را ہیچکس فرض نمیداند آرے زیارت وتبرک بقبور صالحین وامداد ایشان باہداء ثواب وتلاوت قرآن ودعای خیر وتقسیم طعام وشیرینی امور مستحسن وخوب است باجماع علماء وتعیین روز عرس برائے آنست کہ آن روز مذکر انتقال ایشان میباشد از دار العمل بدار الثواب والا ہر روز کہ این عمل واقع شود موجب فلاح ونجات ست وخلف را لازم است کہ سلف خود را باین نوع بر واحسان نماید چنانچہ در احادیث مذکور ست کہ ولد صالح ید عولہ وتلاوت قرآن واہداء ثواب را عبادت قرار دادن مبنی بر کمال بلادت وافراط جہل ست آرے اگر کسے سجدہ وطواف ودعا بنحو یا فلان افعل کذا افعل کذا العمل آرد البتہ مشابہت بعبدۃ اوثان کردہ باشد وچون چنین نیست پس چرا محل طعن باشد در در منثور سیوطی مرقوم ست واخرج ابن منذر وابن مردویہ عن انس رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یاتی احد اکل عام فاذا تفوہ الشعب سلم علی قبور الشہداء وقال سلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار واخرج ابن جریر عن محمد بن ابراہیم قال کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یاتی قبور الشہداء علی راس کل حول فیقول سلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار وابوبکر وعمر وعثمان انتہی وفی التفسیر الکبیر عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ کان یاتی قبور الشہداء راس کل حول فیقول السلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار والخلفاء الاربعۃ ہکذا یفعلون انتہی قولہ لان الذبیحۃ الخ ہذا بعینہ مذہب القائل بالحرمۃ قد رجع المعترض الی الحق واعترف بہ واجری علی لسانہ وہو لا یشعر قولہ وہو ما اہل بہ لغیر اللہ الخ ہذا ایضاً رجوع الی مذہب القائل بالحرمۃ وان البقرۃ المنذورۃ داخل فیما اہل لغیر اللہ فاحفظہ قولہ قد اجمع الفقہاء الخ لا بد فی دعوی الاجماع من نقل اقوال الفقہاء والا فلا یسمع قولہ ان قدمہا لیاکل ان کان المراد من الاکل اکل الذابح فذبیحۃ القصاب بل اکثر الولائم والاعراس یخرج عنہا اذ اکل الذابح منہا غیر مقصود ولا معمول فقولہ فکان الذبح للہ والمنفعۃ للضیف وغیرہ سہو ظاہر اذ اکل الضیف لیس اکلا للذابح فیجب علی ہذا ان یکون ذبیحۃ القصاب والولائم والاعراس محرمۃ داخلۃ فی ہذا القسم لا فی القسم الاول وان کان المراد اکل الغیر فیلزم ان تکون المذبوحات فی اجزیۃ محظورات الاحرام والنذور مقصودۃ للہ وکذا فی کفارۃ الجنایات منہیات محرمات ایضاً فالدفع الی الغیر ان کان حلالا فکیف صارت ہذہ الذبیحۃ محرمۃ وان کان حراما فکیف یصح جعلہ مدار الحکم الشرعی اذ الحرام ساقط عن درجۃ الاعتبار قولہ ولذا حرمت

الذبائح للعظام ہذا مما یقضی منہ العجب بوجہین احدہما ان السید احمد کبیر ہو داخل فی العظام ام لا فان
قال بدخولہ فیہم فلم ما صارت البقر المذبوحۃ من جملۃ المحرمات وقد نقل شایعا من التفسیر الاحمدی حلہا واجاب
ہو الضافی صدر الفتوی بحلہا وان لم یقل بدخولہ فیہم فما بال العظام صارت محرمۃ فذبائح منذورۃ لہم
وما بال الصغار حیث حلت الذبائح المنذورۃ لہم وبالجملۃ فی ہذا الکلام خبط ظاہر وثانیہما ان البقرۃ
المذبوحۃ لتعظیم السید احمد کبیر مثلا یدفعون لحمہا الی الدفافین والرقاصین ویطبخون بعضہا مرقا و
لحما ویاکل منہ الذابح وغیرہ فکیف صارت محرمۃ مع ان الذابح شریک فی اکل لحمہا قولہ پس فتیکہ
فتوی داد کہ ذبیحہ الخ این کلام منقوض است بآنکہ حضرت امام اعظمؒ چون فتوی داد بحرمت سوسمار نزد شافعی
بسبب تحریم حلال مصداق ضالین گردیدہ باشد وحضرت امام شافعی چون فتوی داد بحرمت طاوس نزد
حنفی مصداق ضالین شدہ باشد فما ہو جوابکم فہو جوابنا قولہ ونیت را لے قولہ در حل وحرمت اشیا دخلے
نیست عجب ست ازین شخص کہ باوجود ادعائے دانش وعلم مختصرات اصول را در نظر نیاوردہ ومثال ضرب الیتیم
تادیبا وایذاءً را نشنیدہ ودر کتب حنفیہ فرق را در شرب نبیذ تقویا وتلہیا ندیدہ جواب نامہ مولوی نور محمد صاحب
الحمد للہ الذی انزل علی عبدہ الکتاب منہ آیات محکمات ہن ام الکتاب واخر متشابہات مولوی صاحب
مجمع کمالات ومناقب قیم احکام شریعت مولوی نور محمد صاحب سلمہ اللہ تعالی وزادہ حرصا علے حفظ الشرع
ونصح الدین۔ فقیر عبد العزیز بعد از ابلاغ سلام مسنون ملتمس میدارد کہ رقیمۂ کریمہ درباب استفسار از مسئلہ توحید وجودی
وتوحید شہودی وانکار اقاویل وحشت ناک میاں رمضان شاہ وصول عزت شمول نمود مہربان من حقیقت الامر
اینست کہ صوفیہ علیہ از قدیم اشارات باین مسئلہ میفرمودند وجہے کہ محتمل تاویل بود گاہے بحکایت تاویل میتوان
کرد وگاہے محمول بر سکر میتوان داشت چنانچہ آن صاحب خود از چند بزرگ نقل فرمودہ اند لیکن بعد از
مرور طبقہ سلف از صوفیہ وگزشتن پانصد سال از ہجرت نبویہ این حضرات دو فرقہ شدند جمعے کثیر اشارات را
بر حقیقت حمل نمودند وقائل شدند بآنکہ وجود واحد در مراتب وجوب وامکان وقدیم وحادث ومجرد و
جسمانی ومومن وکافر ونجس وطاہر ظاہر ست لیکن ہر مظہر حکم جدا دارد وفرق در احکام مظاہر ضرور ست
مومن را حکم بنجات است وکافر را حکم بقتل واسر وعلی ہذا القیاس در جمیع صفات متضادہ چنانچہ گفتہ اند
ہر مرتبہ از وجود حکمے دارد ٭ گر فرق مراتب نکنی زندیقے ٭ وہمین فرقہ والبتہ است احکام ظاہر
شریعت چہ زن منکوحہ حلال است واجنبیہ حرام وپدر واجب التعظیم ست وکافر معاند واجب التحقیر وہر کہ

فرق در احکام نکند ومحض وحدۃ وجود را ملاحظہ نماید خلاف شرع است والحاد وزندقہ است وہمچنین وجود را
کہ عین ذات حق است نزد ایشان باوصف ظہور در مظاہر مختلفہ در مرتبہ احدیت صرف پاک ومنزہ از
نقائص ومتصف بکمالات بداند ونیز بداند کہ نقصان مراتب کثرت باو عائد نمیشود چنانچہ شعاع آفتاب
باوجودیکہ بر نجاسات می افتد نجس نمیشود وحقیقت کلیہ انسان مثلا باوجودیکہ در مسلمان وکافر وصالح
وفاسق وعالم وجاہل ظہور کردہ وخود نقصان نمی پذیرد وہمین مذہب را اکثر حضرات صوفیہ وعلمائے
نامدار اختیار کردہ اند ودرین باب رسائل وکتب نوشتہ اند عمدۂ اینہا از قادریہ شیخ اکبر محی الدین بن
العربی وشیخ صدر الدین قونوی وشیخ عبد الکریم جیلی وشیخ عبد الرزاق جھنجانوی وشیخ امان پانی پتی
واز کبرویہ مولانا جلال الدین رومی وشمس الدین تبریزی واز سہروردیہ شیخ فرید الدین عطار واز
چشتیہ سید محمد گیسو دراز وسید جعفر مکی واز نقشبندیہ حضرت خواجہ عبید اللہ احرار وملا نور الدین جامی و
ملا عبد الغفور لاری وحضرت خواجہ باقی باللہ کابلی وعلی ہذا القیاس شیخ عبد الرزاق کاشی وشمس الدین
فغازی وقیصری وسعید الدین فرغانی وغیرہ ایشان گذشتہ اند وتصانیف اینہمہ بزرگان موجود ومشہور ست
چنانچہ بملاحظہ آن صاحب برآمدہ باشد وجماعۂ دیگر آنہمہ اشارات را بر تاویل حکایت یا سکر حمل نمودہ
انکار وحدۃ وجود کردہ اند وگفتہ اند کہ وحدۃ وجود در بعضے اوقات بنظر سالک می آید نہ آنکہ در حقیقت
باشد چنانچہ در روشنی آفتاب ہمہ ستارہائے نور میشوند وبنظر نمی آیند حالانکہ در نفس الامر موجود ونورہم دارند
لیکن در وقت نہار بسبب غلبۂ نور آفتاب نور آنہا مضمحل میگردد ہمچنین است حال چراغ پیش مشعل
پس کسانیکہ بتوحید صرف راہ پیمودہ اند توحید ایشان محض در شہود ودر نظر است نہ آنکہ در وجود باشد
وہمچنین است مذہب شیخ علاء الدولہ سمنانی وجماعہ دیگر از قدما ومذہب امام ربانی واتباع ایشان واین
حضرات ہمہ در اثبات این عقیدہ رسائل ومصنفات بسیار پرداختہ چنانچہ معلوم خاطر شریف خواہد بود پس
مامردم را کہ بعد ازین اختلاف پیدا شدہ ایم جزم باحدی الطرفین نمیتواند شد پس سبیل مامردم اینست کہ چنانچہ
در مذاہب اربعہ حق را دائر می انگاریم ومیگوئیم مثلا مذہب حنفی صواب یحتمل الخطا است ومذہب غیر ایشان
مثل شافعی ومالکی خطاء یحتمل الصواب است ہمچنین درین دو مذہب توحید وجودی وتوحید شہودی
نظر بیک دلیل یکطرف راجح شدہ طرف دیگر را باہم ضلال وگمراہی نباید انگاشت کہ تضلیل وتکفیر
جمع کثیر از علماء ومشائخ کبار لازم می آید آرے اگر بتقلید یکطرف غلو پیدا کردہ وفرق مراتب را از نظر

انداخته پای از جادۂ اعتدال بیرون نهاده عابد را معبود و حادث را قدیم و ملوث را منزه و حرام را
حلال و نجس را طاهر انگارد البته از ملحدان و زندیقان میگردد حاصل الکلام آنکه اختلافیکه درمیان
سُنّی و رافضی یا سُنّی و خارجی است مثل آن نیست که موجب تضلیل و تکفیر احد الجانبین باشد بلکه مانند اختلاف
مذاهب اربعه است آرے هرکه از قائلان توحید وجودی پای از جادۂ اعتدال بیرون نهد نوبت بالحاد و
زندقه رساند البته ضال و گمراه گردد و همچنین قائلان هرکه از توحید شهودی پای از جادۂ اعتدال بیرون نهاده
تکفیر و تضلیل جمعے کثیر از علماء صوفیه نماید البته مطعون و ملام شوند اینست حال محصل درینباب اما حال
میان رمضان صاحب بلاحظه باید فرمود اگر قید شرع دارند و مردم را بنماز و روزه و تلاوت قرآن و ذکر و خوف
ورجا و تقوی و صلاح دعوت میکنند پس از الحاد و زندقه بسیار دور اند و اگر معاذ الله قید احکام شریعت
نمی نمایند و مردم را باباحت و زندقه دعوت میکنند پس البته قابل تضلیل و تکفیر اند و در کتب فقه مینویسند
که در مسئله اگر چند وجوهات باشند که موجب کفر اند و یک وجه عدم کفر پس بر مفتی لازم است که میلان بر عدم
کفر بکند مگر در صورتیکه قائل خود تصریح وجه کفر کرده باشد در فتاوی عالمگیری مرقوم است اذا کان فی المسئلة
وجوه توجب الکفر و وجه واحد یمنعه فعلی المفتی ان یمیل الی ذلک الوجه الا اذا صرح بارادة توجب الکفر
فلا ینفعه التاویل حینئذ ثم ان کان نیة القائل الوجه الذی یمنع التکفیر فهو مسلم وان کان نیته الوجه الذی یوجب
التکفیر لاینفعه فتوی المفتی انتهی **جواب نامه حافظ مصری صاحب** - حافظ صاحب مهربان عالی مراتب مجمع حسنات
و مناقب حافظ مصری صاحب سلمه الله تعالی - از فقیر عبد العزیز بعد از ابلاغ سلام مسنون الاسلام مکشوف
خاطر عاطر باد عنایت نامه سامی در مقدمه مناقشه میان محمد رمضان صاحب و مولوی نور محمد صاحب بابت
توحید وجودی و انکار آن وصول عزت شمول نمود مهربان من قائلین توحید وجودی اکثرے از اولیاء الله کبر
خواص اهل سنت و جماعت اند گذشته اند در هر طریقه چنانچه خطے که برائے مولوی نور محمد صاحب سابق ازین
مرقوم شده مشتمل اسماء بعضے از انها است پس کسیکه قائل توحید وجودی باشد او را کافر گفتن و از نماز
پس پشت او احتراز کردن و مناکحت با او ننمودن و ذبیحه او نخوردن هرگز روا نیست بلکه آنها را مسلمان
و اهل سنت باید دانست و معامله مسلمانان اهل سنت از ابتداء السلام و جواب عطسه و عیادۂ مریض و شهود
جنازه و دعای مغفرت و رحمت نمودن باید نمود آرے این اعتقاد یعنی اعتقاد توحید وجودی داخل در
ضروریات عقائد اسلام نیست اگر کسے اعتقاد آن نکند وانرا انداند در اسلام او نقصانے نیست اما باید که

اولیاء الله را که قائل توحید وجودی گذشته به تحقیر و اهانت و تکفیر و تضلیل پیش نباید آمد و اولے در حق
عوام الناس آنست که ازین مسئله نفیاً و اثباتاً سکوت ورزند و مشغول به بحث و تکرار این مسئله نشوند که
عقل هر کس بفهم آن نمیرسد و موجب فساد عقیده میگردد و ابیات کتاب بلبل باغ نبی نیز مشتمل بر همان
الفاظ است که مانند آن الفاظ در مثنوی مولانا جلال الدین رومی و شیخ فرید الدین عطار و فخر الدین
عراقی و دیگر بزرگان و مانندان فرموده اند اما این قسم الفاظ را نقل در مجلس عوام نباید نمود که بسبب کم فهمی
در فتنه نیفتند و لفظ حقیقة الحقائق نیز در اصطلاحات قدمائے صوفیه واقع است که در شرع نیامده و هر فرقه را
از فرقه های اهل سنت بعضے الفاظ مصطلح شده که در شرع اطلاق آن وارد نشده مثل واجب الوجود در عرف
متکلمین اهل سنت و همچنین لفظ وجود مطلق در عرف صوفیه اهل سنت مثل قیصری و فرغانی و مولانا جامی
بسیار وارد است و در شرع وارد نشده پس اطلاق این الفاظ هرچند بدعت است اما بدعت سیئه نخواهد بود
چه اینقدر علمای با دیانت و تقوی استعمال آن نموده اند و شاه محمد رمضان صاحب که مردم را بنماز و روزه
مشغول میسازند و از قتل بنات و تحریم نکاح اقارب و بنی الاعمام و ذبح لغیر الله و رسوم کفر منع می نمایند
همه خیر و صلاح است دران مانع نباید شد بلکه در ترویج و تشهیر این احکام کوشش باید فرمود که احیای
سنت و ازاله بدعت ثواب بسیار دارد و مولوی نور محمد صاحب بحضور جمع کثیر از مسلمین که فقیر از جمله آنها
بود از طعن و تشنیع قائلین وحدت وجود انکار محض نموده اند و فرموده اند که اگر احیاناً از راه سهو و نسیان
چیزے از همین قبیل از زبان برآورده باشد ازان توبه نصوح نمودم و بیشتر انکار من بر تشنیع و ترویج
این عقیده بر السنه عوام است که حقیقت این مسئله را دریافت نمی نمایند پس درینصورت لازم است که در آن
نواح منادی و اشتهار باید فرمود که بابت این مسئله انکاراً و اقراراً اصلاً کسے گفتگوئے نکنند و این مسئله را
بر زبان نیارد و الا قابل تعزیر و تنبیه باشد و باهم مسلمین شیر و شکر و متحد المشرب زندگی نمایند و بکارهای
دین که ضروری است از عقائد و اعمال مشغول و مصروف گردند والسلام **سوال** چه میگویند محققان اهل
کتاب و سنت و اجماع است در مسئله فضیلت اولاد شیخین و اولاد اعمام آنحضرت صلی الله علیه وسلم هرچند
ثابت است تفضیل شیخین نزد ما اما سوال در فضل اولاد است و هرچند ظاهر است ان اکرمکم عند الله
اتقکم اما سخن در فضل نسب است بعضے که اولاد شیخین را بر اولاد اعمام نبی صلی الله علیه وسلم فضل میدهند
از اصول ثلثه کدام دلیل برین مدعا آرند حالانکه باجماع در لفظ ذوی القربی اولاد اعمام داخل است

ودر احادیث صحیحه وارد است درحق عباسؓ بن عبد المطلب رضی الله عنه العباس منی وانا منه ونیز وارد است
درحق وی واولادِ وے هذا عمی وصنو ابی وهولاء اهل بیتی استرهم من النار کستری ایاهم بملاءتی هذه و
سوای آن احادیث صحیحه کثیره ناطق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم اولاد عباس بن عبد المطلب را
بلفظ اهل بیت تعبیر فرموده وچه میگفتند قرن اول وثانی از صحابه وتابعین در عبد الله وفضل بن عباس
ومحمد وعبد الرحمن فرزندان حضرت ابوبکر رضی الله عنه در هر قرن در بلاد اسلامیه عجم سوائے هندوستان
اولاد عباس بلفظ سادات تعبیر شده آمده اند وچه میگویند مدعیان این حدیث در مسئله زکوٰة وخمس که باجماع
جمیع است درین اصل اجماعی شرعی اولاد آنحضرت صلی الله علیه وسلم واولاد اعمام آنحضرت متحد الحکم اند
اتحاد قطعی ابدی ومسئله فضیلت خلفای راشدین وقطعیت وغیر قطعیت واجماعیت وغیر اجماعیت
ومعنی آن فضیلت واقوال صحابه وتابعین وعلمای مجتهدین دران باب باستیعاب در کتب عقائد مذکور
است آن فضیلت مذکوره اصلا باین مدعا مساس ندارد ودلیل آن بهر طلب نمیتواند شد مسائل حق ما
هو الواقع اصلا واجماعا واعتقادا بالقطع من الاصول الثلاثة من غیر رعایة احد الجانبین بینوا توجروا۔
جواب تفضیل دو قسم ست تفضیل انواع واصناف بر یکدیگر وتفضیل اشخاص بر یکدیگر قسم اول فیما بین
اولاد شیخین واولاد عم بزرگوار جاری میتواند شد وتفضیل اشخاص فیما بین آنها قطعی الانتفاء است
بلکه تفضیل اشخاص غیر از چند کس مخصوص ثابت نشده حالا بحث از قسم اول باید نمود وتفضیل باعتبار ثواب
درجات آخرت موافق نصوص قطعیه دائر بر نسب نیست بلکه تابع بر تقوی وتورع است بموجب آیه ان اکرمکم
عند الله اتقاکم وبموجب احادیث مشهوره مثل الناس کلهم بنو آدم وآدم من تراب لا فضل لاحد علی
احد الا بالدین والتقوی وتفضیل بدین وتقوی ممکن است که اولاد ارذال را بر اولاد اشراف متحقق شود ولنعم
ما قیل ۵ حسن ز بصره بلال از حبش صهیب از روم ٭ ز خاک مکه ابوجهل این چه بوالعجبی ست ٭ وتفضیلی
که در شرع مقرر ست همین تفضیل است وانچه دو نوع تفضیل دیگر اند که در بعض احکام شرعیه اعتبار آنها واقع
شده یکے کفاءت نکاح ودرین معنی تمام قریش برابر اند چنانچه در کتب فقهیه مرقوم ومشهور است که قریش کلهم اکفاء
بعضها لبعض وغیر قریش کفو قریش نیستند دوم اعتبار شرف قرب انتساب بجناب رسالتمآب صلی الله
علیه وسلم وباین معنی بنی هاشم را بر غیر آنها ثابت است وبهمین جهت سهم ذوی القربی از خمس بر ایشان
صرف نمودن مقرر شده وزکوٰة بر ایشان حرام گشته اما بنو عبد المطلب را بر غیر ایشان شرافت دیگر است

سورۂ حجرات

که در حدیث وارد شده ما من احد له ید علی احد من ولد عبد المطلب الا انا اکافیه بها یوم القیامة در شفاعت
ایشان را تقدم است بر دیگران بموجب حدیث اول من اشفع له من امتی اهل بیتی ثم الاقرب فالاقرب
من قریش وظاهر است که در قرب نسب برابر اولاد عبد المطلب هیچکس نمیتواند شد اگر کسے که تفضیل
سیدها اولاد شیخین را بر اولاد عمین مکرمین اگر این معنی مراد دارد پس صریح البطلان است واگر معنی دیگر
دارد پس بیان کند تا محل نزاع متعین گردد ودعاے خاص در حق اولاد حضرت عباسؓ نیز وارد شده
چنانچه در سوال مستفتی مذکور ست ظاهر است منازع فیه تفضیل شیخین بموجب قول به تفضیل اولاد ایشان شده
است وباین معنی صریح البطلان است زیرا که اولاد افضل لازم نیست که افضل باشد الا در صورت تفضیل باعتبار
قرب نسب وآن درینجا از سر مفقود است **مسئله** در مقدمه سرود وغنا ولو مع الدف روایات حنفیه مختلف آمده
اما ارجح واقوی من حیث الدلائل ومطابقة الاحادیث الکثیرة المشهورة فی الکتب المعتبرة همین است
که سرود وغناء مجرد از مزامیر مباح است ودف از جمله مزامیر مستثنی است زیرا که سماع آن از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بطرق صحیحه ثابت شده پس عالم محقق را باید که بر همین روایات فتوی دهد واولیاء الله خصوصا
کبار چشتیه استماع همین غنا فرموده اند که بحضور مزامیر وآلات نبود قال الشیخ الامام ابن الهمام قید حرمة التغنی
بما اذا کان فی اللفظ ما لا یحل کصفة المذکر والمرأة المعینة الحیة ووصف الخمر المهیج الیها والدیارات والحانات
والهجاء لمسلم او ذمی لا اذا اراد انشاد شعر للاستشهاد او لیتعلم فصاحته وبلاغته نعم اذا قیل ذلک علی الملاهی
منع وان کان مواعظ وحکما لا للآلات لا لتغنیها لا لذلک التغنی انتهی وقال فی العینی شرح کنز الدقائق واختلفوا
فی التغنی المجرد فقال بعضهم انه حرام مطلقا ومنهم من قال لا باس بان یتغنی لیستفید به القوافی والفصاحة ومنهم
من قال بجواز التغنی لدفع الوحشة اذا کان وحده ولا یکون علی سبیل اللهو والیه مال السرخسی انتهی وفی البدائع
والسماع فی اوقات السرور تاکید للسرور ومهیجاله مباح اذا کان ذلک السرور مباحا کالغناء فی ایام العید وفی
العرس وفی وقت قدوم الغائب ووقت الولیمة والعقیقة وعند ولادة الولد وعند ختانه وعند حفظ القرآن انتهی
سوال معنی آیه وما اهل به لغیر الله چیست ومصداق این آیه کیست **جواب** قوله تعالی وما اهل به لغیر الله یعنی ودیگر
آن جانور که آواز برآورده شد وشهرت داده شد در حق آن جانور که لغیر الله یعنی برای غیر خدا است خواه آن غیر
بت باشد یا روح خبیث که بطریق بهوگ بنام او بدهند وخواه جنے مسلط بر خانه یا سر که بدون دادن
جانور از ایذاے سکنه آنجا دست بردار نشود یا توپ را روانه کردن ندهد خواه پیرے یا پیغمبرے را باین وضع

جانورے زندہ مقرر کردہ وہند اینہمہ حرام است و در حدیث صحیح وارد شدہ کہ ملعون من ذبح لغیر اللہ یعنی ہر کہ
بذبح جانور تقرب بغیر خدا نماید ملعون است خواہ در وقت ذبح نام خدا بگیرد یا نہ زیرا کہ چون شہرت داد کہ این
جانور برای فلان است ذکر نام خدا وقت ذبح فائدہ نکرد چہ آن جانور منسوب بآن غیر گشت و خبثے در وے پیدا
شد کہ زیادہ از خبث مردار است زیرا کہ مردار بے ذکر نام خدا جان دادہ است و جان این جانور را از آن
غیر خدا قرار دادہ کشتہ اند و آن عین شرک ست و ہرگاہ این خبث در وے سرایت کرد دیگر بذکر نام خدا حلال
نمیشود مانند سگ و خوک کہ اگر بنام خدا مذبوح شوند حلال نمیگردند و کنہ این مسئلہ آنست کہ جان را برای
غیر جان آفرین نثار کردن درست نیست و ماکولات و مشروبات و دیگر اموال را نیز اگرچہ از راہ تقرب
لغیر اللہ دادن حرام و شرک است اما ثواب آن چیزہا را کہ عائد بر دہندہ میشود از آن غیر ساختن جائز است
زیرا کہ ایشانرا میرسد کہ ثواب عمل خود را بغیر بخشند چنانچہ میرسد کہ مال خود را بغیر خود بدہد و جان جانور
مملوک آدمی نیست تا او را بکسے تواند بخشید و نیز دادن مال ازین جہت مستوجب ثواب است کہ آدمیان
بوے منتفع میشوند و چون مردہ ہا بعد از مفارقت ازین جہان قابل انتفاع بعین مال نماندہ اند طریق
نفع رسانیدن آنہا در شرع چنین قرار یافت کہ ثواب اموال را کہ بمستحقان برسانند بآنہا عائد سازند
و جان جانور اصلا قابل انتفاع نیست در زندگی پس از مردگی نیز قابل انتفاع نباشد آرے اضحیہ از طرف
مردہ کردن در حدیث صحیح آمدہ است لیکن معنیش ہمین است کہ دادن جان برای خدا و ثوابے کہ وارد
بآن مردہ بخشیدہ شود نہ آنکہ ذبح برای مردہ کردہ آید و بعضے جہال مسلمین درین مقام کج فہمی میکنند و میگویند
کہ گوشت را پختہ بنام مردہ ہا دادن بلاشبہہ جائز است و ما نیز از ذبح کردن جانور بنام آن مردہ ہمین قدر
قصد مینمائیم برای فہمانیدن ایشان یک نکتہ کافی است کہ بایشان باید گفت کہ شما ہرگاہ ذبح
کردن جانور بنام خدا غیر خدا نذر میکنید اگر عوض آن جانور گوشت ہمان مقدار خریدہ و پختہ بفقرا خورانید
در ذہن شما آن نذر ادا میشود یا نہ اگر میشود راست میگوئید کہ مقصود شما از ذبح غیر از گوشت خورانیدن
برای ثواب آن مردہ نبود و الا تقرب بذبح نذر او کردہ آید و شرک صریح لازم مے آید و در لفظ این آیت
کہ در چہار جا از قرآن مجید وارد شدہ تامل باید کرد کہ ما اہل بہ لغیر اللہ فرمودہ اند نہ ما ذبح باسم غیر اللہ
پس ذبح کردن بنام خدا ہمراہ شہرت دادن و آواز بر آوردن بآنکہ فلانے گاؤ فلانے و بز فلانے
میکنند ہیچ فائدہ نمیکند و گوشت آن جانور حلال نمیگردد و اہل را بر ذبح حمل کردن خلاف لغت

و عرف است ہرگز اہلال در لغت عرب و عرف آن دیار و آن وقت بمعنی ذبح نیامدہ در ہیچ شعر و ہیچ عبارت
بلکہ اہلال در لغت عرب بمعنی بلند کردن آواز و شہرت دادن است چنانچہ اہلال ہلال استہلال طفل نو
تولد و اہلال بمعنی تلبیہ حج و غیر ذلک مستعمل است و اگر کسے بگوید کہ اہللت اللہ ہرگز معنے ذبحت اللہ فہمیدہ
نخواہد شد و نیز اگر اہل را بر ذبح حمل کردہ شود پس ذبح لغیر اللہ مراد خواہد شد نہ ذبح باسم غیر اللہ از کجا فہمیدہ شود
تا مدعاے این مردم حاصل شود پس درین عبارت اہلال را بمعنی ذبح گرفتن باز لغیر اللہ را بجای باسم غیر اللہ
ساختن قریب بتحریف کلام الہی میرسد و در تفسیر نیشاپوری میگوید اجمع العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحۃ
و قصد بذبحہا التقرب الی غیر اللہ صار مرتدا و ذبیحتہ ذبیحۃ مرتد انتہی و کافران در جاہلیت در وقت بر آمدن
از خانہ و در راہ بنام بتان آواز میکردند و چون بمکہ معظمہ میرسیدند طواف خانہ کعبہ مینمودند این طواف ایشان
بخانہ خدا ہرگز از ایشان مقبول نبودہ لہذا حکم شد فلا تقربوا المسجد الحرام بعد عامہم ہذا پس درینجا نیز چون آواز بر آوردند
و شہرت دادند کہ این جانور از فلانے است و بنام اوست و برای او میکنیم و در وقت ذبح بنام خدا ذبح کنانیدند
اصلا موجب ترتب حلیت نگشت و سرش آنست کہ نزد عوام طریق ذبح جانور بہر گونہ کہ مقرر است متعین است
برای رسانیدن جان جانور برای ہر کہ منظور باشد چنانچہ فاتحہ و قل و درود خواندن طریق متعین است
برای رسانیدن ماکولات و مشروبات بارواح خواہ بقصد رسانیدن ثواب بآن ارواح نمایند یا بقصد تقرب
و دفع شر و چاپلوسی و تملق آرے ذکر نام خدا بران جانور وقتے فائدہ میدہد کہ قصد تقرب بغیر خدا را از دل
دور کردہ و خلاف آن شہرت و آواز دیگر دہد کہ ما ازین کار برگشتیم آمدیم بر بنکہ درین سورہ لفظ بہ را بر لفظ
لغیر اللہ مقدم آوردہ اند و در سورہ مائدہ و انعام و نحل موخر وجہش آنست کہ اصل ہمین است کہ باء اصل
فعل مقدم بر متعلقات دیگر آرند زیرا کہ با درین مقام برای تعدیہ فعل مانند ہمزہ و تضعیف پس حتی الامکان
ملاصق فعل باشد و این موضع اول قرآن ست درین موضع بر ہمان اصل خود استعمال فرمودہ اند و در سورہ ہای
دیگر آنچہ محل انکار و مدار سرزنش ہست یعنی ذبح بقصد غیر اللہ مقدم آمدہ و لہذا در باقی سورۃ ہا جملہ
فلا اثم علیہ را نیز موقوف داشتہ اند زیرا کہ در اول قرآن مسموع شدہ آمدہ است و این ہر چہار چیز کہ مذکور
شد یعنی مردار و خون و گوشت خوک و جانورے کہ برای غیر خدا مقرر کردہ ذبح نمایند از آن جنس است کہ
بر جمیع فرقہ ہا در جمیع حالات حرام ست و از ان قبیل نیست کہ بر فرقہ حرام باشد و برای دیگران حلال
مانند مال زکوۃ و صدقات یا در حالتے حرام است و در حالتے دیگر حلال مانند دوائے گرم سمی مضر کہ

برمحرور مزاجان حرام است وچون مزاج آنها برودت پیدا کند حلال میشود آرے بوقت ناچارگی خوردن این چیزها باوجود حرمت معاف میگردد کما قال الله تعالیٰ فمن اضطر الخ۔

فائده ۔ ابتدا بتسمیه سبب برکت است درهر کار بروایت جابر ونوزده حرف او سبب نجات است از نوزده زبانیه بقول عبدالله بن مسعود وتعلیم تسمیه سبب کتابت براءة از نار است معلم را وصبی را ووالدین او را بروایت ابن عباس مرفوعا وبرائے دفع بلا چون در ورطه واقع شود بگوید بسم الله الرحمن الرحیم ولاحول ولاقوة الا بالله العلی العظیم از ورطه خلاص یابد بروایت حضرت علی مرفوعا وحدیث کل امر ذی بال لایبدأ فیه ببسم الله الرحمن الرحیم فهو اقطع بروایت صحیح از ابوهریره مرفوعا آمده واز عطا آمده که هنگام بانگ کردن خران در شب بسم الله الرحمن الرحیم اعوذ بالله من الشیطان الرجیم بگویند ونیز بسم الله مهر است برامتعه والبسه ودیگر اشیاء نفیسه تا جنیان او را استعمال نکنند وخواننده او را چهار هزار نیکی وچهار هزار مرتبه حاصل شود وچهار هزار گناه دور میشود وبروایت دیلمی است وبیهقی در شعب الایمان از حضرت علی کرم الله وجهه آورده که تنوق رجل فی بسم الله الرحمن الرحیم فغفرله وبروایت ابن عباس رض مرفوعا آمده که بائے بسم الله را مد باید کرد تاکه تشبوشه هائے شین در نوشتن مشتبه نشود ودیلمی آورده که آنحضرت صلی الله علیه وسلم معاویه را که کاتب آنجناب بودند فرمودند که یا معاویه الق الدواة وحرف القلم وانصب الباء وفرق السین ولاتعور المیم وحسن الله ومد الرحمن وجود الرحیم وابوداؤد در کتاب آورده که آنحضرت صلی الله علیه وسلم گذشتند بر پاره کاغذ که در زمین افتاده بود نوجوان را که همراه بود فرمودند لعن من فعل هذا بسم الله را نه نهید مگر در مقام مناسب یعنی مقام با احترام وخطیب از انس آورده مرفوعا که هرکه کاغذی را از زمین بردارد که در و بسم الله باشد نوشته میشود نزد خدا از صدیقین ووالدین او را تخفیف کرده میشود اگرچه کافر باشند

خواص الحمد لله ۔ الحمد لله راس الشکر ودر قصه رد ناقه آن حضرت صلی الله علیه وسلم شکر را همین کلمه ادا فرمودند کما رواه الطبرانی عن النواس بن سمعان واز خواص این کلمه آنست که قائم مقام دعا است چنانچه در ترمذی وغیره از جابر بن عبدالله واقع است که قال رسول الله صلی الله علیه وسلم افضل الذکر لا اله الا الله وافضل الدعاء الحمد لله ونیز از خواص این کلمه آنست که پر میکند میزان را ونیز در حدیث وارد است که التوحید ثمن الجنة والحمد ثمن کل نعمة ونیز وارد شده که کل امر ذی بال لایبدأ فیه بحمد الله فهو اقطع ونیز از حضرت علی رض منقول است که هرکه نزدیک عطسه بگوید الحمد لله رب العالمین علی کل حال ماکان

او را درد دندان ودرد گوش نشود ونیز مرفوعا آمده از واثله بن الاسقع که هرکه مبادرت کند وقت عطسه به الحمد لله موجب شفا از داء ما امراض بطن است در حق او ودر فرستادن شکر آنحضرت علیه الصلوة والسلام نذر کرده بودند که لاشکرن الله حق شکره وبهمین کلمه اکتفا فرمودند۔

رساله معاد جسمانی

بسم الله الرحمن الرحیم

سبحان الله الذی خلق الانسان من طین وجعل نسله من سلالة من ماء مهین ثم سواه ونفخ فیه من روحه فاذا هو خصیم مبین ولذلک خلقهم وتمت کلمة ربک لاملان جهنم من الجنة والناس اجمعین۔ نحمده علی السراء والضراء ونشکره فی الشدة والرخاء۔ ونصلی علی نبینا سید الانبیاء وآله الاولیاء واصحابه الاتقیاء۔ اما بعد فقد کثر التشاجر فی المعاد الروحانی والجسمانی وزعم کل ما خالج نفسه۔ واتخذوا ما ثبت بالنص الصادق وراءهم ظهریا بل ظنوه بمساعدة عقولهم المشوبة بالوهم امرا فریا وحسبوه محجوبا عن العقول وشیئا عنها خفیا ولعمری انه عندی من الامور الظاهرة ثابت بالدلائل العقلیة الباهرة ولست اعنی بالعقلیة قواعد وضعها قوم علی حسب عقولهم کیف ورب دقیقة لم تظهر علی فحولهم بل ارید بها ما کان مطابقا لنفس الامر باعتبار العقل وبالجملة فبسط الکلام موقوف علی تمهید اصول بسطها سیدی الوالد فی کتبه فمن شاء تفصیل تلک الاصول فلیرجع الی تصانیفه المملوة نورا وصدقا اصل حقیقة النفس الانسانیة عندنا انها برزة للنفس الکلیة مدبرة للنسمة والنسمة حالة فی البدن مدبرة له حاملة للقوی اصل الفصل القریب للانسان هو الفیض المعتمد علی الصورة الحیوانیة الذی من شانه اتساع القوی الثلث القلب والعقل والنفس وتحصل الانسان انما هو بالنفس الحاملة لهذه القوی والبواقی کالشرائط لوجوده الابتدائی اصل الاصل الذی به زید زید وعمر وعمر وعند التحقیق لیس هی المشخصات بل نحو البرزة الذی به صارت هذه البرزة نفس زید وتلک نفس عمرو ومن هٰهنا یتضح ان الحرکة فی الکم موضوعها شخص الانسان المتقوم من نفس حقیقة واحدة مع مادة ما مبهمة وانما المادة شرط لتقومها وتحصلها وظهور احکامها والنحو البرزة باقیة والامثال متجددة فتامل جدا فانه دقیق وبالتامل حقیق اصل معنی الموت انفکاک النسمة عن البدن لا انفکاک النفس عن النسمة فاحفظ اصل لما کان من خاصیة هذه البرزة ان تحل فی النسمة لایمکن ان تصیر مجردة محضة ولکن تتقوم بالنسمة فقط وتکون کالانسان الذی قطعت یداه ورجلاه دون الاعضاء

الرئیسة التی ہی معنی صورة الانسان اصل کم من شئے تقتضیه الحکمة الآلہیة فی العالم کاستحالة الخلاء
فان الانسان اذا مص القارورة فالهواء یخرج منه حتے اذا لم یبق للتخلخل مساغ ویکون التخلخل الزائد علیه
غیر مناسب لحقیقة الهواء فحینئذ یحصل انفقاء القارورة وکذا الکلام فی النفخ فی القارورة حتے اذا
لم یبق للتکاثف حد فی حکم الطبیعة الهوائیة فحینئذ انفقاءت القارورة کلا وتیقظن من ہناک ان الامر حق
وان حلت النسمة فانها لا تصل الی البنیة حالة لا یمکن للنفس ان تتعلق بها فاذا تحللت بحیث لم یمکن تولد
النسمة مات الانسان ولا یصل التحلل الی حد یمنع تعلق النفس بها آن قلت الحیوان الارضی لا تتعلق
النسمة ببدنه حتی یکون له غشاء فهل ہناک اغشیة قلت لا ادری اکثر من ان کل ما یجب فی الطبیعة
الکلیة ان یکون فی حفظ ہذه البنیة فانه لابد ان یکون من حکم الطبیعة لکثیر من النظائر اصل تکون
النسمة بعد الموت حاملة للقوی وہذا کما قال الشیخان ابو علی وابو نصر ان النفس تتعلق بجسم ہوائی
حتے یصح بها التخیل والتوہم فکذلک نقول تبقی قوة الحس المشترک فی النفس ویحصل لها العلوم السمعیة
والبصریة بمنزلة الحدس فی النتیجة وبمنزلة الاوہام الحادثة من مشاہدة القرائن اصل مادامت النفس
فی عالم البرزخ فانها تعذب وتنعم بوجوه بادراک عقلی ووہمی فقط وبانتشاء صور واشکال تحدث بها
بتخییل اشباح المعانی کما یحدث فی المنام وبالہام ملائکة ثم جمعت عزمیتها علی انعامها او ایلامها
تتولد من عزمیتها ومن تخیل النفس تلک الاشباح حقیقة عجیبة تسمی بفتح روضة من ریاض الجنة
او حفرة من حفرات النیران اصل اذا اراد الله تعالی بعد اماتة اہل العالم وحدوث القیامة ان یحشر
الناس لاسباب خفیة لا تکاد تضبط سیما فی ہذا المختصر فانه یفیض علی الارواح فیضا جملیا من
قبیل مثال نوع الانسان وحدوث ہیئة فی العالم تفیض قوة فی الارواح وکما لها فحینئذ یعود الی
الارواح صحتها وتذہب السیئات عنها فیقتضی تمام اجسامها فحینئذ تخرج اجسامها بمنزلة شجرة قطعت
حتے لم یبق منها الا الدوحة ثم جاء مطر وہواء مناسب فنبتت من الدوحة الاغصان والازہار والاوراق
علی الوجه الطبیعی فان کان ہناک بدن ارضی له نوع مناسبة بالنفس الناطقة والنسمة الہوائیة
یکون ہو مطیها ومتعلقها والا انشأ لها باریها بدنا مناسبا لها اصل اذا حشر واقوی فی ہذه الاجسام
حکم المثال وشبه المثل الانسانیة ویغلب حکم النوع فینشأ المحاسبات والمناقشات اصل السیر
فی انواع التعذیبات والتنعیمات اقتضاء النفس کمالها من کل جهة من القوی الجسمانیة والروحانیة

فیتبع کل قوة ما تلتذ به فیفضی الیه بکل ما تلتذ به کل قوة والله اعلم **مسئله** تفضیل در ریاض النضرة
در احوال علی ابن ابی طالب رضی الله عنه در فصل سابع که در افضلیت است میگوید وقد اجمع اہل السنة
من السلف والخلف من اہل الفقه والاثر ان علیا افضل الناس بعد عثمان وہذا مما لم یختلف فیه وانما
اختلفوا فی علی وعثمان واختلف بعض السلف فی علی وابی بکر ذکره ابو عمرو بن عبد البر فی کتاب الصحابة
قال ابو القاسم عبد الرحمن بن الخباب السعدی فی کتابه المسمی بالحجة لسلف ہذه الامة فی تسمیتهم
الصدیق بخلیفة رسول الله صلی الله علیه وسلم وہم فی ذلک ابو عمر وغلط غلطا ظاہرا فمن تامله یعنی
الخلاف فی تفضیل علی علے ابی بکرؓ وذلک انه ذکر فی کتابه تعریضا لا تصریحا انه کان من جملة من
یعتقد ذلک ابو سعید وابو سعید ممن روی عن علی ان ابا بکر خیر الامة بعد رسول الله صلی الله
علیه وسلم فکیف یعتقد فی علے انه خیر من ابی بکر وقد روی عن علی ذلک واذا تقرر ان اہل السنة
اجمعوا علے ذلک علم ان ابن عمر لم یرد با حادیثه المتقدم ذکرها فی باب الثلاثة نفی افضلیة علی
بعد عثمان ویدل علی ذلک انه قد جاء فی بعض طرق حدیثه فقال رجل لابن عمر یا ابا عبد الرحمن
فعلیؓ قال ابن عمر علے من اہل البیت لا یقاس بهم علیؓ مع رسول الله فی درجة ان الله عز وجل یقول والذین
امنوا واتبعتهم ذریتهم بایمان الحقنا بهم ذریتهم فاطمة مع رسول الله صلی الله علیه وسلم فی درجة وعلی
مع فاطمة علیهما السلام اخرجه علی ابن نعیم البصری انتهی موضع الحاجة منه وازین عبارت صریح مستفاد
میشود که کلام ابن عمر در مقام رواست برکسیکه از کلام او نفی تفضیل علی بعد از عثمان فهمیده بود
پس حاصل کلام ابن عمر آنست که در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم صحابه این سه کس را تفضیل
بترتیب میدادند وآینده سکوت میکردند ودر حقیقت بعد از عثمان علی افضل ست از جمیع من عداه
زیرا که او از اہل بیت است واہل بیت را بصحابه قیاس نتوان کرد در قدرے که بنص تفضیل غیر او بر او معلوم
شد قائل باید شد وبر دیگران او را افضل باید دانست وبسا مسائل که در زمان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم صحابه از ان بحث نکرده اند این مسئله ہم از ان قبیل است ولفظ احد بعد از لا یقاس بهم در
ریاض النضرة موجود نیست تا جای تمسک تواند شد وآنچه صاحب رساله نوشته است که ارشدنا
الی منع عظیم متوجه علی جمیع الادلة المتمسکة بها علی افضلیة الثلاثة پس مبنی بر دو چیز است یکے آنکه
لفظ احد درینجا موجود باشد حالانکه موجود نیست دوم آنکه الفاظ حدیث ابن عمر مرویه اصحاب ومانند آن

باشند و این امر نیز خلاف واقع است بلکه اصح الفاظ او آنست که بخاری روایت میکند عن یحیی بن سعید
عن نافع عن ابن عمر رض قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فنخیر ابا بکر ثم
عمر ثم عثمان و در ترمذی هر دو لفظ واقع اند درینجا آن منع متوجه نمیشود و نیز این قدر گفت و شنید هم
در روایت ابن عمر است فقط جمیع ادلهٔ متمسکه بهادرین باب هرگز قبول این منع نمیکنند زیرا که در آن
ادله الفاظ ناصه بر عموم امت وارد شده اند و اصرح این الفاظ در روایت حضرت مرتضی علی است
عن عبد خیر قال سمعت علیا رض علی المنبر حمد اللہ واثنی علیہ وقال الا انبئکم بخیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا
خیرہم ابو بکر وخیرہم بعد ابی بکر عمر ولو شئت ان اسمی الثالث فسمیتہ خرجہ خثیمۃ بن سلیمان وخرجہ
ابن السمان عن ابی موسی وفی روایۃ ثم سکت بعد ذکر عمر فرأینا انہ یعنی نفسہ خرجہ خثیمۃ بن سلیمان
ایضاً وعن ابی جحیفۃ قال قال علی الا انبئکم بافضل ہذہ الامۃ ابو بکر ثم عمر ثم رجل آخر وعن علی
رضی اللہ عنہ قال مامات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی عرفنا ان افضلنا بعدہ ابو بکر ومامات رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم حتی علمنا ان افضلنا بعد ابی بکر عمر ومامات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی عرفنا ان
افضلنا بعد عمر رجل آخر ولم یسمہ اخرجہ الحافظ السلفی کذا فی ریاض النضرۃ وفی ریاض النضرۃ فی روایات
حدیث ابن عمر عنہ قال کنا نقول ورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حی افضل امۃ محمد بعدہ ابو بکر ثم عمر ثم عثمان
رواہ ابو داؤد والحافظ فی الموافقات وعنہ قال اجتمع المہاجرون والانصار علی ان خیر ہذہ الامۃ بعد
نبیہا ابو بکر وعمر وعثمان بہیئۃ الآن وعنہ قال کنا نتحدث فی حیوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ
اوفر ما کانوا ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر ثم عمر ثم عثمان فیبلغ ذلک النبی صلی اللہ علیہ وسلم
فلا ینکرہ خرجہما خثیمۃ بن سلیمان والحاکم بالجملۃ توجه این منع بر یک روایت عبد اللہ بن عمر است که
روایت مرجوح است و اکثر روایات او بلفظ دیگر وارد اند چه فائده میکند روایات صحابه دیگر را علی الخصوص
حضرت علی رض را چه جواب خواهد بود۔

رسالہ اصول مذہب ابی حنیفہ رح

بسم اللہ الرحمن الرحیم

من اللطائف التی قلما ظفر بہا جدلی لحفظ مذہبہ ما اخترعنہ المتاخرون لحفظ مذہب ابی حنیفۃ وہی عدۃ
قواعد یردون بہا جمیع ما یحتج بہ علیہم من الاحادیث الصحیحۃ القاعدۃ الاولی الخاص مبین فلا یلحقہ

البیان ردوا بہا فرضیۃ قرأۃ الفاتحۃ فی الصلوۃ وفرضیۃ الاطمینان وغیر ذلک قالوا لفظ اسجدوا
واقرأ اذا خاص مبین فلو لحقہا البیان لکان الخاص یلحقہ البیان والقاعدۃ الثانیۃ الزیادۃ علی الکتاب
نسخ فلا یکون الا بآیۃ ناسخۃ او حدیث مشہور ناسخ الثالثۃ المرسل کالمسند الرابعۃ لا ترجیح بکثرۃ الرواۃ
وانما ہو لفقہ الراوی الخامسۃ لا یقبل الجرح حتی یکون مفسرا وذلک لان الجرح والتعدیل انما ہما فی
الاکثر اجمالیان السادسۃ قول ابن الہمام فی بعض کتبہ ما صحح البخاری ومسلم ونظراہما لا یجب علینا قبولہ
کیف وکم من راوٍ یختلف فیہ الناس باجتہادہم فمن جارح ومعدل فعسی ان یکون الذی عدلوہ مجروحا
عند ائمتنا وکذلک ما ضعفوہ او وضعوہ لا یجب علینا ان نقول بہ کیف وعسی ان یکون الذی جرحوہ عدلا موثوقا
فاذن لا اعتماد لنا الا علی ما ذکرہ اصحابنا السابعۃ قال بعض اصحاب الفتاوی اذا کان فی المسئلۃ قول
لابی حنیفۃ وصاحبیہ وخالفہ حدیث یحکمون بصحتہ وجب اتباع قولہم دون الحدیث لانا نظن بابی حنیفۃ
وصاحبیہ انہم عارضوا الحدیث مع صحتہ وصحۃ الاستنباط منہ ولا نظن بہم انہم لم یبلغہم الحدیث فقرب ما نہم
وسعۃ علمہم الثامنۃ کل حدیث لم یروہ الا من لیس فقیہا فان انسد فیہ باب الرای لا یجب قبولہ التاسعۃ
العام قطعی کالخاص فلا یخصص عام بخاص حتی یکون قطعیا فیکون تخصیصہ نسخا الا اذا کان العام
قد خص منہ بعضہ عن عثمان رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مات وہو یعلم ان
لا الہ الا اللہ دخل الجنۃ رواہ مسلم ہذا الحدیث ظاہر فی ان الایمان ہو التصدیق فقط کما ہو مذہب
ابی حنیفۃ رح قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الوضوء من کل دم سائل رواہ الدارقطنی واستدلت الحنفیۃ
بہذا الحدیث علی انتقاض الوضوء بخروج النجس من غیر السبیلین قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا
اتیتم الغائط فلا تستقبلوا القبلۃ ولا تستدبروہا ولکن شرقوا او غربوا متفق علیہ این حدیث نیز موافق مذہب
ابو حنیفہ است کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقبل بعض ازواجہ ثم یصلی ولا یتوضأ رواہ الترمذی قال
ابو حنیفہ مس النساء لا یبطل الوضوء بدلیل ہذا الحدیث سئل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن مس الرجل
ذکرہ بعد ما یتوضأ قال وہل ہو الا بضعۃ منک رواہ النسائی والترمذی وابو داؤد وہذا الحدیث دلیل
لابی حنیفہ بر آنکہ مس ذکر ناقض وضو نیست قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اسفروا بالفجر فانہ اعظم
للاجر رواہ الترمذی این حدیث بظاہر تائید میکند بمذہب ابو حنیفہ رض قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم الامام ضامن والموذن موتمن اللہم ارشد الائمۃ واغفر للموذنین رواہ احمد وابو داؤد والترمذی

لنسخ الروایات

این حدیث نیز بظاہر تائید میکند بمذہب ابوحنیفہ برآنکہ نماز مقتدی موقوف است بر نماز امام ان
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلی المغرب بسورۃ الاعراف فی رکعتین رواہ النسائی این حدیث دلالت
میکند کہ وقت مغرب بسیار تنگ نیست موافق مذہب ابوحنیفہ رض قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انما جعل
الامام لیؤتم بہ فاذا کبر فکبروا واذا قرأ فانصتوا رواہ ابوداود والنسائی اینحدیث تائید میکند بمذہب
ابوحنیفہ نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان یعتمد الرجل علی یدیہ اذا نہض فی الصلوۃ رواہ ابوداود
وہذا الحدیث دلیل لمذہب ابی حنیفۃ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من کان منکم مصلیا بعد الجمعۃ
فلیصل اربعا رواہ مسلم ازین حدیث معلوم میشود کہ سنت بعد جمعہ چہار رکعت است کما ہو مذہب
ابی حنیفۃ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من نام عن وترہ فلیصل اذا اصبح رواہ الترمذی احتج ابوحنیفۃ
بہذا الحدیث علی وجوب الوتر قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا احدث احدکم وقد جلس فی آخر صلاتہ
قبل ان یسلم فقد جازت صلاتہ رواہ الترمذی ہذا مذہب ابی حنیفۃ لان التسلیم عندہ لیس بفرض عن
علقمۃ قال قال لنا ابن مسعود الا اصلی بکم صلوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فصلی ولم یرفع یدیہ الا مرۃ
واحدۃ مع تکبیر الافتتاح رواہ الترمذی والنسائی اینحدیث مؤید است مذہب امام ابوحنیفہ را در آنکہ
رفع یدین نیست در ہیچ تکبیرے مگر در تکبیر افتتاح ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم وابابکر وعمر رض کانوا یفتتحون
الصلوۃ بالحمد للہ رب العالمین رواہ مسلم این حدیث تائید میکند حنفیہ را کہ بسملہ از فاتحہ نیست قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم من صلی صلوۃ لم یقرأ فیہا بام القرآن فہی خداج ثلثا غیر تمام رواہ الترمذی این حدیث
نیز تائید میکند بمذہب ابی حنیفۃ زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نخواندن فاتحہ را خداج فرمودہ
وخداج بمعنی ناقص است پس معلوم شد کہ خواندن سورۂ فاتحہ فرض نیست زیرا کہ اگر فرض
بودی لفظ دیگر میفرمودند مثل فساد یا عدم جواز پس معلوم شد کہ خواندن سورۂ فاتحہ در صلوۃ واجب است
نہ فرض زیرا کہ نکردن فرض موجب نقصان صلوۃ نیست بلکہ موجب عدم جواز ست عن ابی ہریرۃ
انہ کان یقول من ادرک الرکعۃ فقد ادرک السجدۃ ومن فاتتہ قراءۃ ام القرآن فقد فاتہ خیر کثیر رواہ مالک
فیہ دلیل علی ان الفاتحۃ لیست بفرض کما ہو مذہب ابی حنیفۃ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لا صلوۃ لمن لم یقرأ بام القرآن فصاعدا رواہ مسلم این حدیث نیز بظاہر تائید میکند بمذہب ابی حنیفۃ
زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند لا صلوۃ اگر ازین مراد نفی اصل ست لفظ فصاعدا درست نمیشود

زیرا کہ بفرضیت خواندن زیادہ از سورہ فاتحہ کسے قائل نیست بالاجماع پس لازم آمد کہ مراد از نفی
نفی کمال است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من افطر فی تطوعہ فلیقضہ رواہ احمد ہذا دلیل
علے مذہب ابی حنیفۃ بان النفل یلزم بالشروع۔

رسالہ غنا

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اما غنا پس کلام خدا واحادیث سرور انبیا علیہ التحیۃ والثنا بحرمت آن ناطق است قال اللہ تعالے
ومن الناس من یشتری لہو الحدیث لیضل عن سبیل اللہ در معالم از عبد اللہ بن مسعود وابن عباس و
حسن وعکرمہ وسعید بن جبیر رضی اللہ عنہم نقل کردہ کہ لہو الحدیث غنا ومزامیر ومعازف است ودر مدارک
گفتہ کہ ابن عباس وابن مسعود قسم میخوردند کہ لہو الحدیث غنا است ودر در المعانی گفتہ کہ لہو الحدیث غنا
ومزامیر ست ودر کشاف ذکر کردہ کہ لہو الحدیث مانند غنا وتعلیم موسیقات است ودر مغنی گفتہ کہ لہو الحدیث
غنا است وآن حرام است باین نص ومستحل آن کافر ست ودر تفسیر ثعلبی آوردہ کہ لہو الحدیث غنا و
ضرب بربط ودف واوتار وطنبور ست وآنہمہ باین نص حرام اند من استحلہ فقد کفر ووجہ دلالت این
کریمہ بر حرمت آنست کہ حق تعالی غنا را بلہو الحدیث مسمی ساخت وتعبیر از وے باین لفظ پرداخت
ولہو غیر از اقسام ثلثہ بمقتضاے احادیث وقرآن حرام است قال اللہ تعالی علے سبیل التوبیخ افحسبتم
انما خلقناکم عبثا اے عابثین لاعبین لاہین قال علیہ السلام کل شئی یلہو بہ الرجل باطل الا رمیہ بقوسہ
وتادیبہ فرسہ وملاعبتہ امرأتہ وانہن من الحق رواہ الترمذی وابن ماجہ والدارمی وآنچہ جمعے از اہل اباحت
میگویند کہ کریمہ بر حرمت غنا مطلقا دلالت نمیکند زیرا کہ مدلول کریمہ حرمت است وقتیکہ بطریق لہو بود واگر
نہ چنین باشد حرام نیست باطل ست زیرا کہ لہو الحدیث ہر گاہ بہ غنا مفسر شدہ غنا لہو حدیث باشد چہ تقیید
مفسر بہ مفسر معنی ندارد وہمچنین آنچہ آن جماعۃ از ظاہر کریمہ تقیید فہمیدہ میگویند کہ غنا مطلقا حرام نیست
بلکہ وقتیکہ مودی باضلال باشد باطل ست زیرا کہ چون بودن غنا لہو الحدیث متحقق شد حرمت آن
ثابت گشت وتقیید باضلال کہ منشاء این وہم وخیال است از قبیل تقییدی است کہ درین حدیث
وارد شدہ والحاد فی الحرم وان تزنی حلیلۃ جارک با آنکہ الحاد مطلق وزنا مطلق حرام است اما الحاد در حرم
وزنا بزن ہمسایہ شنیع تر است ودر کریمہ بنہایت تشنیع بر مذہب آنجماعت است کہ لہو الحدیث

راکه فی نفسه حرام ست برای تضلیل اختیار نموده اند پس بر اباحت اصل غنا دلالت نکند وفی الفتاوی العالمگیریة
عن جواهر الفتاوی قال السماع والقول والرقص الذی یعمله الصوفیة فی زماننا حرام لا یجوز القصد الیه
والجلوس علیه وهو والغناء والمزامیر سواء ابن ابی الدنیا و بیهقی از شعبی روایت کرده که رسول الله صلی الله
علیه وسلم فرمود لعن الله المغنی والمغنی له طبرانی و خطیب بغدادی روایت نموده اند که رسول خدا
صلی الله علیه وسلم نهی کرد از غنا و استماع آن در سنن الهدی از ابن عمر آورده گفت نهی النبی صلی الله علیه
وسلم عن الغناء والاستماع الی الغنی در مغنی آورده که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فرمود الغنا ینبت النفاق
کما ینبت الماء النبات در احیاء العلوم از معاذ بن جبل روایت کرده که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود
اذهب الاسلام اللهو والباطل والغنا طبرانی از امیر المومنین عمر رض روایت نموده که رسول خدا صلی الله علیه وسلم
فرمود القینة سحت وغناها حرام بیهقی در شعب الایمان از جابر آورده که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود الغنا ینبت
النفاق کما ینبت الماء الزرع فی الحقایق مجرد الغنا والاستماع الیه معصیة وفی المضمرات من اباح الغنا
یکون فاسقا وفی الاختیار انه کبیرة فی جمیع الادیان وفی المحیط التغنی والتصفیق واستماعهما کل ذلک حرام
ومستحلها کافر وفی اختیار الفتاوی ویکره الترجیع بقراءة القرآن والاستماع الیه لانه یشبه بفعل الفسقة
حال فسقهم وهو التغنی وفی الفتاوی البیهقی التغنی واستماعه وضرب الدف وجمیع انواع الملاهی حرام ومستحلها
کافر هدی الله تعالی الزهاد والجهلة الذین ابتلوا به خیف علیهم الکفر وفی جامع الفتاوی استماع الملاهی
والجلوس علیها وضرب المزامیر والرقص کلها حرام ومستحلها کافر وفی الحمادیة من النافع اعلم ان التغنی حرام فی
جمیع الادیان وفی النهایة التغنی والطنبور والبربط والدف وما یشبه ذالک کل ذلک حرام ومعصیة لقوله تعالی ومن
الناس من یشتری لهو الحدیث وفی التاتارخانیة من الیتیمة سئل الحلوانی عمن سموا انفسهم بالصوفیة
فاختصوا بنوع لبس واشتغلوا باللهو والرقص وادعوا لانفسهم منزلة فقال افتروا علی الله کذبا وسئل ان کانوا
زائغین من الطریق المستقیم هل ینفون من البلاد لقطع فتنتهم عن العامة فقال اماطة الاذی ابلغ فی الصیانة
وامثل فی الدیانة وتمییز الخبیث من الطیب ازکی واولی وهذه الروایات کلها منقولة عن رسالة الفقیه العالم
المتورع الکامل الشیخ محمد فرخ السرهندی فی هذا الباب الا روایة المعدن والنهایة فانها نقلت من عین
الکتاب وقال الشیخ فیها ان سبعا وسبعین نفرا من الفقهاء اتفقوا علی تحریم الغناء وبین اسماءهم علی
التفصیل وترکت هنا مخافة التطویل فانظر یا ایها المنصف الی ما یدل علیه هذه الاحادیث والاقوال

وهو الحق فماذا بعد الحق الا الضلال -

رساله بیع کنیزان

بسم الله الرحمن الرحیم

کنیزان و غلامان باعتبار ملک و عدم آن شش قسم اند اول آنکه جماعة مسلمانان از دار الاسلام در دار الحرب
رفته بقهر و غلبه کفار حربیان را خواه مرد باشد خواه زن خواه صغیر خواه کبیر گرفته بندی کرده در دار الاسلام
بیارند یا کفار حربیان یک ملک کفار حربیان ملک دیگر را همین قسم غلبه نموده بیارند درین هر دو قسم
بندی کنندگان خواه مسلمان باشند یا کافران مالک این کنیزان و غلامان میشوند و بیع و رهن و هبه و
وطی بے نکاح و جمیع تصرفات مملوکانه با اینها جائز است الکفار اذا سبی بعضهم بعضا فاخذوا اموالهم او بعیرا
ند الیهم او غلبوا علی مالنا واحرزوه بدارهم ملکوه ونملک بالغلبة حرهم وما هو ملکهم - شرح وقایه اذا سبی
کافر کافرا آخر بدار الحرب واخذ ماله ملکه لاستیلائه علی مال مباح وملکنا ما نجده من ذلک السبی للکافر ان غلبنا
علیهم اعتبارا بسائر املاکهم - در مختار - دوم آنکه کفار حربیان اولاد خود را یا قریبان خود را بفروشند و مسلمانان
خریده بیارند در ملک خود یعنی در جائیکه اقامت دارند خواه دار الاسلام باشد یا دار الحرب درین قسم اختلاف
روایات است که این کنیزان شرعا کنیزان میشوند یا نه اصح واقوی باعتبار دلیل همین است که این قسم هم
کنیزکان میشوند بیع و هبه و رهن و وطی بے نکاح جائز است چنانچه از روایات واضح میشود بعضے
درین قسم اینچنین شرط کرده که کفار حربیان که اولاد یا قریبان خود را میفروشند حکم و رواج آن در اینها
هم باشد و بعضے این شرط نکرده اند غرض که این شرط اگر متحقق شود فبها و الا در رقیت آنها حکم و رواج
آنها را اعتبار نیست بنا بر روایت ارجح واقوی زیرا که حربیان در دار الحرب حکم حطب و صید دارند هر که حطب
و صید بگیرد مالک میشود همین قسم کفار حربیان را هر که بگیرد مالک میشود لیکن استیلا و غلبه و انتقال
از دار الکفر بدار الاسلام ضرور چنانچه از هدایه وغیره معلوم میشود فاما الملاک فانما یثبت بعد الاحراز
بدار الاسلام والاستیلاء اثبات الید الحافظة والناقلة - هدایه - ولو دخل دارهم مسلم بامان ثم اشتری
من احدهم ابنه ثم اخرجه الی دارنا قهرا ملکه واکثر المشائخ علی انه لا یملکه فی دارهم هو الصحیح وقال الکرخی ان
کانوا یرون جواز البیع فالبیع جائز والا فلا کذا فی المحیط وفیه اشعار بان الکفار فی دارهم احرار ولیس کذلک
فانهم ارقاء فیها وان لم یکن ملک لاحد علیهم علی ما فی عتاق المستصفی وغیره کذا فی جامع الرموز ولو دخل

دار الحرب واشتری من احدہم اختہ او بنتہ وینبغی لہ ذلک اذا کان ہذا الحکم دارہم وان کان لیس
من حکم الدار ذلک لا ینبغی لہ ان یشتری کذا فی الملتقط من کتاب البیوع سوم آنکہ اولاد کنیزان این ہر دو
قسم باشند آنہم مملوک میشوند مانند مادران خود زیرا کہ در کتب فقہ مینویسند الولد یتبع الام فی الحریۃ والرقیۃ
بشرطیکہ از مالک یا از ذی رحم مالک پیدا نشوند زیرا کہ ازین ہر دو اگر پیدا خواہند شد آزاد خواہند شد
موافق حدیث من ملک ذا رحم محرم عتق علیہ چہارم آنکہ کفار ذمیان یعنی تابع بادشاہ مسلمانان باشند
اولاد خود را یا اقارب خود را بفروشند وکسے مسلمانان خرید نماید یا حربیان ملک دیگر از دار الاسلام گرفتہ
بندی کردہ برند اینہا در ملک داخل نشوند حکم کنیزان وغلامان ندارند زیرا کہ ایشان در دار الاسلام
احرار اند ہر گاہ ایشان را حر قرار دادہ شد پس ہر کہ از مسلمان ویا کافر بگیرد ایشان را مالک نمیشود چنانچہ
در کتاب در مختار فی باب استیلاء الکفار مینویسند فلو سبے اہل الحرب اہل الذمۃ من دارنا لا یملکونہم
لانہم احرار پنجم آنکہ جاریہ مجہولۃ الحال باشد معلوم نیست از حربیان یا از اہل ذمہ پس اگر آن جاریہ صغیرہ
است کہ بحد بلوغ نرسیدہ قول قابض آن معتبر است واگر کبیرہ بالغہ است پس قول آن معتبر است
چنانچہ از روایات کتاب الاشباہ والنظائر معلوم میشود الجاریۃ المجہولۃ الحال المرجع فیہا الی صاحب الید
ان کانت صغیرۃ والی اقرارہا ان کانت کبیرۃ وان علم حالہا فلا اشکال ششم آنکہ مسلمانان حر در حالت
مخمصہ وقحط اولاد خود را میفروشند وکسے دیگر این را بگیرد شرعًا این قسم کنیز نمیشود اگرچہ در بعضی فتاوی
بے تامل مینویسند کہ این را حکم کنیز شرعی است برین روایت فتوی نیست ونہ معمول بہ است زیرا کہ در جمیع
متون بلکہ در دین محمدی علیہ الصلوٰۃ والسلام حر را مال اعتبار نکردہ اند وکسے کہ این قسم زن داشتہ باشد
از و وطی کردن بدون نکاح جائز نیست واللہ اعلم **سوال** چہ میفرمایند علمای اہل سنت وجماعت کثرہم
اللہ تعالی درباب تعزیہ داری عشرہ محرم وساختن ضرایح وصورت قبور وعلم وغیرہ **جواب** تعزیہ داری
در عشرہ محرم وساختن ضرایح وصورت وغیرہ درست نیست زیرا کہ تعزیہ داری عبارت ازین ست کہ ترک
لذائذ وترک زینت کند وصورت محزون وغمگین نماید یعنی مانند صورت زنان سوگ دارندہ بنشینند
ومرد را ہیچ جا این قسم در شرع ثابت نمیشود مگر زن را بعد وفات زوج خود چار ماہ ودہ روز سوگ آمدہ
در ماورای زوج اگر کسے از اقارب او بمیرد تا سہ روز اگر ترک زینت وغیرہ کند جائز است وبعد سہ روز
آنرا درست نیست چنانچہ در حدیث آمدہ لا تحل لامرأۃ تؤمن باللہ والیوم الآخر ان تحد علی میت

فوق ثلاث لیال الا علی زوج اربعۃ اشہر وعشرا رواہ البخاری ومسلم ونیز تعزیہ داری کہ ہمچو مبتدعان
میکنند بدعت است وہمچنین ساختن ضرایح وصورت قبور وعلم وغیرہ این ہم بدعت است وظاہر است
کہ بدعت حسنہ کہ دران ماخوذ نباشد نیست بلکہ بدعت سیئہ است وحال بدعت سیئہ آنست کہ در حدیث
وارد است شر الامور محدثاتہا وکل بدعۃ ضلالۃ رواہ مسلم وحال مبتدع کہ این قسم بدعتہا اختراع میکنند
آنست کہ بدعت او را در لعن خدا اسیر میکنند وفرائض ونوافل او در درگاہ الہی مقبول نیست چنانچہ در
حدیث وارد است من احدث حدثا او آوی محدثا فعلیہ لعنۃ اللہ والملائکۃ والناس اجمعین لا یقبل اللہ
منہ صرفا ولا عدلا رواہ الطبرانی عن ابن عباس والبزار عن ثوبان ونیز در حدیث شریف است من احدث
فی امرنا ہذا ما لیس منہ فہو رد رواہ البخاری ومسلم وابوداود وابن ماجہ عن عائشۃ رضی اللہ عنہا ونیز در
حدیث شریف است در مذمت مبتدعان من ابتدع بدعۃ ضلالۃ لا یرضی اللہ بہا ورسولہ کان علیہ من
الاثم مثل آثام من عمل بہا لا ینقص من اوزارہم شیئ رواہ ابن ماجہ عن عمرو بن عوف وبلال بن الحارث
سوال دران مجلس بہ نیت زیارت وگریہ وزاری حاضر شدن ودر آنجا رفتہ مرثیہ وکتاب شنیدن
وفاتحہ ودرود خواندن جائز است یا نہ **جواب** دران مجلس بہ نیت زیارت وگریہ وزاری حاضر شدن
ہم جائز نیست زیرا کہ آنجا زیارت نیست کہ برای او حاضر شود واین چوبہا کہ ساختہ اوست قابل زیارت
نیستند بلکہ قابل ازالہ اند چنانچہ در حدیث شریف آمدہ من رای منکرا فلیغیرہ بیدہ فان لم یستطع
فبلسانہ فان لم یستطع فبقلبہ وذلک اضعف الایمان رواہ مسلم ودر مجلس تعزیہ داری رفتہ مرثیہ و
کتاب شنیدن اگر در مرثیہ وکتاب احوال واقعی نیست بلکہ کذب وافترا وتحقیر بزرگان در ذکر پس
شنیدن اینچنین مرثیہ وکتاب درست نیست بلکہ درین قسم مجلس حاضر شدن ہم روا نیست چنانچہ
در حدیث شریف کہ نہی از شنیدن وخواندن مراثی واقع شدہ ہمین مراثی است عن ابی اوفی
قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن المراثی رواہ ابن ماجہ واگر در مرثیہ وکتاب احوال واقعی
باشد پس شنیدن این قسم مرثیہ وکتاب فی نفسہ مضائقہ نے لیکن ہیئت این جماعۃ چنانکہ مبتدعان
میکنند نباید کرد کہ مشابہت از قوم مبتدعان میشود واحتراز از مشابہت بدعتیان ضرور است
چنانچہ در حدیث شریف وارد است من تشبہ بقوم فہو منہم ونیز داخل این حدیث است من
کثر سواد قوم فہو منہم ومن رضی عمل قوم کان شریکا لمن عمل بہ رواہ الدیلمی عن ابن مسعود

وکذا ذکرہ السیوطی فی جمع الجوامع و فاتحہ و درود خواندن فی نفسہ درست است لیکن درین قسم نوعے بے ادبی میشود زیراکہ این قسم محل قابل ازالہ و نابود کردن است و نجاست معنوی دارد و فاتحہ و درود جاے باید خواند کہ پاک باشد از نجاست ظاہری و باطنی پس شخصیکہ در پاخانہ تلاوت کلام اللہ کند و درود بخواند ملام و مطعون خواہد بود ہمچنان درمقامیکہ نجاست باطنی باشد و قابل ازالہ باشد در انجاہم خواندن موجب ملامت و مطعونیت خواہد گردید کہ بے محل خواند **سوال** بدون ساختن ضرایح وغیرہ فقط درمکان تبرک صحیح مثل موی مبارک داشتہ یا نداشتہ مجلس گریہ ترتیب کردن و اخبار و احادیث صحیحہ شہادت جناب سید الشہدا ذکر کردن و بکا کردہ ختم کلام اللہ کردن و پنج آیت خواندہ فقط فاتحہ نمودن **جواب** بدون ساختن ضرایح وغیرہ فقط درمکان تبرک صحیح مثل موی مبارک داشتہ یا نداشتہ گریہ وزاری الخ اینہم جائز نیست بدلیل اینکہ اینہم بدعت سیئہ است فقط ذکر احادیث صحیحہ شہادت و ختم کلام اللہ و فاتحہ وغیرہ خواندن مضائقہ نیست و تبرک صحیحہ مثل موی مبارک اکثر جا بصحت بہم نمیرسد بنابراو ہام عوام کالانعام است آنرا تبرک دانستن این را نشاید ما دامے کہ بطریق صحیحہ تبرک بودن او ثابت نشود اعتقاد صحت او نباید کرد و چون تبرکیت مفقود شود محض مجلس گریہ وزاری کردن ماند و اینہم مجلس مترتب کردن فقط براے گریہ وزاری از سلف ماثور نشدہ و اگر تبرک صحیح مثل موی مبارک ہمانجا یا جاے دیگر پیدا شود براے زیارت او رفتن مضائقہ ندارد **سوال** و دران ایام ترک زینت و لذات کردن و غمگین و حزین بطور ماتم زدگان ماندن **جواب** ترک زینت وغیرہ بالا منقول شد **سوال** ساعی و معاون بودن در امور تعزیہ داری وغیرہ از خود یا بپاس خاطر یا بپاس قرابت یا بسبب ہمسایگی و ہم خانگی شدن و اسباب خود را مستعار دادن **جواب** اینہم جائز نیست چراکہ اعانت بر معصیت میشود و اعانت بر معصیت غیر جائز **سوال** درحق کسے کہ مرثیہ و کتاب و نوحہ خوانی میکند خواہ چیزے از اجرت بگیرد یا نگیرد **جواب** درحق کسے کہ مرثیہ و کتاب کہ دران احوال غیر واقعی باشد موجب بزہ کاری میشود و ہمچنین نوحہ خواندن گناہ کبیرہ است و در احادیث وعید آن وارد است چنانچہ در حدیث است لعن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم النائحۃ والمستمعۃ رواہ ابوداود وکذا فی المشکوۃ و اجرت گرفتن بر مرثیہ خوانی و نوحہ وغیرہ حرام زیراکہ قاعدہ شرع است کہ بر معصیت اجرت گرفتن درست نیست چنانچہ بر مزامیر و غنا اجرت گرفتن حرام است ہمین قسم برین چیزہا حرام **سوال** درمقدمہ

مہندی ہا کہ شب یازدہم ربیع الثانی روشن میکنند و منسوب بجناب حضرت سید عبد القادر جیلانی قدس اللہ سرہ العزیز مے نمایند و نذر و نیاز مے آرند و فاتحہ میخوانند **جواب** روشن مہندی حضرت سید عبد القادر اینہم بدعت سیئہ است زیراکہ ہمچو مفسدہ و قباحت در تعزیہ ساختن است ہمین قسم در مہندی متصور است و فاتحہ خواندن و ثواب آن بارواح طیبہ رسانیدن فی نفسہ جائز و درست است لیکن بر مہندی ہا فاتحہ و درود خواندن بے ادبی وغیرہ است چنانچہ سابق گذشت و نذر غیر خدا بر خود التزام کردن درست نیست چنانچہ در حدیث وارد است کہ لا تنذروا فان النذر لا یغنی من القدر شیئا و انما یستخرج بہ من البخیل رواہ البخاری و مسلم **سوال** اینہمہ امور بدعت حسنہ اند یا مستہجن و اگر استہجان دارد جملہ برابر اند یا بعض متفرقہ و استہجان بحد حرمت است فاعل آن مرتکب کبیرہ است یا مکروہ و فاعل آن صاحب صغیرہ **جواب** اینہمہ امور بدعت سیئہ است البتہ مستہجن اند و تفاوت در امور بدعت تفاوت باعتبار مفسدہ است و در ہر بدعت کہ مفسدہ زیادہ تر باشد استہجان آن زیادہ تر میباشد و در ہر بدعت کہ مفسدہ کمتر باشد قبح و استہجان کمتر میباشد اگر مرتکب بدعت بدعت را نیک میفہمد و قربت خدا و ران میداند پس مرتکب آن خارج از دائرہ اسلام است چنانچہ از حدیث کہ در کتاب ابن ماجہ وارد است معلوم میشود عن حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تخرج من الاسلام کما تخرج الشعرۃ من العجین و صاحب بدعت عام است کہ خود بدعت را احداث کردہ باشد یا بدعت را احداث نکردہ است بلکہ دیگر احداث نمودہ و این شخص مرتکب میشود و آنرا پسند مینماید این شخص را صاحب بدعت مینامند و نیز در ابن ماجہ وارد است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابی اللہ ان یقبل عمل صاحب بدعۃ حتی یدعہ و مرتکب بدعت را ضال در حدیث وارد شدہ است اگر ضلالت او باین حد رسد کہ دران وعید نار باشد پس آن شخص مرتکب کبیرہ است والا صغیرہ خواہد شد و این فرق در صورتے است کہ بدعت را مستہجن نمیفہمد **سوال** خوردن چیزہا کہ بر تعزیہ وغیرہ نیاز و نذر مے آرند و در انجا نہادہ فاتحہ میدہند و نہادہ میدارند و شب عاشورا قابہاے حلوا زیر تخت ضرایح و تعزیہ ہا مے نہند و صباح برداشتہ تبرکاً تقسیم میکنند **جواب** طعامیکہ ثواب آن نیاز حضرت امامین نمایند و بر آن فاتحہ و قل و درود خواندن تبرک میشود خوردن بسیار خوب است لیکن بسبب بردن آن طعام پیش تعزیہ ہا و نہادن پیش تعزیہ وغیرہ تمام شب بلکہ پیش قبور حقیقیہ ہم تشبہ بکفار و بت پرستان مے شود پس ازین جہت کراہت پیدا مے کند

واللہ اعلم

بیان ماخذ مذاهب ائمه اربعه

بیان ماخذ مذاهب ائمه اربعه

بسم الله الرحمن الرحیم

نحمده ونصلی علی نبیه الکریم وعلی آله وصحبه ذوی الفضل الجسیم اعلم رحمک الله ان المجتهدین الباحثین عن دلائل
الاحکام الشرعیة ومآخذها لما رأوا احادیث رسول الله صلی الله علیه وسلم متعارضة وآثار الصحابة والتابعین
مختلفة وهی اعم المآخذ واکثرها فی الاحکام تحیروا واختلف رایهم فی وجه التفصی عن هذا التعارض والاختلاف
فالذی اختاره مالک رح تحکیم عمل اهل المدینة لان المدینة بیت الرسول وموطن خلفائه ومسکن اولاد
الصحابة واهل البیت ومهبط الوحی واهلها اعرف بمعنی الوحی فکل حدیث او اثر یخالف عملهم لابد ان یکون
منسوخا او مأولا او مخصصا او محذوف القصة فلا یعتنی به والذی اختاره الشافعی رح تحکیم اهل الحجاز واشتغل بالدرایة
مع ذلک وحمل بعض الروایات علی حالة وبعضها علی حالة اخری وسلک مسلک التطبیق مهما امکن ثم لما ارتحل الی
مصر والعراق وسمع روایات کثیرة عن ثقات تلک البلاد ترجح عنده بعض تلک الروایات علی عمل اهل الحجاز
فحدث فی مذهبه قولان القدیم والجدید والذی اختاره احمد بن حنبل رح اجراء کل حدیث علی ظاهره لکنه
خصص بموارده مع اتحاد العلة وجاء مذهبه علی خلاف القیاس واختلاف الحکم مع عدم الفارق ولذلک
نسب مذهبه الی الظاهریة واما الذی اختاره ابوحنیفة رح وتابعوه فهو امر متین جدا وبیان ذلک
انا اذا تتبعنا فوجدنا فی الشریعة صنفین من الاحکام صنف هی القواعد الکلیة المطردة المنعکسة کقولنا
لاتزر وازرة وزر اخری وقولنا الغنم بالغرم وقولنا الخراج بالضمان وقولنا العتاق لایحتمل الفسخ و
قولنا البیع یتم بالایجاب والقبول وقولنا البینة للمدعی والیمین علی من انکر ونحو ذلک مما لایحصی وصنف
وردت فی حوادث جزئیة واسباب مختصة کانها بمنزلة الاستثناء من تلک الکلیات فالواجب علی المجتهد
ان یحافظ علی تلک الکلیات ویترک ما وراءها لان الشریعة فی الحقیقة عبارة عن تلک الکلیات
والاحکام المخالفة لتلک الکلیات لاندری اسبابها ومخصصاتها علی التعیین فلا یلتفت الیها
مثال ذلک ان البیع یبطل بالشروط الفاسدة قاعدة کلیة وما ورد فی قصة جابر انه اشترط الحملان
الی المدینة فی بیع الجمل قصة شخصیة جزئیة فلا یکون معارضة لتلک الکلیة وکذا حدیث المصراة لا یعارض
القاعدة الکلیة التی ثبتت فی الشرع قطعا وهی قولنا الغنم بالغرم ونحو ذلک من المسائل ولزم
من هذا ترک العمل باحادیث کثیرة وردت علی هذا النسق الجزئی لکنهم لایبالون بها بل یعدون

الاجتهاد والمحافظة علی الکلیات ودرج الجزئیات فی تلک الکلیات مهما امکن وهذا الکلام الاجمالی له
تفصیل طویل لایسع الوقت له والله الهادی **سوال** حکایت طاهر قمی با برهان شاه که دعوت بمذهب
امامیه نموده بود وشفای پسر او را معلق باختیار مذهب ائمه اثنا عشر ساخته باز رویای برهان شاه جناب
رسالتمآب را وفرمودن آنجناب که فرزند تو شفا یافت وبگفته طاهر عمل کن از تاریخ فرشته منقول فرموده بودند
و توجیه آن جواب بر مذهب اهل سنت استدعا نموده **جواب** اول مهربان من این سوال واشکال چند بار
پیش فقیر آمده ودر جواب آن تحریرات چند واقع شده که این وقت نه در حافظه فقیر است ونه منقول
پیش فقیر مانده لیکن الحال آنچه در حل این اشکال کفایت میکند بلکه ازین نوع اشکال چند مواقع مشهوره
زائل گردد تحریر می آید وقبل از حل این اشکال مقدمه ممهده را در ذهن محفوظ باید داشت بعد از ان بحل
اشکال متوجه باید شد مقدمه ممهده اینست که اسباب العلم عندنا ثلثة الحواس السلیمة والخبر الصادق والعقل
والالهام لیس من اسباب العلم بصحة الشیء عندنا کذا فی العقائد النسفیة وشرحها وقال الفقهاء ادلة الشرع اربعة
الکتاب والسنة والاجماع والقیاس بالجملة الهام وکشف ورویا که ازین هر دو ضعف است نه دلیل احکام
شرعیه میتواند شد ونه دلیل امور واقعیه بلکه الهام وکشف ورویا هرگاه معارض یکی ازین دلائل واقع شود
آنرا رد باید نمود ورجوع بهمین دلائل هفتگانه باید نمود زیرا که در الهام وکشف ورویا احتمال غلط فهمی
رائی وناقل موجود است وتدارک آن بسبب تنهائی رائی وناقل مفقود ودر دلائل هفتگانه مذکوره احتمال
غلط فهمی ضعیف است وتدارک آن بسبب کثرت متاملین ومحققین وغور کنندگان بوجه احسن میتواند شد
وبنابر همین قاعده شیخ عز الدین ابن عبد السلام مقدسی که از مشاهیر علمای شافعیه است ومصنف
قواعد کبری ودیگر تصانیف مفیده هرگاه شخصی را شنیدند که میگفت که من در کار خیر دختران خود [illegible]
بودم جناب رسالتمآب را بخواب دیدم فرمودند که در فلان موضع گنجی مدفون است کافته برون برآر وخمس
از ان رکاز ادا مکن بلکه تمام وکمال آن گنج را خود متصرف شو فرمودند که این شخص را باید که خمس ادا نماید
زیرا که وفی الرکاز الخمس حدیث صحیح مشهور است که راویان آن در حالت بیداری وکمال حواس
شنیده ونقل نموده واین شخص در حالت منام که سراسر غفلت ومظنه غلط فهمی است این را شنیده
ونقل نموده محل اعتماد نیست ونیز شیخ عبد الحق دهلوی در بعض رسائل خود نوشته اند که در سنه فلانی
در مکه ومدینه استفتا وارد شد صورتش آنکه شخصی جناب رسالتمآب را بخواب دید که میفرمایند اشرب الخمر

حالا او را چه می باید کرد شراب بنوشد یا ننوشد علماء آنجا قاطبۃً همین جواب نوشتند که در حرمت خمر نصوص
قطعیه وارد اند و این خبر احاد در حالت غفلت و منام و مظنه غلط فهمی پس روا نیست که برین عمل نماید بلکه ظاهر
اینست که آنحضرت لا تشرب الخمر فرموده باشند این کس اشرب الخمر شنید و فهمید بدلیل آنکه حضرت ام المومنین
عائشه صدیقه (رض) چون شنیدند که عبد الله بن عمر (رض) روایت میکنند که ان المیت لیعذب ببکاء اهله علیه یعنی مرده را
بسبب گریه اهل و عشائر خودش در قبر عذاب میشود فرمودند که رحم الله ابا عبد الرحمن یعنی عبد الله بن عمر که او
دروغ نگفته است بر آنحضرت لیکن غلط فهمیده است آنحضرت (ص) بر یهودیه میگذشتند کسان او بر وی میگریستند
فرمودند این یهودیه را عذاب میشود و کسان او بر وی گریه میکنند از مجرد مقارنت سبب فهمیدن نوعی
از غلط فهمی است و علی هذا القیاس رواة حدیث را در شنیدن و فهمیدن غلطی واقع شده لیکن هرگاه
احادیث مشهوره از طرق متعدده وارد میشوند تدارک غلطی زود تر میشود بخلاف حالت منام که در شنیدن
حدیث منامی تنها یک کس میباشد و او هم مخمور نشاء خواب کیست که غلط فهمی او را تدارک کند چون این
مقدمه ممهد شد پس میگویم که آنحضرت صلی الله علیه وسلم برهان شاه را همین فرموده باشند که فرزند تو شفا یافت
و مطلب تو حاصل شد بر گفته طاهر عمل مکن و این شخص یعنی برهان شاه چون گفته طاهر را در مخیله مخلوط داشت
بمجرد شنیدن این لفظ توهم کرد که شاید امر میکنند حال آنکه ایشان نهی میفرمودند اینست جواب تحقیقی
این حکایت و بعضی علما ازین حکایت جواب دیگر داده اند که چندان پسند فقیر نیست اگرچه راه بهی دارد و این هم
محتاج تمهید مقدمه الیست و آن مقدمه اینست که رویت جناب رسالت مآب صلی الله علیه وسلم البته وحی
وحق میباشد لیکن گاهی شیطانی و جنی آواز خود را بآواز آنجناب (ص) شبیه ساخته و حکایت کرده چیزی
میگوید و این می پندارد که شاید آنحضرت (ص) گفته باشند حالانکه آنحضرت (ص) هیچ نفرموده اند دلیلش آنکه آنحضرت (ص)
سوره والنجم میخواندند چون باین آیت رسیدند افرایتم اللات والعزی ومنات الثالثة الاخری شیطان
آواز خود بآواز آنحضرت (ص) شبیه ساخته و حکایت نغمه آنجناب نموده این عبارت برخواند تلک الغرانیق
العلی و منها الشفاعة ترتجی مشرکین از شنیدن این آواز خوش شدند و مومنین غمگین و ملول
گشتند این آیت نازل شد وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا تمنی القی الشیطان
فی امنیته الخ سوره الحج پس چون حکایت نغمه آنحضرت در بیداری بوقوع آمده باشد در خواب برای
اغوای برهان شاه اگر این قسم اراده کرده باشد چه تعجب باشد **جواب** سوم از مولانا عبد القادر

آنکه آنحضرت (ص) در منام همین قدر فرموده اند که بگفته طاهر عمل کن و نفرموده اند که بمرضی طاهر عمل کن یا آنچه
او تجویز کند بجا آر و طاهر در وقت تعلیق نذر همین گفته بود که مذهب دوازده امام را اختیار کن و بلا شبهه مذهب
دوازده امام باجماع اهل سنت حق است و روش ایشان در سلوک و عبادت مقبول جمیع طوائف اهل سنت
است بلکه استناد اکثر طرق صوفیه بایشان است پس مذهب دوازده امام اشاره بسلوک طرق صوفیه
شد نورانیت باطن را با عبادت ظاهر جمع میکنند و آنچه طاهر مقصود داشت یا آینده آنچه بگوید و تجویز
نماید داخل امر جناب رسالتمآب (ص) نشد **جواب** چهارم آنکه این یک خواب علی تقدیر صحته و عدم الغلط
فی السماع والفهم دلالت بر حقیت مذهب امامیه میکند و منامات بیشمار و الهامات و کشوف بسیار از
جماعه کثیره اولیای سنت که در کشف الهی و کشف کونی ید طولی دارند و هزاران بار صدق منامات و
کشوف آنها به تجربه رسیده گواهی ناطق بر بطلان آن مذهب میدهند اگر آنهمه منامات و کشوف را ترجیح
برین یک خواب کذائی ندهیم تعارض خود البته حاصل خواهد شد والدلیلان اذا تعارضا تساقطا و عند
ذلک یجب الرجوع الی الدلائل الاخر من الکتاب والسنة والاجماع والاخبار الصادقة والعقل و به یتم
المقصود **جواب** پنجم از مولانا رفیع الدین مرحوم تحقیق اینست که در حدیث شریف وارد شده است
من رآنی فی المنام فقد رآنی فان الشیطان لا یتمثل بصورتی و نفرموده اند الشیطان لا یسمی باسمی
و نفرموده اند لا یدعی منصب نبوتی و لهذا بعض محققان تخصیص کرده اند بآن صورت که در مدینه منوره مدفون
است و بعضی تعمیم کرده اند بجمیع صور آنها که در وقت نبوت بوده اند و بعضی تعمیم کرده بجمیع صورتها که در تمام
حین حیات بوده اند مرجوح و مقدوح داشته اند قول کسی را که در هر صورتی از نیک و بد رویت واقع شود
و چگونه مرجوح و مقدوح نباشد حال آنکه می بینیم در جهان بسیار کسان را از غاویان و مغویان مسمی باین اسم
مبارک اند در هر مذهب و بسا کس را ادعای نبوت میکنند پس چه تعجب که شیطان خود را یکی از غاویان
وانماید و ایهام دعوی نبوت کند و لهذا احتجاج بهمان اقوال و افعال است که از زبان ثقات در حین حیات
مروی گشته پس شیطان بقراین دریافته بود که این بیمار را بحران تام جیده است و فی الفور شفا حاصل خواهد شد
وقت را غنیمت شمرده برهان شاه را اغوا نمود و چون برهان شاه ازین نکته واقف نبود تحقیق صورت و شباهت
ناکرده در دام او افتاد حال آنکه صحابه کرام مثل عبد الله بن عباس و غیره مروی است که هرگاه کسی
پیش ایشان دیدار جمال باکمال آنحضرت (ص) در خواب نقل میکرد ایشان از و تحقیق صورت میکردند پس

جهالت برهان شاه و بیخبری او مستعد دست بیازی شیطان گشت و او را از راه برد برین خواب او هیچ اعتماد نیست فقط

شرح رویای مولانا شاه عبد العزیز صاحب

بسم الله الرحمن الرحیم

هفت سال میگذرد که بست و هفتم ماه رجب شب معراج علی اکثر الروایات فقیر در خواب دید که میدانی
است فراخ دران فرش سفید براق گسترده اند و بران فرش مردم بسیار باشکال نورانی و لباس های
فاخره منتظر قدوم برکت لزوم جناب حضرت امیر نشسته اند فقیر هم بدریافت اینمعنی دران مقام بر فرش
مذکور جا گرفته ناگاه جناب حضرت امیر رض از جانب قبله نمایان شدند و بسمت آن فرش توجه فرمودند و مردم
همه برای تعظیم برخاستند و بر لب فرش منتظر ایستادند فقیر نیز در وسط فرش منتظر ایستاده بسبب هجوم
اشخاص باعظمت تا لب فرش نتوانست رسید ایشان تشریف آورده تفریق صفوف نموده نزد فقیر
آمده چار زانو نشسته اند فقیر باوب تمام دو زانو مقابل نشسته الطاف بسیار فرموده و باهیچکس کلام
نفرموده محض با فقیر همکلام شدند فقیر آنوقت را غنیمت دانسته چند چیز در آن وقت که در ذهن حاضر
شده عرض نمود جواب با صواب یافته اول انچه فرمودند این بود که شنیده شخصے بزبان پشتو کتابے
تصنیف کرده است و دران کتاب چیزیکه موجب تحقیر من بود درج نموده شمارا اطلاع اینمعنی هست یا نه
فقیر عرض نمود که بنده زبان پشتو نمیداند تا از حال کتابهاے این لغت آگاه باشد موافق فرموده
تحقیق خواهم کرد باز فقیر عرض نمود که از مذاهب فقها کدام یک مختار و پسند جناب است فرمودند که هیچ
مذهب پسند ما نیست یا فرموده که بطور ما نیست افراط و تفریط بعمل آورده اند باز عرض نمودم که از طرق
اولیاء الله کدام یک بر طور جناب عالی ست فرمودند که درینجا هم همان جواب است در هر طریقه چیزهای
نامرضی ما یا خلاف طور ما احداث نموده اند و با اینهمه از طور ما قصور دارند زیرا که در عهد ما سه طریق شغلے
که در تقرب الی الله مفید باشد معمول و مروج بود ذکر و تلاوت قرآن و نماز آنها فقط ذکر را شغل مقرر کرده اند
و تلاوت قرآن و نماز را شغل نمیدانند بعد ازان عرض نمودم که تلاوت قرآن و نماز را چگونه شغل باید گردانید
از جناب ایشان طریق شغل و تلاوت قرآن و نماز را القا شده و چیزے بزبان هم فرموده اند لیکن
بیشتر تاثیر باطنی معلوم کرده ام و حال باطن من تغیر شدید پیدا کرده که در وصف نمی آید ازان وقت
آن اثر را در باطن خود مستقر مے یابم باز عرض کردم که هر چند مرا توسل بجناب عالی از راه طرق

وسلاسل بسیار بحمد الله حاصل است لیکن میخواهم که بلا واسطه بیعت نمایم آنجناب دست خود را دراز کرده دست فقیر را
گرفته بیعت فرمودند در انوقت القاء اثر عظیم در باطن فقیر نمودند بعد ازان عرض کردم که اکثر صحابه خصوصا
قریشیان با جناب عالی مشاجرات نموده اند در حق آنها حکم چیست و چگونه بوده است این حقیقت فرمودند
که ما از ایشان شکایت برادرانه داشتیم یا فرمودند که ما از ایشان شکایت برادری داشتیم و شکر رنجی ها در میان
بود مردم نافهم این را دور دور برده اند و بسیار افزوده باز عرض کردم که فلان جماعت خود را سید
از اولاد جناب عالی می انگارند فرمودند که آن جماعت از اولاد من نیستند دروغ میگویند بعد ازان
دو سه کلام درمیان آمده که حالا یاد نیست بعد ازان یکایک برخاسته و بهمان سمت سرعت کنان
تشریف بردند فقیر و مردم دیگر که منتظر بودند در حسرت ایستاده اند که کاش این صحبت قدرے امتداد
مے پذیرد فقط

مکاتبه

آنچه بعد تحریر شرح رویای فقیر از وقوع و عدم وقوع استفسار فرموده
اند در صورت وقوع استدعای حال اشکالات وارده بران نمودند پس مخفی نماند که در صحت نسبت این
رویا بطرف فقیر بطوریکه شرح آن نقل کرده فرستاده اند هیچ شبهه نیست و جواب از اشکالات وارده
بر آن بدو طریق است اول اجمالی دوم تفصیلی اما اجمالی آنست که کسانے از صحابه و تابعین که بشرف
ملازمت حضرت امیر فائز شده بودند و مذهب حضرت ایشان را در فقهیات از ایشان دریافت کرده
بودند آنها را بمذهب آنحضرت رضی الله عنه در امور فرعیه قطع و یقین حاصل بود و کسانیکه بالمشافه از
حضرت ایشان دریافت مذهب شان نکرده بودند ناچار محتاج بودند بوسائط در صورت وقوع
وسائط بتنقید حال و اعمال و دیگر قواعد مثل تقدیم حدیث بر اثر و محرم بر مبیح وغیر آن که در موضع خود
مبین است متحتم چنانکه در احادیث نبویه علے مصدرها الصلوة والتحیه نیز بنابر وقوع وسائط اعمال
مثل این قواعد میکنند و بعد اعمال این قواعد ادراک واقع غیر لازم جائز است که در واقع حدیثے یا اثرے
از جناب منسوب الیه صادر شده باشد و در حدیثے یا اثرے صحیح وهمی از راوی بمقتضاے بشریت
واقع شده باشد لیکن از انجا که مجتهد مکلف باعمال این قواعد هست نه بادراک واقع لهذا جائز است که
مجتهدے مذهب حضرت امیر را در بعضے مسائل فقه بنابر بعضے وجوه مثل ضعف رواة آن مذهب یا
رسیدن حدیثے صحیح بکمال او بر خلاف آن مذهب ترک نماید و حالانکه آن مذهب حضرت باو رسیده
وهمے از راوی واقع شده باشد یا مخصص یا منسوخ باشد مجتهد مذکور بجهت آنکه قواعد مقرره اصولیه

که مکلف بآن بود عمل کرده ماجور خواهد بود چنانکه در ترک یکے از حدیثین متعارضین فی الظاہر بعذر
اعمال قواعد معذور ست و شخص دیگر که مذہب امیر را در بعض فرعیات بطریقے از طرق علم دانسته مذہب
مجتہد مذکور را باعتبار واقع خلاف مذہب حضرت امیر گوید آنہم محقق خواہد بود و طعن از ہر دو مندفع
و اما جواب تفصیلی پس گوییم منشاء اشکالات بران دو امر است یکے تحریف ناسخ در نقل بعضے الفاظ
دوم عدم تعمق ناظرین در عبارات مواخذه برظاہر بعضے الفاظ اما امر اول پس بیانش آنکه ناقل شرح
رویا لفظ ذکر را در دو موضع که قریب ہمدگر واقع اول بہ نسبت ادنی مناسبت صوری بلفظ اکثر تحریفا
تبدیل نموده حسب نقل اکثر تلاوت قرآن الی آخر العبارة لہذا بجہت غیر مذکور بودن ذکر کلمه که
بموجب حدیث شریف افضل الاذکار ہست شبہه بخاطر ناظرین راه یافته و اصل عبارت انیست زیراکه
در عہد ماسه طریق شغلیکه در تقرب الی الله مفید باشد معمول و مروج بود ذکر و تلاوت قران و نماز ایہما
فقط ذکر را شغل مقرر کرده اند و تلاوت قرآن شریف و نماز را شغل نمیدانند انتہی و ہر چند که وقوع
تحریف در عبارتے که نسبت ناقلین معتبر شده در انجا رسیده بود در یافت عبارت صحیحه منقول شده
واضح است لیکن بنابر مزید اطمینان خاطر طالبان حق بمزید توضیح نوشته میشود که بر وجود لفظ ذکر
بجای لفظ اکثر آنکه قبل این لفظ محرف سه طریق شغل مذکور ست که ذکر و تلاوت قرآن و نماز بیان آن
سه است پس اگر لفظ اکثر بجاے لفظ ذکر واقع شود طریق شغل ہمگی دو باقی ماند و آن خلاف سیاق
کلام است که در ماسبق طریق شغل سه مذکور شد و چون وقوع تحریف لفظی از ناقل شرح و جواب بعد صفحه
مرتسم گشت اشکال باینکه مطابق رویا ذکر کلمه و درود و ذریعه قرب آلہی معلوم میشود از اصل منہدم
گشت و وجه دفع اشکال ظاہر ہست چه لفظ ذکر در شرح رویا در بیان طریق شغل مذکور ست ناسخ آنرا
بادنی مناسبت صوری بلفظ اکثر تحریفا تبدیل نموده و درود ہم در ذکر داخل است پس آنہم مذکور فاکل
ہذا الاشکال و اضمحل ذلک الاعضال آمدیم بر بیان حل اشکالات قسم دوم که منشاء آن عدم التعمق
در عبارت شرح جواب و مواخذه برظاہر بعضے از الفاظ است مقدمه را بطورے تمہید میکنیم که بعد استنتاج
نتیجه ازان خود بخود شبہات وارده از ہم مے پاشند مقدمه اول آنکه غیر مختار و ناپسند بودن مذہب
چیزے دیگرست و باطل بودن آن امر آخر غیر مختار عبارت از جائز مرجوح مے باشد و باطل عبارت
از ناجائز محض و بہمین جہت غیر مختار در مقابل جائز غیر راجح واقع میشود و باطل در مقابل حق کما ہو

ہو المشہور فاین ہذا من ذاک دوم غیر مختار بودن مذہب مجتہد لاحق نزد مجتہد سابق مثلاً مستلزم
آن نیست که تمامی مسائل مخصوصه مذہب مجتہد لاحق نزد مجتہد سابق غیر مختار باشد چه مرضی و مختار
چیزے میباشد که از جمیع انحاء غیر مرضیه خالی باشد چنانکه حق صحیح چیزے میباشد که از جمیع انحاء بطلان
و سقم مبرا باشد و چون باعتبار بعضے مسائل مذہب مجتہد لاحق مثلا مرضی مجتہد سابق نباشد مذہب مجتہد
لاحق خلاف مرضی مجتہد سابق خواہد بود بلکه در حقیقت غیر مرضی و ناپسند بودن مذہب نمیباشد مگر
باعتبار بعضے مسائل مجتہد فیہا چه بالاستقراء ہیچ مذہب مجتہدے نیست که مجتہد دیگر را باعتبار جمیع
مسائل مجتہد فیہا ناپسند و غیر مرضی باشد کما لا یخفی علی من تتبع الکتب اللتی صنفت فی اتفاق
الائمة و افتراقہا - سوم آنکه مذہب مختار و مرضی ہمان میباشد که مودی میشود بطرف آن اجتہاد پس
ظاہر است که خلاف آن خلاف مرضی و غیر مختار خواہد بود - چہارم آنکه مخالفت در امور مجتہد فیہا که احکام
فرعیه میباشد مستلزم رجوع شناعت و قباحت بطرف احدے از مخالفین نیست و تفصیل کلام درین
مقام بطوریکه مودی بطرف اثبات مرام شود آنکه در قرن اول که مشہود بالخیر ست بلکه در زمان لاحق
درین سه امر معتبر بود عقائد و اعمال شرعیه فرعیه و تزکیه باطن اما عقائد پس دران اصلا مخالفت
گنجایش ندارد که نه سلف فیما بینہم دران مخالفت داشتند و نه خلف را دران مخالفت سلف بکسے میسر
جائز و مذاہب فقہاے اربعه و دیگر مجتہدین اصلا در اصول عقائد با سلف مخالفت ندارد - اما فروع
اعمال پس دران اختلاف کثیر گنجایش دارد بلکه اختلافے که موجب رحمت است ہمین است بیان آن
این اجمال آنکه مذاہب فقہا عبارت است از طرقیکه ایشان براے فروع اعمال از کتاب و سنت
موافق فہم و قواعد مقرره خود طلب نموده مقرر کرده اند و در فروع اعمال اختلاف کثیر از سلف متوارث
است چنانچه اختلاف حضرت عائشه و حضرت امیر المومنین علی مرتضے و ابن عباس و ابن عمر و دیگر مجتہدین
صحابه رضی الله عنہم فیما بینہم مثل اختلاف جہر تسمیه و اخفاے آن و قراءت فاتحه در حالت اقتدا بامام و عدم
آن و ہمچنین اختلاف در اذان و وضو و غسل و صوم و زکوة و حج و تلاوت قرآن در میان علماء مشہور گشت
باین قسم اختلاف ہیچ یکے مذہب دیگرے را باطل نگفت آرے نزد ہر یکے مذہب خود مرضی و مختار
بود و مذہب دیگرے غیر مختار علی ہذا القیاس در اشغال تزکیه باطن طرق مختلفه داشتند بعضے بذکر
و بعضے بکثرت نوافل از نماز و روزه و بعضے باکثار تلاوت قرآن و بعضے به مراقبه چنانچه از حدیث

یا علام احفظ اللہ تجدہ تجاہک مستفاد میشود و بعضے باکثار صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بعضے
بقوت محبت درین راہ تقرب می جستند و ظاہر ست کہ طریق مرغوب نزد ہر یکے ہمان بود کہ بآن تقرب
می جست لیکن ابطال طریق دیگرے نمیکرد پس معلوم شد کہ درین قسم امور اعنی اشتغال تزکیہ باطن
ہم مساغ اختلاف است و ازین مقام دریافت شد کہ امور فرعیہ شرعیہ فی نفسہا قابل اختلاف اند
و مناط وقوع اختلاف دران حصول مرتبہ اجتہاد است پس ہر کسے را کہ این مرتبہ حاصل باشد اورا
خلاف مجتہد نظر بر ادلہ جائز اعم ازینکہ آن مجتہد دیگر صحابی باشد یا غیر آن و چون مقدمات بدریافت
رسید حالا میگویم کہ لالکائی از محدثین اہل سنت مذہب حضرت علی مرتضی را در فقہیات از کتاب الطہارت
تا کتاب القضا بہ ترتیب جمع کردہ کتابے مستقل در فقہ ساختہ است ہر کسیکہ خواہد بطرف آن کتاب
رجوع نماید تا معلوم شود کہ مذہب فقہاے اربعہ با مجتہدات حضرت امیر موافقت کلی ندارد و از انجا کہ
بہم رسیدن این کتاب و مطالعہ تمامی آن خالی از تعسر نیست لہذا مختصر میگویم کہ در کتب متداولہ
فقہ شائع و ذائع است کہ در بعضے مقامات بعضے فقہا مذاہب خود را موافق مذہب حضرت امیر میگویند
و مذہب مخالف را مخالف آن و جای بالعکس براے اطمینان نفس طالبان بطریق مثال از ہر دو قسم
مسائل یک یک مسئلہ ذکر کردہ میشود در شرح وقایہ میگوید فصل تقطع یمین السارق من زندہ و تحسم ثم
رجلہ الیسری ان عاد فان عاد ثالثا لا و یسجن حتی یتوب و عند الشافعی تقطع یدہ الیسری ثم رجلہ الیمنی
لقولہ علیہ السلام من سرق فاقطعوہ فان عاد فاقطعوہ فان عاد فاقطعوہ و مذہبنا ماثور عن علی رض الخ
و در رحمۃ الامہ میگوید من سرق قطعت یدہ الیمنی ثم لو سرق ثانیا قطعت رجلہ الیسری بالاتفاق فلو سرق
ثالثا قال ابو حنیفہ رح و احمد رح فی احدی الروایتین لا یقطع اکثر من ید و رجل بل یحبس و مذہب مالک
و الشافعی انہ یقطع فی الثالثۃ یسری یدیہ و فی الرابعۃ یمنے رجلیہ و ہی الروایۃ الاخری عن احمد انتہی و نیز
در شرح وقایہ در باب سجود التلاوۃ میگوید و اختلف فی موضع السجدۃ فی حم السجدۃ فعند علی رضی اللہ عنہ
ہو قولہ تعالیٰ ان کنتم ایاہ تعبدون و بہ اخذ الشافعی و عند ابن مسعود رضی اللہ عنہ ہو قولہ تعالے
و ہم لا یسأمون فاخذنا بہذا احتیاطا فان تاخیر السجدۃ جائز لا التقدیمہ انتہی و از انجا کہ مخالفت امام شافعی
و امام مالک و امام احمد بریک روایت با حضرت امیر در مسئلہ اولے و مخالفت حنفیہ با حضرت ایشان
در مسئلہ ثانیہ در امور فرعیہ است مبنی بر دلیل چنانکہ دلیل امام شافعی و امام مالک و امام احمد بریک روایت

در قطع سارق در مرۃ ثالثہ حدیث فان سرق فاقطعوہ الخ است و دلیل حنفیہ در موضع سجود حم السجدہ چون
تاخیر سجدہ است کما مر نقلہ عن شرح الوقایۃ لہذا طعنے بطرف ائمہ اربعہ نسبت این چنین مخالفت متوجہ
نمیباشد مگر مخالفت جزوی درمیان مذاہب فقہاء اربعہ و مذہب حضرت امیر ثابت باشد و از مقدمہ
سوم بدریافت رسید کہ مذہب مختار و مرضی مجتہد ہمان میباشد کہ مودی باجتہاد باشد پس امری
کہ خلاف اجتہاد حضرت امیر باشد خلاف مرضی شان خواہد بود و از مقدمہ دوم معلوم شد کہ براے غیر
مختار بودن مذہب مجتہد لاحق نزد مجتہد سابق لازم نیست کہ تمامی مسائل مختلفہ مذہب مجتہد لاحق نزد
مجتہد سابق غیر مختار باشد بلکہ بسبب غیر مختار بودن بعضے مسائل مذہب را غیر مختار توان گفت و از مقدمہ
اولی معلوم شد کہ غیر مختار چیز دیگر است و باطل امر آخر پس از غیر مختار بودن مذاہب فقہاء اربعہ باعتبار بعضے
اختلافات اجتہادیہ ایشان با حضرت امیر کہ آن اختلافات ایشان مبنی بر دلیل است بطلان مذاہب
فقہاء اربعہ لازم نمی آید و ترجیح مجتہد خلاف مذہب حضرت امیر را بر اجتہاد ایشان نظر بر قاعدہ شرعیہ
مثل ترجیح یک حدیث است بر حدیث دیگر نظر بر قرائن و آثار رات مرجحہ پس چنانکہ این قسم ترجیح یک
حدیث بر حدیث دیگر مستلزم قباحتے نیست ہمچنین ترجیح مجتہد دلیلے شرعی را کہ ماخذ اجتہاد او باشد
بر اجتہاد حضرت امیر کہ تا ما و بوسائط کثیرہ رسیدہ و بجہت کثرت وسائط محتاج بہ تنقید و اعمال قواعد
دیگر گردیدہ مستوجب شناعت نباشد پس بحکم مقدمہ رابعہ اختلاف اجتہاد فقہاء اربعہ با اجتہاد حضرت امیر
کہ در امور فرعیہ مقرون بادلہ شرعیہ مستلزم بطلان و قباحتے دیگر نباشد بلکہ موجب رحمت باشد
پس جواب حضرت امیر در خواب در امر مذاہب فقہا بعد اعمال فکر و رویہ و تتبع کتب دینیہ در نظر انصاف گزینان
حق باہر و صواب ظاہر باشد اینست جواب از شبہہ کہ بسبب لزوم غیر مرضی بودن مذاہب فقہا بر رویا ایراد
کردہ اند ازین جواب دفع شبہہ غیر مرضی بودن طرق اولیاء اللہ نیز مستفاد میشود و سوائے این از شبہہ
غیر مرضی بودن طرق اولیاء اللہ جوابے دیگر ہم است کہ از شرح خواب مستفاد میشود و آن عدم رضائے حضرت
امیر بسبب احداث چیزہای نا مرضی است کما ہو مصرح فی شرح الرویا پس در طرق اولیاء اللہ احداث بعضی امور
غیر مرضی باشد کہ مقلدان طرق ابداع آن کردہ نہ باعتبار نفس آن طرق و بر ماہر ظاہر است کہ در ہر طریقہ
بعضے قیود و رسوم حادث شدہ اند کہ در زمان سابق نبودند پس طرق اولیاء اللہ را بسبب امور محدثہ
غیر مرضی گفتن بمثابہ آنست کہ کسے طور اہل اسلام حال را بسبب ارتکاب منہیات و بدعات غیر مرضی بگوید

پس عدم رضا راجع بطرف منہیات و بدعات است نہ معاذ اللہ بطرق و آنچہ نوشتہ اند کہ شیعیان
بمضمون این رویا بے پردہ از خوشی بہ پیراہن نمیگنجند و میگویند کہ این رویا صادقہ بر حقیت مذہب ما
دلیلے است واضح کہ پیرو فقہای مذاہب و معتقد اہل طریق نیستیم و غیر از نماز و تلاوت شغلے نمیداریم انتہی پس
بر عقلاے دیندار خفاے ندارد کہ درین رویا اصلاً جای خوشی شیعیان نیست بلکہ غالب التفات و الطاف
حضرت امیر و خصوصیت شرف خطاب بطرف سائل و اخذ بیعت از مسائل و تعلیم شغل نماز و قرآن کہ مسلوک
ثابت است شایان آنست کہ شیعہ بدریافت آن جامہ بر خود درند و اگر از ہمہ اغماض نظر کردہ لفظے از جملہ
مضمون خواب و موافق مطلب خود در گمان باطل خود فہمند و از باقی اعراض نمایند در نظر عقلا مثل مستدل
بجملہ لا تقربوا الصلوۃ خواہند شد بالجملہ از ماسبق معلوم شد کہ بحکم این رویا بطلان مذاہب فقہاے اربعہ
غیر لازم الورود و دلیلے برای حقیت مذہب شیعہ غیر موجود ادعاے ایشان باینکہ غیر از نماز و تلاوت شغلے
نداریم ادعای خلاف واقع است چراکہ در اداے فرائض نماز تمام فرق اہل اسلام متساوی الاقدام اند
شیعہ را در ان خصوصیت نیست و در اداے سنن و نوافل کہ موجب قرب میتواند شد بہایت قاصر اند کہ
تارک سنن اند و نفل را اساساً ساقط میگویند لہذا ترک سنن و نوافل از شعار ایشان گردیدہ و عدم
اعتداد ایشان بطرف تلاوت قرآن بسبب اینکہ جمع کردہ حضرت عثمان و مثل توریت و انجیل
محرف بزعم ایشان بر واقفین مذہب ایشان ظاہر ست پس ادعای شغل نماز و تلاوت سوای موطن
خیال ایشان در واقع وجودے نداشتہ باشد و قطع نظر ازین گویم شغل نماز و تلاوت قرآن اعنی صرف
اوقات درین دو فعل شریف چیز دیگر است و نماز را شغل ساختن مثل اشغالے کہ درمیان صوفیہ
مشہور ست امر آخر پس اگر بالفرض در نماز و تلاوت مشغول باشند در مصداق این رویا داخل نخواہند بود
چراکہ در رویا نماز و تلاوت را شغل ساختن مذکور ست نہ مشغول بودن بنماز و تلاوت و از انجا کہ شیعہ منکر
طریقت اند بالضرورۃ از اشغال ایشان نیز بیزار باشند پس شغلے کہ در رویا مذکور ست منافی مذہب
شیعہ خواہد بود نہ موید آن کما لا یخفی و اگر شیعہ بتخالف بعضے مسائل فقہا بہ بعضے آثار حضرت علی مرتضی
کہ بحکم رویا لازم مے آید بر اہل سنت تشنیع نمایند نیز ناموجہ است چراکہ ہیچ مجتہد بدون دلیل شرعی
حکمے نمیکند و در صورت وجود دلیل از مخالفت آثار صحابہ کہ اضطراراً بنا بر اعمال قواعد مقررہ اصولیہ
لازم مے آید باکے نیست و شیعہ نیز در مواضع بسیار مخالفت آثار حضرت امیر و دیگر ائمہ اطہار محض بنا بر آنکہ

آن آثار موافق مذہب اہل سنت واقع اند نمودہ اند اگرچہ این امر بر روافض شیعہ خفاے ندارد لیکن براے
تنبیہ ناواقفان نوشتہ میشود کہ براین دعوی کتابہاے معتبرین شیعہ اعنی و استقصاء دو شاہد عادل
موجود اند کہ مصنف نظر بر موافقت اہل سنت بسیارے از احادیث حضرت امیر المومنین و ائمہ طاہرین را
ترک میکند ہر کہ خواہد بطرف آن رجوع نماید و ازانجا کہ مخالفت شیعہ با طریقہ حضرت امیر در امہات
عقائد و مالیحتاج بر ہر ماہر ظاہر و باہر و بر ناظر تحفہ اثنا عشریہ اظہر است کہ انیمعنی موجب ظہور
بطلان مذاہب شیعہ است و لہذا اعنی بنا بر بطلان مذاہب ایشان سائل را بدریافت بطلان ان ام
حاجتے نبود و ظن غالب آنست کہ اگر از جانب شیعہ سوال واقع می شد حضرت امیر بجواب آن بلفظ
غیر مرضی و ناپسندیدہ بودن اکتفا نمی فرمودند بلکہ الفاظ برارت و بیزاری خود از طریقہ ایشان و دوری
ایشان از طریقہ خود ارشاد میفرمودند چنانچہ در حال حیات خود فرمودہ اند ان قوما ینحلون من النحلۃ
ہی النسبۃ بالباطل شیعۃ لنا منہم ولیسوا منا رواہ الدار قطنی بسند صحیح و آنچہ از شیعہ بطریق نقل
نوشتہ کہ حضرت امیر کرم اللہ وجہہ نفی سیادت کسانیکہ فرمودند او شان آنانند کہ ما معتقد شان نیستیم
و سنیان او شان را از سادات می پندارند انتہی طرفہ اختیار بظہر الغیب و ادعای علم قلوب است
کہ با واقع متنافی و بانفس الامر متبائن و تفصیلش آنکہ آن جماعہ کہ خود را بسیادت نسبت میکنند
فرقہ خاص اند از سکان ہمین دیار کہ بکمال غلظت در تشیع دارند پس نفی نسبت آنہا یا بطور حقیقت است
یا بطور مجاز بحکم انہ لیس من اہلک انہ عمل غیر صالح

مکتوب در حال همراهیان حضرت امام حسین علیه السلام

حضرت امام حسین علیه السلام وقتیکه در کربلا تشریف آوردند همراه ایشان سه پسر بودند علی اوسط امام زین العابدین که در انوقت بیمار بودند پسر دوم علی اکبر بست و دو ساله عمر داشتند جنگ کرده شهید شدند پسر سوم در نام ایشان اختلاف است بعضے عبد الله و بعضے علی اصغر گفته اند ایشان نیز شهید شدند شیر خواره بودند حضرت امام ایشان را بسبب غلبهٔ تشنگی در کنار گرفته زبان خود را برای تسکین عطش در دهان ایشان میدادند که ناگاه تیرے از جانب اشقیا بحلقوم معصوم رسیده در کنار پدر جان داد یک دختر همراه حضرت امام علیه السلام بود سکینه نام داشت و با حضرت قاسم منسوب بود در انوقت هفت ساله عمر داشت و روایت نکاح ایشان با حضرت قاسم غلط است در انوقت فرصت این کار نبود و آنکه مشهور ست که حضرت سکینه در راه شام فوت شدند این هم غلط محض است چنانکه ایشان بتمادی ایام زنده ماندند و با مصعب ابن زبیر منکوحه شدند و زبیر عمه زاده حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم و حضرت علی کرم الله وجهه است و دختر کلان حضرت امام علیه السلام که فاطمه صغریٰ نام میداشت او همراه شوهر خود که حسن مثنی پسر حضرت امام حسن علیه السلام بود در مدینه مانده در دشت کربلا نیامده و نام مادر امام زین العابدین شهر بانو ملقب به شاه زنان دختر یزدجرد بن خسرو بن پرویز بن هرمز بن نوشیروان است و نام مادر علی اکبر لیلی دختر ابی مره ابن عروه بن مسعود که سردار بنی ثقیف بود و نام مادر پسر سوم که شیر خواره بودند بیاد نیست اینقدر معلوم است که از عرب بود و از نسل بنی قضاعه و نام مادر سکینه رباب دختر امرء القیس بن عدی که از بنی کلب بود و از جمله ازواج خود حضرت امام رباب را بسیار دوست میداشتند و نزد حضرت امام عزت تمام داشت چنانکه در ینباب شعرے

هم فرموده اند شعر لعمری انني لاحب ارضاً ۔ تحل بها سكينة والرباب ۔ یعنی قسم جان خود که من آن زمین را دوست میدارم که سکینه و رباب دران بنشینند و منزل کنند و نام مادر فاطمه صغریٰ که دختر کلان حضرت امام علیه السلام در مدینه مانده بود ام اسحاق و حضرت طلحه که یکے از ده یار بهشتی بودند مشهور و معروف اند و حضرت امام باقر در انوقت چهار ساله بودند چراکه قبل از واقعه کربلا که در سنه شصت و یک هجری شده بود بچهار سال پیشتر در سنه پنجاه و هفت هجری پیدا شده بودند و از جمله ازواج حضرت امام در انوقت همراه ایشان شهر بانو و مادر پسر سوم شیر خواره بودند و حال دیگر ازواج معلوم نیست که در انوقت زنده بودند یا مرده و فرزندان حضرت امام حسن علیه السلام که شربت شهادت نوشیدند چهار تن بودند حضرت قاسم و عبد الله و عمر و ابوبکر و از فرزندان حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه پنج کس همراه بودند حضرت عباس بن علی و حضرت جعفر بن علی و حضرت عثمان بن علی و حضرت عبد الله بن علی شهید شدند و عباس بن علی که علمدار بودند از مزار حضرت امام در کربلا دو سه تیر پرتاب روضهٔ ایشان جداست و دیگر شهیدان کربلا در روضه حضرت امام مدفون اند و از فرزندان حضرت عقیل حضرت مسلم قبل از آمدن حضرت امام در کربلا دوم ذی حجه سنه شصت از هجرت در کوفه شهید شده بودند و ایشانرا حضرت امام از مکه پیشتر روانه فرموده بودند که از مردم کوفه قول و قرار مستحکم و استوار گرفته اطلاع دهند و دو پسر نیز همراه پدر شهید شدند محمد و ابراهیم نام داشتند و عبد الله و عبد الرحمن و جعفر پسران عقیل بن ابی طالب که همراه بودند شهید شدند و از فرزندان عبد الله بن جعفر طیار برادر حضرت علی کرم الله وجهه دو پسر همراه حضرت امام شهید شدند که محمد و عون نام داشتند و خواهر زاده هاے حقیقی حضرت امام بودند و مادر ایشان حضرت زینب که دختر حضرت امیر المومنین علی علیه السلام از بطن حضرت بتول بودند خواهر حقیقی حضرت امام بودند و با عبد الله بن جعفر طیار نکاح شده بود و حضرت امام زین العابدین و عمر بن الحسن و محمد پسر عمر بن علی و دیگر صاحبزاده صغیر السن در بندیان رفتند و حضرت زینب خواهر حقیقی حضرت امام و شهر بانو زوجه حضرت امام و حضرت سکینه دختر حضرت امام و دیگر زنان اهلبیت همراه بودند در بلاد شام رفته اند فقط

نقل خط شاه غلام علی صاحب

حضرت سلامت ـ سلمکم الله علی رؤس الفقراء باختیار الفقر علی الغناء بعد تسلیمات کثیره معروض میدارد

که درینوقت شخصے ظاهر نمود که در مدرسه ما فقیران مذکور نوکری کفار فرنگ و قبول خدمت افتا
میشود خدا آگاه است که فقیر را شرف علم و علم را شرف بنی آدم گردانید ازین خبر این فقیر بسیار
تاسف نمود خاک نشینی فقرا به از صدر نشینی اغنیا هرگز مولوی عبد الحی صاحب قصد این امر نامبارک
نکنند بنان پاره قناعت ساخته لله فی الله درس طالبان علم فرمایند و اوقات بذکر و مراقبه معمور دارند
و درینجا هرگز هرگز متعلق بعلاقه نشوند ترک و تجرید در سازیم و هر نفس را نفس آخرین انگاریم برای خدا باشیم
بطور بزرگان خود و سلف صالح خود زیاده امیدوار عفو گستاخی است و بشنیدن خبر نیک انجا دل خوش
میشود و بآنچه لائق شان درویشے نیست مشوش معذور خواهند داشت زیاده چه **جواب** از مولانا
شاه عبد العزیز صاحب . شاه صاحب عرفان مراتب سلمکم الله تعالی بعد از سلام مسنون الاسلام
مکشوف خاطر عاطر باد که رقیمه کریمه وصول عزت شمول نمود آنچه تردد بخاطر شریف از مذکور نوکری فرنگیان
و قبول خدمت افتا از ایشان که درین مدرسه از چند روز میشود لاحق گردید بوضوح انجامید بعض این خبر
صحیح است و بعض ناصحیح اصل حقیقت اینست که مولوی رعایت علیخان مختار کار فرنگی بسیار مستعد اند که باینجا
نوشتند که شخصے را از علماء متدین که مرتشی نباشد و اطلاع بر مسائل فقه داشته باشد نزد اینجانب باید فرستاد
تا بنده در هر واقعه و حادثه بموجب روایات فقه حکم میکرده باشم ازینجانب نوشته شد که صاحب نوکر و مجبور فرنگیان
اند مبادا آنها تکلیف حکم نامشروع دهند تا این شخص را که ما بفرستیم اختلاط صحبت فرنگیان ضرور افتد و موجب
مداهنت در امور اسلام شود ایشان از انطرف بتاکیدات تمام قلمی نمودند که اصلا آن شخص را اختلاط فرنگیان
نخواهد شد نه آنرا تکلیف حکم نامشروع داده خواهد شد بلکه در مکان جداگانه در شهر بالاستقلال سکونت
خواهند ورزید و آنچه موافق شرع محمدی باشد علی صاحبها الصلوة والسلام بے دغدغه و بے وسواس
حکم نماید بعد ازورود این قسم رقایم ایشان تامل و تفکر نموده شد که این قسم معامله با کفار که امداد در
ترویج احکام شرعیه باشد موافق شرع جائز است یا نه حضرت عز و جل این آیه در خاطر انداخت
وقال الملک ائتونی به استخلصه لنفسی فلما کلمه قال انک الیوم لدینا مکین امین قال اجعلنی علی
خزائن الارض انی حفیظ علیم قال البیضاوی فیه دلیل علی جواز طلب التولیة و اظهار انه مستعد لها
والتولی من ید الکافر اذا علم انه لا سبیل الی اقامة الحق و سیاسة الخلق الا بالاستظهار به انتهی آنچه
تعلق بشریعت دارد اما آنچه تعلق بطریقت دارد پس ترک و تجرید و اختیار فقر و ترک مکاسب در طریقت همه برکسے

میشود که باختیار خود التزام این ترک کرده باشد و بدست شخصے عهد بسته و تا وقتیکه التزام این فقر و عهد برین از
شخصے بوقوع نیامده باشد باوجود تعلق بعلایق قیام بخدمات مشغولی باطن و ذکر و فکر و مراقبه و مشاهده حاصل
میشود بالجمله کسب و تعلق رخصت است از محرمات طریقت نیست و الا قضاة و دیگر اهل مکاسب را تلقین طریقت
جائز نمیشد و حال آنکه بسے ازین فرقه اولیای کبار گذشته اند بمرتبه کمال و تکمیل رسیده چه جای کسے که هنوز
مبتدی باشد آرے ترک و تجرید درین طریقت عزیمت است و آنهم بشرط یعنی عدم عیال یا عدم والدین
که خدمت آنها فرض باشد یا اقارب دیگر که واجب الشفقه باشند باز غور کرده شود که درین از هیچ محذوری از صحبت
کفار و مداهنت در حدود اسلام یا موافقت بآنها در رسوم کفر یا خوشامد آنها و مبالغه در کذب و دیگر مفاسد که مصاحبان
اغنیا را بهم میرسد اصلا موجود نیست پس در اباحت آن در شریعت و طریقت هیچ شبهه نمانده مانند این که خلفاء
اصحاب مختارین و اولیا را دیده و شنیده ایم که معلم گری و تعلیم اطفال یهود میکردند و مبشر به بشارات عمده
بودند چه جای کسے که هنوز درین وادی قدمے ننهاده و زمام اختیار خود را در دست ترک و تجرید نداده بنابراین امور
مرقومه تجویز کرده شد که مولوی عبد الحی صاحب ازینجا روند اگر مفاسد مظنونه و موهومه نباشند فبها والا برخاسته
بیایند چون اینقدر معلوم شد خاطر شریف را بدرجه انزعاج نباید داد و اینقدر اجمالا ذهن نشین باید ساخت که
اینجانب هم عمرے درین مذکورات صرف کرده و از آبا و اجداد همین وضع را دیده و شنیده یکایک بے حجت شرعی
و دلیلے تجویز در باب طریقت حرکتے ناملایم که درین هر دو راه مستهجن و مستقبح باشد ان شاء الله تعالی نه برای خود نه غیر خود تجویز
خواهد کرد زیاده چه نوشته آید والسلام والاکرام **رقعه شاه غلام علی صاحب** موسومه مولانا شاه عبد العزیز صاحب
حضرت سلامت معارج القدس چه کتاب است و از کیست چه بیان مینماید باید فرستاد برای یک روز
یا احوال اجمال مطالب آن تحریر فرمایند زیاده چه **جواب** از مولانا صاحب ممدوح - شاه صاحب عرفان مراتب
سلمکم الله تعالی بعد از سلام مسنون مکشوف باد معارج القدس تصنیف امام غزالی است رحمة الله علیه فی معرفة
النفس و قواها و تهذیب اخلاقها و اصلاح فسادها لیکن ببیان بطور حکمت مع شوب قلیل من قواعد التصوف
والسلوک و کتاب الطاف القدس فی معرفة النفس تصنیف ولی نعمت مرحوم علیه الرحمة در معرفت لطائف
نفس بر قواعد تصوف و سلوک است محض بالفعل این طریق ثانی انفع و اسهل است اگر مطالعه منظور باشد
الطاف القدس مطالعه باید فرمود و کتاب معارج القدس اغلاق غایت بسیار دارد و معهذا غور در مطلب
آن درین زمان صعوبتے دارد زیاده بجز دعای مراتب عرفان و کمال چه نویسد والسلام المرقوم ۲۰ رجب ۱۲۳۶ هجری

سوال انسان را بعد موت ادراک و شعور باقی میماند و زائران خود را می شناسد و سلام و کلام ایشان را می شنود یا نے **جواب** انسان را بعد موت ادراک باقی میماند بر اینمعنی شرع شریف و قواعد فلسفی اجماع دارند اما در شرع شریف پس عذاب قبر و تنعیم القبر بتواتر ثابت است و تفصیل آن دفتر طویل میخواهد در کتاب شرح الصدور فی احوال الموتی والقبور که تصنیف شیخ جلال الدین سیوطی است و دیگر کتب حدیث باید دید و در کتب کلامیه اثبات عذاب القبر مینمایند حتی که بعض اہل کلام منکر آنرا کافر میدانند و عذاب و تنعیم بغیر ادراک و شعور نمیتواند شد و نیز در احادیث صحیحہ مشہورہ در باب زیارت قبور و سلام بر موتی و ہمکلامی با آنہا که انتم سلفنا و نحن بالاثر و انا ان شاء اللہ بکم لاحقون ثابت است و در بخاری و مسلم موجود است که آنحضرت صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم با شہداء بدر خطاب فرمودند ہل وجدتم ما وعد ربکم حقا مردم عرض کردند یا رسول اللہ أتتکلم من اجساد لیس فیہا روح فرمودند ما انتم باسمع منہم ولکنہم لایجیبون در قرآن مجید ثابت است لاتقولوا لمن یقتل فی سبیل اللہ اموات بل احیاء عند ربہم یرزقون فرحین بما آتاہم اللہ من فضلہ - بلکہ از احوال پس ماندگان ہم خوشی و بشارت ثابت است - و یستبشرون بالذین لم یلحقوا بہم من خلفہم الاخوف علیہم ولاہم یحزنون - بالجملہ انکار شعور و ادراک اموات اگر کفر نباشد در الحاد بودن او شبہہ نیست و اما قواعد فلسفیہ پس بقاء روح بعد از مفارقت و بقاء شعور و ادراک و لذت روحانی مجمع علیہ فلاسفہ است الا جالینوس و لہذا او را در فلاسفہ نشمردہ اند پس ظاہر است کہ بدن دائما در تحلل است و روح در شعور و ادراک دائما در ترقی است پس مفارقت بدن در سلب ادراک و شعور او چہ قسم تاثیر تواند کرد **سوال** اگر ادراک و شعور میماند بقدر حیات میماند یا زیادہ و کم میشود **جواب** ادراک و شعور اہل قبور بعد موت در بعض امور زیادہ میشود و در بعضی کم آنچہ تعلق با مور غیبیہ ارواح ادراک آنہا زیادہ است و آنچہ تعلق در امور دنیویہ باشد ادراک آنہا کم و سببش آنست کہ التفات و توجہ ایشان در امور غیبیہ زیادہ است و در امور دنیویہ کم باینجہت تفاوت واقع میشود و الا اصل ادراک و شعور یکسان است بلکہ اگر تامل کردہ شود در دنیا نیز بسبب توجہ و التفات زیادتی و کمی در شعور و ادراک واقع شود چنانچہ دقائق علمیہ یا و کلام در باب بسیار کم مے فہمند و لذائذ طعام و محاسن نساء و کیفیت نغمات و اوتار را امیرزادہ ہا خوب ادراک میکنند و علماء و فضلا در ادراک آن چیزہا بسیار قاصر اند انہمہ بسبب قلت توجہ و التفات است و کثرت آن **سوال** از انبیا علیہم الصلوة والسلام و اولیاء کرام و شہداء عظام و صلحاء عالیمقام بعد موت ستان استمداد باطنی

کہ یا فلان از حق تبارک و تعالی حاجت مرا بخواہ و شفیع من شو و دعا برای من بخواہ درست است یا نے **جواب** استمداد از اموات خواہ نزدیک قبور باشد یا غائبانہ بے شبہہ بدعت است در زمان صحابہ و تابعین نبود لیکن اختلاف است دران کہ این بدعت سیئہ است یا حسنہ و نیز حکم مختلف میشود باختلاف طرق استمداد اگر استمداد باین طریق است کہ در سوال مذکور ست پس ظاہر اجواز است زیرا کہ در ینصورت شرک نمی آید مانند استمداد از صلحا بدعا و التجا در حال حیات و اگر بنوع دیگر است پس حکم آن ہموافق آن خواہد بود و در حدیث برای روان شدن حاجت اینقدر آمدہ است عن عثمان بن حنیف رضی اللہ تعالی عنہ قال ان رجلا ضریر البصر اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال ادع اللہ ان یعافینی فقال ان شئت صبرت فہو خیر لک قال فادعہ قال فامرہ ان یتوضا فیحسن الوضوء و یدعو بہذا الدعاء اللہم انی اسئلک و اتوجہ الیک بنبیک محمد نبی الرحمة انی توجہت بک الی ربی لیقضی لی حاجتی ہذہ اللہم فشفعہ فی رواہ الترمذی وکذا فی المشکوة **سوال** کسے صاحب باطن یا صاحب کشف بر قبور ایشان مراقب شدہ چیزے از باطن اخذ میتواند نمود یا نہ **جواب** میتواند نمود **سوال** برای زیارت ایشان روز معین نمودن یا روز عرس ایشان کہ معین است رفتن درست است یا نہ **جواب** برای زیارت قبور روز معین نمودن بدعت است و اصل زیارت جائز و تعیین وقت در سلف نبود و این بدعت از آن قبیل است کہ اصلش جائز است و خصوصیت وقت بدعت مانند مصافحہ بعد العصر کہ در ملک توران وغیرہ رائج است و روز عرس برای یاد دہانیدن وقت دعا برای میت اگر باشد مضائقہ ندارد لیکن التزام آن روز نیز بدعت است از ہمان قبیل کہ گذشت **سوال** بر قبور آبپاشی کردن و گل و دیگر خوشبو نہادن درست است یا نے و از ان سرور میت را میرسد یا نہ **جواب** آبپاشی کردن بر قبور بعد از دفن آمدہ است لیکن بعد از طول مدت نیامدہ و اما اگر قبر خام باشد برای استحکام آن یا پاک کردن قبر از نجاست جانوران چرندہ و پرندہ باشد مضائقہ ندارد و الا بدعت است و نہادن گل و خوشبو بر قبر ماخوذ از ان است کہ کفن میت را بخوشبو و کافور و دیگر چیزہا ازین جنس مثل حنوط یعنی ارگجہ آمدہ است و حال آنکہ میت در قبر است این چیزہا بر قبر می نہند تا مشابہت بہ میت تازہ بہم رسد و محتمل است کہ ازین نہادن خوشبو سرور بمیت میرسد زیرا کہ در حالت زندگی روح بسیار متلذذ با شمامہ میشود و روح باقیست ہر چند آلہ وصول خوشبو بروح در حالت زندگی کہ قوت شامہ است

پیچان

مفقود است اما قیاسا بر لذات دیگر که میت را میرسد بعد موت از روے شرع شریف ثابت یعنی
لذتہاے عالم غیب که در احادیث صحیحه آمده است که فیاتیه من روحها وطیبها و در حق شهدا در قرآن مجید
وارد است یرزقون فرحین اثبات میتوان نمود **سوال** نذر میت برخود واجب گردانیدن و قبر پوش
گذرانیدن چه حکم دارد **جواب** حکم نذر براے موتی نمودن تفصیلے دارد که در فتاواے عالمگیری
در کتاب الصوم مذکور ست چنانچه قدرے عبارت عالمگیری اینست والنذر الذی یقع من اکثر العوام
بان یاتی الی قبر بعض الصلحاء ویرفع ستره قائلا یا سیدی فلان ان قضیت حاجتی فلک منی من الذهب
مثلا کذا باطل اجماعا نعم لو قال یا الله نذرت لک ان شفیت مریضی اونحوه ان اطعم فقراء الذین بباب
السیدة نفیسة او نحوها او اشتری حصیر المسجد ها وزیتا لوقودها او دراهم لمن یقوم لشعائرها مما یکون فیه
نفع الفقراء والنذر لله وذکر الشیخ انما هو محل لتصرف النذر لمستحقیه یجوز لکن لا یحل صرفه الا الی الفقراء
لا الی ذی علم بعلمه ولا لحاضری الشیخ الا ان یکون واحد من الفقراء واذا عرف هذا فما یوخذ من الدراهم
ونحوها وینقل الی ضرائح الاولیاء تقربا الیهم فحرام بالاجماع مالم یقصد تصدقها الفقراء الاحیاء قولا واحدا وقد
ابتلی الناس بذلک و ترجمه این عبارت اینست و نذریکه واقع میشود از اکثر عوام باینصورت است
که می آیند بسوی قبر بعض صلحا و بزرگان و برمیدارند پرده قبر از ایشان درحالیکه میگویند اے سید
فلان اگر حاجت روا شود پس براے شما از طرف من این قدر زر باشد مثلاً این چنین نذر باطل
است بالاجماع آرے اگر گفته شود یا الٰهی نذر کردم براے تو اگر شفا دهی مریض را یا مانند آن
طعام خواهم داد فقرا را که بر دروازه سید نفیس اند یا مانند آن یا خرید خواهم کرد بوریاهاے مسجد یا
روغن زیت براے روشنی آن مسجد یا دراهم خواهم داد براے کسیکه خبرگیری می شعائر مسجد میکند از
قسمیکه دران نفع فقرا باشد و نذر براے خدا ذکر نمودن شیخ جز این نیست که آن محل صرف نذر است
براے مستحقان نذر جائز است لیکن حلال نیست صرف کردن مگر بسوی فقیران نه بسوی صاحب علم بسبب
علمیت او و نه حاضرین شیخ مگر که باشد از جنس فقرا و وقتیکه معلوم کرده شد این مقدمات پس چیزیکه گرفته میشود
بسوی قبور اینها پس حرام است باجماع مادامیکه قصد کرده نه شود صرف آنها بفقیران زنده بقول واحد یعنی
بلاخلاف و بتحقیق مبتلا شده اند مردمان باین نذر ممنوع انتهی و چادر پوشانیدن بر قبر حرکت لغو است
نباید کرد مثل دیوارگیری و سقف بند بلکه ازان لغوتر که در دیوارگیری بند شدن عناکب و دیگر حیوانات

موذیه فی همچنین در سقف بند پنجال کنجشکان و شپرکان و مانند آنها متوقع است و در ینجا هیچ نیست مگر
زینت و خوشنمائی بیجا و در حدیث شریف وارد است که نهی رسول الله صلی الله علیه وعلی آله وسلم ان نکسوا الحجارة
والطین ح والله تعالیٰ اعلم **سوال** در مسئله وحدت وجود که مسلک صوفیه صافیه است علماے متکلمین را انکار است
پس اگر ما مردم تقلید صوفیه کرده اعتقاد خود را موافق مسلک ایشان درست کنیم که بر عقیده ایشان
حشر کرده شویم و پیروی اهل حق کردن درست است یا نه و طالبیکه هنوز بمرتبه صوفیه نرسیده و نه عالم
متکلم شده درینباب به تحقیق کدام فریق را حق داند و اگر مسئله وحدت الوجود حق است مجتهدین سلف که
علما و عرفا بودند چرا تلقین و فهمانیدن آن بهر کس مسلمان نکردند و اجمالا در کتب کلام چرا بیان نکردند
و از عقیده حق چرا اغماض نمودند **جواب** وحدة الوجود حق و مطابق واقع است چراکه دلائل عقلیه و
نقلیه بران قائم است چنانچه در رساله ادلة التوحید شیخ علی مهایمی گجراتی مشروح و مبسوط است علماے
متکلمین را در انکار این مسئله همگی دو وجه است اول آنکه برین مسئله بسبب کمال دقت و باریکی شبهات
عقلیه و نقلیه بسیار وارد میشوند و در نظر آنها حل آن شبهات میسر نشده ناچار بانکارش آمدند اینست
حال شطحیات از متکلمین دوم آنکه این مسئله از اسرار است شرائع و ادیان موقوف بر دانستن این
مسئله نیست بلکه عوام را تلقین این مسئله موجب انفتاح باب الحاد ست و اباحت شرور فساد است
و مداهنت در امتثال تکلیفات میگردد پس بیان این مسئله که در باریکی و دقت باین مرتبه و در
استلزام فساد باین مرتبه در کتب عقائد بنا بر باریکی و دقت آن ممنوع و محذور ست و امساک لسان
ازان موجب دانند چنانچه در حدیث شریف است اذا ذکر القدر فامسکوا و اذا ذکر اصحابی فامسکوا و اذا
ذکر النجوم فامسکوا پس معلوم شد که تفصیل و تفتیش و تحقیق در امثال این مسئله دقیق منجر بضلال
و اضلال میگردد اینست حال محققان متکلمین و معهذا این جماعه اجمالا در تصانیف خودها ایماء
اجمالی این مسئله داده اند کالغزالی والرازی وغیرهما من الائمة فی هذا الفن اگر تفصیلش منظور
باشد در کتاب تنبیه المجوبین مطالعه باید کرد و بالجمله انکشاف این مسئله در ابتداء بدلائل و رسمیات
نبوده است بلکه محض بموهبت و معرفت است و در انتها نیز انکشاف این مسئله را تحصیلی و کسبی نباید فهمید
بلکه حواله بر ورود حالات باید داشت آرے اگر کسے را بالفعل حسن ظن بر اولیاء الله که باین مسئله متکلم شده اند
منظور افتد و خواهد که در جناب ایشان بد اعتقاد نشود در رسائل توحید نظر کند تا بر دلائل عقلیه

و نقلیه وقوف یافته اعتقاد فاسد در جناب اولیاء الله بهم نرساند مضائقه ندارد والا امساک دریافت
این مسئله نظر بر فکر عقلی نیست و بهمین گفته اند که طور ورای طور العقل و نیز گفته اند قلندر هرچه گوید دیده
گوید و عامی هنوز باین مرتبه نرسیده است و نه عالم متکلم شده مکلف است باینکه اجمالاً بداند که صوفیه صافیه آنچه گویند
حق است و فهم من بآن نمیرسد مثل ایمان به متشابهات قرآن مجید و نیز بداند که علماء متکلمین که اعتماد بر قول
آنها است انکار صریحش نکرده اند بلکه سکوت ورزیده اند و از بیان آن دم در کشیده اند للوجه الذی ذکرناه
آری مقلدان علماء متکلمین سکوت ایشانرا انکار گمان کرده اند مثل تفتازانی و قاضی عضد و دیگر
متاخرین لیکن معلوم است که درین باب مقتدایان غزالی و امام رازی و امثال آنها اند نه متاخرین
سوال کسے کلام الله یا آیت کلام مجید را بر طعام خواند چه حکم است شخصے میگوید که کلام الله بر طعام خواندن
آنچنان ست که کسے در جاے ضرور بخواند نعوذ بالله منها **جواب** باینطور گفتن روا نیست بلکه سوء ادبی
است اگر اینچنین گفت که در هیچ جا اینجا خواندن سوء ادبی ست مضائقه ندارد و آنهم وقتے است که
بطریق وعظ و پند نخوانند و اما بطور وعظ و پند و منع از شرک و بدعت خواندن در هر جا روا است بلکه برائے
رد بدعت گاه واجب میشود **سوال** اگر کسے جاندار را منت بکسے سازد آن جانور حرام گردد یا نه طعام
منت بزرگان و طعامیکه برائے اولیاء مردگان پخته میفرستند خوردن آن جائز ست یا نے **جواب**
جانور درین صورت حرام میشود و دیگر اشیاء بیجان که بطور منت باشد خوردن آن قریب بحرام است
بشرطیکه نیت نذر غیر الله باشد مانند گلگلهار شیخ سدو و سه منی بو علی قلندر وغیره و نان و حلوا الہی
مردگان بطور خیرات برسانیدن ثواب بایشان میکنند و آنرا مانند دیگر طعام تبرک نمیدانند اگر محتاجان
را دهند و احسان بر ایشان ننهند و در میان برادری آنرا بطور بهاجی بخره تقسیم نکنند امید ثواب
دارد فقط و طعام فرستادن بخانه اهل میت تا سه روز مباح است **سوال** شخصے برائے مصارف قبور
اولیاء الله اراضی مقرر کند پس غله آن اراضی خوردن بخدام آن قبر یا کسے دیگر جائز است یا نه و نیز
مبلغ نقد که بر قبور می نهند خدام را یا دیگر کسان را خوردن میرسد یا نه **جواب** مصارف قبر هیچ معنی
شرعی ندارد مگر همان وقت که مرده دفن میشود اگر کسے اراضی از ملک خاص خود بنا بر خادمان
قبر وقف کند خادمان را خوردن آن جائز ست بشرطیکه شرط خدمت بجا آرند و آن شرط است که
مردم را از طواف و سجده قبر منع کنند و از فواحش آنجا بپرهیزانند و از داشتن نذر و منت از نقد و جنس

بر قبر منع کنند و دفع سازند اگر شرط خدمت نه بجا آورده خورند و خورانند حرام است **سوال** رهن
داشتن اراضی و از محصولش منتفع شدن درست است یا ربوا و اگر راهن محصول اراضی را بمرتهن هبه سازد
جائز است یا نه **جواب** رهن داشتن اراضی مملوکه درست است و قبضه خود داشتن بر آن ضرور و محصول
گرفتن هم در قبضه کردن است اما باید که محصولش را نگاه دارد و در مبلغ خود وصول شمرد و وقتیکه مبلغ خود بگیرد
اینقدر وضع کرده دهد و همچنین است حال کرایه حویلی و باغ و مکانات که در آن کرایه جاری نیست بکرایه داده
در مبلغ خود وصول کند و هبه کردن راهن بمرتهن محصول اراضی وغیره را صحیح نیست زیرا که در هبه
قبض موهوب شرط است با قباض واهب که چیزیرا از ملک خود دور کرده در ملک غیر اندازد و پس هرگاه
که در ملک او نیامده است هبه آنوقت چگونه صحیح شود اگر گویند که هبه در هر سال و ماه میشود یعنی
که اول در ملک مالک زمین محصول داخل میگردد و من از ملک او بیرون آمده در ملک مرتهن می درآید
پرسیده خواهد شد که از ملک مالک چگونه بیرون رفت اگر عقد اول برین کرده است غلط است زیرا که
در آنوقت اقباض نیست و اگر عقد هر ساله و هر ماهه بران کند آن عقد در گرونامه نیست پس هر حال
محصول و کرایه اراضی و مکانات مرهونه همیشه در ملک مالک آنها داخل میشود و مرتهن قابض
آنها میشود و نیابة از مالک پس تا وقتیکه در قبضه مرتهن است در قبضه راهن است زیرا که مرتهن نائب
اوست در تحصیل منافع مرهون باعتبار عرف زمانیان حال اگر مرتهن آن منافع را براهن رساند او
آنرا قبض کرده بمرتهن هبه کند بابت قبض نفع او را خواهد رسید و این در حقیقت ربوا است پس اگر
آن بیچاره بمرتهن ندهد از وے مرتهن خوشنود نخواهد شد و بدین معامله راضی نخواهد بود بلکه فسخ معامله
خواهد کرد پس درینصورت آنچه اهل زمانه کنند حیله سود خواری بر آورده اند لیکن این حیله هم هیچ قوت
ندارد و باعتبار فقاهت مطلق ناروا است و داخل در سود شیطان دشمن انسان است بهر حیله
میخواهد که او را بسوے دوزخ برد و طریق شیطان همان که بنظر عقل ناقصان آنرا طریق مباح میدانند
و اگر مباح ندانند چگونه در ربقه شیطان در آیند **سوال** پختن طعام در ایام ربیع الاول برائے خدا
و رسانیدن ثواب آن بروح پر فتوح حضرت سرور کائنات صلی الله تعالی علیه و آله وسلم یا حضرت
امام حسین علیه السلام در ایام محرم و دیگر آل اطهار سید مختار صحیح است یا نه **جواب** انسان در
کار خود مختار است میرسد که ثواب عمل خود برای بزرگان با ایمان گرداند لیکن برائے اینکار وقت و روز

تعین نمودن وماہے مقرر کردن بدعت است آرے اگر وقتے بعمل آرند که دران ثواب زیاده شود مثل ماه رمضان که عمل بنده مومن دران بهفتاد درجه ثواب زیاده دارد مضائقه نیست زیرا که پیغمبر خدا صلی الله علیه و علی آله وسلم بران ترغیب فرموده اند بقول حضرت امیر المومنین علی مرتضیٰ وهر چیز که بران ترغیب صاحب شرع و تعین وقت نباشد آن فعل عبث است و مخالف سنت سید الانام ومخالفت سنت حرام است پس هرگز روا نباشد واگر دلش خواهد مخفی خیرات کند در هر روز یکه باشد تا نمود نشود **سوال** کسیکه از قوم قروی یا دیگر که زنان ایشان پرده نمیکنند امام شود پس باو اقتدا کردن چه حکم است **جواب** پرده شرعی در شریعت همین است که زن از سر تا قدم چادر کشیده باشد پس اگر زنان ایشان بیچادر میگردند و زناکاری زنان مذکوره در مردم مشهور نیست اقتدای مقتدیان بایشان مکروه واگر زناکاری ایشان مشهور شده باشد اقتدا حرام ودرین صورت بر مردان زنان مذکوره فرض است که زنان خود را از بدکاری و بے پردگی مانع آیند واگر آنها باز نیایند طلاق دهند وگرنه دیوث خواهند بود اقتدا در نماز ایشان منع خواهد لیکن اگر خوانده اند قضای آن نماز واجب نیست زیرا که پس هر فاسق و فاجر جائز باشد **سوال** طلاق دادن زوجه بسبب نافرمانی وخطا کردن جائز است یا آنکه موقوف بر نافرمانی نیست هرگاه که خواهد طلاق دهد **جواب** طلاق دادن بر دو وجه است یکی مسنون دوم مباح مسنون همان است که بے سبب طلاق ندهد زیرا که طلاق دادن نزد خدا تعالی از چیزهای پسندیده نیست بلکه بناچاری مباح است و مباح آنست که آدمی مختار است اگر بے سبب هم طلاق گوید می افتد وزن از ربقه اطاعت شو بیرون میرود ودرین صورت هم اگر برای زیادتی ثواب نکاح باشد قریب بسنت است بلکه در سنت خلفای راشدین داخل ست چنانچه حضرت امام حسن رض زنهار انکاح کردی و طلاق هم دادی وبا زنان دیگر هم نکاح کردی ودرین سبب ثواب منظور داشتی پس اینقدر سبب در مسنون بودن طلاق کافی ست وسبب این از حضرت امام حسن رض پرسیده بودند فرمودند من میخواهم که بسیار قوم را السبب من با پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم رشته مصاهرت پیدا شود ودر حق ایشان بروز محشر بکار آید **سوال** در متون عقائد معتبره وشروح آن مینویسند که کفار مخلد در نار اند ومومنان در جنت خواه قبل از عذاب یا بعد او خواهند آمد پس دران مشرکین واهل کتاب واهل بدع که بهوای آنها بکفر رسیده

وتکفیر کننده شیخین وغیره منکر ضروریات دین داخل اند یانه ودر آیه ان الله لا یغفر ان یشرک به ویغفر ما دون ذلک آیا که احتمال دارد کفار غیر مشرکین محل مغفرت باشند واز حدیث المقام المحمود همچنین مفهوم میشود که همه از نار خواهند بر آمد الا من حبسه القرآن یعنی آیه مذکوره ودر آنجا شیخ عبد الحق رح گفته که همه از دوزخ خواهند بر آمد الا الکفار وقید مشرکین ننوشته ودر مرتبه چهارم که رسول الله صلی الله و آله وسلم شفاعت بقیه جهنمیان خواهند کرد و حکم خواهد شد که به شفاعت تو نخواهم بخشید مگر آخرش مغفور شوند آن کدام فریق اند همین کفار غیر مشرکین اند یا مومنان که مقدار ذره ایمان در دل ایشان میباشد علی التفصیل مع ترجمه آیه مذکوره که مراد از من یشرک کیست قلمی فرمایند **جواب** اجماع علماء منعقد است برآنکه خلود در نار خاصه کفر است مطلقا خواه شرک باشد یا انکار نبوت یا انکار احکام قرآن هیچ تفاوت نیست واز آیه ان الله لا یغفر ان یشرک به ویغفر ما دون ذلک لمن یشاء مراد از لفظ مادون ماسوی نیست بلکه ادون واسفل مراد است یعنی آنچه کمتر از شرک باشد واقسام کفر کمتر از شرک نیستند بلکه مساوی شرک اند بالجمله اجماع علماء اهل سنت برآنکه جمیع کفار در تخلید شریک مشرکین اند بنفسه دلیل قطعی است بر صحت حکم نزد ما آمدیم برآنکه سند این اجماع چه چیز است واین اجماع معارض اشاره این آیه یعنی یغفر مادون ذلک لمن یشاء میتوانند شد یا نه پس تحقیق این در کتب مبسوطه علم کلام است جمعے نوشته اند که جمیع انواع کفر راجع بشرک میشوند و مستلزم آن میگردند پس محل مغفرت نباشند بنص این آیه مثلا اهل کتاب که انکار رسالت مینمودند پس گویا چنین معتقد میشدند که معجزات پیغمبر آخر الزمان که فعل الهی تعالی برای تصدیق پیغامبر است فعل غیر او تعالی است پس اثبات قدرة خلق معجزه مر غیر خدا تعالی را لازم شد چنانچه عقیده ایشان است و هو عین الشرک وعلی هذا القیاس در جمیع اقسام کفر تکلفات نموده اند لیکن نزد محققان دلیل این اجماع آیات کثیره اند که زیاده از پنجاه آیه خواهند بود وهمه دلالت دارند برآنکه کفر بآیات الله تعالی مطلقا خلود نار ست خواه شرک باشد یا غیر آن قوله تعالی ان الذین کفروا من اهل الکتاب والمشرکین فی نار جهنم خالدین فیها اولئک هم شر البریه ومثل قوله تعالی ان الذین کفروا بآیاتنا سوف نصلیهم نارا کلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غیرها لیذوقوا العذاب الی غیر ذلک من الآیات ودر حدیث مقام محمود الا من حبسه القرآن وارد شده صحیح و درست است لیکن قرآن منحصر در آیه ان الله لا یغفر ان یشرک به تا آخر آیه نیست بلکه

آیهٔ ان الذین کفروا من اہل الکتاب والمشرکین نیز داخل قرآن است وباین سبب شیخ عبدالحق
کفار را مطلق آورده وقید مشرکین ننوشته ودر حدیث شفاعت که بقیه جہنمیان را بعفو الٰہی تعالیٰ خواہند
بخشید وخواہند برآورد وہمان مومنان اند که اصل ایمان قلیل دارند وعمل نیک نکردند چنانچه در ہمین حدیث
واقع است لم یعملوا خیرا قط ومراد از آن عمل جوارح است نه اصل ایمان واہل تفسیر مشرکین را شامل جمیع
انواع کفر نوشته اند وکفر را معنی اصطلاحی شرعی لفظ شرک گردانیده اند پس معنی ان الله لا یغفر ان یشرک به
نزد ایشان ان الله لا یغفر ان یکفر به است چنانچه قاضی بیضاوی در تحت آیه ولا تنکحوا المشرکات
مینویسند والمشرکات تعم الکتابیات لان اہل الکتاب مشرکون لقوله تعالیٰ وقالت الیہود عزیر
ابن الله وقالت النصاری المسیح ابن الله الی قوله سبحانه وتعالیٰ عما یشرکون ولکنہا خصت عنہا
بقوله تعالیٰ والمحصنات من الذین اوتوا الکتاب انتہی وبغوی در معالم التنزیل در تحت ہمین آیه
مینویسد وقیل الآیه منسوخة فی حق الکتابیة لقوله تعالیٰ والمحصنات من الذین اوتوا الکتاب من
قبلکم بخبر الرسول صلی الله تعالیٰ علیه وعلی آله وسلم وباجماع الامة روی الحسن عن جابر بن عبدالله قال
قال رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وعلی آله وسلم نتزوج نساء اہل الکتاب ولا یتزوجون نساءنا فان قیل
کیف اطلقتم اسم الشرک علی من لم ینکر نبوة محمد صلی الله علیه وسلم قال ابو الحسن ابن الفارس لان من
یقول القرآن کلام غیر الله تعالیٰ فقد اشرک بالله وغیره انتہی وتحقیق آنست که سابق مذکور شد یعنی آیات
کثیره قرآن در تخلید کفار در نار وتابید مطلقاً ایما مینماید بلکه بتنصیص در حق اہل کتاب نیز چنانچه آیهٔ ان
الذین کفروا من اہل الکتاب والمشرکین فی نار جہنم خالدین فیہا وقالوا لن تمسنا النار الا ایاما معدودة الی
قوله فاولئک اصحاب النار ہم فیہا خالدون وجمیع اہل بدعت وہوا که بدعت ایشان بکفر رسیده داخل
آیهٔ ان الذین کفروا من اہل الکتاب اند پس حاجت به تعمیم مشرک نیست ومراد از ما دون ذلک نیست مگر
ذنوب ومعاصی خواه کبیره باشد یا صغیره جمعاً بین الادلة سوال نیز در جمیع متون کلامیه مرقوم است
که صحابی را طعن نباید کرد ومضمون حدیث که ثم یکون ملکا عضوضا مراد از آن ملک عضوض یقیناً معاویه
است که بعد سی سال ملک شده است پس اگر کسی معاویه را بمقتضای حدیث طعن کند چه مضائقه دارد
وظلم وغیره که لوازم عضوضیت است نسبت باو کند چرا جائز نباشد پس توجیه حدیث شریف مذکور وعبارت
متون مسطور وعقائد اہل سنت درین مقدمه عند المحققین چیست ودر مسلم وغیره مذکور است که

الصحابة کلہم عدول پس توجیه بغاوت وعضوضیت ایشان چیست وبغاوت او متفق علیه است پس اہانت
باغی چه مضائقه دارد ومنع بعضے علماء از چه راه است وبعضے او را مینویسند که مجتہد نبود لہٰذا اگر شریک اجماع
بر خلافت حضرت علی رض نشد ضرر ندارد وپس این قول منافی آنست که ابو رافع از ابن عباس رض حکایت کرد که در یک
رکعت نماز در وتر میخواند وآن خلاف روایت حدیث صحیح است در جواب فرمودند انه فقیه کذا فی البخاری ونیز در
مشکوة مذکور ست قال ابن عباس رض انه فقیه پس او را چگونه مجتہد نباید گفت وتوجیه آن چیست جواب آنچه
در متون عقائد مرقوم است که صحابی را طعن نباید کرد درست است اما روایت حدیثے متضمن وجہے از وجوه طعن
در بعضے صحابه باشد باکے ندارد وبالجملہ غرض اصحاب متون باین ادب صحابیت است نه آنکه صحابه کلہم
معصوم اند ووجہے از وجوه طعن نداشتند چه از بعضے صحابه شرب خمر ثابت شده چنانچه در مشکوة است
وبارہا آنحضرت صلی الله تعالیٰ علیه وعلی آله وسلم اقامت حدود بر آنہا کرده اند واز حسان بن ثابت ومسطح
بن اثاثه قذف ثابت شده وبر آنہا حد نیز جاری گشته واز ماعز اسلمی زنا صادر شده ومرجوم گردیده
آرے زلات وخطای این مردم که من حیث الصحابیة واجب الاحترام اند ازین قبیل نیستند که امت زبان
طعن دراز کند تا وقتیکه نفاق وارتداد آنہا بالقطع معلوم نگردد مثلاً در حق ابوذر غفاری رض در حدیث
صحیح بخاری وارد شده انک امرء فیک جاہلیة حالا امام دم را نمیرسد که گوئیم ابوذر رض مرد جاہل بود وہمچنین در حق
ابوجہیم که از عمدهٔ صحابه است در صحیح بخاری وارد شده که لا یضع عصاه عن عاتقه کنایه از آنست که او
بسیار ضرب وسیاست میکند زنان وخادمان خود را حالا امام مردم را نمیرسد که گوئیم ابوجہیم مرد ظالم بود
بلکه اگر نظر فکر بالاتر اندازیم در یابیم که بعضے انبیا علیہم الصلوٰة والسلام را از خدا تعالے در مقام عتاب
الفاظ عتاب آمیز وارد شده امت را ہرگز جائز نیست که بمقتضائے آن الفاظ در حق آنحضرات تکلم نمایند
مثل عصی آدم ربه فغوی حال آنکه حضرت آدم علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام را عاصی وغاوی گفتن
کفر است ومثل لا اله الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین واذ ابق الی الفلک المشحون فالتقمه الحوت وہو
ملیم که در حق یونس علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام آبق وظالم وملیم گفتن ہیچکس را جائز نیست پس عبارت
متون ہم درست است نظراً الی مراعات الادب الواجب علی الامة وحدیث مذکور ہم صحیح المعنی نظراً الی الواقع
وہمین است صحیح عقائد اہل سنت شکر الله سعیہم وآنچه در کتب اصولیه مرقوم است که الصحابة کلہم عدول
پس مراد آنست که صحابه کلہم در روایة حدیث از آنحضرت صلی الله تعالیٰ علیه وسلم مامون ومعتبر اند ہرگز

از ایشان کذب در روایات حدیث ثابت نشده چنانچه بتجربه وتحقیق رسیده که در مقدمات دیگر کسے ازینها
دروغ گفته باشد نه آنکه مصدر گناهی نشده اند چنانچه عنقریب گذشت که بعضے ازینها در حضور آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بارتکاب کبائر محدود گشته آرے کبار صحابه از صدور گناهان عمداً محفوظ اند وبحث در اجتهاد معاویۀ
وعدم اجتهاد ایشان حالا اصلا مفید نیست زیراکه گو مجتهد بودند درین مسئله بالیقین خطا نمودند چه اجتهاد
در مقابله نص اصلا اعتبار ندارد آمدیم بر تحقیق حال واقعی پس بعد از تفتیش وتفحص روایات معلوم میشود
که ایشان در آخر عمر رتبه اجتهاد بهم رسانیده بودند اما مایه علمی کم داشتند وعبور به جمیع احادیث حاصل نبود
بخلاف کسانیکه بحضور آنجناب بپایه اجتهاد کامل رسیده بودند وآنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مجتهدات
ایشانرا تصویب فرمودند وبه فتوی وتعلیم اجازت فرموده بودند مثل حضرت عمرؓ وعلیؓ ومثل عبدالله بن
مسعود ومعاذ بن جبل وزید بن ثابت وامثالهم پس هر که اجتهاد ایشان را نفی کند درست است زیراکه
در حضور آنحضرت صلی الله علیه وسلم ایشانرا (یعنی معاویه رض) آن مرتبه حاصل نبود وآنحضرت صلی الله علیه وسلم در هیچ مسئله
بر صحت اجتهاد معاویه حکم نفرموده اند تا اجتهاد ایشان معتبر ومفتی به تواند شد وهر که ایشانرا مجتهد گفت
نیز درست گفت زیراکه در اخیر عمر بسبب سماع احادیث کثیره از صحابه دیگر در بعضے مسائل فقه دخل
میکردند همین است معنی قول ابن عباسؓ که انه فقیه وخروج ایشان از هر اجماعیکه برخلاف حضرت علیؓ
منعقد شده باکے ندارد زیراکه در انوقت اجتهاد ایشان آنقدر رتبه نداشت که ایشانرا در اهل حل وعقد
توان شمرد وعلاوه آنکه خلافت حضرت علیؓ عند المحققین بنص ثابت است در مقابله نص اجتهاد را اصلا اعتبار
نیست کذا فی حل المتعة المنسوب الی ابن عباسؓ وعدم ایجاب الغسل علی من جامع من غیر انزال المنسوب
الی ابی ابن کعب وغیره من الانصار سوال در بعض کتب مرقوم است که بعضے صحابه از عشره مبشره در نماز
جمعه حاضر بودند ومروان در خطبه سبّ حضرت علیؓ کرد صحابه مذکور عقب آن نماز خواندند وحکم تکفیر او
نکردند مگر از سبّ حضرت علیؓ البته شدت وتشنیع بر مروان کردند عجب است که اهانت علم وعلما کفر است
چنانچه در اشباه والنظائر موجود است پس اهانت اینچنین صحابی اجل چرا کفر نباشد توجیه آن چیست
وسبّ شیخینؓ کفر است وسبّ حضرت علیؓ چرا کفر نباشد ترجیح بلا مرجح چیست حالانکه بزرگی وعلو مرتبت
در همه متواتر المعنی است ونیز فضیلت ابی بکرؓ مختلف فیه است بعضے قطعی میگویند وبعضے ظنی چنانچه
امام رازی وآمدی وسید شریف وعلامه تفتازانی تا شاه عبدالحق رحمهم الله پس این خلاف چیست وعقیده

بر کدام چیز باید داشت ودر لعن یزید توقف از بعضے علما منقول است وبعضے مجوز پس تحقیق درین امر چیست
جواب حضرت ختنینؓ سبّ کنندگان خود را حکم بکفر نفرموده اند اما حضرت عثمانؓ پس در مشکوٰة موجود است
که هرگاه خارجیان ایشان را محصور کردند امامی از طرف خود در مسجد نبوی نصب کردند وآن ملعون سبّ حضرت
عثمانؓ مینمودند مردم از حضرت پرسیدند که انک امام عامة وقد نزل بک ما نری ویصلی بنا امام فتنة فما
تقول فی ظنک حضرت عثمانؓ فرمودند الصلوٰة احسن ما یعمله الناس فاذا احسن الناس فاحسن معهم فاذا
اساؤا فاجتنب اساءتهم پس اجازت دادند که همراه آن مبتدع نماز گذارند واگر حکم بکفر میفرمودند
نماز چگونه ادا میشد اما حضرت علی رضی الله عنه پس در دار قطنی ودیگر کتب حدیث مرویست که از حضرت علیؓ
حال بغاوت شامیه پرسیده بودند امشرکون هم قال من الشرک فروا باز پرسیدند امنافقون هم فرمودند
ان المنافقین لا یذکرون الله الا قلیلا باز پرسیدند که در حق آنها چه اعتقاد باید کرد وچه باید گفت
فرمودند اخواننا بغوا علینا یعنی مسلمانان اند که مرتکب کبیره وبدعت شده اند لهذا بمقتضائے فرموده ختنینؓ
قدمای اهل سنت سبّ ختنین را بدعت وفسق نوشته اند لیکن بدعت وفسق عظیم بخلاف سبّ شیخین که
دران این قسم آثار وارد نشده اند پس حکم تکفیر نمودن ساب ختنین از قبیل استحسان بالاثر است
که بخلاف قیاس العمل آورده اند چنانچه در مسئله بیر واستصناع وغیر هما العمل آورده اند والا قیاس تقاضا
میکند که سبّ هر همه اینها کفر باشد وهو اختیار متاخری المحققین زیراکه علو مرتبه وبزرگی هر همه متواتر
المعنی است واز ضروریات دین واگر کسے را شبهه بخاطر رسد که ختنین چرا ساب خود را حکم بکفر نکردند
باوجود قیاس وقیام ادله صحیحه بر وجوب تعظیم اینها گوئیم وجهش آنست که حضرت ختنینؓ بنا بر احتیاط
در تکفیر مسلمانان شبهات آن ملاعین اعتبار نمودند ومعلوم فرمودند که تغیر سیرت شیخینؓ از حضرت عثمانؓ
وتهمت قتل حضرت عثمانؓ بر حضرت علیؓ در نظر آنها آنقدر رسوخ پیدا کرده که هرگز احادیث ومناقب وعلو
درجات مارا در خاطر نمی آرند ویاور آنها تعمق نمیکنند ومتمسک به بعضے آیات قرآنی اند وگویا از راه
تعصب ودینداری افراط در انکار بر ما مینمایند وانکار احکام قرآن وضروریات دین دانسته نمیکنند وگو
اینمعنی لازم سبّ وطعن میباشد زیراکه لزوم کفر کفر نیست بلکه التزام کفر کفر است بنابرین اهانت علم وعلما
را دانسته کفر است واگر علم را جهل وعلما را جهال دانسته باعتقاد فاسد خود اهانت نماید کفر نمیشود ازینجاست
که در حدیث شریف وارد شده ادرؤا الحدود والقصاص بالشبهات یعنی دفع کنید حدود وقصاص را بالشبهات

باینجهت در مقام شبهه از حکم بکفر آنها احتراز فرمودند سبحان الله این مرتبه احتیاط در دین است که از حضرت ختنین رضی بوقوع آمده اما متاخرین اهل سنت چون دیدند که حالا آن شبهات بالکلیه زائل گردیده و حق از باطل ممیز گشته و تهمتهای آن ملاعین بے اصل برآمده و بعد از تتبع در احادیث صحیحه یافته شده که جناب رسالتمآب صلی الله علیه وآله وسلم با منکران حضرات ختنین رض معامله کفار فرموده اند اما در حق منکر حضرت عثمان رض پس در جامع ترمذی موجود است که جنازه پیش آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آوردند تا بران نماز گذارند آنحضرت صلی الله علیه وسلم نه خود نماز گذاردند و نه دیگران فرمودند که نماز برو گذارند مردم ازین حال پرسیدند فرمودند که انه کان یبغض عثمان فابغضه الله و اما در حق منکران علی رض پس ازانجهت که در احادیث صحیحه وارد است که حب علی آیة الایمان و بغض علی آیة النفاق و نیز وارد است لایحبک الا مومن و لایبغضک الا منافق و نیز وارد است اللهم وال من والاه و عاد من عاداه ناچار حکم بتکفیر ساب ختنین نمودند و هو المذهب المنصور المفتی به فی زماننا و فضیلت حضرت صدیق رض قطعی است و آنچه بعضے نوشته اند چنانچه امام رازی و آمدی وغیرهما من علماء الکلام نیز صحیح و درست است تفصیلش آنکه نظر بهر یک از ادله تفضیل ظنی است زیراکه خبر احاد مفید ظن است و آنچه در کلام الله تعالی که متواتر است واقع شده مثل لایاتل اولوا الفضل منکم و سیجنبها الاتقی الذی وغیر ذلک محتمل التاویل است فلا یفید القطع اما چون مجموع ادله را من حیث المجموع ملاحظه کرده شود مفید قطع میگردد و لیسا است که هر دلیل مفید ظن گردد و مجموع دلائل مفید قطع میگردد کما فی الخبر المتواتر فان الاحاد لایفید الا الظن و مجموعها اذا بلغت حد التواتر یفید القطع کذا هذا در کتاب ازالة الخفا و قرة العینین بسط این مقام بوجهے واقع شده که بعد از عبور بران هیچ شبهه در قطعیت نمیماند در لعن یزید توقف ازانجهت است که روایات متعارضه و متخالفه ازان پلید در مقدمه شهادت امام علیه السلام وارد شده از بعضے روایات رضا و استبشار و اهانت اهل بیت و خاندان رسول الله صلی الله علیه وسلم مفهوم میگردد و کسانیکه این روایات در نظر آنها مرجح واقع شده حکم بلعن او نمودند چنانچه احمد بن حنبل و کیا هراسی از فقهای شافعیه و دیگر علماء کثیر و از بعضے روایات کراهت این امر و عتاب بر ابن زیاد و اعوان او و ندامت برین کار که از دست نواب او بوقوع آمد معلوم میشود کسانیکه این روایات نزد ایشان مرجح شد از لعن او منع نمودند چنانچه امام حجة الاسلام امام غزالی رحمة الله علیه و دیگر علماء شافعیه و اکثر علمای حنفیه و جماعتے از علماء که نزد آنها هر دو روایت متعارض شدند و ترجیح یکطرف بر دیگر حاصل نشد بنا بر احتیاط توقف نمودند همین است

واجب بر علماء عند التعارض و هو قول ابی حنیفة رح آرے در لعن شمر و ابن زیاد که رضا و استبشار آنها بآن فعل شنیع قطعی است من غیر التعارض هیچکس را دران توقف نیست سوال آنچه در جواب طعن بر عائشه رض در قصه افشاء سر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و تحریم ماریه قبطیه مرقوم است که از عائشه رض هرگز افشاء سر نشد پس معنی قوله تعالی ان تتوبا الی الله فقد صغت قلوبکما بضمیر تثنیه که راجع است بسوی عائشه و حفصه چه معنے دارد جواب عائشه رض هر چند افشاء سر نکردند لیکن به شنیدن تحریم ماریه قبطیه رض شادان و مسرور شدند و حفصه را از افشاء سر منع نفرمودند بلکه تلقی به بشاشت و رضا نمودند و اینهمه ترک اولے و شوب نفسانیت است و از قبیل حسنات الابرار سیئات المقربین محل توبه و استغفار گشت و در حدیث صحیح وارد است ایها الناس توبوا الی الله فانی اتوب الی الله فی الیوم مائة مرة و نیز وارد است انه لیغان علی قلبی و انی لاستغفر الله فی الیوم سبعین مرة سوال چون در قرآن است ما ننسخ من آیة الایة حاصلش اینست نسخ هر حکم مشروط است که مثل آن یا بهتر ازو از جناب کبریا عز اسمه بیاید پس حکم حل متعه که از قوله تعالی فما استمتعتم به منهن فاتوهن اجورهن الی آخر الایة عند البعض مقرر است کما فی البیضاوی نسخ آن از قوله تعالی فمن ابتغی وراء ذلک فاولئک هم العادون شد پس بدل متعه کدام حکم نازل شد عند ذلک البعض جواب مراد از ما ننسخ من آیة او ننسها الایة آنست هر حکم که منسوخ میشود بحکمے دیگر منسوخ میشود و آن حکم ناسخ بهتر از حکم دیگر که منسوخ است میباشد باعتبار نفع در حق عباد و ثواب یا برابر حکم منسوخ میباشد در حق عباد بهمین اعتبار پس بدل حل تحریم متعه آمد چنانچه حل حکمے است از احکام الهی تعالی همچنان تحریم حکمے است از احکام الهی تعالی و تحریم نافع تر است در حق عباد زیراکه حفظ النسب و کفاءت محرمیت و توارث در صورت حل متعه برباد میرود کما فصل فی التحفة الاثنا عشریة حاصل آنکه لازم نیست که حکم ناسخ از جنس حکم منسوخ باشد حتی که ناسخ تحلیل هم ناسخ تحلیل شئ دیگر باشد جائز است که ناسخ تحلیل تحریم همان شئے باشد که ضد تحلیل اینست زیراکه بدل تحریم ربوا و خمر و قمار هیچ حلال نشده و همچنین اکثر معاصی و بر تقدیر آنکه مخالف بحکم ناسخ یا حکم منسوخ مسلم داریم میتوان گفت که بدل حل متعه حل جواز جوارے مملوکه است که کار متعه میکند چه اگر مسافر مشتاق و قانع باشد جاریه را خریده تا مدت الاقامة منتفع شود هرگاه که مستغنی گردد بفروشد و نیز بدل حل متعه حل طلاق است و تفصیل این مقام را در تفسیر فتح العزیز که منشی منهاج الدین خانصاحب آنرا نقل کنانیده در تحت این آیه ملاحظه باید کرد سوال چه وجه است که حنفیان که

کہ اقتداے صاحبین میکنند در بعضے از مسائل و تقلید شافعی را محظور و ممنوع انگارند حالانکہ اگر اتفاق در
اصول ملحوظ است پس در ہمہ جا است و اگر اختلاف در فروع منظور ست پس در ہمہ جا است **جواب**
صاحب من جواب دو طریق دارد اول آنکہ جمہور حنفیہ چنین میگویند کہ امام اعظم مذہب خود را در میان اصحاب
خود مثل زفر بن الہذیل و ابویوسف و حسن بن زیاد و ابن سماعۃ و قاضی اسد و محمد بن حسن الشیبانی و امثالہم
بشوری گذاشتند و گفتہ اند کہ مذہب ہر ہمہ اینہا مذہب من است کہ از مقلدان من خواہد بود تقلید این
جماعت نماید چنانچہ قصص کثیرہ کہ دال برین شوری است در طبقات کفوی و دیگر طبقات حنفیہ مذکور است
و مسطور لہذا حنفیہ مذاہب اینہمہ را کہ اجلہ اصحاب امام اعظم اند مذہب امام اعظم قرار دادہ اند و تقلید ہمہ را
ولو عند الحاجۃ فی بعض المسائل تقلید امام اعظم گویند دوم ارباب تحقیق از اینہا گفتہ اند کہ مراتب اجتہاد
چہار اند اجتہاد استقلالی و اجتہاد انتسابی و اجتہاد فی المذہب و اجتہاد ترجیح امام اعظم و امام شافعی
ہر دو مجتہد مستقل بودند یکے را تبعیت دیگرے اصلا نبود بخلاف صاحبین و زفر و امثالہم کہ اینہا مجتہد
منتسب بودند مجتہد منتسب تابع مجتہد مستقل ست و بالاستقلال مجتہد نیست مذہب مجتہد مذہب مستقل
است چنانچہ دو مرتبہ دیگر از اجتہاد بالاجماع تابع اجتہاد استقلالی میباشد تفصیل این اجمال آنست
کہ مجتہد مستقل آنرا گویند کہ آیات و احادیث احکام را و آثار صحابہ و تابعین را خود جرح و تعدیل نمودہ
ماخذ الاجتہاد سازد و باز قواعد استنباط را وضع کند کہ عند الاستنباط تناقض و تہافت واقع نشود
و این مرتبہ خاص بہ امام اعظم و امام شافعی و امثالہما است بخلاف صاحبین و زفر و امثالہم کہ اینہا ہمان
احادیث و آثار فقہا و تابعین را کہ امام اعظم ماخذ و مابہ الاجتہاد خود قرار دادہ اند پیشواے خود ساختہ اند
و قواعد استنباط را نیز از امام اعظم اخذ نمودہ تا بمنوال امام اعظم نسج میکنند گو در فرع مخالفت رو دہد
و این مخالفت مخالفت در مذہب نیست یعنی در مادۂ اجتہاد و طریق استنباط شریک اند مثلا امام
اعظم چنین قرار دادہ اند کہ العام قطعی کالخاص و الخاص مبین فلا یلحقہ البیان و لا عموم للمشترک فی معانیہ
و لا یجمع الحقیقۃ و المجاز و خبر الواحد اذا خالف القیاس تیرک و یعمل بالقیاس کحدیث المصراۃ و مابہ الاجتہاد را
احادیث و آثار حضرت عمر رض و حضرت علی و عبد اللہ بن مسعود و جابر و غیرہ کہ از فقہاے کوفہ کہ باینشان رسیدہ
قرار دادہ اند و ہمین است بعینہ مسلک صاحبین و زفر بلا تفاوت و امام شافعی رح درین قواعد استنباط اتباع
امام اعظم نمیکنند نہ در تقریر ماخذ اجتہاد و این را بمثالے واضح کنیم مثلا در طب دو طریق مسلوک است

یونانی و ہندی و قواعد طب یونانی جدا است مثلا لا یصح التنقیۃ قبل النضج و لا یجوز التحریک فی ایام البحارین
و لا یجوز استعمال الاقراص فی الحمی الا بعد الرابع عشر و لا یجوز المحللات القویۃ فی الحمی البلغمیۃ و لا یجوز
انہاک القوۃ بترک الغذاء مدۃ طویلۃ بل یجب حفظہا مہما امکن و لو زاد الغذاء فی المرض و ماخذ معالجات
خود اقوال جالینوس و بقراط و امثالہما میسازند پس اطبای یونان قاطبۃ باوجود اختلاف انہا در طریق
معالجہ مثل علویخان و اصل خان کہ باہم خیلے تفاوت دارند در یک مذہب یونانی شریک اند و طریق
ہندی کمال مخالفت باین طریق دارد و در اصول قواعد تفاوت بسیار ست مذہب حنفی و شافعی را
باہم مثل طب یونانی و ہندی قرار باید داد و مذہب صاحبین را باہم مذہب حنفی طریق بقراط و طریق
جالینوس باید فہمید بمنزلۃ الصنفین من نوع واحد و ذلک نوعان متباینان و لہذا المقام تفصیل
طویل یغنی عنہ ما حررہ سیدنا و سندنا فی رسالۃ الانصاف فی بیان اسباب الاختلاف و عقد الجید
فی مسائل الاجتہاد و التقلید فلیرجع الیہا و اللہ یقول الحق و ہو یہدی السبیل **و منہ** قال النبی
صلے اللہ علیہ و آلہ و سلم فیتشفع یوم القیمۃ ثلثۃ الانبیاء ثم العلماء ثم الشہداء فی طریقۃ الایمان شرح
الوصیۃ لما نزلت ہذہ الآیات لہا سبعۃ ابواب لکل باب منہا جزء مقسوم قال النبی صلی اللہ علیہ و سلم
لجبرئیل علیہ السلام لمن ہذہ الابواب قال لاصحاب الکبائر من امتک اذا ماتوا من غیر توبۃ فیعذبہم
بقدر ذنوبہم ثم یخرجہم منہا بشفاعتک فبکی النبی صلے اللہ علیہ و سلم و دخل منزلہ و لم یخرج الی الصلوۃ
و لم یتکلم مع احد الی ثلثۃ ایام ثم وعدہ اللہ تعالی بالشفاعۃ ثم الحیوانات و الحشرات لہن شفاعۃ لمن رحمہم
و اطعمہم و سقاہم و کذلک الصدقات و انواع الطاعات حتی ان المساجد و بساطہا و ترابہا المکنون
من کلہن الشیفعن لاہلہا انتہی **و منہ** از امام رازی روی عن ابی ہریرۃ رض اذا مات المومن دار روحہ
حول دارہ شہرا فینظر الی خلفہ من مالہ کیف یقسم مالہ و کیف یودی دینہ فاذا تم شہرا رد الی حفرتہ فیدور
حول قبرہ حولا و ینظر روحہ من یدعو لہ و یحزن علیہ فاذا تم سنۃ رفع الی حیث یجمع الخلائق الی یوم
ینفخ فی الصور انتہی بحر المذاہب **و منہ** رفع سبابہ در نماز سنت ست و از علماء حنفیہ ہم آمدہ است
ملا علی قاری حنفی درین باب رسالہ دارد مشتمل بر روایات چنانچہ عبارت او منقول میشود و ہی ہذہ
و یسن ان یکون رفعہا الی القبلۃ لحدیث رواہ البیہقی و ان ینوی برفعہا التوحید و الاخلاص لحدیث
فیہ رواہ البیہقی و ان لا یجوز بصرہ اشارتہ للاتباع المروی و ان یخص المرفع بقولہ لا الہ الا اللہ لما فی

بیان انواع شفیعان

بیان رفع سبابہ

بیان تشبہ بکفار در لباس و طعام و غیرہ

روایۃ المسلم وان یستمر علی الرفع الی آخر التشہد کما قالہ البعض واختزیہ عن قول جمع بان الاولی عند الفراغ اعادتہا انتہی۔ والاول ہو المعمول لان الاعادۃ یحتاج روایۃ مثلہ موافق قواعد شرع شریف چیزیکہ مخصوص بکفار باشد و مسلمانان آنرا استعمال کنند خواہ در لباس خواہ در اکل و شرب داخل تشبہ است و ممنوع وانچہ مخصوص بکفار نیست گو کہ کفار آنرا بیشتر استعمال میکنند و مسلمانان کمتر پس مضائقہ ندارد و ہمچنین اگر بعضے از امور مخصوصہ کفار بنابر آرام و یا بنابر فائدہ در دوا استعمال کنند نہ آنکہ خود را تشبہ بآنہا سازند مضائقہ ندارد آری تشبہے کہ ممنوع است مطلقا آن است کہ خود را در اعداد آنہا داخل کنند و استمالت قلوب بآنہا داشتہ باشند و ہمچنین تعلم لغت و خط ایشان بنابر تشبہ البتہ ممنوع اما بنابر اطلاع بر مضامین ایشان یا خواندن خطوط ایشان اگر تعلم لغت کند مضائقہ ندارد و تشبہ در عبادات و اعیاد مطلقا ممنوع است و احادیث دالہ برین بسیار اند غرضکہ تشبہ بآنہا ہر چند کہ باشد داخل منع است و ہمچنین پوشیدن پوشاک ایشان بنابر فائدہ بدنی مضائقہ ندارد انتہی رقعہ

بیان مرثیہ خوانی و مجلس

خانصاحب عالی مراتب مجمع خوبیہا و الطاف قدردان علماء سلامت از فقیر عبد العزیز بعد سلام مسنون مشہود ضمیر ذکا تخمیر باد کہ عنایت نامہ سامی بار دیگر در مقدمہ استفسار مرثیہ خوانی و غیرہ وصول نمودہ مہربان من فقیر را طاقت استماع عبارت طویلہ نیست چہ جای جواب مفصل وآنچہ مرقوم بود کہ مولوی رشید الدین خان و یا مولوی محمد اسحٰق را باید گفت کہ ایشان بتحریر جواب بپردازند این ہر دو صاحبان بسیار قلیل الفرصت اند و بسبب درس و دیگر امور اصلا یکدم فرصت ندارند معہذا بتدریج این ہر دو صاحبان را خواہد گفت لیکن بالفعل انچہ معمول این فقیر ست مینویسید از ہمین جا قیاس باید کرد در تمام سال دو مجلس در خانہ فقیر منعقد میشوند مجلس ذکر وفات شریف و مجلس شہادت حسنین رضؓ اول کہ مردم روز عاشورا یا یک دو روز پیش ازین قریب چہار صد کس یا پنج صد کس بلکہ ہزار فراہم مے آیند و درود میخوانند بعد ازان کہ فقیر مے آید مے نشینند ذکر فضائل حسنین رضؓ کہ در حدیث شریف وارد شدہ در بیان می آید وانچہ در احادیث اخبار شہادت این بزرگان و تفصیل بعضے حالات و بد مآلی قاتلان ایشان وارد شدہ نیز مذکور مے شود باین تقریب بعضی شدائد کہ در جناب ایشان گذشتہ از روے احادیث معتبرہ بیان کردہ میشود درین ضمن بعضے مرثیہ ہا کہ از مردم غیر یعنے جن و پری حضرت ام سلمہ رضؓ و دیگر صحابہ شنیدہ اند نیز مذکور میشود خوابہاے متوحش کہ حضرت ابن عباس رضؓ و دیگر صحابہ دیدہ اند و دلالت بر فرط حزن و اندوہ روح مبارک

جناب رسالتمآب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میکنند مذکور میگردد بعد ازان ختم قرآن مجید و پنج آیت خواندہ بر ما حضر فاتحہ نمودہ می آید و درین بین اگر شخصے خوش الحان سلام میخواند یا مرثیہ مشروع این اتفاق میشود ظاہرست کہ درین بین اکثر حضار مجلس را و این فقیر را ہم رقت و بکا لاحق میشود اینست قدریکہ بعمل می آید پس اگر این چیزہا نزد فقیر بہمین وضع کہ مذکور شد جائز نمے بود اقدام بران اصلا نمیکرد و بعد ازین آنچہ امور دیگر نامشروع است حاجت بیان نمیدارد و بجز توفیق حسنات چہ بنگارد والسلام سنہ ۱۲۳۸ ہجری رقعہ دیگر

تحقیق گرگدن

فضائل مآب و کمالات اکتساب و الذہن الثاقب و الفہم الصائب آخون زادہ مولوی عبد الرحمن صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ ذرادہ بسطۃ فی العلم والعمل و بلغہ الی کل الامل از فقیر عبد العزیز بعد ابلاغ سلام مسنون الاسلام مقرون بالتعظیم والاکرام واضح رای شریف و ذہن لطیف باد کہ رقیمہ کریمہ در توثیقہ نو الصاحب بہجت شمول نمودہ حق تعالیٰ مراتب علم و عمل در ترقی و تزاید دارد و از جمیع مکروہات و بلیات دارین در امان خود نگہدارد۔ فقیر از عرصہ چند سال بسبب ہجوم امراض گوناگون از مراجعت کتاب فقہ محروم است بلکہ بسبب فقدان بصارت ہیچ کتاب مطالعہ نمیتواند کرد ولہذا جمع نمودن کتب بفائدہ دانستہ موقوف نمود لیکن انچہ دیدہ و شنیدہ بفضل الٰہی محفوظ است در مسئلہ حکم گرگدن استفسار رفتہ بود حقیقت آنست کہ شیخ الاسلام در صیدیہ دو قول در حق او نقل نمودہ یکے قول آنکہ حرام ست زیراکہ بر انسان و دیگر حیوانات حملہ میکند و میکشد اگرچہ گوشت نمیخورد پس معنی سبعیت در وے پیدا شد والسباع کلہا حرام و در کتاب حیوۃ الحیوان نوشتہ اندکہ ہو شدید العداوۃ للانسان یتبعہ اذا سمع صوتہ فیقتلہ ولا یاکل منہ شیئا کذا فی المستطرف و قول دیگر آنکہ نقل کردہ است اینکہ حلال است زیراکہ کاہو نباتات میخورد فہو من البہائم لا من السباع این وقت کتاب صیدیہ حاضر نبود کہ عبارت آنرا نقل کردہ شود اما مضمون عبارت بالیقین ہمین است کہ مرقوم شد و در کتاب حیوۃ الحیوان قول کمال الدین موسی دمیری شافعی ہم بر حرمت این جانور مذکور است کتاب مذکور ہم این وقت میسر نشد کہ عبارت نقل کردہ شود و این محفوظ است کہ گرگدن را حمار ہندی گویند و کرگدن ہم گویند لیکن لفظ مشترک است درمیان این جانور و جانور دیگر کہ خرد تر ازین میباشد و مشابہت دارد با گاؤمیش کہ در حق آن جانور روایت صحیح است کہ حضرت علی مرتضیٰ رضؓ در کوفہ حلال بودن آن فرمودہ لہذا بعضے علماء سابقین را اشتباہ رو داد و حکم بحلیت این جانور ہم دادہ اند واللہ تعالیٰ اعلم

بحقیقة الحال وبر ذہن ثاقب سامی پوشیده نخواہد بود که این جانور بسه جانور مشابهت دارد بدن و پایہا مانند
فیل میباشد و سطش مانند گاومیش و در دہن دندان دارد و شاخیکه بر سر دارد مشابهت با خوک
پیدا کند در کتب مصحح است که ہرگاه در میان جانور حلال و حرام مشابهت پیدا میشود حکم آن تابع صورت
آن جانورست اگر مشابهت صورت با جانور حلال بیشتر دارد پس حلال ہست و اگر با جانور حرام مشابهت
بیشتر دارد حرام است چنانچه میان سگ و بز اگر بچه پیدا شود ہمین حکم در وے جاریست پس درینصورت
که مشابهت خوک و فیل درین جانور موجودست حکم بحرمت اولی و انسب است و من القواعد المقررة
اذا اجتمع الحلال والحرام حکم بالحرمة انتہی کلامه فقیر بتوفیق الہی تعالی میگوید که در فتاوی رحمانی
مذکورست که فیل و کرگدن نزد امام اعظم و ابو یوسف حکم حل دارد و نزد محمد حرمته و نقل از ذخیره کرده است
و دلیل ہر دو جانبین قائم کرده لیکن مخالف است از ہدایه که در باب بیع فاسد مرقوم است امام محمد
فیل را نجس العین میگویند و بیع او جائز ندارند و ہمچنین کرگدن و امام ہمام اعظم و امام ابو یوسف میگویند
که فیل از سباع است پس ازین معلوم شد که فیل و کرگدن ہر دو حرام اند خوردن نباید اگرچه
بیعش نزد امامین ہر دو جائز است پس کسیکه حکم بخوردنش میکنند جائز نیست فافہم والله تعالی اعلم

سوال در فوائد الفواد ملفوظ سلطان المشائخ چند جا مذکورست که آیندگان پیش ایشان سر بر
زمین می نہادند و چون یکے ازین امر استفسار نمود فرمودند میخواہم مردم را منع کنم لیکن ازین جہت
که پیش خواجه قطب الدین و شیخ فرید الدین قدس سرہما ہمچنین میکردند نمیتوانم منع نمود و دیگر را
فرمودند چیزیکه فرض باشد چون فرضیت آن منسوخ شود سنیت باقیماند مثل صیام بیض و عاشورا و سجده
آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام را مامور بود اکنون که تاکید آن منسوخ شد اباحت باقی است تجویز سجده
ازین بزرگان که مقتدایان ظاہر و باطن بودند محل حیرت است و این استدلال چنانکه ہست ظاہر است

جواب در منتخب فتح العزیز که شیخ عبد الله جدید الاسلام آنرا بفارسی مینویسند و چند چیز ازان نقل شده
بخدمت سامی رسیده در قصه حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام تحقیق سجده لغیر الله بوجه احسن
مرقوم شد اگر آن نسخه این وقت بہم میرسد چند سطر ازان نوشته خواہم فرستاد آمدیم برانکه این بزرگان تجویز
سجده چرا میکردند غایت توجیه فعل این اکابر بعد از تفتیح و تفتیش بسیار چنین قرار یافته که سجده را دو قسم
دانستند سجدهٔ عبادت و سجدهٔ تحیه سجدهٔ عبادت را خود کفر و حرام شدید می دانستند و سجدهٔ تحیه را تجویز

میفرمودند و فرق در میان سجده عبادت و سجدهٔ تحیه باوصف که تغائر نیت و تعظیم باطنی در ہر یک
بحسب ظاہر الامر موجود - آنست که اگر عند الملاقات والمحاضرة بطریق تعظیم و تکریم زائد بر تحیهٔ مسنونه واقع شود
آن سجده تحیه است و اگر بقصد تقرب الی رجال الغیب و تحصیل کیفیات نفسانیه مطلوبه و مقصود آن سجده
عبادت است چنانچه سجده کفار بسوی اصنام و سجده ملائکه برائے حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام
از قسم تحیت بود چنانچه اکثر مفسرین برانند و بعضے گفته اند سجده برای خدا بود و آدم را قبله کردن منظور بود
بہر حال چون ملائکه در مقابله حق تعلیم اسما که از حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام نسبت بایشان
واقع شده مامور باین نوع تحیه شدند دیگر متعلمان و مسترشدان بطریق اولی نسبت بمعلمان و مرشدان
خود مامور شوند قیاساً جلیا و چون در شریعت منسوخ است از فرضیت بندب انتقال نمود لیکن در مقدمات
این استدلال شبهه بنوعے که متوجه میشود بر صاحب ظاہر اند چنانچه خود قلمی فرمودند و قوی تر ازین استدلال
شبهه دیگرست که عبد الکریم بہره گجراتی در تفسیر کلالی که بر وفق تصوف نوشته است آنرا در تفسیر سوره یوسف
آورده است حاصلش آنکه موافق قاعده اصول شرائع من قبلنا حجة است مالم یظہر لنا ناسخ فی شرعنا و سجده
تحیه در شریعت حضرت یعقوب علیه السلام بنص کتاب که خروا له سجدا جائز بود پس در شریعت ما نیز جائز
باشد و ناسخ این جواز در شریعت ما غیر از خبر واحد نیست و ہو قوله لو کنت آمر احدا ان یسجد لاحد لامرت
المرأة ان تسجد لزوجہا و لکن لا ینبغی لبشر ان یسجد لغیر الله او کما قال و ناسخ نص کتاب را باید که خبر
متواتر باشد نه خبر واحد و معہذا این خبر واحد ہم محتمل است که نظر باشتباه سجده تحیه با سجده عبادت
داده شده زیرا که مردم قریب العہد بالکفر بودند و بعبادت غیر الله معتاد و خوگر در انوقت منع مطلق فرمودند
کالنہی عن الحنتم والمزفت و جواب این شبهه آنست که درین تقریر سراسر غفلت از اجماع قطعی است
بر تحریم سجده و ذہول عن ذکر الناسخ انتہی منه نواصب فرقه جدا است و رای خوارج در مغرب
شام بسیار بوده اند و متوکل عباسی و وزیر او علی ابن جہم نیز از جمله نواصب است خوارج جمیع مقاتلین را
از صحابه ہمچو طلحه و زبیر و امیر المومنین علی مرتضی و معاویه و عمرو بن العاص رض را تکفیر میکنند و نواصب
محض عداوت امیر المومنین علی مرتضی کرم الله وجہه و ذریت طاہره او شعار خود دارند و از متاخرین
حافظ معتزلی نیز ناصبی است منه در باب موالات کفار انچه فقہا نوشته اند تفصیلے میخواہد در شرح
عین العلم و احیاء العلوم مطالعه فرموده باشند حاصلش آنکه موالات بمعنی دوستی اگر من جہة الدین

بانہا متحقق شود بالاجماع کفر ست و باعتبار دنیا اگر اختیاری این شخص است پس حرام است
یعنی ان تعاطی اسبابہا حرام والا فالمحبۃ امر لا یدخل تحت الاختیار واگر طبعی محض ست ہمچو محبت
فرزند کافر و زوجہ کافر حرام نیست مگر آنکہ در تقلیل آن مہما امکن باید کوشید و در تطبیق آیات و احادیث
واردہ درین باب بتفصیل مذکور چندان تکلفی نیست مثل قولہ تعالی لا تجد قوما یؤمنون باللہ والیوم الآخر
یوادون من حاد اللہ و رسولہ و مثل قولہ لا یتخذ المؤمنون الکافرین اولیاء من دون المؤمنین و مثل
قولہ و من یتولہم منکم فانہ منہم الی غیر ذلک اما حکم موالات بمعنی معاونت و مناصرت پس مبنی است بر اصلی
مقرر و ہو ان الاعانۃ علی الکفر والمعصیۃ معصیۃ اتفاقا لقولہ تعالی ولا تعاونوا علی الاثم والعدوان و این
معاونت گاہی باجرت میباشد و آنرا در عرف چاکری میگویند و گاہی بی اجرت میباشد آنرا مدد و
کمک میگویند حکم ہر دو قسم واحد است یعنی اگر کفار خواہند کہ مسلمانی قتال کنند یا ملکی و بلدی از اہل
اسلام تصرف نمایند نوکری آنہا حرام و مدد و کمک نیز حرام بلکہ کبیرہ است و اگر باہم قتال کنند یا برای
جمع مال و بند و بست ملکی کہ از سابق در تصرف خود دارند مسلمانانرا نوکر گیرند نظر بظاہر شرع اباحت است
قیاسا علی سائر الاجارات مثل الخیاطۃ والتجارۃ و غیرہما کیف و قد ثبت عن الاکابر انہم آجروا انفسہم من
المشرکین لیکن عند التعمق آنہم خالی از حرمت نباشد خصوصا درین زمان زیرا کہ چاکری اینہا سیما
روشناسان را خیلی موجب مفاسد دینی میگردد و اقل مفاسد مداہنت است در انکار بر افاعیل منکرہ
ایشان و مناصحت و خیرخواہی ایشان و تکثیر سواد و تقویت شوکت و تعظیم مفرط ایشان و خداوند و صاحب
و قبلہ گفتن و اظہار محبت مفرط اینہا الی غیر ذلک آری اگر این اجارہ مثل آن اجارہ باشد کہ ساہوکاران
در راہ خطرناک جماعہ از مسلمین را مطلق بدرقہ میگیرند لیکن طول صحبت و دیگر مفاسد دران رفاقت
متحقق نشود بلا شبہہ جائز است و ظاہر مراد فقہا با جازت نوکری کفار ہمین قسم است و اگر درین صورت مسلمانی
ہمراہ ایشان کشتہ شود مثل من مات علی الفراش است لا لہ ولا علیہ ہمین قسم اعانت کدائی بلا اجرت
در مقام مکافات با کفار کہ نسبت باین کس سابق اعانت نمودہ باشند درست لقولہ تعالی لا ینہاکم اللہ
عن الذین لم یقاتلوکم فی الدین ولم یخرجوکم من دیارکم ان تبروہم و تقسطوا الیہم ان اللہ یحب
المقسطین وقد ثبت فی الصحاح عن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم اعانۃ خزاعۃ
قبل ان یسلموا علی ثقیف وکان بینہم حرب و درین قسم ہم فرق باید کرد در میان کفاریکہ

معاند دین اند و طاعت مثل سکہان و فرنگیان و غیر ایشان مثل مرہٹہا واللہ تعالی اعلم **سوال** ربوا گرفتن
از کافر در دار الحرب نزد ابی حنیفہ رح در ہدایہ روا نوشتہ خلافا لصاحبیہ والشافعی و نظر بر تشدید شارع کہ در کتاب
و سنت واقع است بر اخذ ربوا این مسئلہ بسیار مستبعد مینماید **جواب** ولا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب
محمول بر ظاہر ست و موافق قاعدہ فقہیہ است و ازین جنس مسائل بسیار است مثل لا ربوا بین المالک
والمملوک و غیر ذلک و اصل آنست کہ ہر جا گرفتن مال مجانا بلا شرط معاوضہ درست باشد آنجا ربوا حرام نمیماند
و ہر جا مسلم مستامن شدہ در دار الحرب بماند یا داخل شود او را بزور گرفتن مال حربیان درست نیست و اگر
بخوشی خود بدہند ولو فی ضمن عقد فاسد او شرط فاسد درست میشود لانہ مباح الاصل فی حقہ وانما حرم
تعرضہ لاموالہم لما فیہ من نقض العہد و اذا بذلوہا بالرضا فلا وجہ للحرمۃ **سوال** بعضی از علماء امامیہ
پورب بجواز اخذ ربوا از انگریزان فتوی میدہند و در فتاوی دیدہ ام کہ اگر کفار در دار الاسلام استیلا
یابند دار الحرب نمیشود و بریک روایت مختلف برای جر نفع عمل کردن و از نصوص دیگر کہ در عدم
جواز موالات کفار وارد است کنارہ کردن و با ایشان مصاحبت و موافقت نمودن ہمان حکم دارد
کہ افتؤمنون ببعض الکتاب و تکفرون ببعض مع ہذا در فتح این باب مسامحہ العجل خواہد آمد و رفتہ رفتہ
از کفار ہند بل ما بین مسلمین ہم در اخذ ربوا مضائقہ نخواہد ماند **جواب** مفاسدیکہ در تجویز اخذ ربوا
از حربیان مرقوم شدہ بود واضح گشت اباحۃ اصلی این معاملہ مبحوث عنہا است و مع ہذا مفاسدیکہ
درین مرقوم شدہ اکثر آن مفاسد منقوض است بجہاد کفار کہ متضمن ست قتل رجال و نہب اموال
و سبی ذراری و تخریب عمارات و احراق اشجار و زراعات را و ظاہر ست کہ این عمل با مسلمین در غایت
قبح است و متضمن بودن این معاملہ مفاسد دیگر را چیزی دیگر است کلام دران نیست بلکہ بر فرض
خلو ازین مفاسد ست والا مباحات بلکہ مستحبات و مندوبات بسبب مجاورۃ مفاسدہ کسوت حرمت
میپوشند چہ جای این مسئلہ کہ اباحت آن نیز متفق علیہا نیست مخصوص بعلماء حنفیہ است و آنچہ
مرقوم شدہ کہ دار الاسلام گاہی دار الحرب نمیشود قول مرجوح است و اصح آنست کہ دار الاسلام
دار الحرب میشود آری درین اختلاف است کہ کی میشود طائفہ میگویند کہ اگر یک چیز از شعائر اسلام
ممنوع باشد مثل اذان و ختنان دار الحرب میگردد و طائفہ دیگر میگویند کہ مدار صیرورۃ دار الاسلام
دار الحرب بر محو شعائر اسلام نیست بلکہ ہرگاہ شعائر کفر بلا دغدغہ باعلان رواج گیرد دار الحرب میشود

شعائر اسلام ہمہ برقرار باشند و فرقہ سوم ازین ہم ترقی کردہ اند و گفتہ اند کہ حد دار الحرب آنست کہ
ان لا یبقی فیہ مسلم ولا ذمی آمنا بالامان الاول سواء ترک بعض شعائر الاسلام اولا و سواء اعلن
شعائر الکفر اولا و ہمین کہ قول ثالث را محققین ترجیح دادہ اند و برین تقدیر معمولہ انگریزان و اشباہ
ایشان لا شبہہ دار الحرب است واللہ اعلم و تجویز علماء امامیہ درین مقام اعتبار ندارد زیرا کہ نزد ایشان
از ذمیان و سنیان نیز اخذ ربوا جائز است صرف در تجویز علماء حنفیہ است و عمل نکردن اکثر اشخاص
بر آیاتیکہ دال بر تبری از کفار است البتہ موجب طعن در تدین آنہا است لیکن ایمان ببعض
الکتاب ولو بجر النفع از ان قبیل نمیتواند شد کہ کلام بحسب ظاہر بران متوجہ شود اللہ یتولی حسنات
السرائر **سوال** سنن رواتب کہ ان در نماز پنجگانہ معمول است در اذہان عوام چنان نشستہ کہ مجموع
این رکعتہائے سنت و فرض داخل در اصل نماز ست و حال آنکہ اینقدر تاکید در غیر سنت فجر در احادیث
یافتہ نمیشود و بسا مسلمان از مرد و زن کہ از کثرت رکعات مواظبت بران دشوار میدارند و اگر ہمینقدر
رکعات فرض امر کردہ شود بآسانی مواظبت توانند کرد **جواب** در باب سنتہا علماء ماوراء النہر غلو نمودہ در
اذہان جہال عوام قریب فرض رسانیدہ اند و اینقدر از احادیث ثابت نمیشود و ہمین ست مذہب حضرت
والد مرحوم ما درین مسئلہ و ہمین ست موید باحادیث و آثار صحیحہ و متشددان ماوراء النہر بتواکید این نمازہا
را اثبات فرمودہ اند کہ ہمسر فرائض گشتہ بلکہ حضرت والد مرحوم ما درین مسئلہ مکرر میفرمودند کہ ہر چند این
مردم بہ نیت نیک این تشدیدات نوشتہ اند تا در اقامت سنت مردم تساہل نکنند لیکن مردم بسیار را
از نماز فرض محروم داشتہ اند کہ بسبب کثرت اعداد رکعات ہر وقت و عدم فرصت اصل نماز را ہم ترک
میکنند و میفرمودند این تشدیدات نوعے از تحریف شریعت است **منہ** بیع الی اجل مع الزیادۃ فی
الثمن بلا شبہہ جائز است بلکہ ہمین وجہ برکت است کہ در حدیث شریف وارد ست البرکۃ فی الثلث
فی الشرکۃ وفی البیع الی اجل وفی خلط البر بالشعیر للاکل لا للبیع و مقابلہ زیادہ ثمن با اجل درینجا
مضر نیست زیرا کہ تفاضل و اجل در صورتے حرام است کہ جنسین باہم متقابل شوند یا ما ہو فی حکم
الجنسین کالنقدین **رقعہ** مہربان من تصرف جن و شیاطین در بدن آدمی یعنی بروح
ہوائی و تسمیہ او کہ حائل قوی است و آنرا الصرع الجن در عربی می نامند و باسیب و خبط در عرف تعبیر
میکنند نزد اہل سنت بلکہ اکثر فرق اسلام مسلم است چنانچہ در تفسیر نیشاپوری وغیرہ در تحت آیۃ

یتخبطہ الشیطان من المس مذکور ست و اکثر المسلمین علی ان الشیطان قادر علی الصرع والقتل والایذاء بتقدیر
اللہ تعالی و مخالف درین مسئلہ غیر از فرق معتزلہ دیگرے نیست و آنہا درین آیۃ توجیہات رکیکہ مینمایند چنانچہ
در تفاسیر آنہا مرقوم است و نقل آن واہیات بے حاصل و در اناجیل اربعہ یوحنا و متی وغیرہما دہ یا نزدہ
قصہ آسیب جن و اخراج آن از بدن مصروع بدم عیسوی مذکور ست و در احادیث نیز قدرے کثیر ازین
باب آمدہ ہرگز کسے را جائے انکار نیست آمدیم برآنکہ انسان ہم بعد موت این کار میکند یا نہ درین مسئلہ
علماء اہل سنت را اختلاف است اکثر محققین تجویز آن کردہ اند و بعضے بامتناع آن رفتہ دلیل منکران
آنست کہ اگر انسان نیز این کار کند باید کہ حقیقت او مقلوب بحقیقۃ جن گردد و انقلاب حقائق محال است
و نیز اگر انسان صالح است پس این نوع ظلم و ایذا چہ قسم از وے بوقوع مے آید کہ خلاف اصلاح است و اگر
فاسق است یا کافر پس او از دست موکلان عذاب چگونہ خلاص شدہ فرصت این عمل می یابد بنا بران
مجوزین درین باب دو گروہ شدہ اند جماعہ میگویند کہ این از باب انقلاب نیست بلکہ نوعے است از مسخ
اخروی کہ اصل آن در آخرت و ما بعد الموت از روی احادیث بسیار ثابت است و در جامع صغیر سیوطی از کتب
متعددہ در تتمہ حدیث معراج منامی آنحضرت نقل کردہ کہ رایت مد جلد خوستہ الشیاطین عند الموت
فجاءہ فعلہ من الجنابۃ فنزعتہ من ایدیہم او کما قال و ازین حدیث بوے ازین عالم بمشام میرسد و
چون این معاملہ از باب مسخ اخروی شد پس خلاص از عذاب فاسق را چہ لازم آید بلکہ اینہم نوعے است
از عذاب کہ دران گرفتار ست مسلک علمای حنفیہ ماتریدیہ ہمین است ملا معین در شرح برزخ کہ از معتمدان
علمای ماوراء النہر ست میگوید الانسان قد یصیر جنا فی عالم البرزخ بالمسخ وہذا التعذیب و غضب من اللہ تعالی علی
من شاء کمن کان یمسخ فی الامم السابقۃ والقرون الماضیۃ قردۃ و خنازیر الا انہ رفع ہذا العذاب عن ہذہ
الامۃ المرحومۃ فی عالم الشہادۃ ببرکۃ النبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم الا ما ہو عن علامات الساعۃ الکبری
فقد ورد فی الاحادیث الصحیحۃ ان یکون فی ہذہ الامۃ مسخ و خسف و قذف عند القیامۃ ذلک مسخ
الانسان فی البرزخ یکون غالبا فی الکفار والمومنین الظالمین الموذیین والزانیین والمغلمین سیما
اذا ماتوا و قتلوا علی جنابۃ کذا المرتدین غیر تائبین فلیس کل من کان کذلک یکون ممسوخا بل من
شاء اللہ مسخہ و عذبہ والمسخ لا یکون فی الصلحاء والاولیاء اصلا وان ماتوا علی جنابۃ و یکون المسخ
فی القیامۃ کثیر الکما ورد ان کلب اصحاب الکہف یجعل بلعما والبلعم یجعل کلبا و یدخل ذلک فی الجنۃ

ویلقی ہذا فی النار ومن ہذا القبیل جعل راس من رفع اووضع راسه فی الصلوة قبل الامام راس حمار

ومنه مسخ آخذ الرشوة وواضع الاحادیث وامثال ذلک کثیر انتہی وجماعۂ دیگر میگویند که این نه از باب

انقلاب ست ونه از باب مسخ ہست بلکه نوعے است از مشابہت در افعال وحرکات که اصناف مختلفه را باہم بہم میرسد

بمنزلۂ آنکه درین عہد رو ہیلہا جماعۂ از ہندیان دستار را کج بسته وزلفین را آویخته چند لفظ پشتو آموخته خود را

روہیله وضع کردند ومانند آنہا خشونت در معاملات وضرب وشلاق ہم بموجب تعمل می آوردند کذا ہذا ومِن

تشبه بقوم فہو منہم آن افراد انسان را که کار جنیان میکنند در عرف خبیث میگویند وبہندی بہوت

می نامند بے آنکه تغیرے در حقیقت آنہا واقع شود ہمین است که اکثر علماء عراق وعرب این را مسلک مختار گفته اند

وہو الاقوی والاصح نظرا الی الدلیل والیه کان یمیل سیدی الوالد قدس سره فی اثناء البحث فی ہذه المسئلة

کما وقع مرارا عدیدة سنه ۱۲۰۱ ہجری منه در مسئله بروز وتناسخ انچه از کتاب منقول نموده بودند درست است

وفرقیکه درمیان بروز وتناسخ نوشته بودند نیز صحیح بلکه نزد صوفیه این نوع تصرف یعنی بروز روح در روح

حی یا میت در اصل از خواص حقیقة الحقائق تعالی وتقدس است وچون نسبت او تعالی با مخلوقات نزد

ایشان نسبت ظاہر بمظاہر وقیومیت است در مخلوقات نیز این نوع تصرف ثابت است آرے صدور این

نوع تصرف در بعضے مخلوقات که ملائکه وجنیان باشند عادی ومطرد است ودر بعضے دیگر مخلوقات که ارواح

بنی آدم اند خارق عادت ودر قصص الاولیاء ازین باب چیزے بسیار منقول ست وخود شیخ اکبر ازین باب

قدرے کافی روایت کرده اند ومشارکت ارواح بنی آدم بارواح جنیان مثل شیخ سدو وغیره درین باب

موجب نقصانے وقدحے نمیشود چه مشارکت در تمثیل وتشکیل باشکال مختلفه فیما بین ملائکه وشیاطین

ثابت است واز اولیا ہم بسیار منقول چنانچه قصۂ چہل غزل سید علی ہمدانی قدس سره وغیره ازان

باب است واصلا موجب قدح ونقصان ملائکه واولیاء نمیگردد اگر شیاطین را بسبب اقتضائے نشاۂ خود

اینقدر مشابہت با ملائکه واولیا حاصل شود چه باک که نیکان وبدان از ہر جنس باہم در امور بسیار شریک

اند ومیباشند مثل مشہور ست که ع انچه آدم میکند بوزینه ہم ٭ فرق اینست که شیاطین امثل شیخ سدو

وغیره این تصرف را برائے اعدائے بنی آدم وبقصد تاله وطلب عبادت ونذر وقرابین برای خود میکنند

وارواح مقدسه برای القائے علمی یا احداث کیفیتے محموده در روح قابل این عمل مینمایند وبیشتر مدار فرق در

نیکان وبدان بقصد وعزائم ونیات ملکه صالحه وخبیثه میباشند نه در صورت عمل شہداء وکافران

بیان تناسخ و بروز روح

در استعمال سلاح واجراء سیف وسنان وقواعد شناسی فروسیت یکسان میباشد وتفاوتیکه فیما بین

الفریقین است از راه حسن نیت وخباثت آنست وبس مشابہت این عمل ارواح مقدسه با عمل شیخ سدو

وغیره از شیاطین وتشبیه یک عمل با عمل دیگر چندان نزد صوفیه مستبعد نیست بلکه برائے تفہیم این تمثیل

در ارواح ایشان جا بجا مذکور ست حتے در حق حضرت مقدسه ربوبیت چه جای ارواح دیگر در تائیه

شیخ ابن فارض مصری علیه الرحمة واقع است ومولانا رومی قدس سره در مثنوی شریف ہمان معنی

را بفارسی میفرمایند مثنوی چون پری غالب شود بر آدمی ٭ گم شود از مرد وصف مردمی ٭ چون پری

را این دم وقانون بود ٭ کردگار آن پری خود چون بود ٭ دگنه آن مقام آنست که نسبتیکه روح را با بدن

خود از قیومیت میباشد میتواند که روح دیگر را که اوسع واقرب باطلاق ازین روح است باین روح

بہم میرسد وآن روح حکم روح الروح او پیدا کند وبہر قدر وسعت واطلاق زیاده تر شود این تصرف زیاده تر

بروز نماید حتے که در حقیقة الحقائق که روح جمیع ارواح است انمعنی اتم واوفر متحقق میباشد واز انجناب

بر ہر روح این تصرف فائض میتواند شد آرے استعداد قابل شرط است اینست انچه بر قواعد تصوف منطبق

میتواند شد اما علماء ظاہر این قسم را حمل میکنند بر تلبیسات شیاطین وجن زیرا که این نوع تصرف

ایشان را بالاجماع ثابت ست پس ایشان در روحی از ارواح این نوع تصرف مینمایند وگاہے نام یکے

از بزرگان میگیرند تا مردم بانکار برنخیزند وتعظیم پیش آیند وکلام ایشان را باعتقاد بشنوند ودر اثنائے

مسائل تصوف ومضامین فصوص نزدیک جنیان شیاطین سہل کار نیست آرے بعضے از شیاطین

باین نوع تصرف صریح اغوا قصد میکنند ونزد خواص تلبیس ایشان پیش نمیرود وبعضے ازینہا در پرده ارشاد

وتعلیم خوگر کردن مردم برجوع بسوے خود قصد مینمایند ودرین تلبیس خواص نیز در رنگ عوام اشتباه پیدا

میکنند وبنا بر ہمین نام کسے از بزرگان واکابر میگیرند ودر زمان جاہلیت آمدن شیاطین بر بعضے اشخاص

بہمین وضع مثل سنق وسطیح ودیگر کاہنان آنوقت قریب بتواتر انجامیده جاے انکار نیست والله تعالی اعلم

ودلیل علماء ظاہر درین دعوی آنست که اگر این نوع تصرف از ارواح طیبه انبیا واولیا یا ملائکه یا حضرت حق

واقع است حال آنکه بالقطع والیقین این نوع تصرف از شیاطین وارواح خبیثه واقع ہست تلبیس عظیم

لازم آید واشتباه قوی رو دہد وہر جاجله را ممکن شود که بروز وحی مقدسه را در خود ادعا نمایند واقوال وافعال

آنہا جاے انکار نشود وافحام اہل حق لازم آید بلکه دجال اکبر را که بروز حضرت حق بخود ادعا خواہد نمود ہم سالت

والزام ممکن نشود و قصصے که از اولیا درین باب منقول ست چنانچه در نفحات در ذکر اوحد الدین کرمانی
است همچنین در فتوحات شیخ اکبر پس آنهمه قصص اولیا در حیات است که بروح زنده دیگر تصرف کرده او را
معطل ساختند و بجای او نطق و تکلم کرده و باینمعنی جای اشتباه نیست که در حالت حیات اگر شخصے ادعا بروز
روحی از ارواح زندگان نماید و قولے و فعلے از وصادر شود بآن زنده رجوع کرده حل شبهه میتوان کرد
بخلاف ارواح که در برزخ اند یا ملائکه یا حضرت حق جل و علی و اہل مشرب تصوف که تجویز بروز ارواح
اولیا مطلقاً خواه زنده و خواه مرده مینمایند ازین دلیل چنین جواب میگویند که اشتباه و تلبیس چون
سریع الارتفاع باشد و قریب الزوال از ان باکے نیست و این تلبیس و اشتباه از همین قبیل است که
بادنی رجوع بدلائل کتاب و سنت و احکام شرعیه مرتفع میشود اقوال و افعال آنکس را باید که بر معیار شریعت
حمل نمایند اگر مطابق آن باشد بروز روح پاک است و اگر بخلاف آن باشد بروز روح خبیث است و نیز
میگویند که این نوع تلبیس و اشتباه در خرقات ابلیسے هفت ملکه ذوق آلهی و تمنی شیطانی و الهام ملکی
و وسوسه شیطانی و تمثیل بشری که از ملک و جن و شیاطین میشود نیز واقع است و آنچه از طرق رفع
این تلبیس و اشتباه در آنجا بکار برده میشود درینجا هم جاری خواهد شد و ما هذا ابا و ل قارورة کسرت
بالجمله طریق اسلم همین است که امکان را بر قاعده تصوف انکار نباید نمود و وقوع را که محل اشتباه است
اسلم نباید داشت که دلیلے بر آن سوای این دو سه نقل بر وقوع قائم نیست و بروز کمونی که مجمع علیه صوفیه است
ورای این نوع صور بسیار دارد که در کتب تصوف مشروح است اما از شواهد این بروز در کتب حدیث
قصه زید بن خارجه است که ابوبکر بن ابی الدنیا فی کتاب من عاش بعد الموت و قاضی ابوبکر بن فحله
و دیگر محدثین روایت کرده اند که بعد از موت و قبل از دفن روح او با بدن متعلق شده آوازے کرد مضمونش آنکه
محمد رسول الله صلی الله علیه و علی آله وسلم النبی الامی خاتم النبیین لا نبی بعده کان ذلک فی الکتاب الاول
ثم قال القائل علی لسانه صدق صدق ثم قال ابوبکر خلیفة رسول الله الصدیق الامین الذی کان ضعیفا
فی جسده قویا فی امر الله کان ذلک فی الکتاب الاول ثم قال القائل علی لسانه صدق صدق ثم قال
الاوسط اجلد القوم الذی کان لا یخاف فی الله لومة لائم الذی کان یمنع الناس ان یاکل قویهم ضعیفهم
عبد الله عمر امیر المومنین کان ذلک فی الکتاب الاول ثم قال القائل علی لسانه صدق صدق ثم قال
عثمان امیر المومنین و هو رحیم بالمومنین و هو یعافی الناس من ذنوب کثیرة خلت لیلتان جعلت السنتان

کلیلتین و بقی اربع سنین و لا انظام لهم و انتحت الاحماء و دنت الساعة و اکل الناس بعضهم بعضا
ثم ادعوی المومنون الی آخر القصة الطویلة و ازین قصه معلوم میشود که در انجا بروز دو روح شده بود
یکے از انها روح زید بن خارجه که با بدن خود متعلق شده تکلم میکرد و دوم روحے دیگر بود که بعد از هر
کلام او را تصدیق میکرد و هم بر زبان او پس بروز متنازع فیه ثابت شده و در کتب حدیث قصه دیگر
نیز همین و تیره وارد است که الفاظ آن بیاد نیست و الله تعالی اعلم سوال آیه لینذر قوما ما اتاهم
من نذیر من قبلک صریح است در آنکه قوم آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در زمان فترة غافل از تکلیفات
شرعیه بودند و این آیه در سوره قصص واقع است و سیاق این آیه صریح است در مدعا زیرا که میفرماید و لولا
ان تصیبهم مصیبة بما قدمت ایدیهم فیقولوا ربنا لولا ارسلت الینا رسولا فنتبع آیاتک و نکون من المومنین
اما آیه لتنذر قوما ما انذر آباؤهم فهم غافلون پس درین معنی نص نیست زیرا که کلمه ما سه احتمال دارد
الاول ان یکون نافیة و الثانی ان یکون مصدریة و الثالثة ان یکون موصولة و علی الاول
یحصل نفی انذار الآباء دون الباقیین و در تفسیر نیشاپوری میگوید و قد یقال ان ما نافیة او موصولة
او مصدریة ای ارسلت لتنذر انذار آباءهم او ما انذر آباءهم او ما انذره آباءهم فانهم فی غفلة فعلی هذا
کونهم غافلین بسبب باعث علی الانذار و علی الاول عدم الانذار سبب غفلتهم انتهی بالجمله بانضمام این
آیه با آیه سوره قصص یا آیه و ما کنا معذبین حتی نبعث رسولا نجات اہل زمان فترة ثابت میشود
موافق قاعده اہل سنت و جماعت که قائل اند بحسن و قبح شرعی منکر وجوب عقلی اند اما کلام درین است
که انذار فرای بعثت رسول است و زمان آن است که در وی بعث رسول نباشد و از نبودن انذار در
زمانے که آن زمان زمان فترة است حکم فترة نمیشود پس فیما بین حضرت عیسی و آنحضرت علیهما الصلوٰة
والسلام که مدت پنجصد و شصت سال است زمان فترة نبود که اہل آن زمان حکم فترة پیدا کنند مانند غیر
مکلفین چون صبیان و مجانین معاقب نشوند زیرا که علم انبیاء ما تقدم خصوصاً کتب حضرت موسی و عیسی
دران بلاد موجود بود و حاملان آن کتب اگرچه در امور بسیار تحریف کرده بودند اما در توحید و اثبات نبوة
و معاد که اصول ثلثه دین است فی الجمله قدمے میزدند و لهذا در تفسیر نیشاپوری در تحت آیه سوره قصص
میگوید من قبیل کانت حجة الانبیاء قائمة علیهم و لکن ما بعث الیهم من تجدد تلک الحجة علیهم فبعث الله تعالی
لتقریر التلک التکلیفات و ازالة لتلک الفترة پس نفی انذار نسبت بقوم آنحضرت و بعث رسول برای

متحقق شد و مراد از بعث رسول در آیه وما کنا معذبین حتی نبعث رسولا آن نیست که رسول از ان قوم
بالقصد اولی برای تبلیغ ایشان بیاید تا علم موسوی و عیسوی را ازین مرتبه خارج کنند بلکه مراد آنست
که در عالم رسولے بیاید که خبر آن رسول و احکام آورده او ولو اجمالاً بمکلفین برسد و مکلفین آنوقت را
علم آن رسول حاصل گردد که وراء طریقه و مذهب ما در عالم مذهبے دیگر هم هست که آنرا حق و مطابق واقع
مے انگارند زیرا که همین قدر بحث و تفتیش و سوال و تحقیق دین کفایت میکند آرے زمان فترة
درمیان حضرت نوح و حضرت ابراهیم علیهما السلام بعد از گذشتن عاد و ثمود مسلم است اگر در زمان فترة مجرد
نیامدن رسول از قوم خود کفایت کند لازم آید که اکثر ازمنه در حق اکثر اهل زمین زمان فترة باشد
ولیس فلیس در احادیث صحیحه تامل باید فرمود که اهل زمان خود را چه قدر نکوهش فرمودند مثل ان الله نظر
الی اهل الارض فمقت عربهم وعجمهم الا بقایا من اهل الکتاب و در آیات قرآنی امعان نظر باید فرمود
که کنتم علی شفا حفرة من النار فانقذکم منها و امثال ذلک چه معنی دارد پس زمان جاهلیت را که قبل
از وجود باجود آنجناب است زمان فترة مصطلحه نتوان گفت گو فترة لغویه باشد و بهمین معنی لغوی است
در آیه یا اهل الکتاب قد جاءکم رسولنا یبین لکم علی فترة من الرسل ان تقولوا ما جاءنا من بشیر ولا نذیر
زیرا که خطاب با اهل الکتاب ست و فترة مصطلحه در حق اهل کتاب متصور نمیتواند شد و لهذا در حدیث شریف
جابجا حکم بتعذیب مردگان آنوقت وارد است مثل ابی و ابوک فی النار در جواب کسیکه پرسیده بود و این
ابی و مثل لینتهین اقوام عن فخرهم بآبائهم الذین هم فحم من فحم النار او لیکونن اهون علی الله من الجعل
الذی یدهده الخرء بانفه الی غیر ذلک آرے قوم آنحضرت را نذیرے نیامده بود که ایشان را بر کفر و معاصی
ایشان بترساند و هرچند نیامدن نذیر کذائی در دفع عذاب حجت نمیشود اما عنایت الٰهی این عذر
ایشانرا هم زائل فرموده نذیر را هم برگزید و اگر امعان نظر در مضمون آیه ولولا ان تصیبهم مصیبة بما قدمت
ایدیهم کرده شود ظاهر میگردد که رسیدن مصیبت در عوض اعمال ایشان که کنایه از عذاب ست سواء
کان دنیویا او اخرویا مقدر و در صدد وقوع بود اما ایشانرا در آن صورت جای گفتن بود که ما را پیش
بعث رسول بسوی ما و قبل از انذار چرا عذاب واقع شد لهذا ترا فرستادیم چنانچه قید الینا در لولا ارسلت
الینا رسولا بآن اشاره میکند و در آیه دیگر که و اقسموا بالله جهد ایمانهم لئن جاءهم نذیر لیکونن اهدی
من احدی الامم به همین معنی تصریح است و کذلک در آیه ان تقولوا انما انزل الکتاب علی طائفتین

من قبلنا وان کنا عن دراستهم لغافلین او تقولوا لو انا انزل علینا الکتاب لکنا اهدی منهم الی آخره
وازین آیات ظاهر میگردد که آنها معتقد نزول کتاب بر طائفتین بودند میدانستند که حال آن هر دو طائفه
چیست و در باب توحید و نبوت و معاد چه اعتقاد دارند بلکه در حق ورقه بن نوفل در اول صحیح بخاری مذکور ست
که فکتب من الانجیل بالعربیة ما شاء ان یکتب وازین معلوم میشود که درمیان ایشان نیز دعوت عیسوی رسیده
بود و ترجمه انجیل را می شنیدند پس درین حالت احکام زمان فترة چه قسم جاری میتوانند شد و آنچه مرقوم
بود که اگر زمان بعث آنحضرت صلی الله علیه وسلم زمان فترة باشد پس وجه اختلاف در حال ابوین شریفین
چیست که در فقه اکبر کفر ایشان مصرح است و سیوطی و دیگر علماء در ایمان ایشان رسائل نوشته اند جواب
مهربان من چون معلوم شد که زمان بعث آنحضرت زمان فترة نه بود بلکه زمان جاهلیة بود پس اشکال زائل
گشت و بر تقدیر یکه زمان فترة هم باشد این اختلاف گنجایش دارد که ایمان و کفر چیزے دیگر است و عذاب
و نجات چیزے دیگر کافران زمان فترة را نهایة کار آنست که نجات یابند اما ایمان آنها خود البته ثابت نیست
بحث درین ست که در زمان فترة آباء آنحضرت صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم مشرک و کافر بودند که بسبب
غفلت فترة معذب نشوند یا موحد بودند و منتظر بعث آنحضرت صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم و عزم صمیم
کرده بر اتباع آنجناب صلی الله علیه و علی آله وسلم پس آنچه در فقه اکبر است که ابوین آنحضرت صلی الله
تعالی علیه و علی آله وسلم ماتا علی الکفر با اثبات نجات ایشان تناقضے ندارد آرے اگر توحید و براءة از
شرک ازینها ثابت شود البته مناقض آن خواهد بود نهایت کار این مردم همین است که نجات ثابت
میکنند تفصیل این اجمال آنکه در اثبات نجات والدین آنحضرت صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم علمای
راسخه سه مسلک است اول آنکه ایشان باوجود کفر و شرکیکه داشتند معذب نخواهند شد مثل صبیان و
مجانین بعلت آنکه در زمان فترة بودند و پیش از بعث پیغمبر بمقتضای آیه وما کنا معذبین حتی نبعث رسولا
تعذیب قبل از بعث مستحق نیست وقد سبق ما فی هذا المسلک من المنافاة و برین مسلک هم عبارت فقه اکبر
صحیح است زیرا که مدلول او همین قدر ست که ماتا علی الکفر تعرض تعذیب آنها دران عبارت واقع نیست
مسلک دوم آنکه ایشانرا برای آنحضرت زنده ساختند و ایشان ایمان آوردند و این مسلک نیز با عبارت فقه اکبر
منازعت ندارد و لهذا شمس الدین کردری که از اجله علماء حنفیه ماوراء النهر ست در فقه خود میگوید و یجوز لعن
من مات علی الکفر الا والدی رسول الله صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم لثبوت ان الله تعالی احیاهما له حتی آمنا به انتهی

مسلک سوم اینکه اینها بعقل خود باستماع از ملة ابراہیمی قبح شرک را دریافته ترک آن گرفته بودند و توحید را معتقد بودند و اصنام را تعظیم نمیکردند و کابرا عن کابر بعثت آنحضرت را صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم شنیده منتظر قدوم ایشان و تولد ایشان بودند و بدل عزم مصمم داشتند که ہرگاه آن موعود بر منصه ظهور جلوه گر شود ما از دل و جان متابعت او اختیار کنیم چنانچه قصه نورے که در جبین عبد اللہ والد شریف آنحضرت صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم بود و از بزرگان خود موروث داشت شاید این مدعا است بیشتر مختار سیوطی در رساله خود ہمین مسلک ہست پس درین صورت ہم نجات ایشان ثابت میشود و ہم ایمان ایشان زیراکه در انوقت ہمین قدر ایمان اجمالی متحقق میتوانست شد چنانچه در حق ورقه بن نوفل نیز ہمین قدر ثابت ہست اما برین مسلک ہم عبارت فقه اکبر از دست نمیرود زیراکه شاید عدم ایمان تفصیلی را عدم وقوع ایمان معزوم علیه را تعبیر بکفر کرده باشند اما ابی و ابوک فی النار ولم یوذن لی بالشفاعة فیهما که در حق ما در شریفه ارشاد شده ازین ہر سه مسلک اباء کلی و منافرت تمام دارند فالاولی فی ہذه المسائل السکوت

بیان تراویح

سوال فقہا نماز تراویح را سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و بعضے سنت عمر رض نوشته اند و در فتاوی فروع بسیار درین باب ذکر کرده اند و آنچه عمل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است ہمان نماز تہجد بود که یکدو بار بجماعت گزارده و در بخاری تصریح است بآنکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در رمضان و غیر آن زیاده بر یازده رکعت نمیگذارد مگر در حدیثے دیگر که آنرا بیہقی تضعیف کرده است در رمضان بیست رکعت نماز ہم آمده و از خلفائے راشدین عمل بدان نماز معلوم نمیشود بلکه آنچه در حدیث آمده که حضرت عمر رض بر آمدند و مردم را دیدند در نماز گفتند نعمت البدعة ہذه والتی تنامون عنها خیر من التی تقومون بها و حضرت علی رض چون مردم را در نماز دیدند فرمودند که نور اللہ قبر عمر کما نور المساجد صریح است در آنکه این ہر دو امیر کبیر خود نگذاردند و اشعار ست بآنکه این نماز تہجد نیست اگر در آخر شب گذارند بہتر ست و نیز در مشکوة است که در عهد عمر رض مردم یازده رکعت میگذاردند پس قول بسنت و آنرا موکده داشتن و اینہمه تفریعات بران متفرع نمودن که اگر اینچنین کند تراویح شود و اگر چنان نشود تراویح نمے شود از کجاست که اگر کسے اکتفا بیازده رکعت کند باید که تارک سنت نباشد و اگر اصلا نخواند باید که آثم نباشد و نیز ختم قرآن را درین نماز سنت میگویند این از کجا نعم در حدیث آمده که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہر رمضان با جبرئیل علیه السلام مدارست قرآن میکردند و در

اخیر دو بار کرد و این جا سنت ختم در رمضان ثابت میشود لیلاً و نہاراً خارج الصلوة و عجب تر از ہمه آنست که در بعضے از کتب فقه مذکور ست که اگر اہل قریه بر ترک تراویح اتفاق کنند امام را باید که با ایشان قتال کند امام ابوحنیفه رحمة اللہ علیہ تارک نماز فرض را مستوجب قتل نمیدانند و این قائل بترک تراویح اہل بلده را حکم بقتل میکنند

جواب درباب تراویح چنانچه این حدیث صحیح واقع شده که ما کان یزید فی رمضان ولا فی غیره علی احدی عشرة رکعة ہمچنان این احادیث ہم صحیحه وارد شده اند که قالت عائشة رض کان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم یجتهد فی رمضان ما لا یجتهد فی غیره رواه مسلم وعنها رض کان اذا دخل العشرة الآخرة من رمضان احیا لیلته وایقظ اہله وجد وشد المیزر رواه البخاری ومسلم وابوداود والنسائی وعن النعمان بن بشیر قال قمنا مع رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم فی شهر رمضان لیلة ثلث وعشرین الی ثلث اللیل الاول ثم قمنا معه لیلة خمس وعشرین الی نصف اللیل ثم قمنا معه لیلة سبع وعشرین حتے ظننا ان لا ندرک الفلاح ای السحور پس وجه تطبیق درمیان این روایات که صریح دلالت بر زیادتی و کیفی و کمی نماز آنحضرت صلعم در رمضان بر غیر آن میکنند و در آن روایت که نفی زیادت میکنند ہمین ہست که آن روایت محمول بر نماز تہجد است که در رمضان و غیر رمضان یکسان بود غالباً بعدد یازده رکعت مع الوتر میرسید دلیل برین حمل آنست که راوی این حدیث ابوسلمه است در تتمه این روایت میگوید که قالت عائشة رض فقلت یا رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم اتنام قبل ان توتر قال یا عائشة ان عینی تنامان ولا ینام قلبی کذا رواه البخاری ومسلم و ظاہر ست که نوم قبل از وتر در نماز تہجد متصور میشود نه در غیر آن و روایات زیاده محمول بر نماز تراویح است که در عرف آن وقت بقیام رمضان معبر بود آمدیم بر آنکه قیام رمضان بچند رکعت ادا میفرمودند در روایات صحیحه مرفوعه تعیین عدد نیامده لیکن از الفاظ مذکوره در جد و اجتهاد آنحضرت علیه الصلوة والسلام معلوم میشود که عددش بسیار بود و در مصنف ابن ابی شیبه و سنن بیہقی بروایت ابن عباس رض وارد شده که کان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم یصلی فی رمضان فی غیر جماعة بعشرین رکعة ویوتر اما بیہقی این روایت را تضعیف نموده بآنکه راوی این حدیث جد ابوبکر ابن ابی شیبه است حال آنکه ابوشیبه جد ابوبکر بن ابی شیبه آنقدر ضعف ندارد که روایت او را مطروح مطلق ساخته شود آرے اگر معارض او حدیث صحیح می شد البته ساقط می گشت وقد سبق ان ما یتوہم معارضاله اعنے

حدیث ابی سلمة عن عائشة المتقدم ذکره لیس معارضا له بالحقیقة فبقی سالما کیف وقد تاید بفعل الصحابة
رض کما رواه البیهقی فی سننه باسناد صحیح عن الثابت بن یزید رض قال کانوا یقومون علی عهد عمر بن الخطاب
فی شهر رمضان بعشرین رکعة وروی المالک فی الموطا عن یزید بن رومان قال کان الناس
یقومون فی زمن عمر رض بثلاثة وعشرین و فی روایة باحدی عشرة و بیهقی درین هر دو روایت جمع نموده است
باینطریق که اول صحابه کرام رض عدد یازده را که عدد مشهور تهجد آنحضرت بود درین نماز هم اختیار فرموده بودند
للعلة المشترکة بینهما وهوان کلا منهما صلوة اللیل وچون نزد ایشان ثابت شد که آنحضرت درین ماه
درین قیام زیاده ازان عدد میفرمودند به عشرین میرسانیدند من بعد عدد بیست وسه را اختیار
کردند وبرین عدد اجماع شده بود لبعد از تحقق اجماع مراعاة این عدد هم از ضروریات گشت ودر حق
قرون متاخره ازین جهت است که فقها درین امر تشدد میکنند وچیزها بسیار است که بعد از تحقق
اجماع تاکید شدید پیدا کرده اند وقبل ازین چندان تاکید نداشتند خصوصاً چون آن امر مجمع علیه شعار
اهل حق گردد وما به الامتیاز از اهل بدعت شود در روایت پنجوقتی نیز تاکید یکه بعد از قرن صحابه بهم رسید
سابق ازان نبود کما یظهر من تتبع الروایات فی ذلک ودر اختیار این عدد وجوه دیگر هم موجب
ترجیح بهم رسیده از انجمله آنکه در غیر رمضان صلوة اللیل که عبارة از تهجد است بعدد یازده وارد شده آنرا
در رمضان که وقت جد وتشمیر است مضاعف کرده وعدد روایت پنجوقتی نیز عند اکثر الشافعیه بده میرسد
تضعیف آن به بیست میرسد وسه رکعت وتر را چون بآن عدد ضم کنند بیست وسه میشود بهر حال درینجا
قاعده کلیه را ملحوظ نظر باید فرمود که در وقت اجماع واتفاق اهل حل وعقد برامرے از امور شرعیه دلائل
وماخذ آن امر از طرق شتے ومسالک متعدده بر قلوب اهل عصر وارد میشود وبهیئت مجموعیه موجب تیقن
یا ظن غالب بحکم آن امر میشود اگر از دیگران که در انوقت حاضر نبوده اند هر هر ماخذ ودلیل را افرادی فرادی
نظر کنند نزد ایشان موجب غلبه ظن یا تیقن نمیشود لیکن در حق ایشان اجماع منعقد در زمان سابق
در دلیل بودن کفایت میکند ازین قاعده مسائل بسیاری برآید واگر اهل زمان متاخر خواهند که سوائے
اجماع دلیلے دیگر دران مسائل پیدا کنند متحیر میشوند وهرگز ایشان را برد یقین میسر نمیشود زیرا که
دلائل وماخذ اجماعیه در ذهن ایشان فراهم نمی آیند وترتیب زمانی سنوح آن دلائل وماخذ وقرائن را
نمیتوانند شناخت وآنچه از امام مالک رح منقول است که سی وشش رکعت باید خواند سوائے وتر میگویند

که عمل اهل مدینه همین بود پس اهل تاریخ وجه آنرا چنین نوشته اند که اهل مکه در مابین هر دو ترویحه هفت
شوط طواف بجامی آوردند چون اهل مدینه محل طواف نداشتند در مابین ترویحتین چهار چهار رکعت خواندن
اختیار نمودند از جهت مجموع نماز ایشان باین عدد رسید تراویح ونوافل که مابین التراویح واقع میشد
وفی مصنف ابن ابی شیبة عن داود بن قیس قال ادرکت الناس بالمدینة فی زمن عمر بن عبد العزیز رح
واابان بن عثمان یصلون ستا وثلثین رکعة ویوترون بثلاث انتهی وظاهر احدوث این زیادة که بسبب
نوافل فیما بین واقع شده در زمان عمر بن عبد العزیز یعنی زمان امارت او بر مدینه منوره بوده است که در قرن تو
مردم را کمال رغبت در عبادت بهم رسیده بود لبقدر ماثور ومنقول ایشان را اسیع حاصل نمیگشت والله تعالی
اعلم منه اذا تحیرتم فی الامور فاستعینوا باصحاب القبور حدیث نیست قول بزرگیست وله معان شتے
منها اذا تحیرتم نظرا الی الدلائل المتعارضة فی حل بعض الاشیاء وحرمتها فاترکوا اجتهادکم وتقلدوا من
قدماء وهذا القول اشبه منقول عن عبد الله بن مسعود رض وسفیان الثوری رح ومنها انکم اذا تحیرتم فی الامور
الدنیویة وضاق بسبب ذلک قلبکم فانظروا الی اصحاب القبور کیف ترکوا الدنیا واستقبلوا الآخرة
واعلموا انکم ایضا صائرون الی ما صاروا وهذا العلم یسهل علیکم مصائب الدنیا وشدائدها بالجملة بعض
در معنی استمداد نیست منه حیل مطلقا مکروه نیست وانکار است نمی آید زیرا که در مسائل بسیار در احادیث
مشهوره عمل بالحیل آمده منها فی الصحیحین بیع الجمع بالدراهم وابتع بالدراهم جنیبا فانه صریح فی مفاضلة
الربویات بتوسط غیر الجنس الی غیر ذلک آرے نزد شافعیه ومالکیه وحنابله استعمال حیل عند الضرورت
جائز است یعنی برائے تخلص از مضیق ودفع ضرر از خود ونزد اکثر حنفیه برائے جلب نفع بے ضرورت که
معتد بها است نیز جائز است مالم یکن فیها اتلاف حق واجب لله تعالی او لاحد من العباد ومتاخرین
ایشان درین تعمق بسیار کرده اند واستعمال حیل را برائے منع وجوب حق نیز جائز داشته اند وحرمت
را مخصوص گردانیده اند بابطال حق واجب شده وفیه بعد لا یخفی منه در باب استعانت بارواح طیبه
درین است افراط بسیار بوقوع آمده آنچه جهال وعوام اینها میکنند وایشان را در هر عمل مستقل دانسته اند
بلاشبهه شرک جلی است ونذر اولیا که برائے قضاء حوائج معمول ومرسوم است اکثر فقها بحقیقة آن پے
نبرده اند وآنرا بر نذر خدا قیاس کرده حکم مردود برآورده اند که اگر نذر بالاستقلال برائے آن ولی است
باطل واگر برائے خدا است وذکر ولی برائے بیان مصرف است صحیح است لیکن حقیقت این نذر است

بیان مسئله حیله

سرخیت استعانت از ارواح

که اہداء ثواب اطعام وانفاق وبذل مال بروح میت که امریست مسنون واز روی احادیث صحیحه ثابت
است مثل ماورد فی الصحیحین من حال ام سعد وغیرہا درین نذر مستلزم میشود پس حاصل این نذر آنست که
آن نسبت مثلاً اہداء ثواب ہذا القدر الی روح فلان وذکر ولی برای تعین عمل منذور است نه برای
مصرف ومصرف این نذر نزد ایشان متوسلان آن ولی میباشند از اقارب وخدمه وہم طریقان وامثال
ذلک وہمین است مقصود نذر کنندگان بلاشبهه وحکمه انه صحیح یجب الوفاء به لانه قربة معتبرة فی الشرع
آری اگر آن ولی را حلال مشکلات بالاستقلال یا شفیع غالب اعتقاد میکنند این عقیده او منجر بشرک وفساد
میگردد لیکن این عقیده چیز دیگرست ونذر چیزی دیگر منه رساله در لبس احمر در اصل یکی از علمای
روم تصنیف کرده بود وحضرت شیخ ابوطاہر کردی حضرت ولی نعمت مارا فرموده بودند که آنرا مطالعه نمایند
وبران چیزی بنویسند ایشان بعد مطالعه بطریق حاشیه چیزی بران رساله نوشته اند ہمین حاشیه
در فہرست مؤلفات ایشان داخل است ودرین باب مختار آنست که ہر احمر حرام نیست بلکه معصفر فقط
وآن ہم چون بحد مورد مفرح واحمر قانی باشد ومراتبیکه دون مورد اند مثل شنجرفی وپیازی وغیر ذلک
مباح اند وبانات سرخ که آنرا عربان جوخ احمر گویند بالاجماع جائز است وہمچنین کہاروا واز ہمین جا معلوم
میشود که مدار بر شوخی رنگ است نه بر حمرة منه فرق در لزوم کفر والتزام آنست که نصیکه در مقدمه وارد
شده وآن نص را کسی تاویل دور از کار که باعتبار قواعد عربیه واصول راست نیاید نموده مدلول ظاہر آنرا
انکار نماید پس لزوم کفر متحقق شد لیکن التزام وقتی متحقق میشود که مدلول نص را مدلول نص اعتقاد کرده
بے تاویل انکارش نماید وگوید که ہر چند نص وارد شده است اما من اینمعنی را قبول ندارم پس لزوم کفر نظر
بواقع ونفس الامر است والتزام باعتبار اعتقاد منکر ومعنی لزوم کفر آنست که این عقیده که در حقیقت کفر است
وجحود لازم مے آید بر قائل گو قائل آن نداند که جحود وکفر است منه حدیث لولاک لما خلقت الافلاک در ہیچ
کتاب بنظر نیامده منه از احادیث حرمت سود گرفتن ودادن مطلقاً معلوم میشود الا عند الضرورة التی
تکون فی مخمصته وامثالها فانها مستثناة بالنص القرآنی الوارد فی حرمة المیتة وغیره وعموم بلوی را مخصص
این حرمت ساختن چنانچه در ملک ہندوستان واقع است جرأة نمیشود عموم بلوی در طہارت ونجاست
البته تاثیر میکند لا فی الحل والحرمة منه قاعده اجاره آنست که ہر شے واجب ومندوب منعقد نمیشود
وتعلیم قرآن فرض بالکفایه است ومندوب علی العین پس محل اجاره نیست آری در خانه کسی رفتن واز

صبح تا شام نشستن واطفال او را شیانی کردن فعلی است وراء تعلیم که بران اجاره منعقد میتواند شد ورقیه
بالقرآن مباح است فینعقد علیها الاجارة رقیه را بر تعلیم قیاس نباید کرد وبذلک یندفع التعارض وآنچه در
ترجمه مرقوم است که نگرفتن اجرت عزیمت ست وگرفتن رخصت باینمعنی است که اگر وقت تعلیم شرط نکرده بود
وبعد از تعلیم مکافات آن نعمت بچیزی قصد کنند قبول آن چیز رخصت ست که بظاہر اجرت نیست و
نگرفتن آن عزیمة که موضع طمع ونقصان اجر است احتیاط مقتضی رد آنست وگرفتن اجرت بر رقی و
عزائم بالاجماع جائز است لاباس به وتعلیم قرآن را متاخرین جائز داشته اند که باجرت توان کرد اما
مراد ایشان ہمین تعلیم است که در وے افعال دیگر وراء تعلیم نیز مشروط باشند تا محل اجاره توانند شد
نه محض تعلیم مثلاً شخصے پیش شخصے بیاید که مرا فلان آیت تعلیم کن واین از روی مزدوری خواہد که این اجرت
بالاجماع بین المتقدمین والمتاخرین حرام است منه در حق اصحاب کہف مذہب مشہور ومجمع علیه ہمین است
که ایشان احیا اند وہمراه امام مہدی خواہند برخاست در نصرت ایشان مشغول خواہند بود وبعد از ان خواہند مرد
ولیکن ادله صحیحة المأخذ قویة الدلالة بر این امر از روی روایات یافته نمیشود ودر تفسیر در منثور ودیگر تفاسیر
روایات ضعیفه بوے ازین وادی بمشام میرسانند ودر نظم قرآنی ہم اشاره باینمعنی است وقصه فرستادن
حضرت علی کرم الله وجہه برای دعوت ایشان باسه کس دیگر موضوع است یاد دارم که صاحب تنزیه الشریعة
ودیگر محدثین حکم بوضع آن کرده اند اما در بعضے طرق ضعیفه وارد است که شب اسریٰ آنحضرت بران جماعت
گذشته دعوت فرموده اند وایشان اجابت کرده باز بخواب رفته اند والله تعالیٰ اعلم منه لفظ حدیث
در مسلم وترمذی اینست که معاویه بن ابی سفیان سعد ابن ابی وقاص را گفت ما منعک ان تسب ابا تراب
بعضے جانب داران معاویه بن ابی سفیان این لفظ را تاویل میکنند وگویند مراد وش این بود که چرا با حضرت
علی مرتضیٰ رض درشتی در کلام نمیکنی ونمی فہمانی که دست از حمایت قاتلان عثمان بردارد ودر مقام قصاص
بما سپارد لیکن درین توجیه دو خدشه بخاطر میگذرد اول آنکه برین تقدیر میباید که این گفت وشنید
در ایام حیات امیر المومنین علی رض بوده باشد واز روی تاریخ ملاقات سعد با معاویه در ایام حیات حضرت
امیر المومنین درست نیست زیرا که سعد از ابتداء فتنه در موضع عقیق که بیرون مدینه است منزوی
شده ودران ایام آمدن معاویه در مدینه منوره اتفاق نیفتاد بلکه بعد از صلح از امام حسن رض برای حج آمده
وبا اہل مدینه ملاقات نموده دوم آنکه جواب سعد اما ما ذکرت ثلاثا الی آخره ازین توجیه ابا صریح دارد

چه کثرت فضائل شخص مانع از نصیحت و پند گوی نمیتواند شد بلکه بهتر همین است که این لفظ را بر ظاهرش جاری باید داشت نهایت کار آنکه ارتکاب این فعل شنیع یعنی سب یا امر سب از معاویه بن ابی سفیان لازم خواهد آمد و لیس هذا باول قارورة کسرت فی الاسلام چه مرتبهٔ سب کمتر از قتل و قتال است لما روی فی الحدیث الصحیح سباب المومن فسوق و قتاله کفر و هرگاه قتال و امر بالقتال یقینی الصدور ست ازان گزیر نیست بالجمله اصلح همین است که وی را مرتکب کبیره باید دانست و زبان از طعن و لعن بند باید نمود والا ما یقال فی من زنی و من شرب من الصحابة رضی الله تعالی عنهم اجمعین و در هر جا که خطای اجتهادی را دخل دادن خالی از سماحت نیست

جواب سوال حافظ صدر الدین حیدرآبادی در استفسار مسئله وحدة الوجود و وحدة الشهود از مولانا شاه عبد العزیز دهلوی قدس سره العزیز اول معنی این دو کلمه باید فهمید باز حقیقت حال باید شنید معنی وحدت الوجود آنست که وجود حقیقی بمعنی ما به الموجودیة نه بمعنی مصدری اعتباری یک چیز ست که در واجب واجب و در ممکن ممکن و در جوهر جوهر و در عرض عرض و این اختلافات موجب اختلاف در ذات نمیشوند مثل شعاع آفتاب که بر پاک و ناپاک می افتد و فی ذاته پاک است ناپاک نمیشود و این مسئله فی نفسه حق است و هیچگونه مخالف شرع نیست زیرا که هر مرتبه از مراتب این وجود حقیقی حکمی جداگانه دارد و شرع شریف بیان حکم هر مرتبه میکند بعضے را هادی و بعضے را مضل و بعضے را واجب الاطاعة و بعضے را واجب العصیان و بعضے را حلال و بعضے را حرام و بعضے را پاک و بعضے را ناپاک میفرماید مردم کوتاه بین میدانند که این همه اختلافات ذات است حاشا و کلا اینهمه اختلاف شیون و اعتبارات است مانند آنکه در معرکهٔ جنگ غیر از جسم نمودار نمیباشد اگر قاتل است جسم ست و اگر مقتول است جسم است و علی هذا القیاس راکب و مرکوب غالب و مغلوب و در قرآن مجید چند جا اشاره باین مسئله واقع شده صریح ترین آیات داله بر این معنی این آیه است سنریهم آیاتنا فی الآفاق و فی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق اولم یکف بربک انه علی کل شیئ شهید الا انهم فی مریة من لقاء ربهم الا انه بکل شیئ محیط و نیز آیه هو الاول والآخر والظاهر والباطن اینست معنی وحدة الوجود اما معنی وحدة شهود پس حقیقتش اینست که سالک را در وسط سلوک بسبب غلبه نور حق و انحصار توجه بسمت آن نور همه وجودات در نظر او غائب میشوند غیر از وجود حق او را بنظر نمی آید و بسبب استغراق درین مشاهده از حفظ مراتب نیز گاهے غافل میشود و میگوید سبحانی ما اعظم شانی و انا الحق و امثال ذلک لیکن چون بدرجه انتها میرسد هر چیز را در مقام خود

خود می بیند و میگوید ما للتراب و رب الارباب تمثیلش آنکه در روز بسبب غلبه شعاع آفتاب هیچ ستاره بنظر نمی آید و بیننده حکم میکند که غیر از آفتاب هیچ ستاره موجود نیست و این حالت حالت وسط سلوک است چنانچه حالت ابتدا مانند شب است که ستاره ها بنظر می آیند و آفتاب بنظر نمی آید لیکن میداند که اینهمه نور آفتاب است که درین ستاره ها ظهور کرده است و در حالت انتها که نمونه آن موجود نیست تا برای تمثیل آورده شود و هر دو چیز بنظر مے آید هم آفتاب و هم ستاره ذ بحسب حال میگوید ؎ هر مرتبه از وجود حکمے دارد ✤ گر حفظ مراتب نکنی زندیقی ✤ باز در سوال نوشته که احوال مسئله موصوفه از سرفرازنامه و حقیت و معتبری مسئله وحدة الوجود ثابت شده و مسئله وحدة شهود غیر معتبر لیکن عرض دیگر اینکه جائیکه مقام کشف و کرامات هست یک مقام است و درینجا طریق دو یک معتبر و یک غیر معتبر و در هر دو طریق اکثر اولیا کمل شده اند چنانچه جناب حضرت شیخ احمد سرهندیؒ بطرف شهود رفته اند و مقلدان حضرت موصوف بران طریق قائم اند غرض اینست که هر چه احوال شیخ موصوف آنجناب دریافته باشند ارقام فرمایند که طمانینت ازان حاصل آید انتهی باز مولانا صاحب قدس سره

جواب نوشتند که صاحبا توحید وجودی مجمع علیه صوفیه است الا حضرت شیخ علاء الدوله سمنانی از متقدمین و حضرت شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی از متاخرین بتوحید شهودی رفته اند و تحقیق آنست که وحدة وجود در مرتبه ذات و صرافت اطلاق حق متعین است و توحید شهودی که خبر از غیریت میدهد در مراتب تعینات واجب القبول والتسلیم است پس هر دو امر در واقع تحقق دارند حکمت الهی در ابتدا نشو و نما کمال امت محمدیه علی صاحبها الصلوة والسلام والتحیة القای علوم توحید فرمود تا مردم از معنی قرب و معیت و حضور و همراهی جناب حضرت حق عز و علا متلذذ شوند و در زهد و مجاهده غایت یاری نمایند و نعم ما قیل ؎ ستاره قلندر سزد از من نمائی ✤ که دراز و دور بینم ره و رسم پارسائی ✤ و هرگاه این معرفت پخته شد در رفته رفته در فهم کلمات عارفان طریقت مردم کج فهم راه الحاد پیمودند و این معرفة غامضه را وسیله ابطال شرائع و تکلیفات نمودند و مذهب شیخ محب الله اله آبادی که ظاهرش قدم در وادی الحاد میزند شیوع تمام و رواج مالا کلام یافت عنایت خداوندی حضرت شیخ احمد سرهندی را برروے کار آورد و او علوم غریبه را بر الشان القا فرمودند من قبیل تعدیل الحار بالبارد والرطب بالیابس حتی که اعتدال کامل تر در اذهان مردم جا کرد و باطل ممزوج بحق ارتفاع و انتقا پذیرفت و همین ست مصداق معنی مجدد و تجدید والله تعالی اعلم و علمه اتم و احکم۔

بیان محو و اثبات تقدیرات

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سوال از مرزا حسن علیصاحب بخدمت مولانا شاہ عبد العزیز صاحب قدس سرہ العزیز در مذہب اہل حق قول بالبداء باطل است چنانچہ تفصیل تمام دلائل عقلیہ و براہین نقلیہ در کتب احادیث و تفاسیر و کلام مصرح و انچہ در کلام حضرت فخر المحدثین امام المتصوفین جناب شاہ ولی اللہ صاحب قدس سرہ ثبوت بدا در کتاب ہمعات مذکور شدہ بکدام معنی باید فہمید و بکدام محل صحیح حمل باید نمود تا مخالف کتاب و سنت نباشد عبارت ہمعات اینست وارادہ و قضای حوادث ازان تجلی فوارہ صفت جوش میزند و مبدا ادنی حوادث ہمان ارادہ است و آن ارادہ را نیز اسباب دیگر اند بعضے مستتر مثل قوای کواکب و افلاک و طبقہ کلیہ کہ مدبر شخص اکبر است و بعضے ظاہر مثل ادعیہ ملاء اعلے و حوادثے کہ از اسفل مرتفع میشود درین موطن محض اثبات و مبداء نسخ واقع میشود و ہمین تجلی است کہ مربی بنی آدم خواہد شد در معاد الی آخر ما قال و امام بغوی در تفسیر معالم التنزیل در تحت آیہ یمحو اللہ ما یشاء و یثبت و عندہ ام الکتاب نقل فرمودہ مراد از محو و اثبات کہ موہم بداء است چہ خواہد شد و ہذہ عبارتہ عن عمر و ابن مسعودؓ انہما قال یمحو السعادۃ و الشقاوۃ ایضاً فیمحو الرزق و الاجل و یثبت ما یشاء عن عمر رضی اللہ عنہ انہ کان یطوف بالبیت و ہو یبکی و یقول اللہم ان کنت کتبتنی فی اہل السعادۃ فاثبتنی فیہا و ان کنت کتبت علی الشقاوۃ فامحنی و اثبتنی فی اہل السعادۃ و المغفرۃ فانک تمحو ما تشاء و تثبت و عندک ام الکتاب و مثلہ عن ابن مسعود فی بعض الآثار ان الرجل یکون قد بقی لہ من عمرہ ثلثون سنۃ فیقطع رحمہ فیرد الی ثلثۃ ایام و الرجل قد یکون بقی من عمرہ ثلثۃ ایام فیصل رحمہ فیرد الی ثلثین سنۃ انتہی پس مراد از محو و اثبات کہ موہم بدا است چہ در احادیث ادل و زیادت بنابر صلہ رحمی و کوتاہی بنابر قطع رحم در حدیث آخر چیست و اگر بر قضای معلق و مبرم حمل کنند خالی از تکلف نیست **جواب** از مولانا شاہ عبد العزیز صاحب محدث دہلوی۔ بدا در کتاب ہمعات بمعنی تجدد ارادہ واقع است کہ مشابہ بدا است و در بخاری در حدیث اعمی و اقرع و ابرص کہ بدا اللہ عز و جل ان یبتلیہم واقع شدہ نیز بہمین معنی است و بدا بمعنی تجدد ارادہ مخالف مذہب حق نیست زیرا کہ اہل سنت قاطبۃً ارادہ را از صفات قدیمہ ازلیہ حضرت باری میدانند و تعلقات آنرا حادث می انگارند و حضرت ایشان در کتاب ہمعات و در کتب

دیگر ارادہ را در مرتبہ ذات صفت قدیمہ ازلیہ میدانند و در مرتبہ تجلی اعظم ارادہ را حادث اثبات میفرمایند پس قدم ارادہ در مرتبہ ذات است و حدوث آن در مرتبہ متاخر از مرتبہ ذات کہ مرتبہ تجلی اعظم است و ہرگاہ حدوث و قدم در دو مرتبہ واقع شد تخالف برخاست آرے مرتبہ تجلی اعظم را کہ مدبر شخص اکبر است و علماء ظاہر نمیدانند و اثبات نمیکنند پس نزد آنہا حدوث ارادہ را در ہیچ مرتبہ گنجایش نماند بلکہ تعلق ہمان ارادہ قدیمہ را حادث انگاشتند و ہذا قریب من النزاع اللفظی و در آیہ کریمہ نیز اشارتے باختلاف مراتب معلوم میشود زیرا کہ فرمودند یمحو اللہ ما یشاء و یثبت باز فرمودہ اند و عندہ ام الکتاب صریح دلالت دارد بر آنکہ محو و اثبات در جائے و ام الکتاب در مرتبہ دیگر است و در ہر دو اثر حضرت عمر و ابن مسعود رضی اللہ عنہما نیز دفع تخالف باختلاف مرتبتین توان فہمید علمای ظاہر بقضای معلق و مبرم دفع تخالف مینمایند و لا باس بذلک لانہم لا یثبتون مرتبۃ سوی الذات المقدسۃ اما الصوفیۃ فلما اثبتوا التجلیات و مرتبۃ التجلیات متاخرۃ عن مرتبۃ الذات امکن لہم القول بحدوث الارادۃ فی تلک المرتبۃ من غیر لزوم محذور و در کتاب ہمعات و دیگر تصانیف ایشان اثبات حدوث ارادہ قدیمہ درین مرتبہ مفصل مذکور ست چنانچہ بعد از تامل واضح خواہد شد **سوال** از مرزا حسن علیصاحب نزد اہل حق یعنی اہل سنت و جماعت صحیح و ثابت شدہ بہ براہین نقلیہ و عقلیہ کہ ماسوائے انبیاء و رسل و ملائکہ علیہم السلام عصمت در احدے ثابت نیست حتی کہ اگر کسے را معصوم گویند درست نیست و لہذا متکلمین و فقہاء رحمہم اللہ اطلاق عصمت بر غیر انبیاء و ملائکہ روا ندارند پس انچہ جناب فخر المحدثین حضرت شاہ ولی اللہ صاحب قدس سرہ در تفہیمات الٰہیہ و غیرہ صفات اربعہ کہ عصمت و حکمت و وجاہت و قطبیت باطنہ است برائے حضرات ائمہ اثنا عشر علیہم السلام ثابت کردہ اند و آن ہدایت مآب نیز این مراتب را در رسالہ کہ در بیان اعتقادات بحضرت ایشان تالیف فرمودہ اند ارقام نمودہ اند انرا بکدام محل صحیح حمل باید نمود و دلیلے از کتاب و سنت و اجماع امت بران کدام است و جواب تخالف این قول کہ بہ نسبت مذہب اہل سنت نمایان شدہ چہ خواہد شد و مع ذلک منافی تفضیل خلفائے ثلثہ رضی اللہ عنہم خصوصاً حضرات شیخین خواہد بود حال آنکہ این مسئلہ تفضیل مجمع علیہ اہل سنت است عند من یعتمد بہ و علاوہ آن خود جناب افادت مآب ہدایت انتساب حضرت شاہ ولی اللہ صاحب بہزار ضبط و ربط و طمطراق تمام این مسئلہ را یعنی تفضیل خلفائے ثلثہ سیما شیخین را رضی اللہ عنہم بدلائل نقلیہ و عقلیہ و کشفیہ و وجدانیہ بتقریر وافی و شافی

فرق عصمت
انبیاء و ائمہ
و اولیاء

وترتیب کافی تحریر فرموده اندپس جواب تخالف وتعارض این مسئلہ ممہدہ ثابتہ متفق علیہا با آن مسئلہ غریبہ غیر ثابتہ
عند اہل حق یعنی اہل سنت وجماعت چہ خواہد شد بینوا توجروا **جواب** از مولانا ے ممدوح عصمت
وحکمت ووجاہت نزد صوفیہ معانی اصطلاحیہ دارند خصوصاً در کتب مصنفہ حضرت والد ماجد قدس اللہ
سرہ بمفصل مذکور اند این وقت بسبب شدت بیماریہا امکان نیست کہ بتمہید مقدمات نوشتہ آید اگر
کتب مصنفہ ایشان موجود باشند مطالعہ باید نمود واضح خواہد شد وشرح اعتصام از تصانیف شاہ
محمد عاشق پھلتی قدس اللہ سرہ اگر بہم رسد شافی وکافی خواہد بود بالجملہ موافق علماء ظاہر این وقت
جواب نوشتہ میشود عصمت دو معنی دارد اول امتناع صدور ذنب مع القدرۃ علیہ واین معنی باجماع
اہل سنت مخصوص بحضرات انبیا وملائکہ علویہ است دوم عدم صدور ذنب مع جوازہ من غیر لزوم محذور
واینمعنی را نزد صوفیہ محفوظیت خوانند وبہمین معنی در کلام صوفیہ سوال عصمت برای خود آمدہ چنانچہ در
اول دعاء حزب البحر واقع شدہ نسالک العصمۃ فی الحرکات والسکنات والارادات والخطرات الی آخرہ
این معنی مخصوص با نبیا نیست وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ برای اہلبیت خود خواستہ اند لقولہ اللہم اذہب
عنہم الرجس وطہرہم تطہیرا بہمین معنی است ودر حق حضرت عمر رضی اللہ عنہ وارد شدہ ان الشیطان
لیفر من عمر ونیز وارد شدہ ان الحق ینطق علی لسان عمر وقلبہ ودر حق صہیب رومی واقع شدہ نعم العبد
صہیب لو لم یخف اللہ لم یعصہ فلا اشکال وحکمت بمعنی علم نافع است اگر مکتسب باشد در اصطلاح صوفیہ
آنرا حکمت نگویند بلکہ علم وفضیلت نامند واگر آن علم بطریق وہب بر دل شخصے واقع شود آنرا
حکمت نامند وآتیناہ الحکمۃ وفصل الخطاب وکلا آتینا حکما وعلما وخواہ آن علم متعلق بعقائد باشد
یا باعمال یا باخلاق واین معنی ہم مخصوص بانبیا نیست ولقد آتینا لقمان الحکمۃ ان اشکر للہ بعد ازان
آیہ واذ قال لقمان لابنہ تا آخر رکوع بیان بعضے از حکمت ایشان است آرے ازین باب ہرچہ بوحی
آید آن مخصوص با نبیا است ووہب اعم ست نبی وغیر نبی دران شریک اند ولہذا در حدیث شریف
وارد شدہ انا دار الحکمۃ وعلی بابہا ودر روایت مشہور انا مدینۃ العلم وعلی بابہا واقع شد مراد از علم
درینجا ہمین معنی است ووجاہت بمعنی آنست کہ بعضے بندگان خود را حق تعالی بوجہے معاملہ
نماید از دفع طعن معاندان وتہمت ہای عیوب وحفظ در اصابت بادشاہان وامرا در حق محبوبان
ورو یداران می نمایند واینمعنی در حق دو کس از انبیاے اولو العزم منصوص قرآنی است اول در حق

حضرت موسی علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام ہرگاہ ایشانرا بنی اسرائیل تہمت اُدرۃ وبرص کردند
قال اللہ تعالی یا ایہا الذین آمنوا لا تکونوا کالذین آذوا موسے فبرأہ اللہ مما قالوا وکان عند اللہ
وجیہا حق تعالی راضی نشد بہ تہمت ایشان اگرچہ آن تہمت ہیچ محذور شرعی نداشت دوم در حق
حضرت عیسے کہ یہودیان در حق ایشان تہمت زنا زادگی بر زبان آوردند وبسخن آمدن ایشان
در عین طفولیت آن تہمت را زائل فرمود قال اللہ فی سورۃ آل عمران وجیہا فی الدنیا والآخرۃ
ومن المقربین ویکلم الناس فی المہد وکہلا الی آخرہ واینمعنی در حق اکثر اولیا بہ ثبوت پیوستہ اول
در حق ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ کہ ان اللہ یکرہ فوق السموات السبع ان یخطأ ابوبکر فی الارض دوم
در حق علی مرتضی رضی اللہ عنہ کہ دعا کردند اللہم ادر الحق حیث دار ونگفتند ادرہ حیث دار الحق ومعنی
قطبیت باطنہ آنست کہ حق تعالی بعضے بندگان خود را مخصوص سازد کہ مہبط فیض الہی اولاً بالذات
ایشان باشند واز ایشان بدیگران منتقل شود گو بظاہر کسے تلمذ واکتساب از ایشان نکردہ باشد مانند
آنکہ شعاع آفتاب از راہ روزنے در خانہ بیفتد پس اولاً آن روزن روشن شدہ وبواسطہ آن تمام اشیاے
خانہ روشن شود واین را قطب ارشاد نیز نامند بخلاف قطب مدار بالجملہ اثبات این صفات اربعہ عند التحقیق
نہ مخالف مذہب اہل سنت است گو ظاہر بینان از اطلاق این الفاظ تحاشی نمایند ونہ مخالف تفضیل
شیخین کہ مجمع علیہ جمیع اہل حق است زیراکہ مدار آن تفضیل بر اکثریت ثواب ست عند المتکلمین و
جائز است کہ خدا تعالی بعضے بندگان خود را مخصوص بزیادت ثواب گرداند ہرچند فضائل دیگر وصفات
کمال در غیر آنہا بیشتر باشد ومصنف کتاب ہمعات قدس اللہ سرہ مدار تفضیل شیخین بر تشبیہ انبیا
داشتہ است در سیاست امت ودفع شبہات وترویج دین ونگاہداشتن مردم از بدعت واجرای جہاد
وامر بالمعروف ونہی عن المنکر وظاہر ست کہ زیادتی شیخین درین امور اوضح من الشمس وابین من الامس
است ولہذا قال اکثر المتکلمین التفضیل عندنا بالتوفیق لا بالفضائل فقط **سوال** از مرزا حسن علی صاحب
کتاب صواقع موبقہ در رد مذہب روافض خذلہم اللہ تعالی کہ تالیف نصر اللہ کابلی است بملاحظہ شریفہ
در آمدہ یا نہ وبعد ازانکہ ملحوظ نظر فیض اثر شدہ باشد فرقے در تصنیف آن وتصنیف جناب افادت مآب
کہ تحفہ اثنا عشریہ است چیست ومعاندان این دیار خصوصاً روافض خذلہم اللہ بطریق ژاژخائی وبیہودہ
گوئی خیلے شور وشغب میکنند کہ کتاب مستطاب تحفہ اثنا عشریہ ترجمہ صواقع موبقہ است ہرچند سوال

یعنی در تحفہ اثنا عشریہ وصواقع موبقہ

انیمعنی ما مخلصان وفدویان را لاطائل وبیهوده مینماید واز جملہ بدیهی البطلان ست وهرکس که از مایه علم آگهی داشته باشد این خبر را از محکی عنہ مخالف خواهد دانست لیکن بعضے کسان این ناکس را بسیار تنگ کردند لهذا این امر نامرضی را موجب سمع خراشی جنابعالی انگاشته شد **جواب** از شاه صاحب ممدوح۔ در وقت تصنیف تحفه اثنا عشریه از کتابهاے اهل سنت که در رد مذهب شیعه وکتب شیعه که در رد مذهب اهل سنت تالیف شده سه قسم بهم رسیده بود قسم اوّل در مجادله این مسئله خاص یعنی اثبات خلافت خلفاے ثلثه ودر آن مثل نواقض الروافض ومرافض الروافض وصواعق محرقه وشرح تجرید از طرف اهل سنت ومصائب النواصب ورد شبهات الاعور واظهار الحق وسفینة النجاة از طرف شیعه قسم دوم آن کتابهاست که در مسئله امامت وشروط آن وموانع آن به تفصیل تصنیف شده مثل بحث امامت در شرح مقاصد وشرح مواقف وطوالع الانوار واربعین از طرف اهل سنت وتصانیف علامه حلی ومقداد وصدائق موبقه در رد صواعق محرقه ومقداد از طرف شیعه قسم سوم آنست که تمام مذهب شیعه را هم در الٰهیات وهم در معاد وهم در امامت وهم در روایت احادیث وهم در اصول رد کرده اند مثل ابطال الباطل وصواقع موبقه تالیف نصر الله کابلی از طرف اهل سنت ونهج الحق علامه حلی واحقاق الحق قاضی نور الله شوستری از طرف امامیه این هر سه قسم کتب در وقت تالیف تحفه اثنا عشریه موجود ومستحضر بودند در انوقت ترتیب صواقع بسیار پسند خاطر افتاده وبهمان ترتیب درین کتاب کلام واقع شد واحقاق الحق نیز بهمین ترتیب دارد وابطال الباطل نیز بهمین ترتیب دارد لیکن ترتیب صواقع بسیار مختصر وخوشنما بنظر آمد همانرا اختیار کرده شد مگر بحث تولا وتبرا دران نبود وشرح حدیث الثقلین نیز دران نبود ومسئله انکار نبوت والحاد که لازم مذهب شیعه است بشرح وبسط نیز دران نبود این ابواب افزوده شد وباب مطاعن وجواب آن اصلا دران کتاب مذکور نیست ونیز در صواقع اکتفا بر دلائل کلامیه نموده وروایات را از کتب امامیه کمتر آورده در تحفه اثنا عشریه آن دلائل کلامیه را حذف نموده در تکثیر روایات از کتب امامیه کوشیده شد پس این کتاب را ترجمه آن گفتن محض نظر بظاهر ترتیب آن میتواند شد مانند آنکه مواقف را از طوالع ومسلم را از مختصر الاصول ابن حاجب ماخوذ دانند حالا فرق واضح شد پس فی الحقیقت این را ترجمه قرار دادن که دور از عقل وادراک است در هر دو کتاب نظر تامل بکار برده شود تا این خیال بالکلیه زائل گردد ومعهذا جاے طعن معاندان وحاسدان وقتی

متوجه فقیر میتواند شد که این فقیر دعوی تصنیف این کتاب را موجب افتخار خود دانسته تقریرًا وتحریرًا بالقلم یا بزبان قلم کرده باشد معلوم صاحب است که این کتاب را تصنیف حافظ غلام حلیم ابن شیخ قطب الدین احمد ابن شیخ ابو الفیض نوشته ام اگر منظور دعوی نسبت این کتاب بخود میبود چرا اینقدر اخفا بنامهای غیر معروف بعمل می آوردم بلکه حالاهم هرگز به نسبت این کتاب بطرف خود خوش نمیشوم آرے اگر تفسیر فتح العزیز وامثال این تصانیف را اگر به فقیر نسبت کنند موجب شادمانی خاطر میگردد غرضکه منظور در این مذهب بود که مردم بدیدن این کتاب دران اعتقاد سست شوند یا ترک نمایند الحمد لله که این معنی حاصل شد ونیز اگر تامل کنند روافض را هرگز جاے طعن نیست زیرا که اگر این کتاب ترجمه صواقع است آخر اثبات مذهب اهل سنت میکند ورد مذهب روافض مینماید اینها را چه کار از انکه تفتیش کنند که گوینده کیست جواب باید نوشت واین طعن جواب نمیتواند شد آرے بعض اهل سنت که آنهار الشهرت این کتاب نسبت باین فقیر عرق حسد بجوش آمده میخواهند که نسبت باین فقیر درمیان نماند جواب سخن ایشان گذشت که فقیر دعوی این کتاب نمیکند وفخر خود نمے خواهد منظور فقیر غرض ازین مقدمات سلوک این طریق جدید برافهان اولی الالباب وطالبان راه صواب بود والحمد لله که حاصل شد **سوال** از منشی ذوالفقار علیخان مبعوث شدن رسول الثقلین جهت هدایت عام ودعوت اسلام ست ونازل شدن قرآن بزبان عربی براے سهولت فهم وادراک غوامض آن باهل عرب پس این قرآن جهت سهولت دریافت اهل عجم وفرنگ وهند وسند وبنگاله وغیره اقالیم وجزائر وبنادر که السنه متغائره ولغات مختلفه دارند کافی نیست بلکه اصلا فهم آنها بعبارت ومعانی آن نمیرسد واز زبان اکثرے از اقوام اطراف وجبال باوصف سعی وکوشش تعلیم تلفظ کلام الله بصحت ادا نمیگردد ودعوت اسلام هم در وقت پیغمبر خدا وخلفاے برحق او باکثر از ساکنان اقالیم واطراف عالم مثل بیگو ونیپال وغیره نرسیده وبعد ازان نیز سلسله جنبانی دعوت اسلام بآنها نگردیده پس اتمام حجت بطور ساکنان دیار عرب براین اقوام یافته نمیشود وخداے تعالیٰ بر همه بندگان خود رحیم ومنصف است واحدے را زیاده از طاقت او تکلیف نمیدهد درینصورت این قوم که دعوت رسول وخلفاء برحق اصلا بایشان نرسیده وکتاب واحکامے جهت سهولت فهم آنها صادر نگردیده در مواخذه چنانکه محروم است داخل باشند یا نه اگر باشند شبهاتیکه برین لازم مے آید مخفی نیست **جواب** هرچند آنحضرت صلی الله علیه وسلم مبعوث شدند براے ارشاد وهدایت ساکنان جمیع اقطار

وبلدان وجزائر وجبال لیکن بعثت اولے آنحضرت بسوی جن وانس عرب بود وبواسطۂ عرب بدیگران یعنے فارس وروم وبواسطہ آنہا بہ سند وہند وہلم جرًا الی الجزائر والجبال پس در نازل کردن قرآن اولا زبان ولغت واسلوب کلام عرب واعجاز آنہا از معارضۂ اش اختیار فرمودن ضرور افتاد تا عرب بخوبی دقائق این کلام را ومعانی واحکام او را بساکنان عراق وعجم وخراسان رسانند وآنہا بسند وہند وترکستان رسانند ہکذا واگر رعایت ہر قوم کردہ قرآن را بہ لغت ہر قوم نازل میفرمودند اختلاف در دین میشد وباب تحریف وزیادت ونقصان مفتوح میگشت واول کسیکہ قرآن بر او نازل میشد یعنی ذات مطہر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہرگز معانی ولغات اقوام دیگر بلکہ مخارج حروف ولہجہ کلام ہر فرقہ نمیدانستند پس تبلیغ آن کلام مجہول اللفظ والمعنی چہ قسم متصور میگردید اگر شخصے عربی نژاد را کتاب پدماوت تعلیم کنند وبگویند کہ فلان کس را برسان ہرگز از و ممکن نخواہد شد واگر سالہا مشق کند ہرگز مخارج ولہجہ لغت این کتاب را نخواہد دریافت واگر کسے گوید کہ چنانچہ تعلیم امی بہ نسبت آنحضرت صلعم واقع شد پس خوارق عادات بود ہمین قسم تعلیم مخارج ولہجہ والفاظ ہر لغت با آنحضرت صلعم بطریق خرق عادت میشد گوئیم کہ آنحضرت را اتفاق ملاقات باقوام دیگر در مدت العمر نشد واین معنی در علم الٰہی متحقق بود پس بطریق خرق عادت تعلیم ہر لغت ضائع ورائگان مے افتاد غرضکہ حکمت الٰہی ہمین وضع را اختیار نمود کہ بوقوع آمد آمدیم بر آنکہ اثبات نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برغائبین زمانا ومکانا نا غیر واقفین بر اعجاز قرآن چہ قسم صورت بندد جوابش آنکہ امام رازی ودیگر علماء کلام نوشتہ اند کہ اثبات نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین وقت کہ کمال بعد از آنجناب رو دادہ اعجاز قرآن نیست بلکہ حالا دو طریق است برائے اثبات نبوت طریق اول آنکہ بطریق تواتر کہ در ہر قرن کرورہا ناقل معجزات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مثل اعجاز قرآن وشق قمر وتسلیم حجر ومدر واطاعت احجار واشجار وزیادتی در طعام وشراب وبسخن آمدن آہو وشتر وگرگ وسوسمار کہ مجموع آنہا در کتب حدیث بعدد سہ ہزار سوائے اعجاز قرآن رسیدہ بود نزد ہر قوم ثابت کردہ شود وافادہ متواترات علم بدیہی را از قبیل امور متفق علیہا است پس نزد آنہا بطریق بداہت وجود آنحضرت صلعم وبعثت آنجناب بلکہ احکام شرعیہ متواترہ نیز ثابت خواہد شد بالاتفاق واگر انصاف کنند در امور ماضیہ طریق ثبوت علم ہمین است وجود نوشیروان وحاتم طائی وسکندر وخلافت بنی عباس وآمدن سلطان محمود غزنوی

در ہند نزد ہندوان بچہ طور ثابت شدہ سوای این طور طور دیگر نیست دوم آنکہ گویند کہ حالا احتیاج اثبات نبوت نماندہ زیراکہ آنحضرت صلعم پیدا شدند ولکوکہا کس بسلوک وصحبت ایشان متوجہ بخدا ومشغول بعبادت واطاعت الٰہی گشتند ومجتنب از معاصی وملازم تقوی وطہارت واخلاق نیک وآداب مستحسن پیش گرفتہ ومشغولی بعبادت وطاعت واجتناب از معاصی وظلم وحسن اخلاق واداے حقوق نزد ہر قوم مستحسن وپسندیدہ است وآنرا ہدایت میدانند پس چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دعوی ہدایت خلق اللہ فرمود وآن ہدایت واقع شد پس حاجت اثبات نبوت نماند کہ معنی نبوت ہمین است ولیس وراء عبادان قریۃ بیان واین ہر دو طریق نزد ساکنان جزائر وجبال وپیگو ونیپال متحقق است واگر بالفرض کسے از آنہا ازین ہر دو طریق محروم ماند حکم او حکم اہل فترت خواہد بود علی اختلاف المذاہب چنانچہ در کتب اصول مثل مسلم وعضدی مشروح ومبسوط است سوال از روے اخبار وتواتر وآثار بخوبی ثابت است کہ در ہند اوتار ہاے کثیر کہ قوم ہنود آنہا را خالق وبعضے را مقتدائے خود ہا دانند گذشتہ ورا جہاے با شوکت وقوت وخلقت بسیار بودہ اند از بدو آفرینش کدام پیغمبر برین قوم ہم مبعوث شدہ وکدام کتاب برائے ہدایت آنہا بلغت ہند یا دیگر نازل گردیدہ است یا نہ ودر صورت عدم آن سببش چیست جواب مفاد آیۂ قرآنی وان من امۃ الا خلا فیہا نذیر آنست کہ در ہر امتے ترسانندہ گذشتہ است کہ از ارتکاب قبائح واتلاف حقوق بترساند عام از آنکہ آن ترسانندہ از انبیا باشد یا از علما یا وعاظ یا از اولیا وعرفا واگر از احوال امم مختلفہ مثل روم وحبش وترکستان وخطا وختن تفتیش کردہ شود ہرگز نشان پیغمبرے نمیدہند کہ در آنہا گذشتہ باشد بلکہ مفہوم نبی را ہم نمی شناسند بیشتر اعتقاد عظمت وبزرگی عباد وزہاد وتارکان دنیا وخلوت نشینان در طبائع آنہا مستحکم است ومعاملہ حضرت حق با ہر فرقہ مختلف است باختلاف استعدادات آنہا وباختلاف علوم مخزونہ آنہا در دیار عرب از یمن تا شام ومصر بہ یک رنگ ہدایت الٰہی ظہور فرمود انبیا ورسل را مبعوث فرمود ومعجزات بردست آنہا آفرید وکتابہاے نازل فرمود زیراکہ اہل این بلاد آمدن علم غیب را اگرچہ از بعضے بشر بہ بعضے بشر باشد بسبب بعد مکانی یا بعد زمانی بہمین طریق میدانستند کہ قاصدے بیاید وپیغام زبانی برساند یا خطے ہمراہ خود بیارد وآرے نشان راستی آن قاصد از و طلب میداشتند چنانچہ در امراء وملوک وسلاطین حالا ہم ہمین مروج است کہ فرمانے یا شقہ بدست معتبرے خود میفرستند

وبراے تصدیق او بعض چیزہاے مخصوص از پالکی وفیل وفوج ہمراہ او میدہند پس اہل این
بلاد راکہ دیار عرب است طریق ہدایت ہمین طور مقرر شدہ وہنود راچون این طریقہ معتمد علیہ نبود
بلکہ ظہور حضرت حق را در بعض چیزہا وتکلم بزبان حق باصدور افعالے کہ مخصوص بمرتبۂ الوہیت است
از خوارق عادات وحکمرانی در مخلوقات بنیابت حق میدانستند لہذا بایشان ہمین وضع معاملہ واضح شد
وبیدہا نویسانیدند تامدت دراز قیام ہدایت ایشان ہمین اسلوب ماند چنانچہ از کتاب جوگ باسشٹ
وراماین وبھاگوت معلوم میشود تاآنکہ بیاس نام شخصے پیدا شد وباغواے شیطانی تمام مذہب
آنہا را برباد داد وشرک وبت پرستی رائج کرد بعد ازان ہمہ ہنود مشرک شدند وصورت پرستی پیش نہادند
آرے اختلاف شرائع باختلاف اقوام مثل کایت وکھتری ومہاجن از قدیم درانہا بود وامثال این
ہم در شرائع قدیمہ ما اصلے دارد چہ ہر سبط از اسباط بنی اسرائیل مخصوص باحکامے چند بودند بلکہ
در شریعت ما نیز بنی ہاشم بمصرفیت خمس وحرمت زکوۃ وحرمت تنفیل مخصوص اند وتمام قریش باستحقاق
خلافت ممتاز ومشرکین عرب را جزیہ نیست لا یقبل منہم الا الاسلام او السیف بالجملہ اوتار ہنود مظاہر
حق گزشتہ باشند خواہ از افراد بشر باشند خواہ از شیر وماہی مثل عصاے حضرت موسے وناقۂ حضرت
صالح لیکن عوام این فرقہ بسبب قصور فہم درمیان ظاہر ومظہر فرق نکردہ ہمہ را معبود ساختند ودر
ضلالت افتادند وہمین است حال فرقہ ہاے بسیار از مسلمین مثل تعزیہ سازان ومجاوران قبور وجلالیان
ومداریان واللہ اعلم بحقیقۃ الحال فقط **سوال** از غلام علیشاہ صاحب حضرت سلامت السلام علیکم
ورحمۃ اللہ نماز بطرف قبر وتصویر اگرچہ از انبیا باشد حرام ست پس استقبال جدر کعبہ وحجر اسود ومقام ابراہیم
علیہ السلام کہ مشابہت باطراف قبور دارند چرا واجب کردہ اند وحجر اسود کہ جاے تقبیل انبیا است
علیہم السلام نسبت بایشان دارد ومقام ابراہیم کہ مناسبتے با ابراہیم علیہ السلام پیدا کردہ ومیتواند
کہ از انوار خلت حضرت ابراہیم علیہ السلام حظے داشتہ باشد جدر کعبہ مطاف انبیا وملائکہ علیہم السلام
است ومحل ورود برکات مسجود یعنی حضرت حق سبحانہ پس باین وجوہ استقبال آنہا واجب کردہ اند
لیکن خدشہ ما باقی است غیر حق پیش کسے سجدہ چرا باشد بینوا توجروا **جواب** اصل حقیقت این است
کہ تمام کعبہ قبلۂ مسجود است بنابر آنکہ بیت اللہ است منسوب بجناب الٰہی است ملاحظہ انبیاے سابقین وبانی ہیچ
نیست ولہذا اگر جدر آن منہدم شوند نعوذ باللہ منہ چنانچہ در وقت حجاج بوقوع آمدہ یا حجر اسود

دور شود چنانچہ در عہد قرامطہ بوقوع آمدہ یا مقام ابراہیم راکسے دور سازد فضاے کعبہ قبلہ است قبلہ بودن
بر خشت وچوب وسنگ موقوف نیست پس درین صورت ہرگز ملاحظہ معنی کہ قدم ملتثم ومطاف فلان
نبی یا ولی یا ملک است اصلا درمیان نیست بانوجہ شرک دران جاری نمیشود بخلاف قبور انبیا واولیا
وتصاویر بزرگان کہ درانہا نسبت بآن بزرگان صریح است وہمچنین است کہ آنہا را مستقبل ومسجود الیہ
میدانند پس فرق واضح شد وجاے اشکال نماند ودر مقام ابراہیم چیزے دیگر بجز امامت ابراہیم علیہ السلام
اصلا ملاحظہ نیست امام بودن چیزے دیگرست ومسجود بودن چیزے دیگر وآنہم بنابر استحباب نہ بنابر
وجوب حتی لو صلی فی ای مقام شاء من المسجد الحرام اجزأتہ الصلوۃ وہو المذہب الاصح چنانچہ در حق
کعبہ آمدہ است کہ بیت اللہ است ہمچنین در حق حجر اسود بالخصوص آمدہ است کہ الحجر الاسود یمین اللہ
فی الارض بوسیدن او دست بوس خدا است وعظمت او ہمین جہت است چون منسوب بخدا شد ہر کعبہ
وجہ مسجود الیہ شدن بہم رسانید آرے این نسبت را نص صریح متواترے باید وآن در غیر کعبہ وبیت المقدس
مفقود است وہمین وجہ گفتہ بودند بنی اسرائیل اجعل لنا الٰہا کما لہم آلہۃ وحالا ہیچ چیزے در عالم
منسوب بحضرت حق نیست بلا واسطہ الا فضاے کعبہ یا فضاے حجر معلق وآن منسوخ است واین ثابت
ہرچہ از منسوبات دیگر مسجود الیہ واقع میشود از قبیل تصاویر یا معابد اسلاف ہمہ منسوب بغیر خدا است
بالجملہ فرق بسیارست باندک تامل ظاہر میشود در تفسیر فتح العزیز در آخر سیپارہ الم در تفسیر آیت وعہدنا
الی ابراہیم واسمعیل ان طہرا بیتی للطائفین ودر اول سیپارہ سیقول در تفسیر قل للہ المشرق
والمغرب یہدی من یشاء الی صراط مستقیم الی آخر الایات ملاحظہ باید نمود اسرار عجیبہ ظاہر خواہد شد
واین قدر تامل در رفع این اشکال کافی وشافی است کہ ہرگاہ انبیا بطرف این خانہ سجدہ کردہ اند
واین حجر را تقبیل نمودہ اند پس نزد آنہا عظمت این ہر دو چیز بچہ وجہ بود اگر بسبب آن بود کہ ہر نبی
لاحق تقبیل وسجدہ نبی سابق را ملاحظہ مینمود پس تسلسل در انبیا وقدیم بودن آن مکان لازم آید
واگر بسبب این نبود محض نسبت بخدا بود حالا ہم ہمین علت موجود است اگر انبیاء سابقین میکردند
یا سجدہ بالسنت مینمودند آنہم شریک بودند یا امتثال درین امر پس امتثال را نیز ملاحظہ این معنی
درمیان نیست والسلام والاکرام **سوال** در واقعہ باغ فدک۔ روی مسلم عن عائشۃ ان فاطمۃ
بنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارسلت الی ابی بکر تسأل میراثہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

فرق در سجدہ کعبہ وسجدہ قبور وتصاویر

بیان مقدمہ باغ فدک

الی آخر الحدیث در بخاری است فغضبت فاطمة وخرجت عنه ولم تتکلم حتی ماتت ونیز در بخاری است من
اغضبها فقد اغضبنی روی مسلم عن عمر انه قال لعلی وعباس فی حدیث طویل فرایتماه یعنی ابابکر کاذبا
وآثما وغادرا وخائنا قال عمر والله یعلم انه لصادق وبار وراشد وتابع للحق ثم توفی ابوبکر وانا ولی رسول الله
صلی الله علیه وسلم وولی ابوبکر فرایتمانی کاذبا وآثما وغادرا وخائنا والله یعلم انی لصادق وبار وراشد و
تابع للحق ودر معارج النبوة است این روایت وقف محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف
هذه القریة المعلومة بحدودها علی فاطمة علیها السلام وقفا محرما علی غیرها مؤبدا علیها من بعدها علی ذریتها
فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه علی الذین یبدلونه ان الله سمیع بصیر **جواب** روایت اول در صحیح مسلم است
وازین روایت هیچ تقصیر ابوبکر رضی الله عنه ثابت نمیشود زیراکه ایشان غیر از روایت حدیث که خود از
آنحضرت شنیده بودند وحضرت علی وحضرت عباس وحضرت عمر وحضرت عثمان ودیگر عشره مبشره نیز شنیده
بودند چنانچه از روایت آینده صریح معلوم میشود هیچ انکار نکرد وبیان مسئله شرعی قباحتی ندارد واز الفاظ
خشونت وخصومت وبی ادبی ازین روایت مفهوم نیست وبه خشم آمدن حضرت خاتون رضی الله عنها وترک
کلام وملاقات تا چند روز نیز دلیل تقصیر حضرت ابوبکر ثابت نمیشود زیراکه حضرات معصومین در بعضی اوقات
بی تقصیر هم بخشم می آیند چنانچه حضرت موسی علیه السلام بر حضرت هارون علیه السلام در مقدمه گوساله
پرستان خیلی بخشم آمدند چنانچه در کلام الله منصوص است بر همین قیاس خشم حضرت خاتون رض بر حضرت
صدیق باید فهمید علاوه آنکه درین روایت هرچند لم تتکلم حتی توفیت واقع شده لیکن در دیگر روایات اهل سنت
والامامیه رضامندی حضرت خاتون از حضرت صدیق ثابت شده وقاعده اصول است که المثبت مقدم
علی النافی اما روایات اهل سنت پس در مدارج النبوة وکتاب الوفاء بیهقی وشروح مشکوة موجود است
بلکه در شرح مشکوة شیخ عبد الحق نوشته که ابوبکر صدیق بعد این قصه بخانه فاطمه رفت ودر گرمی آفتاب
بر در بایستاد وعذر خواهی کرد وحضرت زهرا ازو راضی شد ودر ریاض النضرة نیز این قصه بتفصیل مروی
است ودر فصل الخطاب بروایت بیهقی از شعبی نیز همین قصه مروی است که ابن السمان در کتاب الموافقة
از اوزاعی روایت کرده که گفت بیرون آمد ابوبکر بر در فاطمه در روز گرم وگفت نمیروم ازینجا تا راضی نگردد
از من بنت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم پس درآمد بروی علی پس سوگند داد بر فاطمه که راضی شو پس راضی شد
فاطمه اما روایت امامیه پس صاحب محجاج السالکین وغیر او از علماء ایشان روایت کرده اند ان ابابکر

لما رای ان فاطمة انقبضت عنه وهجرته ولم تتکلم بعد ذلک فی امر فدک کبر ذلک عنده فاراد استرضاءها فاتاها
فقال لها صدقت یا ابنة رسول الله فیما ادعیت ولکنی رایت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقسمها فیعطی
الفقراء والمساکین وابن السبیل بعد ان یؤتی قوتکم والصانعین فقالت افعل فیها کما کان ابی رسول الله
صلی الله علیه وسلم یفعل فیها فقال ذلک والله علی ان افعل فیها ما کان یفعل ابوک فقالت والله لتفعلن
ذلک فقال اللهم اشهد فرضیت بذلک واخذت العهد علیه وکان ابوبکر یعطیهم منها قوتهم ویقسم الباقی
فیعطی الفقراء والمساکین وابن السبیل انتهی اینست عبارت مرویه در محجاج السالکین ودیگر کتب
معتبره امامیه وحدیث من اغضبها فقد اغضبنی نیز صحیح است لیکن هرکه از لغت عرب فی الجملة وقوف
دارد میداند که اغضاب در لغت عرب آنست که شخصی بقول یا فعل در غضب آوردن شخصی قصد نماید
ونیز ظاهر است که حضرت صدیق هرگز قصد ایذاء حضرت فاطمه نداشت بلکه روایت حدیثی که همه عشره مبشره
آنرا از جناب رسول الله صلی الله علیه وسلم شنیده بودند وبیان مسئله شرعی که ازان مفهوم بود نمود پس
مدلول من اغضبها بر حضرت صدیق صادق نشد چون مدلول من اغضبها بر وصادق نیامد وعید فقد
اغضبنی نیز در حق او متحقق نباشد که اذا فات الشرط فات المشروط روایت دوم نیز در صحیح مسلم است
لیکن قصه که در صحیح مسلم ودیگر کتب صحیحه مذکورست اینست که متروکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در دست
صدیق بود وازان حضرت خاتون وازواج مطهرات را خوراک وپوشاک وحوائج ضروریه میدادند بعد ازان
محتاج بنی هاشم را هرگاه حضرت عمر خلیفه شدند حضرت علی وحضرت عباس نزد ایشان آمدند ومتفق اللفظ
والمعنی درخواست کردند که متروکه آنحضرت را بدست ما حواله کنید که موافق عمل آنحضرت وعمل حضرت ابوبکر وعمل شما
دران عمل نمائیم حضرت عمر بهمین شروط بایشان دادند وگفتند که این را تقسیم نه نمائید ومیراث دران
جاری نکنید بعد چندی حضرت عباس را منظور افتاد که این را تقسیم باید کنانید حضرت علی ازین امر ابا نمودند
ومنازعت بسیار شد تا آنکه حضرت علی حضرت عباس را بیدخل ساختند حضرت عباس حضرت علی را برای
فیصل این منازعت ونالش انیمعنی پیش حضرت عمر آوردند وگفتند که ارحنی من هذا الآثم الکاذب الغادر
الخائن یعنی خلاص کن مرا از دست این ظالم غدار خیانت کننده دروغگو همین لفظ در صدر این روایت
در صحیح مسلم موجود است حضرت عمر چون چنین دیدند برای حمایت حضرت علی بحضرت عباس گفتند وهرچند خطاب
بهر دو کس است لیکن منظور شنوانیدن حضرت عباس است که اگر حضرت علی درین مقدمه یعنی منع از تقسیم که

موہم اجرای میراث است ظالم وخائن وغادر ودروغگو باشند پس حضرت ابوبکر نیز باعتقاد شما دروغگو وظالم وخائن وغدار باشند وخدا میداند که ایشان صادق وبار وراشد وتابع حق بودند وہمچنین من نیز باعتقاد شما ظالم وغدار وخائن ودروغگو باشم زیراکہ ما ہمہ یعنی حضرت علی وحضرت ابوبکر ومن در منع از تقسیم واجراء میراث شریکیم وبحدیثے کہ شما ہمہ میدانید متمسکیم وآن حدیث قابل تاویل وتحریف نیست والا حضرت خاتون چرا تاویل آن نمیفرمودند پس معلوم شد کہ این کلام حضرت عمر محض برای شنوانیدن حضرت عباس بود تا از حضرت علی نالش ننمایند ومنازعت نکنند چنانچہ ہمین واقع شد کہ من بعد آن متروکہ ہمہ در دست حضرت علی ماند وحضرت عباس را در ان دخل نشد تا آنکہ مروان برای خود اقطاع نمود ودر لغت عرب بسا اوقات دوکس را در کارے شریک میکنند ومنظور یک کس می باشد در کلام اللہ واقع است یا معشر الجن والانس الم یاتکم رسل منکم حال آنکہ رسولان از جن نیامدہ بلکہ از انس آمدہ اند فقط ونیز در کلام اللہ واقع است یخرج منہما اللؤلؤ والمرجان حال آنکہ مروارید ومرجان از دریای شور مے برآیند نہ از دریاے شیرین ودر روایت سوم کہ در معارج النبوۃ است منسوب بہ کتاب معتبر نیست والفاظ او نیز خلاف لغت قدیمہ اند وبر تقدیریکہ روایت آن صحیح باشد مخالف مذہب امامیہ است چہ ازان روایت صریح معلوم میشود کہ آن قریہ نہ میراث بود نہ ہبہ بلکہ وقف بود وہمین است مذہب اہل سنت کہ نزد ایشان متروکہ آنحضرت ہمہ وقف بود ووقف کنندہ ہرگاہ وفات نماید واز طرف خود کسے را از اولاد یا عصبات متولی وقف نہ سازد تولیت وقف بوالی آن زمان تعلق میگیرد نہ بہ موقوف علیہ چنانچہ در فتاوی عالمگیری مذکورست وانکان الواقف میتا فوصیہ اولی من القاضی فان لم یکن اوصی الی احد فالرای فی ذلک الی القاضی انتہی پس این روایت کہ در معارج است موید مذہب اہل سنت است ومخالف مذہب امامیہ فرق اینقدرست کہ نزد اہل سنت بر جمیع اہل بیت وقف بود وحضرت خاتون وازواج مطہرات ومحتاجان بنی ہاشم ہمہ درین داخل بودند واگر از مصارف ایشان باقی میماند بر دیگر فقرا ومساکین مقسوم می شد چنانچہ در جمیع اوقاف ہمین حال ست وازین روایت خصوصیت وقف بر حضرت خاتون وذریت ایشان معلوم میشود علی ای حال ہرگاہ وقف شد متولی آن حضرت ابوبکر خواہد بود بحکم ولایۃ الامر چنانچہ ہمین معنی را حضرت ابوبکرؓ خود فرمودہ اند قال ابوبکر انا ولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وحضرت عمر نیز فرمودہ اند کہ انا ولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وولی ابی بکر آرے اہلبیت نبوی

علیہم السلام مصارف این وقف شدہ اند نہ متولی فقط سوال منشی عاشق علی ملازم حکیم مہدی لکھنوی کہ بالفعل بسبب عتاب حاکم آنجا در فرخ آباد در سایہ حمایت صاحبان عالیشان سکونت ورزیدہ است اختلاف در مسائل اصول دین فیما بین مجتہدین اربعہ مذہب اہل سنت وجماعت در کدام کدام مسائل است با توجیہات ہر یک ارشاد فرمایند۔ اختلاف در اصول دین ہرگاہ مجتہد اربعہ را با خودہا در میان است پس چرا یکے مر دیگرے را از خود ہا بیگانہ نمیدانند بلکہ در ہر چہار مذہب حق دائر میفرمایند ہرگاہ اختلاف در اصول دین مجتہدان اہل سنت وجماعت را باشد ہر چند در کمتر مسائل یافتہ میشود لیکن چون وجود اختلاف موجود شد پس اعتراضات اختلاف اصول دین کہ بر مذہب امامیہ وارد میشود مرتفع گردید گو در انجا بسیار اختلاف واقع باشد لیکن شیعہ اثناعشریہ زبان ما از اختلاف در اصول دین فیما بین مجتہدان اثناعشریہ بیگر بختہ اند وہمین عدم اختلاف اصول دین را دلیل بر حقیت مذہب خود می آرند ومذاہب دیگر را از خود بیگانہ میدانند ودر مذہب خود مشمول نمیسازند جواب کہ بہمان مجلس مرقوم گردیدہ وبمعاینہ تحریر جواب مسائل متحیر گشتہ مقر ایمعنی شد کہ مثل مولانا صاحب کسے عالم درین زمانہ نیست علمای اہل سنت وجماعت در اصول ثلثہ دین اختلافے ندارند مگر در بعض متفرعات شبیہہ بہ اختلاف لفظی فیما بین اینہا واقع است وباین اختلاف سہ فرقہ شدہ اند اشعریہ ماتریدیہ وحنابلہ واصل اینست کہ علمای اہل سنت را حق تعالی دو چیز عطا فرمودہ یکے ذہن رسا کہ بسبب آن بغور سخن میرسند ومنجمد بر الفاظ نمیشوند دوم انصاف وقلت حسد کہ بسبب آن کلام ہر قائل را بر محمل نیک حمل مینمایند وحتی المقدور تکفیر وتضلیل نمیکنند مثلا ماتریدیہ قائل شدہ اند بہ صفت ثامنہ کہ آنرا تکوین میگویند وآن صفت را قدیم مے انگارند واشعریہ صفت تکوین را اعتباری دانند ومیفہمند کہ از تعلقات قدرت وارادہ این صفت حادث میشود چنانچہ تعلقات ہر صفات حادث اند اینہم حادث است پس کلام ماتریدیہ راکہ قائل بقدم آن صفت اند حمل میکنند بر قدم مبدء آن کہ قدرت وارادہ اند وتضلیل وتکفیر نمینمایند وہمچنین است حال خلافیات دیگر کہ فیما بین این ہر سہ گروہ واقع است مثلا اشاعرہ وماتریدیہ میگویند کہ کلام اللہ غیر مخلوق است ومراد ازان کلام نفسی است نہ الفاظ زیراکہ حدوث الفاظ کہ کیفیات اصوات غیر قارہ اند بدیہی است وانکار بدیہی نتوانکرد وحنابلہ میگویند کہ الفاظ ہر چند کیفیات اصوات غیر قارہ اند اما عدیم القرار بودن اینہا در وجود تلفظی است واینجا یعنی الفاظ را وجودیست دیگر در متخیلہ سامعین وآن وجود بطریق

زمان

اختلاف مذاہب اربعہ اہل سنت

تجدد الامثال قرار در از دارد مثلاً گلستان شیخ سعدی را بهمان وجود توان گفت که از مدت ششصد و
سی سال موجود است یعنی بهمین الفاظ منت مر خدا را تا آخر اولاً در متخیله شیخ سعدی لباس وجود پوشید
باز در متخیله سامعان دیگر و هلم جرّا الی یومنا هذا پس کلام لفظی آلہی را در علم آلہی مانند کلام نفسی قدیم
گوئیم هیچ انکار بدیهی لازم نمی آید بلکه عموم نص کلام الله غیر مخلوق را از ظاهر صرف کردن و بر کلام نفسی
محمول داشتن بعید از فهم است اشعریه و ماتریدیه دانسته‌اند که سخن حنابله راه بدیهی دارد و ایشان از تکفیر و
تضلیل شان باید نمود و اشعریه میگویند که حسن و قبح در افعال بمعنی ایجاب ثواب و عقاب ذاتی افعال
نیست والا نسخ در شرع جائز نمیشد لان ما بالذات لا یختلف ولا یتخلف و ماتریدیه میگویند که افعال را
قبل از وجود شرع حکمے نیست از وجوب و حرمت چنانچه معتزله میگویند اما در نفس فعل چیزے هست که مقتضی
وجوب است مثل نماز که مشتمل بر مناجات معبود است و چیزیست که مقتضی حرمت است مثل زنا که
موجب اختلاط انساب است واز بسکه شارع حکیم است حکم او جزافی نیست انچه قابل وجوب است
او را واجب ساخته است وانچه قابل حرمت است او را حرام ساخته است آرے حسن و قبح بعضے افعال
بعقول ناقصه ما مدرک نمیشود باینجهت اشعریه انکار حسن و قبح ذاتی افعال نموده اند تا عوام بعقول
ناقصه خود در میدان پُر خطر جولان نکنند واز جاده ایمان بیرون نروند والیه اشار سیدنا و مولانا
امیر المومنین علی بن ابی طالب کرم الله وجهه حیث قال لو کان الدین بالرای لکان باطن الخف اولی
بالمسح من ظاهره پس اشعریه قائل تکفیر و تضلیل نیستند و همچنین جمهور متکلمین صفات حق تعالے
را زائد بر ذات می شمارند و میگویند اثبات قدماء مستقله یعنی ذوات متعدده کفر است واثبات قدم
یک ذات وتبعیت آن ذات قدم صفات آن ذات اصلا کفر نیست و علماء ماوراء النهر از اثبات
قدماء متعدده و توصیفات متعدده احتراز کرده صفات را لا عین ولا غیر دانسته اند زیرا که اگر عین گوئیم
نفی آنها لازم مے آید مذهب معتزله و فلاسفه میشود واگر زائد گوئیم یعنی غیر پس طعن و تشنیع مخالفان
باثبات قدماء متعدده متوجه میشود باینجهت نفی عینیت و غیریت کردند و جمهور متکلمین فهمیدند که
مراد از نفی غیریت ایشان نفی غیریت مستقله است چنانچه ما میگوئیم نه انکار آن صفات ولهذا
نفی عینیت هم کردند حالانکه نفی عینیت حقیقة و نفی غیریت حقیقة چیزے را از چیزے سفسطه ظاهر است
و همچنین علماء ماتریدیه میگویند السعید قد یشقی والشقی قد یسعد و اشعریه میگویند که السعید من سعد

فی بطن امه والشقی من شقی فی بطن امه هر دو فریق غرض فریق دیگر فهمیده پس تکفیر و تضلیل زبان زد
ساخته اند زیرا که یک فرقه انجام را نظر کرده و فرقه دیگر وسط را نیز اعتبار کرده به تبدیل شقاوت و سعادت قائل
شده و همچنین است حال اختلافے که در ایمان واقع است الایمان هو التصدیق فقط والاقرار کاشف عن التصدیق
او هو التصدیق والاقرار والعمل بمعنے ان العمل من مکملاته جمهور محدثین از شافعیه و مالکیه و حنابله قائل باخیر
شده اند و حنفیه قائل باول ولهذا این فرق جزم میکنند بایمان خود و میگویند که انا مومن انشاء الله و حنفیه
میگویند انا مومن حقا زیرا که در کمال ایمان که عمل است شبهه است که هست یا نیست و در نفس ایمان
که تصدیق است هیچ شبهه نیست و علے هذا القیاس وآنچه اثنا عشریه میگویند که در فرقه ما اختلافی نیست
در اصول دین و همچنین هست حال ماتریدیه و حال اشعریه که فیما بین خودها اختلاف دارند پس جائے
فخر نیست معهذا فیما بین اثنا عشریه نیز در بعض اصول اختلاف هست و منه القول بالبداء والمراجعة
حتے انکره بعضهم و قول بحذف بسیارے از کلام الله که جمهور اثنا عشریه بآن قائل اند و در کتاب اعتقادات
صدوق ابن بابویه را انکار برین قول بسیار است وبشدت نفی آن نموده و مثل قول بحجیت قیاس که هبة الله
اثنا عشریه بآن قائل است و دیگران انکار آن مینمایند و بهمین جهت او را ثلث عشریه لقب داده اند
و با هم بسبب این اختلافات تکفیر و تضلیل نمیکنند چه ابن بابویه را بکمال تعظیم پیش آیند و ملقب به
صدوق نموده اند فما هو جوابکم فهو جوابنا فقط **سوالات مسٹر فرت بجر** که چهار سوال بجناب حضرت
ممدوح فرستاده در خط خود نوشته بود که جواب این سوالات موافق قرآن شریف ارقام سازند **سوال** نکاح
دختر صغیره کرده دادن مادر و پدر را جائز است یا نه **جواب** این مسئله از چند آیات کلام الله مستخرج
میشود آیة اول وانکحوا الایامی منکم والصالحین من عبادکم وامائکم طریق استخراجش اینکه لفظ ایامی
جمع ایم است در لغت عام صغیر و کبیر و مرد و زن را گویند و معنیش کسے است که جفت نداشته باشد
اگر مرد است زن ندارد واگر زن است شوهر ندارد پس معنی کلام الله چنین باشد که نکاح کرده دهید
مردان بے زن را و زنان بے شوهر را از زمره خود و چون لفظ ایم عام شد دختر صغیره نابالغ نیز
دران داخل گشت واین طریق را موافق اصول درج فی العموم میگویند آیة دوم ویسئلونک عن
الیتامی قل اصلاح لهم خیر یعنی سوال میکنند ترا از حال یتیمان که صغیر السن و بے پدر باشند و
یتیم در آدمیان همان است که صغیر السن بے پدر باشد چنانچه در جانوران آنست که صغیر السن

بی مادر باشد وصغیر السن وران معتبرست والا هر مرد پیر یتیم باشد بعد ازان میفرمایند قل اصلاح
لهم خیر یعنی بگو که اصلاح کار ایشان بهتر است پس معلوم شد که در انچه مصلحت یتیم باشد بعمل باید
آورد واکثر اوقات نکاح کرده دادن یتیم در صغر سن موافق مصلحت میباشد خصوصاً زنی یتیمه که بعد از نکاح
نان ونفقه او بر ذمه شوهر لازم میگردد ومهر برای او مقرر میشود سراسر منفعت است وچون در یتیم جواز نکاح کرده
دادن ثابت شد باوجود آنکه قرابت قریبه ندارد پس در حق دختر که نهایت قرابت قریبه دارد و اصلاح
حال او مهم تر مینماید البته نکاح کرده دادن جائز خواهد بود واین طریق را موافق اصول قیاس بالاولی
ودلالة النص گویند مسئله دوم اگر دختر خواهد که از غیر کفو نکاح خود نماید امتناع پدر ومادر او را میرسد
یانه جواب این مسئله از چند آیات کلام الله مستنبط میشود آیه اول در جاهای بسیار در قرآن مجید
واقع شده وبالوالدین احسانا یعنی با پدر ومادر خود نیکی کنید وقاعده عقل مقررست که الامر بالشئ
نهی عن ضده یعنی چون حاکم امر فرماید بکردن چیزی پس ضد آن چیز ممنوع میشود زیرا که اجتماع
ضدین محال است پس ازین آیت معلوم شد که والدین را ایذا نباید داد زیرا که ایذا ضد احسان است
درصورتیکه دختر با غیر کفو نکاح خود نماید والدین را ایذاء کلی بهم میرسد وعار شدید لاحق میشود پس حرام
شد آیه دوم در سیپاره پانزدهم واقع است وقضی ربک الا تعبدوا الا ایاه وبالوالدین احسانا اما یبلغن
عندک الکبر احدهما او کلاهما فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما وقل لهما قولا کریما یعنی حکم کرده است
پروردگار تو که عبادت نکنید مگر او را وبا مادر وپدر نیکی کنید اگر برسد بحد پیری یکی از ایشان یا هر دو
ایشان پس تنگدل شده باینها کلمه اُف نگوئید وبآواز بلند ایشان را زجر مکنید وبگوئید برای ایشان
سخنی که در روی عزت واکرام آنها باشد ازین معلوم شد که اهانت شان وعار لاحق کردن وذلیل
ساختن حرام است وهرگاه دختر با غیر کفو نکاح خود کند از بهم ایذا ها وذلت ها بوالدین میرسد پس حرام باشد
ووالدین را ممانعت ازین عمل جائز باشد فقط مسئله سوم اگر شخصی پیش از نکاح به پدر ومادر زن
شرط نمود که من در خانه شما خواهم ماند دختر خود را بمن نکاح کرده دهید بعد ازان در خانه پدر ومادر زن آن
شخص نماند نکاح باطل میشود یا نه جواب نکاح باطل نمیشود زیرا که مدار نکاح بر دو شخص است زن
وشوهر که علاقه زن وشوئی بهم میرسانند پس مساکنت زن با شوهر وشوهر با زن ضرور است
پدر ومادر زن بعد نکاح کرده دادن دختر از نکاح بی علاقه میشوند در خانه آنها ماندن چه ضرور است

در کلام الله در اول سیپاره پنجم که والمحصنات است واقع شد بعد از بیان محرمات احل لکم ما وراء
ذلکم ان تبتغوا باموالکم محصنین غیر مسافحین یعنی حلال کرده شد برای شما که طلب نکاح کنید ماوراء
این محرمات را بخرچ کردن مال های خود در مهر ونان نفقه لیک دران حالت که آنها را در قید خود
آرید ودر خانه خود نگاه دارید تا سوای شما دیگری را بران دسترس نباشد محض شهوت رانی قصد
نکنید که خفیه خفیه میشود بلکه باعلان وحاضر کردن شاهدان نکاح کنید پس معلوم شد که مدار صحت نکاح
برهمین چیزها است شرطهای دیگر که در فلان شهر باشد یا در فلان خانه باشد یا بروی نکاح دیگر نکند یا حرم
نگیرد لغو است ومعتبر نیست آری اگر این شخص با پدر ومادر زن بخوشی خود شرط کرده است که من دختر
شما را از خانه شما نخواهم بر آورد وخود هم در خانه شما خواهم ماند برین معامله عهد شده ووفا بالعهد حتی المقدور
لازم است اگر بی عذر ازین عهد را نقض نماید عند الله گنهگار میشود اما در نکاح خلل نمی افتد در سیپاره
دوم از کلام الله واقع است والموفون بعهدهم اذا عاهدوا یعنی مردمان کسانی هستند که وفا میکنند
بعهد خود چون عهدی بندند وقطع نظر ازین آیت در جاهای بسیار از کلام الله حکم موکد بوفاء عهد آمده
قال الله تعالی واوفوا بالعهد ان العهد کان مسئولا حکم صریح است مسئله چهارم - جائیکه قطب بر سر
باشد وگردش فلک رحوی باشد وروز وشب ششماه یا کم ازان باشد دران جا حکم صوم وصلوة چیست
جواب حکم این مسئله بالتخصیص در هیچ کتاب از کتب فقه مذکور نیست ودیده نشد ظاهراً علما را بالیقین
بجهت اینکه این موضع یعنی عرض تسعین مسکن حیوانات نمیتواند شد چه جای انسان زیرا که بسبب
کمال بعد آفتاب از انجا استیلاء برودت بحدی میباشد که تعیش ذی حیات که موقوف بر حرارت
غریزی است ممکن نمیشود پس بحث از حکم صوم وصلوة در انجا عبث دیده اند ومهمل گذاشته لیکن از کلام الله
حکم این موضع هم مستخرج میشود صورتش اینست که آفتاب هرگاه بحرکت خاصه خود در بروج شمالیه
یعنی از حمل گرفته تا آخر سنبله در آید پس نزد سکان آن مواضع در تمام دوره یوم ولیله غائب نمیشود
وبحرکت فلک الافلاک هر روز مداری را قطع میکند مدار هر روزه را دو حصه نمایند یک حصه را
روز اعتبار کرده سه نماز که فجر وظهر وعصر ست به تقسیم آن نصف مدار بمقدار اوقات ادای نماز کنند
ونصف دیگر را شب اعتبار کرده اول مغرب ادا نمایند وتا اینکه آفتاب بربع آن مدار برسد نماز عشا
ادا کنند اینست حکم صلوة وقتیکه آفتاب در مدارات شمالیه باشد ودر نظر سکان آنجا ظاهر باشد

وہرگاہ آفتاب در بروج جنوبیہ یعنی از میزان تا آخر حوت داخل شود پس باندازہ وتقدیر مدارات شمالیہ ومدارات جنوبیہ را حساب کردہ مدار بریوم ولیلہ تنصیف کنند نصفے را شب ونصفے را روز اعتبار کنند زیراکہ مدارات جنوبی ومدارات شمالی متساوی اند وتفاوت در انہا نیست گو در نظر بہ اختلاف اوج و حضیض قدرے تفاوت غیر محسوس ہویدا شود اما صوم پس حکمش اینست کہ تحقیق نمایند از آیندگان مراکب کہ متصل ضمیر معمورہ آمد ورفت دارند کہ شہور قمریہ کدام ماہ است وآن ماہ را محفوظ داشتہ سی روز دیگر شہور قمریہ را اعتبار کنند ہرگاہ باین حساب رمضان المبارک در آید نصف ہر مدار را روز اعتبار کردہ روزہ بگیرند ونصف آنرا شب اعتبار کردہ افطار نمایند طریق سہل اینست واگر آلات نجوم وتقویم شناسی داشتہ باشند چنانچہ مسموع شدہ کہ در بلاد روم برائے شناخت ماہ ہا گھڑیال میسازند کہ ازان تشکلات قمریہ ماہ از اول تا آخر دریافت میشود پس از روے آن آلہ رمضان را اعتبار کردہ واز آلہ دیگر ساعات روز وشب را دریافتہ موافق آن روزہ دارند وافطار نمایند واگر خواہند منازل قمر را از ابتدائے آن ماہ دریافتہ ہر منزل را دو قسم کنند نصفے را روز ونصفے را شب اعتبار کنند وطریق سہل آنست کہ منطقہ مائل قمر پنج درجہ از منطقۃ البروج میلان دارد پس ہرگاہ ماہتاب در منازل شمالیہ خواہد بود مدار او بر مردم آنجا دائم الظہور خواہد بود ہر مدار را تنصیف کردہ صوم وافطار کنند وہرگاہ مہتاب در منازل جنوبیہ برود ہمان حساب منازل شمالیہ را یاد داشتہ دران منازل بعمل آرند وحکم این مسئلہ مستخرج است از آیہ کلام اللہ کہ در سیپارہ پانزدہم واقع است وہو الذی جعل الشمس ضیاء والقمر نورا وقدرہ منازل لتعلموا عدد السنین والحساب یعنی حق تعالی آن ذات پاک است کہ گردانیدہ است آفتاب را درخشندہ ومہتاب را روشن ومقدر کرد برائے مہتاب منازل را یعنی منازل بست وہشتگانہ تا بدانید شما شمار سالہا را وحساب ماہ ہا ودیگر انچہ متفرع برین دانستن است مثل صوم وصلوۃ وحصول دین ووجوب ماہیانہ وغیر ذلک ودر سیپارہ بست وہفتم در سورہ الرحمن فرمودہ اند الشمس والقمر بحسبان یعنی آفتاب ومہتاب بحساب مقرر قطع بروج ومنازل مینمایند اگر کسے را شبہہ بخاطر رسد کہ اوقات نماز بساعات روز وشب مقرر ست روز وشب ہر چونکہ باشد دراز یا کوتاہ پس در ششماہ سہ نماز ادا باید کرد ودر ششماہ دو نماز وہمچنین صوم در شرع بطول ماہ از اول ماہ مقرر است ہرگاہ کہ مہتاب بر سکان تحت القطب بحرکت خاصہ خود طلوع کند روزہ بگیرند وہرگاہ طرف جنوب بیاید افطار نمایند

گوئیم این وضع بچند جہت خلاف مقصود شرع وخلاف آیات کلام اللہ است اول آنکہ اوقات بر ساعات شب وروز ست کہ بحرکت اولی کہ اسرع حرکات است تعلق دارد نہ بحرکت خاصہ آفتاب کہ بحرکت خاصہ او تعلق دارد وآیہ قرآنی در سیپارہ نوزدہم واقع است وہو الذی جعل اللیل والنہار خلفۃ لمن اراد ان یذکر او اراد شکورا یعنی او تعالی آن خدائیست کہ گردانیدہ است شب وروز را آیندہ وروندہ برائے کسے کہ ارادہ یاد خدا دارد یعنی بزبان یا بدل یا ارادہ شکر دارد یعنی بجسد وجوارح پس معلوم شد کہ برائے ذکر وشکر خدا ہمین روز وشب کہ تعلق بحرکت اولے دارند وآمد ورفت مینمایند مقرر است وصوم نیز در شکر داخل است زیراکہ صائم بدن خود را بترک غذا برائے خدامی کاہد وصرف میکند وجہ دوم آنکہ اگر در تمام مدت ششماہ سہ نماز فرض میشد ودر مدت ششماہ دیگر دو نماز ہرگز مقصود از فرضیت نماز حاصل نمیگشت زیراکہ فرضیت نماز برائے آنست کہ بندہ بفاصلہ قلیل ساعت بساعت متوجہ بخالق خود شود وعبادت کند تا زنگ توجہ وعبادت بر روح ونفس او مستولی شود وزنگ غفلت ونکرت دور گردد واگر در مدت یکسال پنج بار این قضیہ اتفاق افتد اصلا اثرے بنفس وروح نمیرساند بلکہ یاد ہم نمیماند واگر در صوم تا ششماہ روزہ وتا ششماہ افطار مقرر میشد در حق سکان آن موضع تکلیف مالا یطاق لازم می آمد زیراکہ در مجری عادات امتناع از اکل وشرب تا این مدت دراز مہلک است وآیہ قرآنی بنفی این تکلیف ناطق است در سیپارہ سوم ودر جاہائے دیگر ہم واقع است لا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا ونیز در کلام اللہ در سیپارہ دوم در جائیکہ فرضیت روزہ بیان فرمودہ اند واقع است کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم لعلکم تتقون ایاما معدودات یعنی بر شما روزہ ہا فرض کردہ شد چنانچہ بر پیشینیان فرض کردہ شد تا شما ورزش تقوی بیاموزید وروزہ ہای شمردہ شدہ وظاہر است شمردن روزہ ہا در یک ماہ یا کمتر یک ماہ میباشد در عرف مشہور ست کہ روزہ ہا بشمار ذکر میکنند دوم وسوم وچہارم ہرگاہ از ماہ تجاوز کند بماہ ہا شمار میکنند یکماہ ودو ماہ وسہ ماہ ودو ونیم ماہ پس معلوم شد کہ روزہ زیادہ بر یک ماہ فرض نیست تا ششماہ چہ رسد وبعضے فقیہ منشان را درینجا شبہہ دیگر بخاطر میرسد بیانش آنکہ در کتب اصول مینویسند کہ سبب وجوب در نماز وروزہ وقت است ودر ارض تسعین چون وقت نماز نباشد یعنی طلوع فجر وزوال آفتاب وغروب آن ہر روز نباشد پس وجوب چرا باشد زیراکہ مسبب بدون سبب متحقق نمیشود جوابش آنکہ وقت را کہ سبب وجوب میگویند بمعنے علامت است ودر اصل سبب وجوب حکم الہی است وحکم الہی را نیز سببے ہست

همه حکمت مقصوده است پس در نماز سبب وجوب در حقیقت تنبیه بذکر و فکر خالق و رفع غفلت از
آنجناب است و در صوم کسر نفس بترک مالوفات تا مدت دراز و این اسباب لازم وجود نوع انسان است
هر جا که باشد و موافق قواعد آسانی شرع میتوان حکم نماز و روزه بطور دیگر برآورد و این آنست که چون مدت
ششماه روز و ششماه شب باشد بحکم جبلت بشری در تمام ششماه بیدار بودن و مشغول کاروبار بودن و همچنین
مدت ششماه خواب کردن و بے حس و حرکت ماندن از محالات عادی است لابد در مدت ششماه وقت استراحت
و خواب از وقت کسب و تلاش معاش جدا خواهند کرد پاره را برای این کار و پاره را برای آنکار معین
خواهند نمود پس وقت تلاش و تردد در حق آنها روز قرار باید داد و نمازهای روز در آن وقت باید گزارد و وقت
استراحت و خواب را در حق آنها شب قرار باید داشت و نمازهای شب را در اول و اوسط وقت باید گزارد
و همچنین روزه و افطار باین طریق بسیار سهل و موافق قاعده فقه که عرف و عادت را در بعض احکام عند الضرورت
معتبر میدارند در آیات کلام الله نیز اشاره باصل این مطلب مذکور است در آخر سیپاره هفتم میفرماید فالق الاصباح
وجعل اللیل سکنا والشمس والقمر حسبانا یعنی او تعالی شگافنده روشنی روز است و گردانیده است شب را وقت
سکون و استراحت و آفتاب و ماهتاب را برای یادداشت حساب ماه ها و سالها و در سیپاره میفرماید و من رحمته جعل
لکم اللیل والنهار لتسکنوا فیه ولتبتغوا من فضله یعنی از رحمت و لطف خود گردانیده است برای شما شب و روز را
برای سکون و استراحت و برای تلاش معاش و درین عبارت لف و نشر است یعنی شب را برای سکون استراحت
و روز را برای کسب و تلاش معاش ازین آیت هم معلوم میشود که شب در حقیقت وقت استراحت است
هر چونکه باشد و روز وقت تلاش و تردد است هر چونکه باشد موقوف بر طلوع و غروب آفتاب و ماهتاب نیست فقط
سوالات مولوی جمیل علی - ماهی را که صیاد کافر صید کرده باشد در اکل آن چه حکم است **جواب**
حلال است در کتب فقه مسطور است لاباس باکل السمک الذی یصیده المجوسی و حاصل آنکه گرفتن ماهی
در جمیع احکام حکم ذبح ندارد تا آنرا ذبیحه کافر گمان کرده شود **سوال** وضوئیکه برای نماز جنازه کرده باشند
یکے از نماز پنجگانه بدان وضو گزاردن رواست یا نه **جواب** رواست زیراکه در وضو نیت شرط نیست
بهر نیت که کند گزاردن نماز بآن جائز است در تیمم که نیت شرط است نیز رواست فی العالمگیریة لو تیمم لصلوة
الجنازة وسجدة التلاوة اجزاه ان یصلی به المکتوبة بلاخلاف کذا فی المحیط **سوال** نماز گزاردن بر فرش گلیم و
نمد و سجده تلاوت رواست یا نه **جواب** رواست بشرطیکه پیشانی بران قرار گیرد **سوال** زید بمرض

تحلل ریح چنان گرفتار است که یک رکعت هم بضبط ریح ادا نتواند نمود پس بنا بر هر نماز وضو تازه کند و بعد
ادای نماز آنچه معمول او باشد از منزل کلام الله و تلاوت حدیث شریف و صلوة طیبات بدان وضو
بخواند یا بتجدید وضو بخواند و بعد ادای نوافل مثل تهجد و چاشت و اشراق وغیرها نیز برای اوراد معموله وضو
تازه نماید **جواب** حاجت تجدید وضو نیست اگر ناقضے دیگر متحقق نشده باشد همان وضو کفایت میکند
سوال در فوائد محیط آورده که شخصے بجناب حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم عرض نمود که زید در
سفر است و گور مادر و پدر در وطن بمسافت بعیده یا در موضع غیر معلوم است و او زیارت را مشتاق است
چه کند آن سرور صلی الله علیه وسلم فرمودند که خطے کشیده بخیال مادر و پدر زیارت آن خط بکند پس درین
صورت ساختن تعزیه تمسک باین روایت اغلب که حکم جواز دارد **جواب** این روایت در کفایه شعبی است
چندان معتبر نیست معهذا دران روایت ذکر سفر و بعد مسافت نیست فقط صورت مجهول بودن موضع قبور
پدر و مادر مذکور است معلوم را بر مجهول قیاس روا نیست زیراکه اگر قبله مجهول باشد تحری جائز است چون
موضع قبور پر نور حضرت امامین معلوم است زیارت تابوت مصنوع جائز نباشد والا باین نوع زیارت
قبر پیغمبر و حج گزاردن برای کعبه مصنوعه و عرفات مصنوعه نیز جائز باشد فقط **سوال** زیارت تابوت
تعزیه و فاتحه خواندن بران و مرثیه خواندن و گفتن و شنیدن آن و فریاد و نوحه کردن و سینه کوبی نمودن
و جرح خوردن بماتم حضرت امام حسین چه حکم دارد **جواب** این چیزها همه نارواست در کتاب السراج بروایت
خطیب آورده لعن الله من زار بلا مزار و لعن الله من زار شجا بلا روح و مرثیه گفتن و خواندن و شنیدن
آن بشرطیکه متضمن تحقیر و اهانت اهل بیت یا نسبت ظلم و ستم بجناب الٰهی نباشد بخانه خود بلکه نذر
و فاتحه و درود و صدقات نیز بخانه خود مستحسن است و فریاد و نوحه کردن و سینه کوبی نمودن و جرح خوردن همه
حرام است و در حدیث است لیس منا من حلق و سلق و خرق ترجمه یعنی نیست از ما شخصے که جرح خورد و گریه
باواز و نوحه کند و گریبان درد و نیز در حدیث است لیس منا من ضرب الخدود و شق الجیوب و دعا بدعوی
الجاهلیة این هر دو حدیث در مشکوة المصابیح است فقط **جواب سوال** مولوی محمد زاهد خان شاهجهانپوری
حدیثے که مرقوم شده بود بملاحظه در آمد در کتب صحیحه حدیث موجود نیست اما در تفاسیر محدثین مثل ابن جریر
و ابن مردویه بروایت ضعیف موجود است و معنی حدیث بر مذهب اهل سنت کم کسے میدانند بموجب فرموده
سامی نوشته میشود اول یک مقدمه را خاطر نشین باید ساخت بعد ازان معنی حدیث خود بخود فهمیده

خواهد شد مقدمه اینست که حق دو قسم میباشد حق دائر و حق متعین مثلا دین و اسلام حق متعین است و
مذهب حنفی یا شافعی مثلا حق دائر است حاصل آنکه حق دائر آنست که خود هم حق باشد و غیر او نیز حق باشد
مثل صوم و افطار در حق مسافر که هر دو حق اند و قیام و قعود در نماز نفل و جهر و اخفا در نماز منفرد و علی هذا القیاس
و حق متعین آنست که غیر او حق نباشد مثل اصل نماز فرض چون این مقدمه معلوم شد پس باید دانست که
مراد از حق در سوال مرتضی علی کرم الله وجهه که ما الحق مراد حق متعین بود نه حق دائر و لهذا آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جوابش قرآن و اسلام را ذکر فرمودند که هر دو حق متعین اند کتب دیگر و ادیان دیگر منسوخ شده اند
و خلافت حضرت علی ذکر فرمودند و مقید ساختند بقوله اذا انتهت الیک یعنی چون خلافت بتو رسد حق متعین گردد
زیرا که در انوقت از خلفای راشدین غیر از ذات ایشان موجود نبود بخلاف خلافت خلفای ثلثه چه وقتیکه خلافت
بحضرت صدیق رسید دائر بود در میان چهار کس زیرا که امامت مفضول باوجود فاضل جائز است اگر در انوقت
حضرت علی با حضرت عثمان بیعت میکردند جائز بود و همچنین وقتیکه بحضرت عمر رسید دائر بود در میان سه کس
وقتیکه بحضرت عثمان رسید دائر بود در میان دو و هرگاه که بحضرت علی رسید دیگر محتمل خلافت موجود نبود
و لهذا ایشان را خاتم الخلفا گویند و همین معنی از لفظ اذا انتهت الیک مفهوم میشود زیرا که و لایتک نگفتند
و الا مفهوم میشد که ولایت غیر تو مطلقا حق نیست و ازین لفظ مفهوم میشود که مطلق ولایت چون بتو رسد
منتهی شود و تمام گردد درین لفظ نیک غور باید کرد و نیز مقدمه دیگر باید دانست که حق دائر را لازم نیست که همه
شقوق مساوی و برابر باشند بلکه جائز است که یک شق او افضل باشد از شق دیگر و در اصل حقیقت مشترک باشند
چنانچه در کفاره یمین که حق دائر است در میان اعتاق و اطعام و کسوت حال آنکه اعتاق بلاشک افضل است
از اطعام و کسوت و کسوت افضل است از اطعام کذا هذا والله اعلم بالصواب **سوالات** منشی نجم الحق ـ نماز
حنفی المذهب باقتداء ائمه ثلثه یعنی شافعی و مالک و احمد حنبل رحمهم الله جائز است یا نه **جواب** نماز حنفی المذهب
در پس شافعی المذهب و مالکی و حنبلی همه ها جائز است چرا که در اصول اینان اختلافی نیست و از کتب
احادیث صحیحه ثابت است لیکن فی زماننا هذا بعض علماء ماوراء النهر بسبب قصیر الفهمی خود تعصب ورزیده
گفتگو میسازند قول اوشان مردود است و خلاف فقه و حدیث مجتهد خود است هرگز قابل سماعت و
اعتبار نیست و در کعبة الله الی الآن نیز همین طور جاری است و الا در مذهب اهل سنن و فرقه خلافیه
چه فرق معلوم میشد نزد اهل سنن و جمیع فقهاء محققین در هر چهار مذهب حق دائر است و این مسئله را از

کتب اصول معتبره دیده باید گرفت تا که اطمینان کلی خواهد شد کتبه فقیر عبد العزیز عفا عنه و کفر عن سیئاته
سوال دیگر غنی را نان وقف خوردن چه حکم دارد **جواب** جائز است **سوال** کسیکه حلال را حرام
و حرام را حلال داند عند الشرع حکم او چیست **جواب** اگر آن شخص میداند که فلان چیز در شرع حرام است
باز بمحض اتباع نفس او را حلال میگوید یا بالعکس پس آن شخص کافر میگردد و اگر نمیداند پس کافر نمیشود
سوال زید در معنی حدیث شریف توجیهات واهیه در کسیکه مفضی بطرف انکار میشود میکند هر چه موجب
مسائل فقهی برو گناه لازم می آید بیان فرمایند **جواب** تفسیر قرآن و حدیث را اولا علم صرف و نحو
و اشتقاق و لغت و معانی و بیان و علم فقه و اصول فقه و عقائد یعنی علم کلام و علم حدیث و آثار و
تواریخ ضرورست بدون معرفت این علوم در آمدن در معانی قرآن و حدیث هرگز جائز نه و بعد ازین
هر صاحب مذهب تمسک بقرآن و حدیث میکند و در رفع شبهات مخالفین محتاج بتاویل میشود و
تاویل قرآن و حدیث موافق مذهب خود حق میداند و مخالف مذهب خود باطل و میزان در معرفت حق و
باطل فهم صحابه و تابعین است آنچه این جماعت از تعلیم آنحضرت صلی الله علیه وسلم بانضمام قرائن حالی
و مقالی فهمیده اند و در ان تخطیه ظاهر نکرده واجب القبول است پس این صاحب توجیهات رکیکه
اگر از قبیل اول است تهدید و وعید در حق او بسیار است من فسر القرآن برایه فقد کفر من فسر القرآن
برایه فلیتبوء مقعده من النار و حال قرآن و حدیث یکسان است که هر دو مبنای دین اند و لغت عرب
مشتمل بر حقیقت و مجاز و ظاهر و ماول و ناسخ و منسوخ است و اگر از فرقه ثانی است مبتدع است و اگر بر خلاف
قرن اول حمل میکند پس در بدعت او ملاحظه باید نمود اگر مخالف ادله قطعیه است یعنی نصوص متواتره
و اجماع قطعی است او را کافر باید شمرد و اگر مخالف ادله ظنیه قریبة الیقین است مانند اخبار مشهوره و اجماع
عرفی گمراه توان فهمید دون الکفر و الا از باب اختلاف امتی رحمة باید دانست چون تمیز این مراتب
بعلم وافر تعلق دارد ظاهر آنست که اختراع کننده این توجیهات از قبیل جاهلان است او را بلزوم و
استحقاق جهنم و زجر و تشدید در امر معروف و نهی منکر ازین امر شنیع باز باید داشت و بر عوام الناس
تاکید باید کرد که با او صحبت ندارند و سخن او را نشنوند و اگر از فرقه ثانی کسی باشد که مذهب معلوم است
مانند روافض و خوارج و معتزله و مجسمه قبح مذهب او بر مردمان آشکار باید کرد و اگر گمراهی خود را در پرده
اهل حق وامی نماید توجیهات او باینجانب باید نوشت تا حکم آنرا ارقام نموده آید والسلام **سوال** شخصی

دعوت شخصے میکند و کار دنیوی دعوت کننده نیز در پیش است غرض او ازین دعوت همین است که
از حیله همین سخن مدعو را بخانه خود برده طعام خورانیده بتملق و چاپلوسی در پیش آمده سفارش کنانیده کار
مرجوعه را بانصرام رساند چون مدعو همین سخنان را دریافت نمود اجابت دعوت نمیکند او را میگویند که در کدام
کتاب و کدام مذهب جائز است که سنت پیغمبر صلی الله علیه وسلم را مسلمان رد کند و پیروی آن نکند لهذا عرض
میدارم که قبول کردن دعوت اینچنین کس و یا مانند آن که او ازین حیله سازی قصد مرید شدن یا تعویذ و
عملیات آموختن وارد نزد شریعت چه حکم است **جواب** اگر آن کار دنیوی بر شخص مدعو واجب باشد
خواه بایجاب خدا مثل تحقیق مسائل فقه یا تخلیص مظلوم از ظالم مع القدرة و مانند این خواه بایجاب عبید
یعنی سلطان و حاکم مثل فیصل خصومات در حق قاضی و خواندن عرضی ها در حق منشی و نوشتن شقه و پروانه
و فیصل معاملات دیوانی و فوجداری در حق اهلکاران متعلق باین خدمات پس اجابت دعوت نباید کرد
که بظاهر دعوت است و در باطن رشوت حرام است قال رسول الله صلی الله علیه وسلم هدایا العمال غلول
و اگر آن کار دنیوی یا دینی بر ذمه این شخص مدعو واجب نباشد نه بایجاب خدا و نه بایجاب عبید مثل حاکم و
سلطان مثل مرید کردن و تلقین اشغال و اذکار کردن و دم کردن بر مریض و تعویذ نوشتن و نوکر کنانیدن کسی
در سرکار امیرے که آشنای این مدعو است نه آنکه این مدعو از طرف آن امیر مقرر باشد برین کار چنانچه
بخشی و جماعت دار و رساله دار میباشد بلکه بمجرد آشنائی و دوستی و مصاحبت توانگر و مانند رسانیدن
حاجت حاجتمندان و دهانیدن صدقات و خیرات و مانند ازین چیزها پس هیچ باک نیست مدعو را در اجابت
و خوردن طعام جائز است لقوله علیه السلام فی حق الرقیة بفاتحة الکتاب ان احق ما اخذتم علیه اجرا کتاب الله
هذا هو المطابق لقواعد کتب الفقه والله اعلم **سوال** شخصے در حالت نوم و بیخبری بوقت شب بر
بستر خود مے خسپید و هم در انجا زن او هم بر بستر علیحده در خواب بود قضارا بدون آگاهی آن شخص
مادر زن او هم در انجا همراه دختر خود آمده همخواب گردید و صهر هرگز دران حالت وقوف نداشت در حالت
مستی و شهوت از جای خود برخاسته دست بر بستر زن خود بطلب برد و پا را بگرفت آن پای خوشدامن
او بود که همراه دختر خود مے خسپید آن شخص نادانسته زن خود فهمیده بود بمجرد احساس پا و هم آواز
آن زن فوراً شناخت که این پای مادر زن خود است دست برداشته بالیش بگذاشت بر بستر خود
بازگردید حالا عوام او را میگویند که زن او بر او حرام گردید شخصے افلاس زده محتاج و محض بے مقدور

بصد خرابی زنے بدست آورده خانه خود را آباد ساخته بود حالا چنین حرکت ناگهانی بدون اختیار که بالا تحریر
در آمد از وقوع آمده خانه اش برباد میرود **جواب** بر مذهب حنفی هیچ علاج این واقعه ممکن نیست زن
این شخص بسبب آنکه مادر او را دست بشهوت رسانید حرام ابدی گشت کذا فی کتب الفقه اما بر مذهب
شافعی پس دست رسانیدن مادر زن بشبهه آنکه زن است زن حرام نمیشود آرے اگر صحبت
به مادر زن میکرد البته زن حرام میگشت کذا فی کتب الفقه والله اعلم ۔

فائده در مخارج حروف و ضروریات قرأت در ابتدائے اسلام معمول بود که در رکوع و سجود
میگفتند سبوح قدوس ذو الجبروت والملکوت والکبریاء والعظمة بعد ازان چون در سوره واقعه نازل شد
فسبح باسم ربک العظیم حکم شد که در رکوع سبحان ربی العظیم گفته باشند باز نازل شد سوره سبح اسم ربک الاعلی
حکم شد که در سجده سبحان ربی الاعلی گفته باشند اگر کسے را بر زبان حرف ظا بخوب وجه ادا نشود و قصد
و کوشش در ادا کند پس هیچ مضائقه نیست زیرا که در حدیث صحیح بخاری و مسلم واقع است فرمود
پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم هر که ماهر باشد از قرآن یعنی الفاظ قرآن بر زبان او بسهولت جاری شوند
و مخارج خود بر آیند ثواب او نوشته میشود همراه فرشته هائے بزرگ نیکوکاران و کسیکه قرآن میخواند و زبان
او لغزش میکند در خواندن باوجودیکه آن کس کوشش کرده باشد در ادائے حروف و بران کس شاق
باشد پس او را دو ثواب میشود قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الماهر بالقرآن مع السفرة الکرام
البررة والذی یقرء القرآن و یتتعتع فیه و هو علیه شاق له اجران از مشکوة شریف نوشته شد و قال
الله تعالی و رتل القرآن ترتیلا ترتیل در لغت روشن و واضح خواندن را میگویند و در شرع چند چیز
در خواندن قرآن ضرور است تا کمال ترتیل حاصل شود اول تصحیح حروف که بجای ضاد ظا و بجای طا تا
نه بر آید دوم تحسین وقوف که وصل و قطع کلام بے محل نیفتد و صورت کلام الٰهی تبدیل نیابد سوم اشباع
حرکات یعنی ضمه و فتحه و کسره را باهم امتیاز دادن که یکے بدیگرے مشتبه نشود چهارم آواز را فی الجمله بلند
کردن تا الفاظ قرآن از زبان بسامع وارد شوند و از انجا بر دل برسند و کیفیتے از کیفیات مطلوبه در دل
پیدا کنند مثل شوق و ذوق و خوف و بیم پنجم تحسین صوت ششم ملاحظه شد و مد در مواقع آن که بسبب
رعایت شد و مد عظمت کلام و جلالت آن نمودار میگردد و در تاثیر امداد میکند اگر در قرآن امر مخوف یا مخاف
شنود توقف کند و از خدا پناه گیرد و اگر امر مطلوب و مقصود شنود توقف کند و از خدا آن مطلب را برای خود

بخواهد و اگر در قرآن تعلیم دعاے یا ذکرے فرموده اند توقف کند وآن دعا وآن ذکر را از دل یکبار بزبان راند مقصود ازین چیزها تدبر و فهم است وبدون رعایت این چیزها مثل شعر خوانی میشود همیشه فکر میکند که آخر سوره کے خواهد رسید تا زود تمام کند۔

خط بنام امام شاه خان صاحب گرامی منش امام شاه جیو سلمه الله تعالی از فقیر عبد العزیز و فقیر رفیع الدین بعد از سلام مسنون الاسلام واضح باد رقیمه کریمه رسید مطالب چند مرقوم بود اجوبه آن نوشته میشود یکے آنکه پیش فقهای حنفیه مسح ربع لحیه فرض است و در حدیث شریف است که حضرت صلی الله علیه وسلم زیر زنخ را تر کردند اگر ربع لحیه را مسح فرض شد زیر زنخ را تر کردن چه احتیاج است **جواب** مسح ربع لحیه فرض است وتر کردن زیر زنخ سنت است که رتبه او از مرتبه اکتفا بر فرض برتر است زیر زنخ از وجه خارج است شستن آن بالضرورة از فرض خارج است وهمچنین کث اللحیه را غسل جلد مخفی سنت است پس از فرضیت مسح ربع لحیه وشستن زیر زنخ تعارض نیست

سوال دوم روز قیامت که لقاے حضرت باری جلشانه خواهد شد چه طور خواهد شد در تجلی ذات یا صفات **جواب** این تقریر در رساله دراز به تفصیل مستوفی درین باب نوشته است که اظهار آن درینمقام طولے دارد اما سخن مختصر اینست که متفق علیه اهل سنت وجماعت است که دیدار الٰهی در جنت بے کیف خواهد بود یعنی بغیر لون وشکل وبعد وجهت تصویر این مقام محققان اهل عقل وکشف بچند وجه بیان فرموده اند حکیم ابو نصر فارابی در کتاب فصوص خود میگوید که انکشاف شئ گاهے بر وجه جزئی تشخصی مے باشد و گاهے بوجوه کلیه که عنوان یک شخص یا اشخاص کثیره شود اول را رویة وثانی را معرفت وثالث را علم گویند حاصل در وقت تعلق بدن از حق تعالے شانه قسم ثانی است وبعد خلع بدن این معرفت ترقی نموده بدرجه اول خواهد رسید این را تعبیر برویت نموده میشود وبقدرت الٰهی جلشانه بنسبت آن ذات مقدسه همچنان جرم ولذات در بصر وبصر پیدا خواهد شد واین را بجز ابصار و رویت تعبیر نتوان کرد که عبارت دیگر مشعر بر کمال انکشاف نیست ودرین نقل هم اندکے تغیرے واصلاح کرده شد یعنی در کلام شریف ایشان حصول جرم ولذات در باصره نبود واتفاق علما است که نام رویة همان ادراک است که بتوسط حاسه باشد نه مجرد ادراک قلبی والا این قول موافق تاویل اهل اعتزال میشود بنابران دو سه حرف درین زیاده کرده شد واز کلام بعضے دیگر مستفاد میشود که رویة در مشاهده متحقق میشود بحصول ظل مرئی در جلیدیه واز انجا در مجمع النور واز انجا در حس مشترک

واز انجا نفس ناطقه صورت خیالیه ووهمیه وعقلیه تجرید میکند ودر همین رسته نزول میکند که علم عقلی بواسطه وهم وخیال بحس مشترک نزول میکند وشبیه حالت ابصار حاصل میشود اما چونکه تا جلیدیه نزول نیست ابصار حقیقی نتوان گفت ودران جهان که نفوس مقدسه ومطمئنه گشته کمال اتصال بجناب مبدء پیدا میکند اشعه نورانی آن ذات مقدسه بر قوت عقلیه ووهمیه پرتو میزند واز انجا بر خیال وحس مشترک نزول میکند وبسبب شیوع فضل الٰهی به قوت مدرکه انسانی رفع موانع نوم وتعطل حواس در مجمع النور وجلیدیه نیز ریزش خواهد کرد وهمچنانکه خیالات درین جهان در جهت ومکان نیست آن معائنه حقیقت نیز در جهت ومکان نخواهد بود ودیگرے گفته است که در حدیث شریف انچه در باب رویت وارد شده بر نفی جهت وسلب لوازم جسمیت ایماے نمیدهد این قدر ست که آن تجلی عبارتی صورتے از سائر مظاهر بوجه امتیاز میدارد اما از سائر مخلوقات که نیز مظاهر صفات آنجناب اند پس بآنکه ظهور ذات دران مقام بعنوان الوهیت است ودر سائر مظاهر بعنوان خلیقة وانواع کائنات چنانچه از نار حضرت کلیم ندای انی انا الله لا اله الا انا سر میزد واما از سائر تجلیات صوری وخیالی وحسی این جهانی پس بدین وجه است که ظهور ذات مقدسه دران مقام بصورتے میان صور کائنات معلومه ومقرون بحدے از عظمت وکبریائی ونور وبها وجمال وصفا وشمول کمالات ذاتی واسمائی خواهد بود که حوصله ناظر اکمل واشرف را از ان در وهم وعقل خود گنجایش ندارد وبر اکثر از ان در تصور آوردن نمیتوانند وانچه اهل سنت نوشته اند که رویت آنجهانی بے کیف است برای دفع اشکالات معتزله از ثبوت لوازم جسمیت گفته اند چون حقیقت تجلی دریافت شود جمله اشکالات از هم می پاشند ومعهذا بعضے اکابر میفرمایند که نفس را بسبب استغراق قوی در شهود حق احساس هیچ غیر از زمان ومکان وجهت ووجود خود وغیر خود نخواهد بود همین را معائنه بے جهت وشکل ولوازم جسمیت میتوان گفت بالجمله همچنان که گفته میشود که زید وعمر را صریحا دیدیم وحال آنکه سوائے بعضے اعراض ایشان ندیده ایم هر گاه این مسامحه تعبیر در شاهد که موضوع لغوی لفظ رویة است جاری باشد در غائب بدفع آن چرا باید کوشید وچرا التزام باید کرد که کنه ذات صرف از تعلق فهم و ادراک معرا است در قید احساس وابصار افتد آرے این رویة در حق خواص وعوام بسه وجه مختلف میشود یکے بحسب قرب وبعد ودیگر بحسب قلت وکثرت حجب ودیگر بسبب زیادتی معرفت وصفات وکمی آن که در دار دنیا مکتسب شده وتائید اینست که شبهه نیست که بدن ارضی را بنسبت روح حیوانی در وجدان

بدل ذات مقدسه حجاب زیاده ترست و روح حیوانی را همچنین به نسبت عالم مثال سفلی که مقام جن و شیاطین ست و عالم مثال سفلی را به نسبت عالم مثال علوی که مقام ملائکه مقربین است چون بعالم مثال ترقی نماید صورت همان عالم اکتساب کند و بدن او حکم ارواح علویه پیدا کند انچه درینجا غیب است آنجا شهادة گردد و اشرقت الارض بنور ربها و حقائق اعمال و هیاکل ملائکه و احوال جنت و نار معائنه شود لاجرم اعظم تجلیات الٰهی را که کارخانه تدبیر و فیضان قضا و قدر و نزول شرائع بر انبیا و صدور امر و نهی ملائکه ازانجاست بحسب مراتب اتصال نفس آشکارا گردد و متجلی شود و جوارح بدین تبعیت قوای روح مطلقه آن واردات گردد یقین است حالت معائنه بصری حاصل خواهد کرد والله اعلم بالصواب۔

سوال سوم آنچه نوشته که ذات حق الآن کما کان است و در اکثر ادعیه می آید سبحان من لا یتغیر بذاته ولا بصفاته بحدوث الاکوان و حق تعالی باینقدر ظهور مخلوقات در ذاتش و صفاتش تغیر نیاید در فهم نمی آید **جواب** مثال ظهور کائنات از حق سبحانه و تعالی وله المثل الاعلی من کل ما یفهم و یدری ظهور صور در آئینه است آئینه را ذاتے است که جرم معین است و صفاتے است خارجه لازمه از قدر و شکل و رنگ و شفافی و تشبب و فرازی در سطح و مانند آن و صفاتے است خارجیه عارضیه مانند بر گشتن روی او از غرب بشرق و از زمین بفلک پس تغیر و قسم صفات در طرف حصول جوهر آئینه حاصل است و اما صورت منتشره آئینه دران مطلقا در انطرف حاصل نمیشتند و نه بظهور و خفای آنها در ذات و صفات آئینه تغیرے مے افتد اگرچه هزاران هزار صورت نیک و بد و پاک و ناپاک در روے نمودار گردد والله اعلم

سوال چهارم کافران بزور خود بر ملک تصرف یافتند و مدت مدید ملک مذکور در تصرف آنها ماند پس ملک مذکور را در کدام وقت و عرصه مالک میشوند و کدام شرائط است که دادن ایشان ازان ملک و هبه کردن ازان ملک در حق کسے حلال شود و اگر همین صورت مسلمانان متصرف شوند و بکسے بدهند گرفتن آن روا باشد یا نه **سوال پنجم** اگر کفار بر اشیاء منقوله متصرف شوند و بکسے بدهند گرفتن آن روا باشد یا نه **جواب** اگر کفار بر اشیاے منقوله متصرف شوند چون بدار خود ببرند مالک میشوند اما چون بر ملک متسلط میشوند پس آنکه این ملک دار الحرب کے میشود اختلاف است بعضے میگویند که دار الاسلام هیچگاه دار الحرب نمیشود اگر بدار الحرب متصل گردد دار الحرب میشود و بعضے میگویند که مادام که یک شعار از شعائر الاسلام بوجه اعلان ظاهر باشد دار الحرب نمیگردد و چون همه

شعائر اسلام موقوف گردد دار الحرب میگردد و بعضے میگویند که اگر یکے را از شعائر اسلام موقوف سازند دار الحرب میشود اما اصح و ارجح آنست که مادام که حرب قایم است و مسلمانان از استخلاص آن ملک عاجز گردیده منقاد نگشته اند و استیلاء کفار بحدی نشده که هر چیزیرا از شعار اسلام که خواهند موقوف سازند و مسلمانان ذی استیمان ایشان اقامت دارند و بر املاک خود بے اذن ایشان متصرف اند آن ملک دار الاسلام است و دار الحرب نشده و تصرفات عارضی ایشان معتبر نیست و بعد تسلط اسلام آن تصرفات اعتبار ندارد و چون مسلمان از جنگ برگردند و منقاد شوند گو که فکر جمع اسباب در دل داشته باشند اما از مقاومت در مانند و اقامت مسلمانان باستیمان ایشان گردد و تصرف بر املاک خود باذن ایشان کنند و جریان شعائر اسلام از راه بے تعصبی ایشان باشد نه از روے قوت مسلمانان آن ملک دار الحرب میگردد و تصرفات ایشان جائز است و هبه ایشان جاری و اما غلبه و تسلط مسلمانان بر بلاد کفار پس تصرفات ایشان دران ملک جائز است در اموریکه موافق شریعت اند و در غصب اموال مسلمین نیست والله اعلم بالصواب **سوال ششم** صلوة الوسطی کدام است و فرضا اگر یکے وسطی میشود چهار نماز باقی می مانند و تصدیق کمال از انها بر میخیزد **جواب** در صلوة الوسطی هفت قول است تعیین هر یکے از پنج نماز و مجموع نمازها و قول ششم مبهم بودن بدستور ساعت جمعه و لیلة القدر و اسم اعظم قول هفتم اصح و ارجح همین است که صلوة وسطی صلوة عصر ست و چهار نماز باقی کمال تقید از انها بر نمیخیزد زیرا که تقید صلوة وسطی در نفس او نیست بلکه در محافظت آداب ائده است چون وقت مستحب و جماعت و مسجد و اسباغ وضو و مسواک و اذان و اقامت و مزید اطمینان و کثرت اذکار و مزیت تاکید درین امور از قبیل مزیت افضل بر فاضل است نه فاضل بر ناقص و در ثبوت اینقدر تفاوت خود شبهه نیست والله اعلم **سوال هفتم** شریعت معلوم است که احکام ظاهری را گویند و بدان مامور هستند و طریقت و حقیقت و معرفت که ذکر آن در رسائل می آید در فهمید نمی آید که چه چیز است **جواب** لفظ شریعت دو معنی دارد عام و خاص معنی اول ما جاء عن رسول الله صلی الله علیه وسلم فی امور الدین من اعتقاد و عمل و خلق و حال و نیة و رخصة و عزیمة و امر و نهی و معنی دوم آنچه تعلق بعمل جوارح دارد از عبادات مالی و بدنی و بیان آن عهده فقه است و در کتب فقه مذکور میشود همین را مقابل طریقت و اخوات آن میکنند پس انچه تعلق باخلاق و نیات و آداب عبادات بر وجه عزیمت دارد طریقت است و آنچه تعلق باخلاص و عین الیقین و تحصیل مشاهده و استغراق دران دارد حقیقت است

و آنچه تعلق بمکاشفه اسرار اعتقادات دارد از کیفیت توحید و معیت و قربیت و اسرار محبت و ولاء و مراتب
ولایت و اولیا و مانند آن - آنرا معرفت گویند و اینهمه در معنی اول شریعت داخل اند آرے در ہر فنے
کاملان آن فن غیر منصوص را استنباط نموده با منصوص ملحق ساخته شرح و بسطے دیگر داده علم جداگانه
استخراج کرده اند و ہمین اسما مسمیٰ نموده اند **سوال ہشتم** معرفت کمال ہر شے بچه طور میشود زیراکه از دیدن و
شنیدن و خوردن معرفت کامل حاصل نمیشود **جواب** حقائق اشیاء ظلال صفات الٰہی اند و ظهور آنها
در خارج مربوط العلل اربعه است فاعلی و غائی و مادی و صوری و ظهور کمال این حقائق به ترتیب آثار
مختص آنها است و حصول ثمرات خاصه با آنها پس معرفت کمال ہر چیز بالاجمال به تجلی ذات حق است
بر سالک در ضمن آن شے که این تجلی بعد مشاہده کثرت در وحدت در مقام سیر باللہ فی الاشیاء حاصل
میشود و بالتفصیل با حاطه مبادی و خواص اوست از قوانین حکمیه مع تشخیص مبدء تعین و مراتب تنزل آن
از قوانین کشفیه و اگر از محسوسات باشد ادراک بحواس نیز در تتمیم معرفت حقیقت او داخل است و اللہ اعلم
سوال نہم قصۂ ابلیس که در کلام اللہ وارد است معلوم نیست که سوال و جواب او بچه طور گردیده بطور الہام
یا بطور دیگر **جواب** طور این کلام در نقلیات ہیچ وارد نشده اما وجدان چنان دریافت میکند که از راه
ہاتف بود یعنی این شقی ندائے می شنید و میدانست که این ندای حق است و در نفس الامر یکے از ملائکه
مظاہر قہر کلام الٰہی را ادامی ساخت که این او را امید و نمی شناخت لیکن باید دانست که کفر این ملعون
کفر جہل و احتجاب نیست بلکه کفر جحود و عناد است پیش از لعنت قوت ملکیه که ہم رسانیده بود و تلقی از
غیب میکرد زائل نکرده اند و سلب ننموده تا از الم قبض و فرط تعطش بیقرار نگردد و قدم در راه توبه نه نہد
بلکه ہمین راه را مخروج بسخط و عتاب نموده در کسوت اہانت طرد بر پاداشته اند اما در جوہر روح او رقیقه
مظلم افگنده اند که گاہے خود را مستحق حبس و گاہے در لباس استغنا و مایوسی گمان کرده بقوت
طامات و اسماء مکتسبه در شیاطین و مردم تصرف میکند و ان رقیقه مظلم را با قرائن ان مموه ساخته خلق را
بضلال و جہل و تسوت و تکثر امانی باطله رنگین مینماید نعوذ باللہ منه و اللہ اعلم **سوال دہم** مشہور است
سجده ارواح را از کلام اللہ ہمین قدر معلوم گردیده که الست بربکم قالوا بلے و تعبیر معلوم نیست که بچه
وجه بود و ساجد بیک سجده و دو سجده و تارک آن و ممتثل امر حق مذکورین کدام کس شدند **جواب**
سجده درین موقف مروی نیست مومنین که خاتمه ایشان بر ایمان میشود جواب بے توقف و اوند

و کافران بتوقف اما بعض فقہا میگویند که انبیا دو سجده کرده اند و عوام مومنین یک سجده کافران
نکرده سند این سخن معلوم نیست آرے در احادیث و آیات گرفتن چہار میثاق معلوم میشود اول
از خمسه اولو العزم دوم از سائر انبیا سوم از علما چہارم از عامه قال تعالیٰ و اذ اخذنا من النبیین
میثاقہم و منک و من نوح و ابراہیم و موسےٰ و عیسےٰ ابن مریم و اخذنا منہم میثاقا غلیظا و جاے دیگر فرموده
اند و اذ اخذ اللہ میثاق النبیین لما آتیتکم من کتاب و حکمة ثم جاءکم رسول مصدق لما معکم لتومنن به و
لتنصرنه و جائے ارشاد شد و اذ اخذ اللہ میثاق الذین اوتوا الکتاب لتبیننه للناس و لا تکتمونه و جای دیگر
فرموده و اذ اخذ ربک من بنی آدم من ظہورہم ذریتہم و اشہدہم علی انفسہم الست بربکم قالوا بلی و اللہ اعلم
سوال یازدہم - در حالت برہنگی کلام حرام ست و چون زن و شوہر فراہم آیند ذکر اللہ ضرور ست این
اوامر فیما بین مباینت دارند **جواب** در حالت برہنگی کلام حرام نیست بلکه مکروه است و این مکروه
ہم با کید یگر است نه مجرد تلفظ بزبان و ذکر اللہ در جای نتن و نجاست منع است و در شغل جماع نیز
و معہذا علما نوشته اند که اما ذکر اللہ در بیت الخلا و ہم در وقت جماع پیش از در آمدن و کشف عورت
کردن پس مسنون است مبائن و منافات نیست و اللہ اعلم **سوال دوازدہم** - دیدن جناب
پیغمبر صلی اللہ علیه وسلم در حالت منام فرقه سنیه و شیعه ہر دو را میسر میشود و ہر یک الطاف آنجناب
بیان میکنند و احکام موافق خود نقل مینمایند اغلب که ہر دو کسانرا افراط کردن در آن جناب
خوش نمی آید و خطرات شیطانی را آنجا دخل نیست این را چه تصور توان کرد **جواب** مضمون حدیث
من رآنی فی المنام فقد رآنی را اکثر علماء تخصیص بصورت مدفونه در روضه منوره نموده اند و بعضے
تعمیم کرده بجمیع صور تہا که آنجناب از ابتدای نبوت تا وفات در جوانی و کلان سالی و سفر و حضر
و صحت و مرض بران بوده اند توارد سنی و شیعی بران صورت احتمال بیش نیست و وقوع آن ثابت
نشده و لا نقض بالفرضیات اما تحقیق اینست که دیدن آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در خواب بچہار
قسم میتواند شد یکے رویاے الٰہی که اتصال تعین با آنجناب است و ملکے علی التحقیق که دیدن
متعلقات آنجناب است از دین ایشان و سنت ایشان و ورثه ایشان و نسب مطہر ایشان
و درجه سالک در متابعت و محبت ایشان و مانند آن بصورت آنجناب مقدس در پرده مناسبات
که در فن تعبیر معتبر اند و رویای نفسانی که ظہور صورت اعتقادیه خود است که بر لوح خیال منقوش است

مثل انتقاش صورت بر کاغذے این ہر سہ قسم در حق آنجناب جائز ست وقسم چہارم کہ شیطانی است
یعنی تمثل شیطان بصورت آنجناب ہمین منتفی وممتنع است امادر قسم سوم شیطان گاہے آوازے وکلامے
تلبیس میکند ووسوسہ می اندازد چنانچہ بشہادت بعض روایات کہ در وقت قرأت سورہ نجم وقت سکوت
آنجناب شیطان حرف وسوسہ گفتہ بعض سامعین مشرکین را مشتبہ ساخت در حین حیات این معنی ممکن
باشد در خواب چرا ممکن نیست لہذا در شریعت غرا احکام خواب را صحت نمیشمارند ودر احادیث مشہورہ
نمی شمارند احیاناً اگر از اہل بدعت دیدن آنجناب بصحت رسد ازین قبیل خواہد بود واللہ اعلم ہموارہ از
نامہ ہا محظوظ کردہ باشند والسلام

جواب شبہات مشرکین در باب مشیت الٰہی

قولہ تعالیٰ
سیقول الذین اشرکوا لو شاء اللہ ما اشرکنا وقولہ تعالیٰ ولا یرد باسہ عن القوم المجرمین درین مقام
شبہے مشرکین راہست حاصلش آنکہ رد عذاب از قوم مجرمین مستحقین عذاب نتواند شد بیانش آنکہ
مسلمانان میگویند کہ ہر چیز بمشیت الٰہی است پس شرک کہ اعلے اقسام کفر است وتحریم حلال
کہ ادنے اقسام کفر است ہمہ بمشیت الٰہی است زیراکہ اگر مشیت او تعالیٰ متعلق بخلاف آن میشد
البتہ ہمان قسم واقع میشد ما وپدران ما چہ قسم شرک وچہ تحریم حلال چہ میتوانستیم کرد والا مشیت ما
غالب بر مشیت خدا میشد وچون شرک وتحریم حلال بمشیت او تعالیٰ شد عذاب بران چہ قسم متصور
شود کہ خلاف آن مقدور خلق نیست حق تعالیٰ ازین شبہہ بسہ طریق جواب فرمود موافق ترتیب
مناظرہ اول نقض دوم حل سوم قول بالموجب نقض اینست کہ حق تعالیٰ باجماع مسلمانان وکافران
بعضے امم سابقہ را بر شرک وتحریم حلال عذاب فرمودہ است اگر این عذر واقعی مے بود اینہا چرا معذب
میشدند مثل عاد وثمود وقوم مدین وفرعون وہامان کہ کفار آن زمان احوال این امم را بتواتر
شنیدہ بودند بلکہ آثار عذاب را دیدہ وحل اینست کہ مشیت دفع عذاب نمیکند چیزہا است کہ بمشیت
الٰہی واقع میشوند مثل زنا وسرقہ ولواطت وقتل وظلم وبران عذاب شدہ ومیشود زیراکہ این مشیت
تابع ارادہ ومشیت بندگان است تا ہر چہ ارادہ کنند موافق آن حق تعالیٰ پیدا میکند آرے مشیت
قاہرہ کہ خلاف ارادہ ومشیت بندہ باشد دافع عذاب است زیراکہ بندہ دران مشیت مثل جماد لا یعقل
میشود وفرق چون ظاہر ست درمیان کسیکہ خود را از بالاے بام اندازد یا در چاہ بر تابد وکسیکہ بے
اختیار بلغزش پاے از بالاے بام بیفتد یا در چاہ فرو رود برائے ہمین فرمودند کہ ہل عندکم من علم فتخرجوہ لنا الخ

وقول بالموجب آنست کہ مسلم داشتیم کہ شرک کافران وپدران ایشان بمشیت الٰہی است لیکن تعذیب
ایشان نیز بمشیت الٰہی است پس دفع آن نمیتواند شد چنانچہ دفع کفر وشرک نمیتواند شد پس بگفتہ
خود الزام خوردند وہمین است معنی قول بالموجب در اصطلاح اہل مناظرہ کہ دعوی خصم را مسلم دارند و
بگفتہٴ او او را الزام دہند وہمین است معنی قل فللہ الحجۃ البالغۃ الخ اما قولہ قل ہلم شہداءکم الذین
یشہدون ان اللہ حرم ہذا پس در جواب یہودیان واقع است ومتعلق بقولہ تعالیٰ ذلک جزیناہم
ببغیہم وقولہ تعالیٰ یوم یحشرہم جمیعا یا معشر الجن قد استکثرتم من الانس سابق مذکور رفتہ است
کہ وکذلک جعلنا فی کل قریۃ اکابر مجرمیہا لیمکروا فیہا وما یمکرون الا بانفسہم وما یشعرون بعد ازان
قدرے از مکر آنہا مذکور شدہ قولہ تعالیٰ واذا جاءتہم آیۃ قالوا لن نؤمن الخ وعید واقع شدہ ماکرین را
بذلت ورسوائی وقتل واسر در دنیا حالا مذکور میفرمایند کہ روز قیامت ہمہ مکر کنندگان را یکجا حاضر کنند
وفرقہ جن را کہ اصل الاصول مکر اند خطاب فرمایند قد استکثرتم من الانس یعنی بسیار گرفتید شما از فرقہ
انس یعنی بسیارے از آدمیان بمکر خود تابع وعابد ومطیع وفرمانبردار خود ساختید تا آنکہ در شہوات
غرق ماندند واصلا بخدا توجہ نکردند وفکر آخرت در خاطر ایشان خطور نکرد چون آدمیان ازین خطاب
بوے عتاب خواہند شنید عذر خود در تابع شدن جنیان بیان کردن آغاز خواہند نہاد وحاصل عذر
اینست کہ ما بمکر جن وشیاطین ازانجہت فریب خوردیم کہ ما را تنبیہ قریب ومواخذہ عاجلہ بر شرک و
معاصی از طرف شما واقع نشد بلکہ مہلت دراز دادید وباعث اتباع بہرہ مندی بود جنیان را از انس
کہ نذور وقربان از طرف آدمیان بایشان میرسید وانجاح مطالب جزئیہ مثل دادن فرزند
ومال وچیزہاے ودر رسانیدن واز احوال غائبان اطلاع دادن ودفع اعدا نمودن وحاضر شدن
در وقت ندا ودعا از طرف جنیان بآدمیان میرسید وسرعت مواخذہ واقع نشد تا آنکہ در ہمین
کاروبار عمر را اتمام کردیم وباجل خود رسیدیم واگر فی الفور بر ہر شرک وبر ہر گناہ تنبیہ وتعذیب میشد
ما متنبہ شدہ از اتباع جن دست بردار میشدیم وتوبہ میکردیم وندامت میکشیدیم حق تعالیٰ
خواہد فرمود النار مثوٰکم خالدین فیہا یعنی چون شما دنیاے خود را در اتباع جنیان وقبول
وساوس شیاطین گزرانیدید در آخرت ہم آتش کہ اصل مادہ جن وشیاطین است مقام
شما است الا ما شاء اللہ یعنی چنانچہ در بعض اوقات در دنیا ہم خالی از اتباع جن وشیاطین

مے بود دیدہ درینجا ہم بعض اوقات خالی از ابتداع جن از آتش بطبقہ زمہریر خواہد رسید وہر گاہ جزاء
کمال موافقت با عمل پیدا کرد ثابت شد کہ ان ربک حکیم علیم و این امر مخصوص بفرقہ جن و انس نیست
بلکہ کذلک نولی بعض الظالمین بعضا یعنے ہمچنین مسلط خواہیم کرد و والی خواہیم نمود بعض ظالمین را
بر بعض اگرچہ از یک جنس باشند مثل آدمیان مضل باہم ہمین قسم جزا خواہند یافت و گمراہ شوندگان
از انہا بیزار خواہند شد و ہمچنین بعض جن از بعض بلکہ بعض عرب بہ بعض عرب و بعض ہنود بہ بعض ہنود۔

جواب مسئلہ مس مصحف ۔ مسئلہ مس مصحف محدث و جنب و حائض و نفساء را مختلف فیہا نیست
و آن صاحب مذاہب مختلفہ حنفیہ و شافعیہ و بخاری نوشتہ اند حاجت اعادہ نیست لیکن عدم جواز
گرفتن مہار شتر یکہ بران مصحف محمول باشد نسبت بشافعیہ کردہ اند در کتب شافعیہ موجود نیست
ظاہرا شخصے بطریق مبالغہ گفتہ باشد آرے حمل صندوق مصحف و خریطہ کہ دران مصحف باشد
نزد ایشان درست نیست و مذہب بخاری کہ مرقوم نمودہ اند در کتاب خود بآن تصریح ننمودہ مگر
از ذکر مذہب ابن عباس کہ قرأت قرآن مر جنب را جائز داشتہ اند استنباط میتوان کرد کہ مس
مصحف نیز او را جائز باشد حالا اصل اینہمہ مذاہب باید فہمید انشاء اللہ تعالی عقدہا ہمہ حل خواہند شد
و استبعادات ہمہ مرتفع خواہند گشت حقیقت اینست کہ در احادیث صحیحہ ہمین وارد شدہ کہ
لا یمس القرآن الا طاہر در مس ہمین حدیث اصل است و در قرأت این حدیث کہ لا یقرأ القرآن
الحائض ولا الجنب و در حمل ہیچ حدیث وارد نشدہ و ہمچنین در کتابت ہیچ حدیث وارد نشدہ دیگر آنکہ
کتابت مستلزم مس است پس حکم کتابت حکم مس باشد یعنی حرمت بخلاف نظر کہ مستلزم مس نیست
و للملزوم حکم اللازم بنا بر قاعدہ عقلیہ حالا باید شنید کہ مراد از قرآن درین عبارت لا یمس القرآن الا طاہر
حقیقت قرآن کہ کلام نفسی است و دال بران کہ کلام لفظی است مراد نیست اذ لا یمکن مسہما لان
الاول من صفات الباری جل جلالہ والثانی کیفیۃ قائمۃ بالہواء پس مراد نیست مگر نقوش دالہ
بران یعنی مکتوب و بہمین معنی اشارہ کردہ اند مفسرین مثل کشاف و مدارک جائیکہ گفتہ اند المراد
من المس المکتوب پس این عبارت توجیہ است بیان مذہب کسے نیست آمدیم بر آنکہ اختلاف درمیان
حنفی و شافعی چہ قسم افتاد بیانش اینست کہ مراد از قرآن درینجا مصحف است بالاجماع و مس مصحف
بالنص حرام شد تفتیش باید کرد کہ مصحف چہ چیز را میگویند ظاہر است کہ مصحف بلکہ جمیع اسماء کتب بر قدر مکتوب

از ان کتب در عرف محصور نیست بلکہ حواشی آن کتاب و ما بین السطور و جلد متصل و غلاف کہ بجلد
متصل است ہمہ را مصحف و کتاب می نامند پس مس این چیزہا حرام شد و این چیزہا را تبعا حکم مکتوب
دادند بناء للفرق بین المتصل والمنفصل مقرر است کہ در بیع زمین انچہ متصل بآن زمین باشد داخل
میشود بلا ذکر و انچہ در معرض انفصال باشد داخل نمیشود مثل مفتاح و اوانی موضوعہ و چہار پایہا
بخلاف اشجار و عمارات کہ بلا خلاف داخل میشود پس مذہب حنفیہ درست شد و مس غلاف متجافی
خواہ بعلاقہ یا بغیر علاقہ ہمچنین خریطہ کہ در و مصحف باشد بلا تکلف جائز شد کہ مس این چیز مس آن
چیز نیست لا عرفا ولا حقیقۃ و شافعیہ گفتہ اند کہ در عرف چون تعمق نمودہ شود و وقت نظر نمودہ آید
و رعایت احتیاط منظور باشد ظرف شئے را گو منفصل باشد حکم شئے میدہند پس حمل ہم حرام شد لانہ
مستلزم لمس الظرف و حکم الظرف حکم المظروف و لہذا در عرف مس آوندی کہ در و چیزے محترم باشد
جائز نمیدارند و مقام ادب بلند تر ازین مے فہمند بعد ازان قیاس مساوات درست میکنیم و میگوئیم کہ
ظرف الشئی و کذا ظرف ظرف الشئے لہ حکم ما تحتہ و قیاس مساوات درینجا صحیح است کہ مقدمہ اجنبیہ
صادق است لان ظرف الظرف ظرف لیکن درینجا مغالطہ وارد میشود بر شافعیہ اینکہ می باید کہ مس آن
خانہ کہ دران صندوق مصحف نہادہ باشد محدث را جائز نباشد جوابش آنکہ ظرف شئے دو قسم میباشد
الاول ما ینتقل بانتقال الشئی عرفا و ہو الظرف المخصوص بہ والثانی ظرف لا ینتقل بانتقالہ کالبیت
فانہ یقال الدرۃ فی الحقۃ والحقۃ فی البیت فالدرۃ فی البیت لکن البیت لا ینتقل بانتقال الدرۃ
بخلاف الحقۃ پس این قسم ظرف مختص بآن شئے نشدہ والاضافۃ للاختصاص فلا یکون ظرفا
مختصا بذلک الشئے فلا یحرم مسہ لان الحرام مس الظرف المختص بہ و نیز باید دانست کہ فرق است
بالاجماع در بیان آنچہ الفاظ قرآن دران مکتوب باشند بر وجہ قرآنیت حتے کہ آنرا مصحف یا
بعض مصحف توان گفت پس مس او محرم است چنانچہ یک پرچہ کاغذ کہ برو یک آیت قرآن
مکتوب باشد یا تعویذیکہ در و آیت قرآن مکتوب باشد یا روپیہ کہ برو آیت قرآنی منقوش کردہ باشد
پس مس این چیزہا ہمہ حرام است نزد حنفیہ ایضا و کذا عند الشافعیۃ زیرا کہ در انوار مرقوم است
ولا یحرم حملہ فی الامتعۃ والعدل اذا لم یکن مقصودا بالحمل و ان علم بخلاف صندوق کہ در و مخلص مصحف
نہادہ باشد و منشاء این فرق ہمانست کہ ظرف الشئی ما یکون مختصا بذلک الشئے بخلاف ما یشترک

فیه ذلک الشئ وغیره ومذهب بخاری از بسکه متروک العمل است حاجت توجیه ندارد وهنوز چیزی منقح از کتاب او معلوم نمیشود آری استدلال او بفرستادن کتاب بسوی قیصر که در و دو آیهٔ قرآنی مکتوب بود بر جواز مس جنب یا محدث مصحف را درست نیست زیرا که نوشتن دو آیت در خطی یا در کتابی بنا بر قرآنیت نبود و الا مس کتاب گلستان که در و آیه اعملوا آل داود شکرا وقلیل من عبادی الشکور و دیگر آیات قرآن است مس جائز نباشد وهمچنین مس خطوط که در مقام تعزیت انا لله وانا الیه راجعون مینویسند و در مقام شکر الحمد لله رب العالمین می نگارند کسی را درست نباشد و بنا بر اینست که تفاسیر را بشرطیکه غالب دران قرآن نباشد مس جائز داشته اند اینست توجیه مذاهب متنوعه والله اعلم بحقیقة الحال **سوال** رنگ نوروز چه معنی دارد **جواب** نوروز که عبارت از تحویل شمس است در برج حمل هر سال منجمان رنگی چه از میان مردم و چه از فلزات و نباتات و حیوانات و طعوم و ایام و ساعات پس همچنین از رنگها برای هر یکی تشخیص کرده اند و میگویند تشخیص آن اینست که هرگاه لون جنسی را باین قاعده استخراج کنیم مطابق می افتد پس باین مناسبت رنگ نوروز مقرر میکنند نه آنکه فی نفسه داشته باشد و ثانیا آنکه وقت نوروز را برنگ صاحب ساعت و صاحب طالع ترتیب داده بیان میکنند و این الوان دران کواکب حقیقی نیست اما نسبت کردن به نوروز اسناد مجازی است بعلاقه ظرفیت زمانی **سوال** ترکان که دوازده سال را باسم جانوران قرار داده اند بچه وجه است و عوام که آنرا سواری نوروز گویند چه معنی دارد **جواب** ترکان تعمق در مناسبات خفیه این اسامی مقرر کرده اند اما ظاهر آنست که بمجرد اصطلاح است و یا باستقراء ناقص که وقت تسمیه بدست آمده مثل تولد این حیوانات دران سال بیشتر شده باشد یا مردم را میل بصفات مالوفه این حیوانات افزون گشته باشد و تسمیه مردم آنرا بسواری نوروز محض توهم واهی است **سوال** تقسیم بروج دوازده گانه و نامهای آنها برای اجزاء سطح فلک است یا برای جمله از کواکب که بر صورت مسمیات ان اسما واقع شده **جواب** اهل یونان اسامی بروج برای اجزاء فلک مقرر کرده اند که به تثلیث هر یک از چهار مربع منطقة البروج که مابین الاعتدال والانقلاب حاصل شده در خطوط کواکب و احکام سعادت و نحوست همانرا بکار میبرند و تسمیه این اسماء بنا بر آن بود که اعتقاد متقدمین عدم انتقال آنها بود و متاخرین در آنها متابعت متقدمین کردند و اما اهل هند بروج را راس میگویند و بدو نوع اعتبار میکنند یکی در ضبط ایام

و فصول و ظلال باعتبار نقاط و دیگر در ضبط خطوط و احکام سعادت و نحوست بحسب صور و اول را حساب سائن مینامند و ثانی را حساب برین و این تفریق حساب فلک و اختلاف فلک ثامن انسب است اگرچه اهل هند موافق اهل فرنگ اعتقاد وجود فلک ندارند بلکه خلاء می انگارند پس به بساطت و ترکیب چه رسد والله اعلم **سوال** قال الشیخ محی الدین بن العربی فی فضائل الشهور ان افضل الشهور عندنا رمضان ثم شهر ربیع الاول ثم رجب ثم شعبان ثم ذوالحجة ثم شوال ثم ذوالقعدة ثم المحرم وعلل بالتعلیلات المتعددة وقال الی ههنا انتهی علمی فی فضیلة الشهور القمریة واما البقیة الشهور وهی الصفر والربیع الآخر والجمادان فهی متساویة فی الفضائل فیما یغلب ظنی فانی ما تحققت فیها التفاضل فلم یکن لی ان اقول ما لیس لی به علم وقال فی موضع آخر انما اختار الله من الشهور رمضان لمشارکته باسم الله تعالی فقد ورد ان رمضان من اسمائه تعالی فتعینت له حرمة یباهی بها علی سائر الشهور انتهی وقال جریان احکام الشرعیة علی الشهور القمریة دون الشمسیة والمسئول من هذا الکلام امور هل الفضائل للشهور کذلک وهل رمضان یکون من اسماء الله تعالی فما معناه وما السر فی اجراء احکام الشرعیة علی الشهور القمریة دون الشمسیة **الجواب** لایخفی ان نظر التفضیل بین الاشیاء یختلف باختلاف المقاصد فعند الامراء الفیل افضل من الفرس وعند الغزاة بالعکس وعند الزراع البعیر افضل منهما والابل التی لاتعطل قاطبة افضل منها جمیعا اذا تمهد هذا فنقول برکة رمضان فی هذه الآیة برکة عامة البتة الذی انزل فیه القرآن وفیه تقام فریضة الصوم وفیه لیلة القدر ببرکاتها المعلومة وبرکة ربیع الاول بمولد النبی صلی الله علیه وسلم فیه ابتداء وبنشر برکاته صلی الله علیه وسلم علی الامة حسب ما یبلغ علیه من هدایا الصلوٰة والاطعامات معا وبرکة عامة نبویة والنبویة بعد الالهیة وبرکة رجب برکة خاصة لله وبرکة شعبان برکة خاصة نبویة لاهل المجاهدة وملازمة النوافل اذ هو شهر النبی صلی الله علیه وسلم والبرکات الخاصة بعد العامة وبرکة ذی الحجة برکة خاصة لله فی مکان مخصوص ولکنها مقصودة وبرکة شوال وذی القعدة کذلک الا انها وسیلة الی الحج المقصود ولکن یکون فی شوال بقایا برکات رمضان دون ذی القعدة فلذلک قدم علی ذی القعدة وبرکة المحرم اکثرها کانت فی الامم السابقة وما اصاب منها سید الشهداء من الارتفاع الی درجات الشهادة کان فی صورة البلاء والمصیبة فلذلک اخرت فضیلته ولیس فی الشهور الباقیة مزید برکات واختصاصات واما برکة شعبان فمن جهة لیلة البرات وما فیها من تقدیر حوادث السنة

وبرکة ذی الحجة حسب مادل علیه قوله صلی الله علیه وسلم ما من ایام العمل الصالح فیها احب الی الله من عشر
ذی الحجة یعدل فیها صیام کل یوم منها بصیام سنة وقیام کل لیلة بقیام لیلة القدر وبرکة یوم عرفة
فان صیامه کفارة سنتین ماضیة وآتیة وفضل المحرم من حیث انه فاتحة السنة فالشیخ لم یلتفت الیه ومع هذا
فالشیخ حیث بین هذا الترتیب هو بنفسه لاحاجة لنا الی التعرض له الا انا اشرنا الی مواضع الخلاف معه
فلیفهم بالتدبر واما التسمیة الحق سبحانه برمضان فقول مجاهد وعسی ان یکون سمعه من ثقة اذ اسماء الله تعالی
توقیفیة ولعل سبب تسمیة ان هذا اللفظ یشعر بالحر والحرقة والاذابة وهی شان من شئون نور الله الخاص
کما ورد فی الحدیث الصحیح حجابه النور لو کشف لاحرقت سبحات وجهه ما انتهی الیه بصره من خلقه وحسب
ما اشار الیه جبرئیل علیه السلام لو دنوت انملة لاحترقت وحسب ان ماروی ان الطور احترقت من
سطوة التجلی والحق سبحانه لیفعل انواره آثار الحرارة فلعله یسمی بذلک رمضان ولکن المشهور المعروف
انه اسم الشهر فقط واما تعلیق الحق سبحانه سلسلة التکوین من اختلاف الفصول واختلاف الایام
واختلاف الظلال بالشمس وتعلیق سلسلة التشریع من الحج والصوم والاعیاد بالقمر فذلک حق
لاشک فیه والسر فی ذلک امران ظاهر وباطن فالاول ان اختلاف الشهور القمریة منوط باوضاع
الظاهرة الاختلاف فی الحس والشهور الخمسة التی فی باطن الانسان لایخلو عن ظلمة تعیین
الانوار الضعیفة فی وجهها وشعاعها ولیس ماحیا لاثار تلک الظلمة الطبعیة التی علیها حفظ ضوابط
الشرع دون ظهور شمس الحقیقة الماحیة باطلاع الحجب فناسب القمر نظام التشریع والذی یظهر عند التامل
ان شرائع النصاری والیهود تبتنی عباداتها واعیادها ایضا علی الشهور القمریة وانما یحفظ المواسم
فیها بالعکس بالمشهور والله اعلم **سوال** مردے مقلد بہ حسن ظن خویش کہ با یکے مجتہد دارد اقتدا
بوے مینماید در برخے از احکام شرع کہ قول وے بکتاب وسنت مخالف است وکافہ علماے دین
باینجانب رفتہ اند چہ طور عمل نماید وبروز قیامت از عہدۂ احکام اسلام چگونہ برآید کہ بر کتاب وسنت
عمل نکرد وبر قول کسے کہ مامور باطاعت او نبود عمل نمود نص صریح وحدیث صحیح بگذاشت وآیات
درباب اقتدای پیغمبر فراموش نمود قوله تعالی واتبعوه لعلکم تهتدون واطیعوا الرسول لعلکم ترحمون
وما آتاکم الرسول فخذوه وما نهاکم عنه فانتهوا وغیر ایشان آیات وحدیث کہ درباب اقتدای آنحضرت
سرور علیہ السلام وارد است بموجب آیۂ فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لاتعلمون سوال نمودہ امیدوار

جواب شافی است **جواب** علماء متاخرین از مجتهدان چند قسم گزشتہ اند جماعت بودند کہ شمہ از
اجتهاد وترجیح داشتند وجماعت در مزاولت علوم دیگر نیز کمال داشتند اما مزاولت علوم شرعیہ
از قرآن وحدیث وفقہ کمتر داشتند ایشان خود از استعداد اجتهاد عاری بودند وجمع اول بعضے
ازان قسم بودند کہ مزاولت فقہ بیشتر داشتند ومزاولت قرآن وحدیث کمتر این جماعت نیز از بہرۂ
اجتهاد خالی بودند واز جماعہ اولے اکثرین ملکہ استنباط از قرآن وحدیث نیافتہ بودند اگرچہ در فوائد
قیود ودفع اختلافات کتب تحصیلی ملکہ درست بہم رسانیدہ بودند وجماعہ اقل قلیل کہ قدرت در ملکہ
استنباط وعبور بر کتاب وسنت ومعرفت اختلافات فقہا بیشتر داشتند بنا بر مصلحتے راہ اجتہاد
نسپردند وآن مصلحت اینست کہ مقتضای جبلت مردم این ست کہ ہر کسے بر فہم خود می نازد وبر مرتبہ
کمال دیگرے را اگرچہ اجمالا اعتقاد نماید اما بشہادت وجدان باوجود استقرار امرے در خاطر خود قول
افضل را نیز از امثال خود واقران خود قبول نمیکند چہ جای ہم درجگان خود پس درینصورت اگر یک
کس در عصرے شروط اجتہاد بہم رسانید واستنباطات احکام خلاف سلف مینمود ہر یکے موافق
استعداد خود چہ ناقص وچہ متوسط راہے مےپیمود واختلاف بحدے میرسید کہ اتحاد شریعت در
عبادات ومعاملات برہم میخورد ودرباب امر معروف ونہی منکر مسدود میشد چنانکہ تا وقتیکہ مردم
بر ہر چہار مذہب استوار نشدند وتقلید ایشان اختیار نکردند ہفتاد وچند فرقہ پیدا شدند وبعد
از ایشان تابعان ہمہ فرقہ ہا باقی ماندند ومذاہب دیگر مخترع نگشت بنا برین مصلحت تا حصول
شہادت عقل ونقل بر وفاقت فہم وکثرت عبور وصلاح قلب ونور باطن وبے طمعی وخلوص از
ہوا ومزید تقوی چنانچہ ازین مجتہدین مردی گشتہ درخود نیافتند ومع ذلک در جرح وتعدیل سوائے
نقل احوال ایشان مسلکے ندیدند ودر سلیقہ فہم عربیت موافق لغت قدیم نیز خود را قاصر یافتند واز امور
بسیار کہ از قرائن مجلس وقائل مستنبط میشوند خود را محروم دیدند بنا بران راہ اجتہاد مسدود ساختند
پس عذر ایشان پیش حضرت رب العزت ہمین است کہ خداوندا در اختراع آراء خود مفسدہ ہا دیدیم
ودر اتباع سلف استحکام بدین وآثار قبول عند الله بیشتر یافتیم بنا بران معرفت ناسخ ومنسوخ وظاہر
ومأول ومطلق ومقید بر ذمۂ ایشان گذاشتیم کہ مثل ایشان درین امور قوت نداشتیم وہمین مصالح
حالاہم ثابت است لیکن با اینہمہ قائل شدن بتحریم اجتہاد مذہب کسے نیست مگر از فرقہ متعصبان

بطریق لن نترک ما وجدنا علیه آباءنا و در زبان خود ساخته اند و غیر ایشان چنانچه از اکثر فقهای شافعی
استدراکات و تعصبات برامام خود و فتوی برمذهب ائمه دیگرے مروی است لیکن حنفیه و حنابله
درین باب زیاده از دیگران راه تعصب میروند چنانچه صاحب اشباه والنظائر گفته که اگر از ما پرسند
که مذهب شما چگونه است و مذهب مخالف شما چگونه حالانکه در اصول میگویند المجتهد یخطی و یصیب
گوئیم مذهب ما صواب است محتمل خطا و مذهب مخالف ما خطا است محتمل صواب و اگر در تحقیق باب
اجتهاد کوشیده شود همان خوف موجود است که نوشته ما را مردمان حجت ندانسته در استخراج مذاهب
رکیکه از تحلیل و تحریم در شریعت خلل ها بیندازند و اما کسیکه حق تعالی او را قوت اجتهاد واقعی داده
بالضرورة الوجدانیه پای بند تقلید نمیباشد لیکن همه را دعوت بمذهب خود نمیکند چون بمذهب
خود محل فتنه میداند بای کار نمی پردازد و بالجمله اگر کسے اینوقت اجتهاد خواهد چند چیز را برخود لازم
گیرد تا رو برو رب العلمین مالک یوم الدین شرمنده نشود اول جودت فهم و ملکه تدقیق در استنباط
از کتب عربیت و قواعد منطق و ضوابط فهم و تکمیل تحصیل درین کتب دوم مزاولت کتاب و سنت بوجه عبور
و تدقیق سوم تخلیه نفس از هوا و تعصب چهارم اتصال روحانی پیدا کردن بجناب نبی صلی الله علیه وسلم
پنجم تصفیه نفس از هیئات ظلمانیه و عمل از نورانی فرق فهمد کما ورد استفت قلبک و لو افتاک المفتون
ششم اطلاع بر مذاهب فقهاء تا نقض اجماع لازم نیاید و مذهب رکیک بر کسے روشن نگردد تا باو میل نماید
اگر اینهمه شروط میسر باشد هنالک الاجتهاد و هنیئا و اما آنکه باین پایه نرسیده اگر خواهد که فی الجمله
از ربقه تقلید برآید و بر مذهب دیگر در بعضے مسائل عمل نماید گو که قوت اجتهاد نداشته باشد او را چند
چیز لازم است و این جمع مذاهب را تلفیق گویند و این را چند صورت است اول آنکه از روے
دلیل حقیت قول بعضے ائمه باوجود عبور بر ادله مخالف آن ترجیح یافته باشد برین تقدیر هیچ قیدے
نیست دران مسئله موافق حدیث صحیح غیر منسوخ ظاهر الدلالة عمل نماید گو در مسائل دیگر مقلد یک شخص
باشد دوم آنکه عملے از اعمال مانند وضو یا نماز یا صوم یا بابے از معاملات بر طور دیگرے در ینصورت
اگر بعضے شرط بعض است مانند مسائل حیض و نواقض وضو برای صلوة پس احتیاط نماید در آنکه عمل مذکور
چنان نشود که پیش هیچ یک درست نباشد اگر بر همه مذاهب درست باشد این را اخذ بالاحتیاط گویند
و اگر بر یک مذهب درست باشد اخذ بالقول گویند سوم آنکه در بابے دیگر تعلق ندارد مانند صلوة و صوم

و زکوة و مانند نکاح یا بیع درینجا مختار است اگر خواهد بعضے ابواب بر مذهب کسے بکند و بعضے دیگر
بر مذهب کسے چهارم آنکه مذهب سهل موافق هوائے نفس از هر مذهبے انتخاب نماید و این درست
نیست زیرا که از قبیل اتباع هوا است نه اتباع امر خدا چنانکه نوشته اند اگر کسے در ربا و مشروبات بطور
حنفی و در مطعومات بطور مالکی و در طهارت منی و نفی تحریم زنا بطور شافعی عمل نماید از اشقیا
مقرر باشد پنجم آنکه بمذهبے که انتقال میکند روایت مرجوحه آن مذهب بگیرد که اکثر علمای آن
مذهب آنرا متروک داشته اند این نیز درست نباشد و بعد ازین همه خلاصه کلام آنکه اگر مسلمانے را
بمزاولت علوم عربیه فهم کتاب و سنت بسلیقه بے تکلف میسر شود و حدیثے دریابد که محققان
فن حدیث حکم به صحت آن کرده اند و از جمله فقهائے اهل سنت جمعے بران رفته لوجهیکه از مخالفت
اجماع بیرون آمده و از استادان معتبر شروح و حواشی دریافته باشد انتفاء نسخ آنرا پس آن مسلمان را
حق و موکد تر همین است که از هر مذهبے که باشد دران مسئله اتباع حدیث بکند و در چیزیکه اینچنین
نص یافته نشود بهر کسیکه حسن ظن داشته باشد تقلید او نماید و درین قسم حکم واضع شارع را نبوهم
آنکه صاحب مذهب در ترک آن حجت داشته باشد نگذارد و باین قدر مخالفت هرگز از آن مذهب
خارج نمیشود چنانچه از ائمه اربعه بصراحت و تاکید ثابت شده است که هر که حدیث صحیح را بر خلاف
قول ما دریابد عمل بحدیث بکند که فی الحقیقت مذهب ما همین است و چگونه چنین نباشد در توهم
خلاف آن نسبت سلب ایمان از اکابر لازم می آید گویا دعوی رسالت مقتدای خود میکنند و دیده
و دانسته مقتدا را مجوز مخالف امر رسول علیه السلام می پندارند نعوذ بالله من ذلک و نیز شبهه نیست که عصابات
هر مذهب باوجود مخالفت صاحب مذهب از آن مذهب خارج نمیشوند پس با قتدای قول پیغمبر چگونه
از آن مذهب خارج شوند و آیا تیکه صاحب سوال در اقتدائے پیغمبر صلی الله علیه وسلم ذکر کرده بر همین
محمول است و درین امر هیچکس را عذرے نیست و فی الحقیقت اگر مقلدان مذهب تفحص کنند مے یابند
که این بلاء تقلید ایشان را بحدے کشید که قول هر یکے را از احاد فقهاء در مقابل حدیث مے آرند و ترجیح
میدهند و این از آن قبیل است که علماء را پیغمبری رسانیده شود بلکه بخدائی زیرا که در حدیث
صحیح ترمذی آمده است که عدی ابن حاتم از جناب نبوت صلی الله علیه وسلم در تفسیر آیه اتخذوا احبارهم
و رهبانهم اربابا من دون الله عرض کرد که یا رسول الله آیا ایشان را بخدائی مے پرستیدند و خدا

میدالستند فرمودند که بگفته ایشان حلال و حرام میدالستند گفت آرے فرمودند همین است ارباب گرفتن وظاهرست که منصب ضرب تکلیف ونصب شریعت مخصوص بخدا است و بے نص قاطع او کسے را این منصب دادن شرک محض است نعوذ بالله منها و نص قاطع مثل اطیعوا الله واطیعوا الرسول ومن یطع الرسول فقد اطاع الله فاتبعونی یحببکم الله در شان دیگرے وارد نیست واطاعت اولی الامر محصورست در مباحات چنانچه فرموده فان تنازعتم فی شیئ فردوه الی الله والرسول لیکن عادت مبارک جناب نبوی صلی الله علیه وسلم چنانکه در لا یصلین احدکم العصر الا فی بنی قریظة و در اختلاف فتاوی خلفاء اربعه در لفظ حین وغیر آن معلوم شده است که آرا مجتهدین را در فروع تصویب میفرمودند اگرچه یکے از دیگرے بصواب نزدیکتر مے بود و همچنین کسیکه تصویب مذاهب میکند و این امر اتفاقی اهل هر چهار مذهب است و بهمین وضع اعتراف مینمایند که حق حقیقی دائر است و بعضے مسائل اقرب از دیگر بحق رجحان یکے از مذاهب در خاطر کسے نسبت باین ظن معقود میتواند شد که شاید این حدیث معارضی یا تاویلے داشته باشد وانچه فقیر نوشته است که محروم نماند اولا باعتبار افضلیت واولویت است لهذا ترک رفع یدین میکنم وثانیا بنا بر عدم وجوب است وآنکه موجب اتهام رقص و فتح باب غیبت نشود که عوام را کیفیت رفع واهل حق واهل باطل معلوم نیست خصوصا افاغنه وتورانیان را که در ابتدائے ما غالب واکثر بودند وثالثا اختلاف صحابه هم تعیین یکے را ضعیف ساخته است **سوال** حضرت سلامت بعد تسلیمات معروض میدارد ارشاد در سیر قدمی چیست و سیر نظری چیست و این هر دو لفظ در کلام حضرت مجدد واقع است و بیان فرمایند که طریق تلقین طریقه جذب چیست وطریق تلقین طریقه سلوک چیست **جواب** سیر نظری مشاهده مقامی بدون یافتن انوار وآثار آن در خود وسیر قدمی دخول دران مقام ویافتن انوار وآثار آن در خود ولفظ جذب وسلوک چهار معنی وارد اول گسستن گشتن رشته عقل بصدمه وارد و ناگسستن آن دوم ظهور آثار مطلوبیت ومحبوبیت در طالب وظهور آثار محبت درد و طلب در مطلوب باینمعنی نیز بمضمون یحبهم ویحبونه نمیشود مگر به محبوبیت لیکن مراد از آثار محبوبیت سبق مشاهده است بر مجاهده ومراد از آثار محبت سبق مجاهده است بر مشاهده سوم خرق حجب وجود بفنا وبقا وتهذیب باطن باخلاق صالحه واقوال صالحه فاضله چهارم وقوع سلوک بنوع مصالحه معاش بوجهے که این مصالحه فوت نشود واین مراتب را فهمیده تلقین آن نمودن میتواند شد

از کسیکه قوت باطن دارد و طے مراتب فنا وبقا کرده است والله اعلم واحکم **جواب** مطالب رقیمه کریمه رسید مشتمل بر سه مطلب بود اول طریقه سهروردیه حضرت مجدد الشیخ احمد السرهندی عن ابیه الشیخ عبد الاحد عن الشیخ رکن الدین گنگوهی عن ابیه الشیخ عبد القدوس گنگوهی عن شیخه الشیخ قاسم درویش الاودهی عن شیخه السید بڈهن بهرائچی عن شیخه السید اجمل عن شیخه السید جلال المعروف بمخدوم جهانیان السید احمد بهما عن ابیه السید احمد الکبیر عن ابیه السید جلال البخاری عن الشیخ بهاء الدین زکریا الثانی عن الشیخ رکن الدین ابی الفتح عن ابیه الشیخ بهاء الدین زکریا عن صاحب الطریقة الشیخ شهاب الدین السهروردی ونیز شیخ رفیع الدین امام که از اجداد حضرت مجدد اند پیش امام شیخ بهاء الدین زکریا واز خلفاء ایشان بودند پس محتمل است که ایشان را از اجداد خود اجازت این طریقه رسیده باشد بلکه موروث خاندان ایشان همین طریقه باشد وطریقه چشتیه وقادریه ونقشبندیه از مکتسبات ایشان ووالد ایشان باشد دیگر اعتذار از شغل همه اوست وتحقیق این آنست که مراد تحصیل حالتے است که لازم اضطراری قلب شود واختیار رفع آن نماند اگر کسے را اعتقاد حقیت وحدة وجود ثابت است ملازمت این شغل باین حالت میکشد والا هرگز نمیکشد بلکه همیشه باطنش حکم میکند که این خیال من خلاف واقع است این شغل صاحب را هرگز نفع نخواهد داد وشبهه نیست که ظهور اینمعنی خود بخود بتصفیه قلب اولی واقوی است واز مدخلیت تصنع وتکلف بعید تر است وخواجه خرد رحمة علیه نوشته اند که مادام شخصیکه معتقد توحید وجودی نیست حصول فنافی الله ووجود اورا ممکن نیست ور حق منکر او همه فناها در حجب نورانیه است که غیر حق است وتجلیات او همه انوار لطائف وغیره نه ظهورات حق تعالی وتحقیق توحید وجودی طولے میخواهد مجمل آنکه آیات کلام الله واحادیث رسول الله صلے الله علیه وسلم معیت وقرب ذاتی صریحا اثبات میکنند وجوابش بآنکه همه مصروف از ظاهر اند بے امتناع او نمیتواند شد وانهمه از خلاف عقل ما است نه از کتاب وسنت چه انصاف است که منصوصات شرع را غیر شرعی ومخیلات عقل ناقص خود را شرعی نام کنیم در جامع ترمذی در حدیث لو دلیتم بحبل الی الارض السابعة السفلی لهبط علی الله ودر حدیث ان الله یقبل الصدقة من الطیب همیشه صریح مینویسید که مذهب سلف اجرای آن بر ظاهر ست بلا کیف بالجمله نفی غیریت محضه واتحاد وحدت فی الجمله منصوص است وآواز انی انا الله از آتش وکنت سمعه وبصره دلیل واضح است وبشرط انصاف از کلام حضرت مجدد نفی وحدت وجود مطلقا ثابت نیست بلکه نفی بعض اقسام آن

اما انچه در ذہن مستقر میشود ازالہ آن بزودی دشوار ودوام تکرار متعذر الطرفین دیگر حقیقت ذکر جہر وحق آنست کہ انکار آن سفاہت واضح است در تلاوت قرآن جہر صریح است ما اذن اللہ لشئی ما اذن یعنی تغنی بالقرآن بجہر یتہ ودر تلبیہ حج آمدہ افضل الحج العج والثج اے رفع الصوت بالتلبیۃ واراقۃ الدم وقرآن را فضیلت معروف است وکنا نعرف انقضاء صلوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالذکر وفضل الذکر الذی یسمعہ الحفظۃ علی الذی لایسمعہ الحفظۃ بسبعین ضعفا وبناء طریقہ چشتیہ وادلیسیہ وقادریہ کہ ہمہ پیران ما اند بر ذکر جہر ست حکم بآنکہ فعل حرام موجب قرب الٰہی نمیشود باطل است بلکہ ذکر جہر موجب جمعیتے است کہ بالاتر ازان جمعیتے نیست چون خواجہ علاء الدین غجدوانی بعد رفتن حضرت خواجہ نقشبند علیہ الرحمۃ بہ حج ذکر جہر استماع کردند وبعد مراجعت عذر آوردند بآنکہ شمارا بسبب قوت باطن حاجت این نبود مارا ازین نفع بسیار شد حضرت خواجہ نقشبند انکار آن نکردند وچون خود از روح حضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی ذکر خفیہ وعمل بر عزیمت گرفتہ بودند خود نمیکردند ومثل شما را کہ در فقہیات تقدیم حدیث باجتہادیات میکنید درینمعنی تردد بیجا است اگرچہ مذہب حنفیان باشد دران روایت اگرچہ مشہورست لیکن فقیر العینہ آن کتاب یاد کردن محتاج تفحص است یک دفعہ خواجہ سراے عالم بفقہیات از طرف بادشاہ روم امیر حج شدہ آمد در مدینہ باشیخ ابراہیم کردی ملاقات نمود گفت کہ درین سفر بدعت عظیم ازین مردم دور کردم فرمودند کدام بدعت گفت ذکر جہر از مسجد وشہر بیت المقدس موقوف کنانیدم ایشان این آیۃ خواندند ومن اظلم ممن منع مساجد اللہ ان یذکر فیہا اسمہ وسعی فی خرابہا چند روایت کہ از فتاوی نوشتہ بود پیش نمود فرمودند اگر کار بتقلید است شما مقلد دیگر ومن مقلد دیگر وروایات شما بر من حجت نیست واگر کار بہ تحقیق است اینک گوش دمیدان بعد ازین چند رسالہ در اثبات ذکر جہر نوشتہ اند بعض ازین رسائل پیش فقیر ہم موجود است بالجملہ الحق احق بالاتباع والسلام ؁

فقط

مجموعہ رسائل خمسہ شاہ عبد العزیز صاحب دہلوی رح

رسالہ فیض عام

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بعد حمد رب العالمین ونعت سید المرسلین صلوات اللہ علیہ وآلہ الطیبین واصحابہ التابعین واضح باد کہ عاصی گنہگار نالایق ساکن موضع بردوان پرگنہ حویلی ڈھاکہ جلالپور در سنہ یکہزار ودو صد وبست ونہ ہجری از مرزاپور متعلق بنارس بدار الخلافت شاہ جہان آباد بجناب ہدایت وارشاد مآب قبلہ قبلہ پرستان وکعبہ کعبہ شناسان محقق حق ویقین مدقق مسائل دین متین امام العابدین رئیس العارفین پیشوای سالکین رہنمای طالبین سرخیل محدثین سر دفتر مفسرین افضل فضلای زمان افصح فصحای دوران محی مراسم دین محمدی مبطل مذاہب گمراہان ابدی وسیلۂ نجات عرصۂ رستخیز مولانا مرشدنا شاہ عبد العزیز محدث دام فیوضاتہ وبرکاتہ حاضر شدہ بیعت حاصل کردہ چند سوالات دینی ودنیوی کہ از سالہا مرکوز خاطر بودہ بجناب ممدوح گزرانیدہ وجوابا تیکہ ازان جناب ارشاد شدہ ہر یکے ازان ہادی راہ ہدایت وتعلیم مرشد طریق مستقیم است خدا توفیق رفیق کند کہ عامل جواب مذکور شدہ رفاہیت ونجات آخرت بہم ساند بمنہ وکرمہ سوال بکدام چیز از منہیات متنفر وراغب در اوامر شود جواب بسیار گفتن لاحول ولاقوۃ الا باللہ ونفی واثبات کلمہ توحید وضرب آن بر قلب بشدۃ ومد وخواندن معوذتین صبح وشام مفید اینمعنی است سوال بوقت فجر دو رکعت سنت است ودو رکعت فرض وبوقت ظہر چہار رکعت سنت وچہار رکعت فرض ودو رکعت سنت ودر وقت عصر چہار رکعت فرض ودر مغرب سہ رکعت فرض ودو سنت وبوقت عشا چہار رکعت فرض ودو سنت وسہ وتر میخوانم سوای آن در پنج وقت کدام کدام نماز بکدام وقت خواندن ضرور شود اما اگر دو جواب فرض وسنت دائمی ہمین قدر اما اگر فرصت دست دہد چہار رکعت بسلام واحد بعد از زوال آفتاب وقبل از نماز ظہر ادا

باید کرد و مسنون است و چهار رکعت قبل از نماز عصر از مستحبات است و مابین مغرب و عشا صلوٰة الاوابین
است و آن هم مستحب است شش رکعت هم آمده و بست رکعت هم آمده بشرط فرصت هر قدر که شود باید نمود
و نماز اشراق بعد از طلوع آفتاب تا یکپاس روز برآمده و نماز چاشت از یک پاس روز برآمده تا قریب
زوال و نماز تهجد بعد نیم شب تا صبح صادق ادا باید نمود و نماز اشراق دو رکعت است و چهار رکعت
هم آمده و نماز چاشت چهار رکعت است و نماز تهجد از دو رکعت تا دوازده رکعت بطور تراویح باید خواند
و بعد از دو رکعت سلام باید گفت و بعد از چهار رکعت تسبیح و تهلیل خوانده در ترویحهٔ دیگر شروع باید نمود
سوال بعد از نماز پنجگانه برای خواندن تسبیح و مناجات هرچه ارشاد شود **جواب** بعد از نماز صبح
لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ الْمَلِکُ الْحَقُّ الْمُبِیْنُ صد بار ورد باید ساخت و بعد از نماز ظهر اگر فرصت باشد حَسْبِیَ اللّٰهُ
وَنِعْمَ الْوَکِیْلُ پانصد بار و اگر فرصت نباشد بست و پنج بار و بعد از نماز عصر تسبیح فاطمه که مشهور و معروف
است باید خواند و بعد از نماز مغرب کلمه تمجید یعنی سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ پانصد بار باید خواند و بعد از
نماز عشاء درود بهر صیغه که باشد صد بار متوجه بسمت مدینه منوره شده و استحضار صورت مبارک
پیغمبر صلی الله علیه وسلم نموده باید خواند **سوال** از مناجات مندرجه کلام الله و احادیث رسول الله
صلی الله علیه وسلم و از مناجات تصنیفات خود عربی و یا فارسی ارشاد شود **جواب** مناجات کلام الله
بعضے بزرگان جمع نموده اند مصدر بلفظ ربنا واقع شده و مناجات احادیث در کتاب حصن حصین
بقید اوقات و حالات مرقوم است فقیر مناجات تصنیف نکرده است مگر والد بزرگ فقیر دعای موسوم اعتصام
تصنیف فرموده اند بزبان عربی آنرا نقل کنانیده باید گرفت و روز و شب یکبار باید خواند **سوال**
برای عفو جرائم و عاقبت بخیر **جواب** برای عفو جرائم استغفار بسیار مناسب است و برای عاقبت بخیر اکثار
ذکر کلمهٔ طیبه و تلاوت آیة الکرسی بعد از نماز **سوال** برای محفوظ ماندن از عذاب قبر **جواب** مداومت سورهٔ
تبارک الذی بعد نماز عشاء قبل از خفتن و سورهٔ حم السجده نیز همین حکم دارد **سوال** برای اینکه از تزویر
و تحریص نفس خبیث و ابلیس لعین محفوظ مانده شود **جواب** اکثار کلمه لاحول ولا قوة الا بالله و مداومت
معوذتین بعد از نماز صبح و مغرب یازده یازده بار **سوال** سوای رمضان المبارک روزه بکدام ماه
باید کرد **جواب** سوای رمضان المبارک روزه نهم ذی حجه نهایت کثرت ثواب دارد و گناهان دو ساله
را تکفیر کند و روزه دهم محرم که روز عاشوره است نیز بسیار مسنون و موجب کفارت یکساله است و سوای

این دو روزه تا سه روزه در هر ماه نیز مسنون است بهتر آنست که سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم باشد
یا اول یا آخر ماه یا اول عشره هر ماه یک روزه بگیرند نیز ادای سنت میشود و روزه دوشنبه پنجشنبه از
مستحبات است و روزه صبح شب برات و روزه شش عید و روزه عشره ذی حجه سوای روزه عید و روزه هر قدر
ایام که میسر شود در ماه رجب از مستحبات است و ثواب بسیار بران موعود **سوال** درود و استغفار برای
وظیفه دوام هرچه ارشاد شود **جواب** درود باین صفت هر شب اگر باشد و الا شب جمعه صد بار مداومت باید کرد
اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدِنِ النَّبِیِّ الْاُمِّیِّ وَآلِهٖ وَبَارِکْ وَسَلِّمْ و بهترین استغفارات سید الاستغفار است
در وقت خفتن بالملاحظه معانی باید خواند و سید الاستغفار در کتاب سبیل الرشاد مذکور است و تمام آن
کتاب جواهر نفیسه است نقل باید کرد و وظائف و صلوٰة را موافق آنچه در آن مرقوم است بجا می باید آورد
و آن کتاب گویا خلاصهٔ سلوک طریق خاندان ماست خصوصاً فوائد سلوکیه که از حضرت والد ما بسوی طالبان
و مریدان فیضان نموده در ان مجموعه مندرج است حضرت شاه محمد عاشق قدس سره که از اجل خلفای
حضرت والد ماجد بودند آنرا تالیف فرموده اند بقدر شش جزو خواهد بود **سوال** آداب تلاوت قرآن شریف
جواب آداب تلاوت قرآن تهذیب و استقبال قبله حتی الامکان و حروف را بخوبی ادا کردن و مد و شد
فرو نگذاشتن و در مقام وقف وقف کردن اینست آداب ظاهری و اما آداب باطنی پس مبتدی را
تصور کردن گویا که بحضور رب العزت تلاوت میکنم و او تعالی در مقام استاد نشسته میشنود و منتهی را
تصور کردن که این کلام را بلا واسطه از زبان حضرت رب العزت میشنوم و فرق درمیان مقامین
اینست که در صورت اول زبان از خویش و گوش از حضرت رب العزت و در صورت دوم زبان از حضرت
رب العزت و گوش از خود و باینچنین مقام ارشاد فرموده است حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه چنانچه
شیخ الشیوخ در عوارف از ایشان نقل کرده اند اِنِّیْ لَا اَقْرَءُ الْاٰیَةَ حَتّٰی اَسْمَعَهَا مِنْ قَائِلِهَا یعنی
میخوانم آیه را و تکرار میکنم تا اینکه شنوم آیت را از قائل آن و شیخ الشیوخ بعد نقل این کلام در عوارف
گفته که حضرت امام صادق رضی الله عنه در این وقت بمنزله شجره موسی میشد وَاِنِّیْ اَنَا اللّٰهُ رَبُّ
الْعَالَمِیْنَ میگفت **سوال** برای دفع عذاب مرگ هرچه ارشاد شود بعمل آرد **جواب** برای سهل شدن
سکرات موت مداومت آیة الکرسی و سورهٔ اخلاص مروی است و برای دفع عذاب القبر مداومت سوره
تبارک الذی بعد از نماز عشا و قبل از خفتن در حدیث آمده و همچنین خواندن سورة الدخان مروی است

سوال سوال وجواب گور بدستخط ومہر حضرت پیر ومرشد عنایت گردد **جواب**۔ جواب گور موافق احادیث مرقوم میشود حاجت مہر نیست واین جواب ورد زبان باید ساخت وپارچہ لک از خوشبو نویسانیده نزد خود باید داشت جواب اینست اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ رَضِيْتُ بِاللّٰهِ رَبًّا وَّبِالْاِسْلَامِ دِيْنًا وَّبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا وَّرَسُوْلًا وَّبِالْقُرْاٰنِ اِمَامًا وَّبِالْكَعْبَةِ قِبْلَةً وَّبِالْمُؤْمِنِيْنَ اِخْوَانًا وَّبِالصِّدِّيْقِ وَبِالْفَارُوْقِ وَبِذِي النُّوْرَيْنِ وَبِالْمُرْتَضٰى اَئِمَّةً رِضْوَانُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ مَرْحَبًا بِالْمَلَكَيْنِ الشَّاهِدَيْنِ الْحَاضِرَيْنِ وَاشْهَدَا بِاَنَّا نَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللّٰهِ عَلٰى هٰذِهِ الشَّهَادَةِ نَحْيٰى وَعَلَيْهَا نَمُوْتُ وَعَلَيْهَا نُبْعَثُ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰى **سوال** یک پارچہ مستعمل برائے کفن عنایت شود **جواب** انشاء اللہ تعالی داده خواہد شد **سوال** اگر شجره بدستخط پیر ومرشد بعبارت عربی یا فارسی بطور مناجات نظم گردد بسیار بمراد ست **جواب** فقیر بسبب ضعف بصارت نبشتن نمیتواند وشجرۂ قادریہ بلغت فارسی وہم بلغت ہندی مع مناجات منظوم است ہر چہ پسند آید نقل آن بگیرند **سوال** شجره در قبر نہاده خواہد شد یا نہ واگر نہاده خواہد شد ترکیب آن عنایت شود **جواب** شجره در قبر نہادن معمول بزرگان است لیکن این را دو طریق است اول اینکہ بر سینہ مرده درون کفن یا بالائے کفن گزارند این طریق را فقہا منع میکنند ومیگویند کہ از بدن مرده خون وریم سیلان میکند وموجب سوء ادب باسماء بزرگان میشود وطریق دوم اینست کہ جانب سر مرده اندرون قبر طاقچہ بگذارند ودران کاغذ شجره راہنند **سوال** آنچہ در رویت از جناب مرتضی علی علیہ السلام طریقہ با آنجناب مرحمت شده قلمی فرموده مرحمت گردد یا ملخص آن نویسانیده عنایت شود **جواب**۔ برویت جناب مرتضی علی کرم اللہ وجہہ مشرف شده بیعت نموده بودم ایشان بعد از تذکرہ ہا فرموده بودند کہ در زمان ما یعنی صحابہ کرام برائے وصول الی اللہ سہ طریق مسلوک بودند دو طریق ازان موقوف شده یعنی صلوة وتلاوت قرآن شریف سوم کہ ذکر است باقی ودران طریق نیز تفاوت بسیار راه یافتہ بعد ازان طریق صلوة وتلاوت قرآن فرمودند طریق صلوة کہ بطور مشتغلی ادا کرده شود طول وتفصیلے بسیار دارد وانیوقت بسبب تشویشات مرض خود وصعبیہ امکان تحریر نیست وطور تلاوت برائے مبتدی اینست کہ خود را قاری وحق را مستمع تصور وتخیل نماید کہ بحضرت رب العالمین قرآن میخوانم چنانچہ شاگرد بحضور استاد میخواند وبرای منتہی اینست کہ حق را قاری وخود را مستمع قرار دہد وزبان خود را نائب تصور کند وگوش را مستمع گویا حضرت حق بزبان من کلام

میکند ومن می شنوم ویقین است کہ درین تصور بسبب غلبۂ محبت حالی کہ عاشق صادق را در وقت استماع کلام محبوب بالمشافہ رو میدہد حاصل خواہد گردید وگره کشائی مدعا خواہد شد واللہ المغنی **سوال** ترکیب زیارت حضرت خضر علیہ السلام واستمداد ومراد از آنجناب ہر چہ ارشاد شود بعمل آرد **جواب** ترکیب زیارت حضرت خضر علیہ السلام این وقت نبود انشاء اللہ تعالی متعاقب بر آورده نوشتہ خواہد شد **سوال** ہرگاه کسے بحالت مرض الموت دریافت کہ امید زندگی نیست خواه بعد یک روز یا دو روز یا زیاده ازان فوت کند درین حالت پس از ادراک اینمعنی وقبل از موت مریض را بشرط بحال بودن ہوش وحواس او یا ورثہ مریض را برائے رفاہیت ونجات مریض چہ تدبیر باید کرد **جواب** مریض را چون حالت بہم رسد کہ مایوس از زندگی گردد وقرب اجل متحقق شود وارثان او را باید کہ اول بغسل ویا بوضو ویا تیمم بوجہ احسن پاک سازند ورو بقبلہ چار پایہ او را فرش کنند گرد وپیش او را بوجہ احسن صاف وشست وشو نموده بپاشیدن گلاب ونگاہداشتن عطریات خوشبو سازند بعد ازان فکر دنیا وفکر باقیماندگان بحضور او موقوف دارند وبکا ونوحہ اصلاً تجویز نکنند وباکسیکہ تعلق بفوت شونده دارد از زن وفرزند مواجہہ ننمایند اگر خود بخود آنرا یاد کند یکدو بار بحضور او آرند وبعد او مت کلمہ استغفار روبروے او بجہر نمایند تا بخودی خود او را یاد آید وبر زبان براند واو را تاکید امر نکنند کہ کلمہ استغفار بخوان بل خود وقتاً بعد وقت کلمہ استغفار بآواز بلند بخوانند تا او را یاد دہ گردد وہمچنین ہول قبر وخوف حساب وشدائد عقبے ذکر نکنند بلکہ وسعت رحمت الہی وبخشش گناہان وشفاعت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم عموماً وذکر ارواح صالحین لاسیما مشائخ وپیران طریقت پیش او نمایند وامر زائل شدن گناه گناہگاران وقبول اعمال اندک پیش او مذکور نمایند تا رجاء او بر خوف غالب باشد وآنچہ دران وقت وصیت کند بخوشدلی قبول نمایند وضامن شوند کہ این وصیت را البتہ بجا خواہیم آورد تا خاطر او متردد نشود وبحضور او سوره یسین وسوره الحمد وسوره اخلاص خوانند وذکر سور وآیات قرآنی گاه گاه میکرده باشند **سوال** ترکیب نماز استسقا وکسوف وخسوف وعاشورا عنایت شود **جواب** برائے نماز استسقا تیسیر باجماعۂ مسلمین در عیدگاه سہ روز متواتر بیرون آید وبر آمدن پیاده بہتر است ودر پارچہ کہنہ ومستعمل بیرون آید وتزئین وتجمل مثل عید نکند وبتذلل وخشوع وشرمندگی در عیدگاه رفتہ دو رکعت نماز نفل بقراءت جہر بخواند بعد ازان خطبہ بگوید ودعاے استغفار از گناہان بسیار کند وامام را باید کہ نقل چادر

از زیر به بالا و از بالا بزیر و از راست بچپ و از چپ براست بکند و بجد و کوشش دعا و زاری بجا آرد
دعائیکه در حدیث آمده است آنرا بخواند و دعا اینست اَللّٰهُمَّ اسْقِنَا غَيْثًا مُغِيْثًا مَرِيْئًا مَرِيْعًا نَافِعًا
غَيْرَ ضَارٍّ عَاجِلًا غَيْرَ اٰجِلٍ اَللّٰهُمَّ اسْقِ عِبَادَكَ وَبَهَائِمَكَ وَانْشُرْ رَحْمَتَكَ وَاَحْيِ بَلَدَكَ الْمَيِّتَ نماز کسوف
بدین طریق است که امام جمعه با مردمان دو رکعت نماز نفل مانند سائر نمازها بقراءت پوشیده بخواند بهر قدر
که طول قرائت میسر شود بهتر است و در دعا و استغفار مشغول باشد تا که آفتاب روشن گردد و در نماز
خسوف جماعت نیست هر شخص دو رکعت نماز نفل تنها تنها بخواند و در دعای استغفار مشغول باشد تا که
ماهتاب منجلی گردد طریق نماز عاشورا در کتب مشائخ چنین مرقوم یافته که روز عاشورا وقتیکه آفتاب بلند گردد
دو رکعت نماز نفل بخواند در رکعت اول بعد فاتحه آیة الکرسی یکبار و در رکعت دوم بعد فاتحه آخر سوره حشر بخواند و بعد از سلام
درود هر قدر که خواهد بخواند و در بعضے روایت مشائخ چنین نوشته شد که شش رکعت بخواند و در رکعت
اول سوره والشمس و در رکعت دوم انا انزلناه و در رکعت سوم اذا زلزلت الارض و در چهارم قل هو الله
و در پنجم قل اعوذ برب الفلق و در ششم قل اعوذ برب الناس و بعد از فراغ سر بسجده نهد و حاجت خود
بخواهد سوال درین زمانه وجه حلال چگونه میسر شود جواب وجه حلال درین زمانه و در زمان سابق
نیز بچهار صورت حاصل میشود و میشد اول نوکری بشرطیکه اعانت کفر و ظلم دران نباشد
و کار غیر مشروع نیز دران نباشد دوم زراعت بشرطیکه اداے حقوق عاملان بوجه مشروع گردد
سوم تجارت در امور مباح بشرط ادای حقوق و عدم تطفیف در کیل و وزن و غش وغیر ذلک
چهارم صناعت و حرفت بهمین شروط سوال ترکیب زیارت قبور جواب هرگاه که براے زیارت
قبرے از عوام مومنین برود اول پشت بقبله رو بسینه میت نماید و سوره فاتحه یکبار و اخلاص
سه بار و در وقت در آمدن بمقبره این الفاظ بگوید السلام علیکم اهل الدیار من المومنین والمسلمین
یغفر الله لنا ولکم وانا ان شاء الله بکم للاحقون و اگر قبر بزرگے از اولیا و صلحا باشد روی بسوے سینه
آن بزرگ کرده بنشیند و بست و یکبار بچهار ضرب سُبُّوْحٌ قُدُّوْسٌ رَبُّنَا وَرَبُّ الْمَلٰٓئِكَةِ وَالرُّوْحِ
گوید و سوره انا انزلناه سه بار بخواند و دل را از خطرات خلاص کرده مقابل سینه آن بزرگ
آرد برکات روح در دل این زیارت کننده خواهند رسید سوال براے دریافت اینکه اهل قبر
کامل ست یا نه و در صورتیکه اهل قبر کامل باشد از و استمداد بچه صورت باید کرد جواب بعضے

از اهل قبور مشهور بکمال اند و کمال ایشان متواتر شده طریق استمداد از ایشان آنست که جانب
سر قبر او سوره بقر انگشت بر قبر نهاده تا مفلحون بخواند باز بطرف پائین قبر بیاید و آمن الرسول
تا آخر سوره بخواند و بزبان گوید اے حضرت من براے فلان کار در جناب الٰهی التجا و دعا میکنم شما نیز
بدعا و شفاعت امداد من نمائید باز رو بقبله آرد و مطلوب خود را از جناب باری خواهد و کسانیکه کمال
ایشان معلوم نیست و مشهور و متواتر نشده دریافت کمال آنها بهمان طریق است که بعد از فاتحه و درود
و ذکر سبوح حوال خود را مقابله سینه مقبور بدارد و اگر راحت و تسکین و نورے دریافت کند بداند که این
قبر اهل صلاح و کمال است لاکن استمداد از مشهورین باید کرد سوال ترکیب استخاره وغیره براے دریافت
حالات آینده جواب در قول جمیل مشهور ست و مذکور ست و طریق سهل آنست که شب چهار شنبه
و پنجشنبه و جمعه متواتر بعد از نماز عشاء و فراغت از امور دنیوی بسم الله الرحمن الرحیم را صد بار خوانده
الم نشرح هفتده بار بالبسم الله بر سینه و روی خود دم نماید و دعا نماید بجناب باری که در فلان امر آنچه
واقع شدنی است در خواب یا یقظه بهتف هاتف بمن بنماے بعد ازان صد بار این درود بخواند اللهم
صل علی سیدنا محمد بعدد کل معلوم لک اگر خواهند دعاے استخاره که در حدیث آمده است مع استخاره
براے مطلب خود سه بار بخوانند و بحال قلب خود نظر کنند اگر عزم درست دران کار باشند بعمل آرند
و اگر در عزم فتور گردد موقوف دارند دعای استخاره در مشکوة موجود است سوال براے مشکلات
و صعوبات دنیوی جواب دعا را اکثر با طهارت و وضو و بے قید عدد درین باب مجرب است و دعا اینست
لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ الْحَلِيْمُ الْكَرِيْمُ سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيْمِ سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ السَّمٰوٰتِ السَّبْعِ وَرَبِّ الْعَرْشِ
الْعَظِيْمِ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْاَلُكَ مُوْجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالْغَنِيْمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالسَّلَامَةَ
مِنْ كُلِّ اِثْمٍ لَا تَدَعْ لِيْ ذَنْبًا اِلَّا غَفَرْتَهٗ وَلَا هَمًّا اِلَّا فَرَّجْتَهٗ وَلَا حَاجَةً لِيْ مِنْ حَوَائِجِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ
اِلَّا قَضَيْتَهَا يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ و در اعمال مشائخ ختم خواجگان نیز مجرب است و طریقه او معروف و مشهور
و ختم یا بدیع العجائب بالخیر یا بدیع یکهزار دوصد بار در اول و آخر درود دوصد بار نیز خوانده تنها بخوانند
خواه بجماعت سوال براے حفظ آبرو و حرمت جواب اسم یا عزیز چهل و یکبار خوانده بر روے خود
دمیدن وقت صبح و هر وقتیکه اراده رفتن دربار بحضور صاحبان حکومت منظور باشد مجرب ست اگر همین
اسم را در انگشتری نقره که نگینه اش نیز از نقره باشد در شکل مربع کنده کنانیده در وقت شرف قمر که در سر

میباشد و از اہل نجوم تحقیق آن میتواند شد تیار ساخته بعطر خوشبو نموده باحتیاط نگاہدارد و در وقتیکه بدربار پیش اہل حکومت رفتن منظور باشد در خنصر دست راست پوشیده بروند و ہمچنین در وقتیکه در عدالت و در کچہری بنشینند نیز مجرب است و شکل مربع اینست

ع	ز	ی	ز
ز	ی	ز	ع
ی	ز	ع	ز
ز	ع	ز	ی

سوال برای فراغت رزق **جواب** در وقت چاشت چہار رکعت نماز بگزارند بعد از فراغ بسجده روند و در سجده یکصد و چہار مرتبه یا وہّاب بخوانند و اگر فرصت نباشد پنجاه مرتبه بخوانند و سورة الکہف در روز جمعه خواندن نیز موجب وسعت رزق است و ہمچنین سوره واقعه در ہر شب دو بار خواندن بعد از مغرب و بعد از عشاء نیز مجرب و بعد از نماز صبح صد بار یا مغنی و اگر فراغت باشد یکہزار و یکصد بار و سوره مزمل بعد از نماز عشاء بست و یکبار و اگر فرصت نباشد ہفت بار و اگر اینقدر ہم فرصت نباشد یکبار لیکن چون باین آیت رسد رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيْلًا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ بست و پنج بار بخوانند بعد از این سوره تمام کند **سوال** برای ادای قرض **جواب** دعای مشہور بعد از نماز سه بار خواندن مجرب است و دعا اینست اللهم انی اعوذ بک من الهم والحزن واعوذ بک من العجز والکسل واعوذ بک من الجبن والبخل واعوذ بک من غلبة الدین وقہر الرجال اللهم اکفنی بحلالک عن حرامک واغننی بفضلک عمن سواک **سوال** برای محفوظ ماندن از جمیع آفات و بلیات و مکروہات دنیاوی **جواب** سی و سه آیت بعد از نماز شام باید خواند اگر فرصت نباشد آیة الکرسی ده بار بوقت صبح و یا حفیظ دو ہزار بار خواند و حزب البحر درین باب مجرب است **سوال** آنچه درباب محفوظ ماندن از جمیع آفات خواندن سی و سه آیة حکم فرموده بودند کدام کدام سی و سه آیت است یا مطلق سی و سه آیت از ہر سپاره که باشد تفصیل آن ایما گردد **جواب** سی و سه آیة این است چہار آیه از اول بقر تا مفلحون و سه آیه از آیة الکرسی تا خالدون و سه آیة آخر سوره بقر از لِلّٰهِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ تا آخر و آیة سوره اعراف از قوله تعالیٰ اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ تا المحسنین و دو آیة از آخر سوره بنی اسرائیل از قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ تا آخر و ده آیة از سوره والصافات تا لازب و سه آیة از سوره رحمن از یا معشر الجن تا فلا تنتصران و سه آیة از سوره حشر از لو انزلنا ہذا القرآن تا آخر سوره حشر و دو آیة از اول سوره جن قُلْ اُوْحِیَ اِلَیَّ تا شططًا **سوال** برای تسخیر حکام اینکه ہمواره حکام زمان شفیق و مہربان باشند و بنوعی ایذا نرسانند **جواب** وقتیکه نزد ایشان

بروند یا رَحْمٰنَ كُلِّ شَیْءٍ وَرَاحِمَهٗ یا رحمن ہفده بار خوانده بر روی ایشان دم کنند و در خانه خود متوجه بخانه حاکم شده یَا مُقَلِّبَ الْقُلُوْبِ دوصد بار بخوانند و دعا کنند که حق تعالیٰ دل او را مسخر سازد و سابق عمل یا عزیز که مرقوم شد درین باب مفید است **سوال** اکثر در خواب حالات عجیب و غریب که گاہے اتفاق دیدن آن بلکه بوہم و خیال ہم نرسیده دیده میشود از ان موجب کدورت ہا میگردد درین باب ہرچه ارشاد شود **جواب** وقت نوم معوذتین و آیة الکرسی یکبار خوانده بر سینه و روی خود دم باید کرد و اگر ازین ہم رفع نشود این اسم را سه بار خوانده بر اعلای بدن خود دم باید کرد بعد از ان وقت خواب این دعا را باید خواند بِاسْمِكَ اللّٰهُمَّ وَضَعْتُ جَنْبِیْ وَبِكَ اَرْفَعُهٗ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی اِحْفَظْنِیْ مِنْ نَوْمِیْ جَنْبِیْ بِمَا تَحْفَظُ بِهٖ عِبَادَكَ الصّٰلِحِیْنَ وَاَعُوْذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّیٰطِیْنِ وَاَنْ یَّحْضُرُوْنِ اسم اینست یا شدید **سوال** ترکیب سفر کردن بہر انواع که ارشاد شود بعمل آرد **جواب** وقتیکه اراده سفر سازد و مستعد روانگی شود دو رکعت نفل بگذارد و این دعا بخواند بِسْمِ اللّٰهِ خَرَجْنَا وَبِسْمِ اللّٰهِ وَلَجْنَا وَعَلٰی رَبِّنَا تَوَكَّلْنَا اللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْأَلُكَ خَیْرَ الْمَخْرَجِ وَخَیْرَ الْمَوْلَجِ اللّٰهُمَّ هَوِّنْ عَلَیَّ السَّفَرَ هٰذَا وَاطْوِ لِیَ الْبُعْدَ كُنْ لِیْ صَاحِبًا فِی السَّفَرِ وَخَلِیْفَةً فِی الْاَهْلِ اللّٰهُمَّ اَعِذْنِیْ مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ وَسُوْءِ الْمَنْظَرِ فِی الْمَالِ وَالْاَهْلِ وَالْوَلَدِ اللّٰهُمَّ زَوِّدْنِیْ فِیْ سَفَرِیْ هٰذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوٰی وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضٰی بعد از ان انگشت شہادت دست راست را گرد سر خود و گرداگرد مال و متاع و جانوران و رفقای خود بگرداند و بگوید بِسْمِ اللّٰهِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ حَوَالَیْنَا حِصَارٌ وَمُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ قُفْلٌ وَمِسْمَارٌ دَخَلْتُ فِیْ حِرْزِ اللّٰهِ وَفِیْ كَنَفِ اللّٰهِ وَفِیْ حِمَایَةِ اللّٰهِ الَّذِیْ هُوَ اَعَزُّ وَاَجَلُّ وَاَكْبَرُ مِمَّا اَخَافُ اِلٰهِیْ بستم دست و پا و زبان و گوش و ہوش کسانیکه ما را بد خواہند و بد اراده کنند از دزدان و رہزنان و عیاران و ظالمان و اشرار خلائق از درندگان و گزندگان و چرندگان و پرندگان بِاَلْفِ اَلْفِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ وَصَلَّی اللّٰهُ عَلٰی خَیْرِ خَلْقِهٖ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ اَجْمَعِیْنَ و بعد از خواندن این حصار سه بار دستک زند و روانه شود و بر سواری دست راست اول خود را به ہبینند و بسم الله بگوید و جائیکه خطر باشد اسم یَا حَفِیْظُ نہصد و نود و ہشت بار خوانده بر جان و مال و رفقا دم کند و سوره لایلاف بی طہارت و جلسه و استقبال قبله اکثر اوقات خوانده باشد **سوال** برای دفع شر اعدای دنیوی ہرچه ارشاد شود بعمل آرد **جواب** برای دفع شر اعدای دنیوی وقت بی دقت و بی قید طہارت و عدد و شرائط دیگر مداومت

این دعا مجرب است و وقت خواندن این دعا صورت اعدا در خیال آورده سنگ بر سینه آنها بزند بسیار مجرب است اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَجْعَلُكَ فِیْ نُحُوْرِهِمْ وَنَعُوْذُ بِكَ مِنْ شُرُوْرِهِمْ و خواندن سوره تبت یدا و سوره فیل برای دفع اعدا نیز مجرب است سوال حسب و نسب و شرافت و نجابت چیست جواب حقیقت حسب بزرگی خاندان شخصے است بشرطیکه در آبای قریبه باشد تا هفت پشت مثلاً شخصے از اولاد ملوک یا از اولاد امرای کبار یا از اولاد شیخ عمده یا از اولاد عالمی مشهور بوده باشد و حقیقت نسب بزرگی خاندان شخصے است که در آبای بعیده باشد مثلاً حسینی بودن و هاشمی بودن و علوی بودن و قریشی بودن و ابراهیمی بودن و علے هذا القیاس و بعضے اشخاص میباشند که در هر دو امر تفوق دارند مثلاً اولاد حضرت غوث الاعظم که هم سید اند و هم شرف اولاد این قسم بزرگ دارند و بعضے حسب دارند نسب ندارند مثل تیموریه و راجپوتان و اولاد امام اعظم علیه الرحمة و بعضے ها نسب دارند و حسب ندارند مثل قصدائیان جاهل و سادات بارهه و شرافت و نجابت در عرف عوام اکثر در مقام بزرگی نسب مستعمل می شود۔

تمت

ایضاً از ارشادات مولانا شاه عبد العزیز رحمة الله علیه

بحسب سوال سائل خمر نزد ابو حنیفه رحمة الله علیه معرف است باین تعریف هو الذی من ماء العنب اذا اشتد و غلا و قذف بالزبد پس هرگاه ادراادنی طبخ نمایند او را در عربی بازق و در فارسی باده نامند و آن نیز بالاجماع حرام است زیرا که طبخ یسیر موجب انقلاب حقیقتش نمیشود و خاصیت اسکار که بسبب رقت قوام و سرعت نفوذ در وبیعت متغیر نمیگردد و هرگاه آنقدر بپزند که ثلث او برود آنرا مثلث مے نامند و آن بر قاعده حنفیه رح حلال است زیرا که بسبب تغیر قوام از رقت بغلظت از حد خمر بر آمد و بسائر اشربه مسکره ملحق گشت که قدر مسکر از آن حرام است و کم از حد اسکار مباح است و نزد دیگر علمای اهلسنت آنهم حرام است لان ما اسکر کثیره فقلیله حرام و اگر آنقدر بپزند که نصف او برود آنرا منصف و جمهوری نیز گویند زیرا که جمهور آنرا هم حلال میدانند و اگر آنقدر بپزند که دو ثلث آن برود آنرا طلا گویند و همین ست که او را خلیفه ثانی برای اهل شام که خوگر بخوردن شراب بودند و بعد اسلام ترک آن نمودند مبتلا بامراض گشتند و شکایت آن پیش خلیفه ثانی بردند خلیفه ثانی بمشوره صحابه تجویز نمودند و در شرح وقایه وغیره مثلث را بحد طلا تعریف کرده و انمود و آنرا هم مختلف فیه گفته و مراد از آن آنست که بعد ذهاب

ثلثین آب اندازند و نگاه دارند تا آنکه اشتداد و غلیان پدید آید و جه الحرمة کما هو عند الجمهور هو الاسکار و القلیل و الکثیر سواء فیه و وجه الحلة هو عند ابی حنیفة رض الخروج عن حد الخمر و بر فقهاء حنفیه که در غیر خمر حقیقی قدر سکر را حرام میدانند بمخالفت احادیث مشهوره وارد بر این که ما اسکر کثیره فقلیله حرام و فی لفظ ما اسکر منه الجرة فجرعة حرام و فی لفظ آخر ما اسکر منه الفرق فملأ الکف منه حرام دائره بسیار تنگ میشود و بتوجیهات ضعیفه ملتجی میشوند اقواها ان هذا التحریم لیس تحریما بالحقیقة بل لاجل سد الذریعة حتے لا یتوسل بقلیله الی کثیره کالنهی عن القبلة للصائم الشاب و النهی عن النظر الی وجه الاجنبیة لانه یدعو الی الفساد و الافعلة الحرمة هو الاسکار و لیس فی القلیل اسکار فلا وجه لحرمته و اما الخمر فلنجاستها فقلیلها و کثیرها سواء هذا هو تحریر مذهب ابی حنیفة رض و الحق عندنا فی هذه المسئلة ما هو عند الجمهور

والله تعالی اعلم

سوالات عشره که شاه بخارا از عمدة المفسرین زبدة المحدثین صاحب الادب و التمیز مولانا شاه عبد العزیز دهلوی رحمة الله علیه کرده بود و جوابات مولانا ممدوح بتفصیل ذیل داده

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمین الرحمن الرحیم مالک یوم الدین و الصلوة و السلام علی خاتم النبیین و سید المرسلین محمد و آله اجمعین سوال اول آنکه فرقه امامیه که فی زماننا مذهب ایشان مروج است در اسلام و ایمان آنها چه گفته آید و طریق سلام در ملاقات با اینها کرده آید یا نه دوم آنکه اگر کسے قذف عائشه رضی الله تعالی عنها و یا سب صحابه کبار رضوان الله تعالی علیهم نماید و سنی او را بقتل رساند در قصاص آن چه حکم است و علے هذا القیاس در خوارج و نواصب سوم آنکه در اجماع تفضیل شیخین که نزد اهل سنت محقق است آیا تفضیل الشیخین بر مرتضی علی رضی الله عنه من کل الوجوه ثابت است یا نه چهارم آنکه امامت تفضیلیه جائز است یا نه و در صلوة مقتدیان او که اهل سنت باشند چه حکم است پنجم آنکه در سب مروان و معاویه نزد اهل سنت چه تحقیق رفته ششم آنکه اگر حنفی المذهب در بعضے احکام بر مذهب شافعی مثل رفع یدین وغیره عمل نماید چه حکم است هفتم آنکه در تحصیل علم منطق و انگریزی مثلاً شخصے اشتغال آن دارد بر جواز و عدم آن چه حکم است و ایضاً در علم فارسی که سوای حدیث و قرآن باشد چه حکم است در فتاوی

سراج المنیر من تصنیف تابع محمد مفتی در این باب لفظے چندکه مشاهده نموده بود گذارش مینماید بهذا عبارته تعلم العلم یکون فرض عین وهو قدر ما یحتاج الیه و فرض کفایه وهو مازاد علیه لینفع غیره ومندوب وهو التبحر فی الفقه وحرام وهو علم الفلسفة والشعبدة والتنجیم والرمل وعلم الکاهن والسحر ودخل فی الفلسفة علم المنطق انتهے کلامه ونیز بر جواز نوکری نصاری چه حکم است هشتم آنکه در استماع غنا نزد ابو حنیفه کوفی رحمة الله علیه چه حکم رفته وکسے از اهل سنت بحل آن حکم کرده است یا نه نهم آنکه در مقدمه خنثای مشکل چه حکم است نکاحش رواست یا نه دهم آنکه بر تقدیر ثبوت کل دخان حرام بر حلت وحرمت حقه چه حکم است واین حدیث من اکل البنج لقمة فکانما زنی بامه سبعین مرة ومن زنی بامه مرة فکانما هدم الکعبة سبعین مرة وایضاً من اکل البنج ومات علی هذا یحشره الله عز وجل فی القیامة مکتوباً بین عینیه هذا آئس من رحمة الله عز وجل صحیح است یا نه چنانچه علاء الدین محمد ابراهیم التبریزی که اهل امامیه است در تنبیه الغافلین تحقیق این نموده و گفته که این قول رسول الله است صلی الله علیه وسلم

اجابها مولانا شاه عبد العزیز محدث ومفسر دهلوی رحمة الله علیه

جواب سوال اول آنکه شبهه نیست که فرقه امامیه منکر خلافت حضرت صدیق اکبر رض اند ودر کتب فقه مسطور است که هرکه انکار خلافت حضرت صدیق اکبر کند منکر اجماع قطعی شد و کافر گشت قال فی فتاوی عالمگیری الرافضی اذا کان یسب الشیخین ویلعنهما العیاذ بالله فهو کافر وان کان یفضل علیا کرم الله وجهه علی ابی بکر رضی الله عنه لایکون کافر الکنه مبتدع ولو قذف عائشة رضی الله عنها بالزنا فقد کفر والضافیه من انکر امامة ابی بکر الصدیق رضی الله عنه فهو کافر علی قول بعضهم وقال بعضهم هو مبتدع ولیس بکافر والصحیح انه کافر وکذلک من انکر خلافة عمر رضی الله عنه فی اصح الاقوال ویجب انکار الروافض فی قولهم برجع الاموات الی الدنیا وتناسخ الارواح الی ان قال وهؤلاء القوم خارجون عن ملة الاسلام واحکامهم احکام المرتدین انتهی وهرگاه بموجب روایات فقه کفر آنها ثابت شد پس در ملاقات ایشان نیز حکم ملاقات کفار جاریست یعنی ابتدا بسلام نباید کرد الا عند خوف الضرر العظیم اللاحق بهم ودر جواب نیز بقدر ضرورت اکتفا باید نمود واگر در افعال تعظیمیه دیگر غیر از سلام خود بعمل آرند در مقام مکافات بقدر مشروع بعمل باید آورد وهمچنین در عیادت وتعزیت وتهنیت واجابت دعوت مکافات

منظور باید داشت چنانچه حکم کفار همین است وکذا حکم الخوارج والنواصب **جواب سوال ثانی** آنکه قاذف عائشه رضی الله عنها بلا شبهه مرتد است واو را پیش حاکم برده بشهود اثبات قذف وسب بر و نموده بقتل باید رسانید بحکم حدیث من بدل دینه فاقتلوه واینهمه برای آنست که قصاص از قاتل دفع شود والا چون شخصے بگوش خود این کلام شنیع را بشنود ومتکلم آن کلام را بکشد عند الله ماخوذ نمیشود واما عند القاضی اگر شهود معتبر ندارد مستوجب قصاص خواهد گشت وهمین است حکم خوارج ونواصب اگر قذف وسب نمایند **جواب سوال ثالث** آنکه تفضیل شیخین بر حضرت مرتضی علی رضی الله عنهم اجمعین من کل الوجوه نیست بلکه علمای محققین نوشته اند که تفضیل احد الشیخین علی الآخر من جمیع الوجوه محال چه تفضیل حضرت مرتضی علی در جهاد وسیفی وسنانی وفن قضا وکثرت روایت حدیث وهاشمیة وختنیت لاسیما زوجیت حضرت بتول زهرا بر حضرت صدیق اکبر قطعی است همچنین تفضیل آنجناب در قدم اسلام واول من صلی بودن بر حضرت فاروق نیز قطعی است بلکه مراد از تفضیل شیخین بر جناب مرتضی نیست مگر تفضیل اینها در ترتبه نبی من حیث سیاسة الامة وحفظ الدین وسد باب الفتنة وترویج احکام الشریعة واشاعة الاسلام فی البلدان واقامة الحدود والتعزیرات وهمین است مقاصد خلافت کبری ولهذا تقدیم شیخین درین امر مجمع علیه صحابه بود بلکه در صواعق محرقه ودیگر کتب حدیث معتبره مذکور است که جناب رسالتمآب صلی الله تعالی علیه واله وسلم فرمودند سألت الله ان یقدمک یا علی فابی الله الا تقدیم ابی بکر **جواب سوال رابع** آنکه تفضیلیه دو قسم اند اول کسانیکه حضرت علی مرتضی را بر شیخین تفضیل میدهند ولیکن در محبت شیخین وتعظیم اینها ومناقب ومدائح اینها واتباع روش وطریقه وتمسک باقوال وافعال اینها سرگرم وراسخ قدم اند مانند آنکه اهل سنت باوجود تفضیل شیخین بر جناب مرتضی علی رضی الله عنه بوجهے که مذکور شد نسبت بجناب مرتضوی کمال رسوخ ومحبت واتباع طریقه وتمسک بقول وفعل آنجناب سرگرم اند واین قسم تفضیلیه داخل سنیان اند لیکن درین مسئله خطا کرده اند وخلاف ایشان را با جمهور اهل سنت از قبیل خلاف اشعریه با ماتریدیه باید فهمید امامت این قسم تفضیلیه جائز است وبنذی از علمای اهل سنت وصوفیه اینها برین روش بوده اند مثل عبد الرزاق محدث وسلمان فارسی وحسان بن ثابت وبعضے صحابه دیگر وقسم دیگر از تفضیلیه کسانے باشند که گویند مارا محبت مرتضی علی رضی الله عنه واولاد واتباع طریقه اینها وتمسک باقوال وافعال اینها کافی است

وشیخین وصحابه دیگر را بد نگوئیم لیکن باینها سروکارے ہم نداریم نه محبت نه عداوت نه اتباع ونه ترک
اتباع ونه تمسک باقوال وافعال اینها ونه اعراض واین قسم تفضیلیه بلاشبهه مبتدع اند
وحکم امامت ایشان حکم امامت مبتدع است وہیچکس از معتبران اہل سنت این قسم تفضیلیه نبوده است
جواب سوال خامس آنکه مروان علیه اللعنة رابد گفتن وبدل ازو بیزار بودن خصوصا در سلوکے که
باحضرت امام حسین واہلبیت نمودند وعداوت مستقره ازان بزرگواران در دل داشت از لوازم سنیت
ومحبت اہل بیت است که از جمله فرائض ایمان است واما معاویه بن ابی سفیان پس صحابی است و
درحق او بعضے احادیث نیز وارد است وعلمای اہل سنت درحال او مختلف اند علماء ماوراء النهر ومفسرین
وفقهاء این همه حرکات وجنگ وجدل اورا که باجناب مرتضی علی نمود حمل بر خطاے اجتهادی دارند
ومحققین اہل حدیث بعد تتبع روایات صحیح دریافته اند که این حرکات او خالی از شائبه نفسانی نبود
وخالی از تہمت تعصب امویه وقرشیه که بجناب ذی النورین داشت نبوده است پس نهایت کارش
اینست که مرتکب کبیره وباغی باشد والفاسق لیس باہل اللعن اگر مراد از سب ہمین قدر ست این فعل اورا
بد گفتن وبد دانستن بلاشبهه بر محققین انیمعنی واضح است واگر مراد از سب لعن وشتم است پس معاذ الله
که کسے از اہل سنت پیرامون آن گردد چه نزد اینها برائے فاسق ومرتکب کبیره استغفار مامور به است
فیکون اللعن حراما خاصة که او مرد صحابی است شفاعت رسول الله صلعم وعفو صاحب حق یعنی جناب مرتضی
علی رضی الله عنه درحق او زیاده بر فساق دیگر متوقع ومرجوست وبالقطع معلوم است که بعضے صحابه در زمان
آنحضرت صلی الله تعالی علیه وعلی آله واصحابه وسلم مرتکب کبیره شده اند مثل ماعز اسلمی که زنا کرده بود ومثل
حسان بن ثابت که در قذف عائشه صدیقه رضی الله عنها شریک گشته آنحضرت اینهارا حکم تکفیر
نفرموده اند وہنوز قذف عائشه رضی الله عنها منصوص التحریم در قرآن نشده بود بر خلاف این وقت
که حالا قاذف عائشه بلاشبهه کافر است لانکار نص القرآن جواب سوال سادس آنکه اگر حنفی المذهب
بر مذہب شافعی عمل نماید در بعضے احکام بیکے از سه وجه جائز است اول آنکه دلائل کتاب وسنت در نظر
او دران مسئله مذہب شافعی را ترجیح دہد دوم آنکه در ضیقے مبتلا شود که گذاره بدون اتباع مذہب شافعی
نماند مثل احکام میاه درین دیار یا احکام مفقود سوم آنکه شخصے باشد صاحب تقوی واو را عمل باحتیاط
منظور افتد واحتیاط در مذہب شافعی باید مثل دادن صدقه فطر زائد از قدر دو آثار یا گوشت طاؤس

نخوردن وعلی هذا القیاس لیکن درین ہر سه وجه شرط دیگر ہم ہست وآن آنست که تلفیق واقع
نشود یعنی به سبب ترکیب مذہب صورتے متحقق نشود که بہر دو مذہب روا نباشد مانند آنکه قصدا ناقض
وضو بداند باز بهمان وضو نماز عقب امام بے قراءت فاتحه بگذارد که در ہیچ مذہب روا نشد وضو بر مذہب
حنفی باطل گشت ونماز بر مذہب شافعی واگر سواے این وجوه ثلثه ترک اقتداے حنفی نموده اقتدا بشافعی
کرد یا بالعکس کرده قریب بحرام است زیرا که لعب است در دین جواب سوال سابع آنکه در تحصیل علم
منطق ہیچ باک نیست زیرا که علم منطق از علم مقصود بالذات نیست بلکه از علوم آلیه است مانند نحو
وصرف وآله ہر چیز را در حلت وحرمت حکم آن چیز است که ذی الآله است مثل توپ وتوپخانه واسپ
وسلاح خانه که آله حرب است پس اگر حرب عبادت است مثل جهاد کفار ودفع سراق وقطاع الطریق
واستعمال آلات واتخاذ ادوات آن حرب نیز از قبیل عبادت خواہد شد واگر آن حرب حرام و
معصیت است مثل بغی وقطع الطریق پس استعمال آله آن حرب نیز حرام ومعصیت خواہد بود
وہکذا فی کل آله مع ذی الآلة نهایت کار آنکه اگر کسے علم منطق تحصیل کرده در تائیدات مذاہب
باطله وتشکیکات عقائد حقه استعمال کند البته درین کار گنهگار باشد نه در نفس تحصیل علم آدیم
برآنکه در کلام قدما ہجو این علم ومنع از استعمال آن بکثرت وارد شده آنرا بر چه چیز حمل باید کرد جواب
آنکه ہجو ومنع از تحصیل این علم محمول بر یکے از دو چیز است یا آنکه مراد ایشان منع از انهماک در اشتغال
این علم باشد بوجہے که مقصود بالذات گردد واز حد وسایل خارج شود وتمام عمر دران مصروف گردد
واز تحصیل مقصود بالذات باز دارد واشتغال بجمیع علوم آلیه مثل نحو وصرف ومعانی وبیان باین
وجه ممنوع وحرام است ویا آنکه دران زمان بیشتر اشتغال این علوم در تائیدات مذہب اعتزال
وفلسفه رائج بود ودر امثله حدود ورسوم وقضایا واقیسه واشکال مسائل قدم عالم واثبات ہیولی
وصورت وغیر ذلک مستعمل میشد وہرکه باین علم مشتغل میگشت ذہن او باین مزخرفات مملو
ومشحون میگردید ورفته رفته رسوخ در ذہن او پیدا میگردید باین جہت حرام ومعصیت گردید
حالا این امور از منطق بالکل برطرف شده وآنرا اہل حق جزوے از اجزاے علم کلام که رئیس
علوم دینیه است گردانیده اند حرمت ومعصیت بودنش نیز برطرف شده اذا الحکم مرتفع بارتفاع العلة
وآنچه در فتاواے سراج المنیر مرقوم است ودخل فے الفلسفة المنطق مراد از ہمان منطق است که

جزو فلسفه بود و امثله آن در مسائل فلسفه مستخرج شده بود نه این منطق مجرد که جزو علم کلام است
والله اعلم بالصواب و تعلم انگریزی یعنی آئین خط و کتابت و لغت و اصطلاح اینهارا دانستن
باکے ندارد و اگر به نیت مباح باشد زیراکه در حدیث وارد است که زید بن ثابت بحکم آنحضرت صلی الله علیه
وعلی آله واصحابه وسلم روش خط و کتابت یهود و نصاری و لغت آنهارا آموخته بود برای این غرض که
اگر برای آنحضرت خطے باین لغت و رسم خط رسد جواب آن تواند نوشت و اگر بمجرد خوش آمد آنها و اختلاط
با آنها تعلم این لغت نماید و باین وسیله پیش آنها تقرب جوید پس البته حرمت و کراهت دارد و قد مر آنفا
ان الآلة له حکم ذی الآلة و نوکری نصاری بلکه جمیع کفره چند قسم است بعضے مباح و بعضے مستحب و بعضے
حرام و بعضے کبیره قریب بسرحد کفر تفصیلش آنکه اگر کافر این کس را برای اقامت رسوم صالحه و سرانجام
امر محمود مثل دفع دزدان و قطاع الطریق و افتا موافق شرع شریف در عدالت و بنای قناطر و ترتیب
و ترمیم عمارات نافع مثل مهمانسرا و غیر ذلک استیجار کند بلاشبهه جائز است بلکه مستحب است بدلیل قصه حضرت
یوسف علی نبینا و علیه الصلوة والسلام که از بادشاه مصر که دران وقت کافر بود داروغگی خزائن مصر درخواست
تا اقامت عدل در تقسیم نماید و بدلیل قصه والده حضرت موسی علی نبینا و علیه الصلوة والسلام نوکری
فرعون را برای شیر دادن حضرت موسی علی نبینا و علیه السلام قبول کرد و اگر برای امور دیگر نوکر بود و
اختلاط با کفره لازم آید و مشاهده رسوم و اوضاع منکره آنها دران خدمت اتفاق افتد و اعانت بر ظلم
شود مثل منشی گری و خدمتگاری و سپاه گری یا تعظیم مفرط برای آنها و تذلیل خود در نشستن و ایستادن
ضرور افتد حرام میگردد و اگر برای قتل مسلمانی و برهم کردن ریاست یا ترویج کفر و تحسین مطاعن دین و
نحو ذلک نوکری بگیرند کبیره عظمی است بسرحد کفر **جواب سوال ثامن** آنکه استماع غنا مجرد از مزامیر
و ملاهی در مذهب امام ابوحنیفه رحمه الله روایات مختلفه است اصح آنست که جائز است و دف هم جائز است
و احادیث کثیره موید این روایات اند قال شیخ الاسلام ابن الهمام قید حرمة التغنی بما اذا کان فی
اللفظ ما لا یحل کصفة المذکر والمرأة المغنیة الحسینة ووصف الخمر المهیج الیها والمزنیات والخانات
وهجاء مسلم او ذمی الا اذا اراد انشاد الشعر للاستشهاد او لیعلم فصاحته و بلاغته نعم اذا قیل ذلک علی الملاهی
منع وان کان مواعیظ و حکما للذة نفسها لا لذلک التغنی وقت الولیمة والعقیقة و عند الولادة و عند
مجئ الغائب انتهی و قال فی الزیلعی اختلفوا فی التغنی المجرد قال بعضهم انه حرام مطلقا و منهم من یقول

لا باس بالتغنی لیفید لهم القوافی والفصاحة و منهم من قال یجوز التغنی لدفع الوحشة اذا کان وحده ولا
یکون علی سبیل اللهو و قال السرخسی فی البدائع والسماع فی اوقات السرور تاکید للسرور و مباح ان کان
ذلک السرور مباحا کالغناء فی ایام العید و فی العرس و فی وقت مجئ الغائب و وقت الولیمة والعقیقة و
عند الولادة و عند الختانة و عند حفظ القرآن **جواب سوال تاسع** آنکه خنثای مشکل را هر دو شهوت
در یکمرتبه نمی آید بلکه غالب و مغلوب می باشد اگر شهوت فرج غالب است نکاح او بامرد باید کرد و اگر
شهوت او در ذکر غالب باشد نکاح بازن باید ساخت و در اجرای شهوت دیگر او را صبر لازم است
جواب سوال عاشر آنکه کل دخان حرام حدیث نیست و در حلت و حرمت حقه اختلاف است اصح آنست
که مکروه تحریمی است از جهت بوی بد که از دهان حقه کش می آید مثل پیاز خام و سیر خام و از جهت تشبه
باهل نار که دود از درونه ایشان خواهد برآمد و من اکل البنج و بات الخ اصلا در کتب حدیث نیست بلکه از
الفاظ رکیکه این هر دو کلام صریح معلوم میشود که مجعول و موضوع است و نوشتن علاء الدین تبریزی
اعتبارے ندارد که درین باب اعتبار بر قول محدث معتبر که حدیث را بیان نماید باید کرد اما وعاظ احادیث
غیر معتبره برای تخویف و ترهیب ذکر میکنند و از حال آن احادیث مطلع نباشند تفصیل مسئله حقه این است
که در کشیدن تماکو وجه حرمت متحقق نیست زیراکه علت حرمت در نباتات منحصر بر دو چیز است سمیت و
سکریت و این حشیش خالی ازین هر دو چیز است لیکن در استعمال آن باین کیفیت که دخان او را
درون بکشند سه وجه از کراهت بهم میرسد یکے بوی بد که از دهان حقه کش مے آید دوم تشبه باهل نار
و این هم علت کراهت است چنانچه در تخصر یعنی دست بر تهیگاه نهاده ایستادن و در تختم بحدید نهی در
شرع وارد شده سوم آنکه استعمال این وضع مسلم را ملابس نار میگرداند و ملابست بانار مکروه است لانها
صورة عذاب الله تعالی و لهذا از کی یعنی داغ نهادن نهی و کراهیت آمده و هر چند این ثلاثه مستلزم
نهی تنزیهی است اما بسبب اجتماع منجر بکراهیت تحریمی شد و بعضے از اهل معقول گفته اند که لفظ کل
دخان حرام هر چند حدیث نباشد از کلام درست ست زیراکه دخان نزد اهل عقل مرکب از دو چیز است
ارضیت و ناریت و هر دو حرام اند فالمرکب منهما یکون حراما جواب ازین سخن آنکه حرمت ارضیت و ناریت
بعلت سمیت است و چون علت مرتفع شود حلال گردد مثال استعمال نوره با برگ پان و طین ارمنی
و طین مختوم در ادویه پس اگر استعمال این دخان بطریق اصلاح بدن باشد مثل تحلیل ریاح

ورفع قبض علت حرمت نخواهد داشت و در بعضے کتب در حرمت آن از آیہ یوم تاتی السماء بدخان مبین یغشی الناس ہذا عذاب الیم استدلال کرده گفته اند ازین آیت معلوم شد که دخان آله عذاب است وآله عذاب را استعمال کردن درست نیست وجواب ازین شبهه اما صغری وکبری هردو ممنوع اند زیراکه دخان چنانکه آله عذاب است آله تنعم هم است چنانچه در استعمال عود که در حدیث صحیح وارد است که مجامرکم الالوة یعنی عود رطب را برای بهشتیان در بهشت در مجامر خواهند آورد ونیز استعمال آله عذاب مطلقاً ممنوع نیست زیراکه عذاب قوم نوح علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام آب طوفان بود۔ تمت

تتمہ دلائل شیعہ وبیان حدیث ثقلین

منقول از تحفہ اثنا عشریہ باب ہفتم

بسم الله الرحمن الرحیم

باید دانست که اقسام دلیل نزد شیعه چهار است کتاب وخبر واجماع وعقل کتاب که قرآن مجید ست بزعم ایشان قابل استدلال نیست زیراکه اعتماد بر قرآنیت او حاصل نمیشود الا وقتیکه ماخوذ باشد بواسطه امام معصوم و قرآنی که از ائمه است در دست ایشان موجود نیست واین قرآن را ائمه بزعم ایشان معتبر نداشته اند وقابل استدلال وتمسک نشمرده چنانچه از کلینی وغیره کتب معتبره ایشان منقول خواهد شد واین مطلب بچند وجه ثابت است اوّل آنکه جماعه کثیر از امامیه از ائمه خود روایت کرده اند که قرآن منزل را تحریف کلمات از موضع آن واسقاط آیات بلکه سور نیز بوقوع آمده وترتیب هم متغیر شده وحالا آنچه موجود است مصحف عثمان است که هفت نسخه آنرا نوشته باکناف عالم شهرت داد وکسے را که قرآن منزل بر اصل ترتیب ووضع میخواند ضرب وشلاق نمود تا آنکه طوعاً وکرهاً همه آفاق بر این مصحف اجماع کردند پس این مصحف قابل تمسک واستدلال نباشد ونظم والفاظ او وعام وخاص او محل اعتماد نباشد چه جائز است که این احکام که درین قرآن موجود اند همه آنها یا اکثر آنها منسوخ باشند بآیاتے وسورتے که اسقاط کرده اند یا مخصوص باشند بآیات وسور مسقطه وجه دوم آنکه ناقلان این قرآن بلا تشبیه مثل ناقلان توریت وانجیل اند که بعضے از ایشان اهل نفاق بودند مثل عظمائے صحابه وکبرای ایشان وبعضے از ایشان مداهن ودنیا طلب ودین فروش مثل عوام صحابه که بطمع مال ومناصب اتباع رئیسان خود کرده اند واز دین مرتد شدند مگر چهار کس یا شش کس باقی همه

سنت پیغمبر را جواب دادند وبا خاندان او دشمنی وعداوت پیش گرفتند وکتاب او را تحریف وخطاب او را تغییه کردند مثلاً بجای من المرافق الی المرافق وبجاے ائمة هی ازکی من ائمتکم امة هی اربی من امة نوشتند و علی ہذا القیاس چنانچه در دعای صنمی قریش که او را قنوت امیر المومنین ومتواتر انگارند کورست وبعض آن دعا در باب ثانی گذشت پس چنانکه بر توریت وانجیل اعتماد نتوان کرد وعقیده وعمل را از آن نتوان گرفت همچنین باین قرآن موجود تمسک نباید کرد وهمچنانکه احکام آنها منسوخ شده اند به قرآن مجید هم چنین ازین قرآن هم چیزے بسیار منسوخ شده وناسخ را غیر از ائمه کسے نمیداند سوم آنکه ثبوت نزول قرآن واعجاز او بلکه ثبوت نبوت پیغمبر نیز موقوف است بر ثبوت صدق ناقلین وچون ناقلین ثبوت نبوت پیغمبر این جماعه باشند که بسبب غرض فاسد خود نصے را که حضور یک لک وبست وچهار هزار کس پیغمبر فرموده بود اخفا وکتمان نمودند وهیچکس عند الحاجت اظهار نساخت تا آنکه حق خاندان نبوت تلف شد واصل عظیم دین که هم جنب نبوت است یعنی امامت برهم گشت بر نقل اینها چه اعتماد شاید بنا بر غرض فاسدی اینهمه توطیها بربسته باشند که فلانے نبی بود معجزه ها آورد وقرآن بر او نازل شد وهمه بلغا از معارضه او عاجز شدند ودر واقع هیچ نباشد واما خبر پس حال آن درین باب به تفصیل گذشت وتازه این است خبر را میباید که ناقلے باشد پس ناقل خبر شیعه اند یا غیر شیعه وغیر شیعه را خود اصلا اعتبار نیست زیراکه صدر اول ایشان که مقاطع الاسانید اند مرتدین ومنافقین ومحرفین کتاب الله ومعاندین خاندان رسول بوده اند وشیعه باهم در اصل امامت وتعیین ائمه واعداد ایشان اختلاف فاحش دارند واثبات یک قول از اقوال ایشان نمیشود الا به خبر زیراکه کتاب ازین مذکورات به نهجی که الزام مخالف نماید ساکت است پس اگر ثبوت خبر وحجت آن موقوف بر ثبوت آن قول بود دور صریح لازم آید ونیز حجة بودن خبر بسبب آنست که قول معصوم است یا بواسطه معصوم از معصوم دیگر رسیده وعصمت شخص معین ثابت نمیتواند شد الا بخبر زیراکه کتاب ساکت است وعقل عاجز ومعجزه بر تقدیر صدور نیز موقوف بر خبر زیراکه مشاهده تحدی ومعجزه هر کس را اتفاق نمی افتد واجماع نیز بسبب دخول معصوم در آن حجت است وباز در نقل اجماع لغائبین خبر درکار است وعصمت شخص معین را به خبر مساویه خبر معصومی دیگر که بواسطه او رسیده ثابت کردن دور صریح است ونیز حجیت خبر موقوف بر نبوت نبی وامامت امام است وچون اصل ثابت نشد فرع چگونه ثابت شود بالجمله نزد شیعه تواتر خود از حیز اعتبار افتاد زیراکه کتمان واقع از عدد متواتر بظهور آمد واظهار غیر واقع در حکم ردست واخبار احاد خود بالاجماع درین مطالب

معتبر نیست پس استدلال به خبر ممکن نیست واما اجماع پس بطلان آن اظهرست زیراکه اجماع بعد ثبوت نبوت
و شرع است چون نبوت و شرع ثابت نمیتواند شد اجماع چگونه ثابت شود ونیز حجیت اجماع نزد
ایشان بالاصالة نیست بلکه بنابر آنست که قول معصوم نیز در ضمن آن میباشد وهنوز در
بودن معصوم وتعین آن که کدام است ونقل قول او بحث وتفتیشے میرود ونیز اجماع صدر اول وثانی
یعنی قبل از حدوث اختلاف درامت خود معتبر نیست زیراکه اجماع کردند بر خلافت ابوبکر وعمر وحرمت
متعه وبر تحریف کتاب ومنع میراث پیغمبر ودفع امام برحق از حق خود وغصب تعلقات خاندان رسول
وبعد از حدوث اختلاف درامت وتفرق ایشان بفرق مختلفه اجماع چه قسم متصور شود خصوصاً
در مسائل خلافیه که احتیاج باستدلال واثبات به حجیت منحصر درانهاست دخول معصوم در اجماع
وموافقت قول با قول سائر امت ثابت نمیشود مگر باخبار وحال اخبار در تعارض وتساقط وضعف ووهن
قسمے که هست روشن است ونیز نقل اجماع در هر مسئله خلافیه بالخصوص امری ست که شدنی نیست وعلمای
شیعه را بلکه اثنا عشریه را بالخصوص درین نقل باهم تکاذب وتجاحد واقع است بعضے ازینها نقل اجماع
فرقه خود میکنند ودیگران تکذیب میکنند وانکار مینمایند وچون اجماع یک فرقه از امامیه که یک فرقه از شیعه اند
بافرقه دیگر که یک فرقه از امت اند به نقل خود ایشان ثابت نشود اجماع جمیع امت ثابت کردن چه قسم
متصور باشد واین را بچند مثال روشن کنیم صاحب سبل السلام الی معالم الاسلام که از عمده علمای اثنا عشریه
است در شرح حدیث عقل بتقریبے میگوید که کلام الشیخ ابی الفتح الکراجکی فی کنز الفوائد یدل علی اجماع
الامامیة علی البداء وانه من خصائصهم فانکره سائر الفرق وکلام العلامة الحلی فی النهایة
والتهذیب وکشف الحق یدل علی الاصرار فی الانکار ونیز شیخ شهید ثانی که از اجله علمای ایشان است
فصل مستقل دارد در آنکه شیخ ایشان درجاها مدعی اجماع فرقه شده است حالانکه خود او درجاهای دیگر
مخالف آن گفته نقلے ازان فصل مے آریم قال فصل فیما یشتمل علی مسائل ادعی الشیخ فیها
مع انه ونفسه خالف فی حکم ما ادعی الاجماع فیه اوردناها للتنبیه علی ان لا یغتر الفقیه بدعوی
الاجماع فقد وقع فیه الخطاء والمجاز کثیرا من کل واحد من الفقهاء سیما من الشیخ المرتضی فیما ادعی فیه الاجماع
من کتاب النکاح دعواه فی خلاف الاجماع علی ان الکتابیة اذا اسلمت وانقضت عدتها قبل ان یسلم الزوج
ینفسخ النکاح وقال فی النهایة وفی کتاب الاخبار لا ینفسخ النکاح بینهما انتهى گفت فصل است

در آنچه مشتمل باشد بر مسائل دعوی کرده است ابوجعفر اتفاق را درانها باوجود آنکه وی بذات خود مخالفت
کرده است در حکم آنچه دعوی اجماع کرد دران وارد کردیم آنرا برای خبردار کردن برآنکه عالم فریب نخورد
بسبب دعوی اتفاق پس بتحقیق واقع شده دران خطا ومجاز بسیار از هریک از علما خصوصاً از شیخ
مرتضی پس آنچه دعوی کرده است دران اجماع را از کتاب نکاح دعوی اوست در خلاف اجماع برآنکه زن
کتابیه وقتیکه اسلام آرد وبگذرد عدت او پیش ازین که مسلمان شود شوهر فسخ میشود نکاح وگفته است در نهایه
ودر کتاب اخبار است فسخ نمیشود نکاح درمیان آن هردو — وهمین قسم هر باب از ابواب فقه تکذیب شیخ وسید
مینماید واین رساله بس درازست قریب صد مسئله بلکه زاید دران مندرج است واما عقل پس تمسک
بآن در شرعیات است یا در غیر شرعیات اما در شرعیات پس نزد این فرقه اصلا قابل تمسک نیست
زیراکه از اصل منکر قیاس اند واو را حجت نمیدانند واما در غیر شرعیات پس موقوف است بر تجرید آن از
شوائب وهم والف وعادت واحتراز از خطا در ترتیب وصورت اشکال واین معنی بدون ارشاد
امام حاصل نمیتواند شد زیراکه هر فرقه از طوائف آدمیان بعقل خود چیزها را ثابت کنند وچیزها را منکر
شوند وباهم در اصول وفروع تخالف نمایند وبه عقل ترجیح نمیتوان داد والا همان تخالف وتزاحم
در ترجیح هم متحقق خواهد شد پس لابد ورای عقل حاکمی ومرجحے باید که احد الجانبین را صواب
ودیگر را خطا قرار دهد واین قسم حاکم ومرجح غیر از نبی وامام نمیتواند شد وچون ثبوت امامت که
موقوف علیه عقل است در حیز توقف است تمسک بعقل نیز محل اعتماد نباشد ومع هذا کلام در دلائل
شرعیه است وامور شرع را بعقل صرف ثابت نمیتوان کرد زیراکه عقل از معرفت آنها بالتفصیل عاجز
است بالاجماع آرے عقلے که مستمد ومدد گیرنده از شریعت باشد واصل آن حکم را از شارع گرفته
باشد میتواند قیاس چیز دیگر بیان کرد لیکن چون قیاس نزد این فرقه باطل است پس عقل را
مطلقاً در امور شرعیه دخل نماند خاصةً در قواعد وکلیات شرع هنوز تردد واضطراب است عقل را
در چه چیز بکار خواهند برد ثبت العرش اولا ثم النقش ثابت ساز عرش را اول باز نقش ونگار را
فائده جلیله باید دانست که قیام جمیع براهین عقلیه باعتقاد بدیهیات است پس اگر جمعے انکار
بدیهیات پیش گیرند مثل سوفسطائیه که الواحد نصف الاثنین والنفی والاثبات لا یجتمعان
ولا یرتفعان والجسم الواحد لا یکون فی آن واحد فی مکانین والغائب عن الحواس

لَیْسَ لَہٗ حُکْمُ الْحَاضِرِ وَمَا یُسَمّٰی بِاِسْمِ الشَّیْئِ لَایَکُوْنُ عَیْنَ ذٰلِکَ الشَّیْئِ وامثال این قضایا را
انکار کنند اثبات ہیچ مطلبے نزد ایشان ببراہین عقلیہ نتوان نمود ہمچنین قیام جمیع دلائل شرعیہ
ومقدمات دینیہ بر اثبات ملت حنیفیہ است کہ از زمان حضرت ابراہیم خلیل تا این وقت
در جمیع ادیان مسلم است واصول آن متفق علیہ جمیع ملل مثل اِنَّ الْمَعْبُوْدَ وَاحِدٌ وَاِنَّہٗ یُرْسِلُ
الرُّسُلَ وَیُظْہِرُ الْمُعْجِزَۃَ وَاِنَّ الْمَلَائِکَۃَ مُرْسَلُوْ اللّٰہِ اِلَی الْخَلْقِ مَعْصُوْمُوْنَ عَنِ الْکِذْبِ وَالْخِیَانَۃِ
فِی التَّبْلِیْغِ وَاِنَّ لِلّٰہِ اَحْکَامًا تَکْلِیْفِیَّۃً عَلٰی عِبَادِہٖ یُجَازِیْ بِہَا وَعَلَیْہَا یَوْمَ الْبَعْثِ وَالنُّشُوْرِ
بِالْجَنَّۃِ وَالنَّارِ۔ وہر آئینہ معبود یک است وتحقیق او تعالی می فرستد پیغمبران را وظاہر میکند معجزہ را
وہر آئینہ فرشتگان فرستادگان خدا اند بسوی خلق محفوظ اند از دروغ وخیانت در رسانیدن
وبدرستیکہ خدا را است حکمہائے تکلیف دادن بر بندگان او جزا میدہد بآن وبر آن روز برانگیختن
وپراگندہ شدن بہ بہشت ودوزخ واثبات اصول وقواعد ملت حنیفیہ بر طور شیعہ ممکن نیست
پس اثبات ہیچ مطلبے از مطالب دینیہ بدلائل نزد ایشان ممکن نیست پس این فرقہ سوفسطائیہ
دین اند تفصیل این اجمال وایضاح این ابہام آنکہ ایشان نبوت حضرت خاتم الانبیاء را کہ
ماخذ این اصول وقواعد است نسبت باین امت از امیر المومنین وائمہ اطہار روایت کنند ومعلوم
بالقطع است کہ ایشان بلا واسطہ از امیر المومنین وائمہ اطہار روایت ندارند مگر بوسائط ووسائط ایشان
را حال معلوم است کہ خود ایشان آنہا را تکذیب مینمایند ومتہم میدارند وفی الواقع ہم وسائط ایشان
چنانچہ نبوت خاتم الانبیاء روایت کردہ اند ہمچنان جسمیت وصورت حق تعالی نیز روایت کردہ اند
دروغ صریح بر بستہ ونیز وسائط در روایت شرائط امامت وتعیین ائمہ تخالف وتعارض دارند
بحدیکہ تطبیق اصلا ممکن نیست پس کذب بعضے از ایشان لا علی التعیین متیقن شد وتواتر کاذبان
ودروغگویان را کہ بجہت غرض فاسدی تشہیر افترائی نمودہ باشند چنانچہ در مقدمہ خلافت
در قرن اول بعمل آوردند اعتبارے نیست وسوائے چہار صحابی یا شش صحابی نزد ایشان قابل
اعتماد نیست وتواتر این روایات از آن چہار کس یا شش کس بالقطع معلوم الانتفا است واگر
بالفرض از اینہا تواتر ہم شدہ باشد خبر چہار یا شش کس درین قسم امور کہ عقل اکثر عوام استبعاد
بلکہ در بعضے جاہا حکم باستحالہ ہم میکند چہ قسم افادہ یقین نماید وصحابہ دیگر ہمہ نزد ایشان مرتد وخارج

از دین وصاحب الاغراض الفاسدہ ودروغگویان وکذابان بودہ اند ومعہذا شیعہ از اینہا
روایت ندارند روی سلیم بن قیس الہلالی فی کتاب وفات النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن ابن عباس
عن امیر المومنین وغیر واحد عن الصادق انّ الصحابۃ ارتدوا بعد النبی صلی اللہ علیہ وسلم الّا
اربعۃ انفس وفی روایۃ عن صادق الا ستۃ پس آنچہ این گروہ مرتدین بزعم ایشان از ادعائے
رسالت واظہار معجزہ علی وفق الدعوی ونزول قرآن وعجز بلغا از معارضہ آن واحوال جنت
ونار وتکلیفات شرعیہ ونزول وحی وملائکہ بلکہ نبوت انبیاء ماضیین ودعوت ایشان بتوحید
فی العبادۃ ونہی از اشراک دران روایت کنند مردود باشد زیرا کہ خبر جمعے است کہ اجماع کردند بر خلاف
وصیت پیغمبر کہ بحضور یک لک وبست وچہار ہزار کس بتاکیدات تمام فرمودہ بود علی الخصوص کہ روایت
این جماعت ہم نزد خود شیعہ متواتر نشدہ نزد فرق دیگر کہ ہم رنگ آن جماعہ اند متواتر شدہ واگر بمجرد شہرت
وشیوع دران قرن ومابعد آن قرن اکتفا کردہ شود پس کمال بے احتیاطی در دین لازم آید زیرا کہ
آن قرن ومابعدہ من القرون ہمہ بر مخالفت اوامر ونواہی پیغمبر کمر بستہ اند وقرآن را تحریف کردہ
واحکام بسیار خلاف ما انزل اللہ دران قرون بحدے شائع ومشہور گشتہ کہ از اصل شریعت ہم مشہور
تر گردیدہ مثل غسل الرجلین در وضو کہ حادثہ الیست لغایۃ کثیرۃ الوقوع وہر پنجوقت اشخاص لا تعد
ولا تحصے دیدہ اند وہمہ بر غلط روایت نمودہ وہمچنین مسح علے الخفین واین قسم بدعات را کہ رئیسان
آن قرون از طرف خود احداث کردہ رواج دادہ اند برابر احکام اصلیہ شریعت دانستہ مثل سنت
تراویح وحرمت متعہ وغیر ذلک پس این جماعہ بیدین وبیباک چہ بعید است کہ اتفاق نمودہ باشند
بر امر نبوت ونزول وحی وملائکہ وذکر بہشت ودوزخ برائے تخویف مردمان وترغیب ایشان و
تواتر وقتے مفید یقین میشود کہ اہل تواتر را غرضے فاسد درمیان نباشد واینجا اغراض بعیدہ بسیار
موجود اند واحتمال است کہ چند کس از اینہا منشاء روایت این دعوی وصدور معجزہ برائے غرضے
شدہ باشند وسائر ایشان بجہت طمع موافقت ومداہنت کردہ از ایشان قبول نمودہ تشہیر کردہ
باشند ونیز احتمال است کہ از کاہنان ومنجمان پیشین شنیدہ بودند کہ شخصے در قریش پیدا شود
وبدست او ملک روی زمین وخزائن بیشمار افتد از اولاد عبد مناف نامش فلان ونام پدرش
فلان پس ہر مفلسے را بخیال فاقہ کشی متابعت او در سر افتادہ باشد ہر صاحب سبق را تلذذ

بزنان ایران زمین که سفید پوست و نازک بدن میباشند در خاطر خطور کرده باشد و هر
دنیا پرست را سیر بساتین کسری و گلگشت قزوین و شیراز و سکونت در قصور قیصر دامن کش
طبع شده باشد و از یهود نیز جمعے بموجب اخبار و کتب قدیمه خود این ماجرا را دانسته نص از توریت
موافق مدعاے او بر آورده و قصص و اخبار انجار العبارت بلیغه براے او درست کرده داده باشند
و معهذا هنوز ثبوت نزول توریت و وقوع قصص انبیا هم در ترددات و دار و گیر ست با موافقت
آنها و ناموافقت چه میکشاید و چه میرود بالجمله اول جاهلان عرب باین اغراض اتباع نموده باشند
باز مردم را غلط بر غلط افتاد و بنا بر مطامع و مستلذات دنیوی و نفسانی پے در پے اتباع آن جم غفیر
لازم شمردند در رفته رفته صورت دینی و مذهبی قرار گرفت چنانچه در اکثر امور شرعیه بزعم شیعه همین قسم رو داده واقع
است مثلاً آنچه در تواتر غسل رجلین شیعه میگویند همین تشقیقات و احتمالات است که مذکور شد بلکه
در ینجا زیاده تر و قوی تر زیرا که غسل رجلین نسبت بمسح رجلین مشقتے و کلفتے دارد و در قبول مشقت و
رنج و تشهیر آن بحسب ظاهر فائده دنیوی دریافته نمیشود بخلاف امر نبوت که مقدمه ریاست علمه است
که خیلے دلچسپ و خاطر نشین است و محل طمع و حرص براے این امور هزاران بلکه لکوک جان
خود را برباد میدهند اگر اجتماع بر یک کلمه و یک روایت نمایند چه عجب باشد و ممد دروغ ایشان
این هم شده باشد که هرگاه کسے با ایشان منازعت نمود به محاربه برخاست نکبت کشید و تباه
و خراب شد عوام را خصوصاً کسانیکه در زمان متاخر پیدا شدند اعتقاد حقیت روایت اوائل خود
قوی تر شد چنانچه شیعه در امر خلافت خلفاے ثلثه و شهرت آن در مردم آن زمان و قوت اعتقاد
متاخرین اهل سنت همین قسم احتمالات دارند و اگر تواتر این قسم اشخاص مفید علم قطعی شود
باید که تواتر یهود نیز که بالاتر ازین اشخاص مذکورین در تحریف کتاب الله و تکذیب و مخالفت
انبیا و پند و وصایاے آنها بودند در تائید دین موسیٰ علیه السلام مفید یقین شود زیرا که یهود
نص صریح حضرت موسی بتواتر نقل میکنند که فرمود شَرِیعَتِیْ مُؤَبَّدَةٌ مَّا دَامَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ
یعنی شریعت من همیشه کرده شده است تا وقتیکه آسمان است و زمین + وَتَعْظِیْمُ السَّبْتِ
مُؤَبَّدٌ مَّا دَامَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ تعظیم سبت همیشه کرده شده است تا وقتیکه آسمان و زمین
است و همچنین تواتر نصاری که نص صریح حضرت عیسے را بر آنکه او ابن الله است وَاَنَّ رِسَالَةَ

ابْنِ الْبَشَرِ قَدْ خُتِمَتْ قَبْلَ مَجِیْئِهٖ بتحقیق رسالت پسر آدمی تمام شد پیش از آمدن او روایت
کنند و قرآن محرفے که بدست این جماعه است حکم توریت و انجیل محرف دارد که از وی آیتهاے
بسیار و سورهاے بیشمار ساقط کرده اند و کلمات او را تبدیل نموده و ترتیب او را تغیر داده اگر باین
قرآن متواتر کذائی تمسک جائز باشد بانجیل نیز جائز باشد و در انجیل مرقس که انجیل ثانی است
و از صحاح این نص موجود است و اناجیل اربعه نزد ایشان متواتر اند قَالَ غَرَسَ رَجُلٌ اَشْجَارًا
فِیْ اَرْضِهٖ وَبَنٰی حَوَالَیْهَا الْجُدْرَانَ وَحَفَرَ فِیْهَا بِیْرًا وَّبَنٰی عَلَیْهَا بُیُوْتًا فَلَمَّا كَمُلَتْ
عِمَارَةُ الْبُسْتَانِ اَوْدَعَ عِنْدَ الزُّرَّاعِ وَسَافَرَ اِلٰی بَلَدٍ اٰخَرَ وَاَقَامَ بِهَا فَلَمَّا حَانَ اَنْ
یَنْضِجَ الثِّمَارُ اَرْسَلَ عَبْدًا مِّنْ عَبِیْدِهٖ اِلَی الزُّرَّاعِ لِیَاْخُذَهٗ ثِمَارَهٗ فَلَمَّا جَاءَ وَاَرَادَ
اَنْ یَّاْخُذَ ثَمَرَهٗ ضَرَبُوْهُ وَاَرْسَلُوْهُ خَائِبًا ثُمَّ اَرْسَلَ عَبْدًا اٰخَرَ فَاٰذَوْهُ وَضَرَبُوْهُ وَشَجُّوْا
رَاْسَهٗ ثُمَّ اَرْسَلَ اٰخَرَ فَقَتَلُوْهُ فَكَانَ یُرْسِلُ عَبِیْدَهٗ اِلَیْهِمْ تَتْرٰی فَیَضْرِبُوْنَ بَعْضَهُمْ
وَیَقْتُلُوْنَ بَعْضَهُمْ وَكَانَ لَهُ ابْنٌ وَّاحِدٌ یُّحِبُّهٗ لَمْ یَكُنْ لَّهٗ وَلَدٌ سِوَاهُ فَاَرْسَلَهٗ اِلَیْهِمْ فَلَمَّا
رَاٰهُ الْكُفَّارُ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ هٰذَا الَّذِیْ یَرِثُ بَعْدَهُ الْجَنَّةَ فَهَلُمُّوْا نَقْتُلُهٗ وَنَرِثُ الْبُسْتَانَ
فَوَثَبُوْا عَلَیْهِ فَقَتَلُوْهُ فَلَاجَرَمَ یَغْضَبُ عَلَیْهِ صَاحِبُ الْحَائِطِ وَیَرْجِعُ اِلَیْهِمْ وَیَنْزِعُهٗ مِنْ
اَیْدِیْهِمْ وَیُدِیْهِمْ وَیَضَعُهٗ عِنْدَ اٰخَرِیْنَ گفت نشانید شخصے درخت ها را در زمین خود و بنا کرد
گرداگرد آن دیوارها و کند دران چاهے و ساخت بر آن خانها پس هرگاه تمام شد عمارت باغ
سپرد آنرا نزد مزارعان و سفر کرد بسوے شهر دیگر و اقامت کرد دران پس هرگاه وقت رسید
این که پخته شوند میوه ها فرستاد غلامے را از غلامان خود بسوے مزارعان تا که بگیرد میوه هاے آنرا
پس هرگاه که آمد و خواست این که بگیرد میوه را زدند او را و فرستادند او را بے مطلب باز فرستاد
غلامے دیگر را پس ایذا دادند او را و زدند او را و خون آلوده کردند او را و شکستند سر او را باز فرستاد دیگر را پس
کشتند او را پس بود که میفرستاد غلامان خود را بسوے ایشان پے در پے میزدند بعض ایشانرا
و میکشتند بعض ایشانرا و بود او را یک پسر که دوست میداشت او را و نبود او را پسرے سواے وے
پس فرستاد او را بسوے ایشان پس هرگاه دیدند کافران گفت بعض ایشان بعض را آنست
آنکه وارث شود بعد وے باغ را پس بیائید قتل کنیم او را و وارث شویم باغ را پس حمله کردند بر وے

پس کشتند او را پس ضرور غضبناک شود برین کار صاحب باغ و رجوع کند بسوی ایشان و بستاند آن
آن باغ را از دست ہائے ایشان و ہلاک کند ایشان را و بہ نہد او را نزدیک دیگران پس ازینجا معلوم شد
کہ اثبات ملت حنیفیہ کہ سبیل آن قول بہ نبوت خاتم الانبیا است بدون اتباع اہل سنت در اصول
مذہب نمیتوانند شد زیرا کہ ایشان اصول دین خود را اخذ کردہ اند از جماعۂ صحابۂ کبار مثل عشرہ مبشرہ
و عبادلہ اربعہ و مکثرین و دیگر اہل بدر و اہل بیعت الرضوان و مہاجرین اولین کہ حق تعالیٰ در کتاب
خود بر صدق و صلاح ایشان گواہی دادہ قولہ تعالیٰ اُولٰئِکَ ھُمُ الصّٰدِقُوْنَ و قولہ تعالیٰ مُحَمَّدٌ
رَّسُوْلُ اللّٰہِ وَالَّذِیْنَ مَعَہٗ اَشِدَّآءُ الی آخر الآیۃ و در آیات بسیار در حق ایشان کلمات خوشنودی
و رضامندی ارشاد فرمودہ قولہ تعالیٰ لَقَدْ رَضِیَ اللّٰہُ عَنِ الْمُؤْمِنِیْنَ اِذْ یُبَایِعُوْنَکَ تَحْتَ الشَّجَرَۃِ
اِلٰی غَیْرِ ذٰلِکَ مِنَ الْاٰیَاتِ باز اوائل اہل سنت این نصوص را در قرآن و احادیث شنیدہ از حال
ایشان تفحص و جہی نمودند معلوم کردند کہ ہر ہمہ ایشان صادق الاعتقاد شدید المحبت و الرسوخ
بودہ اند و در اعلای اعلام شریعت غرا ہیچ وجہ قصور نکردہ اند و در حفظ احکام ملت حنیفیہ بیضا بنوعی
مداہنت روا نداشتہ اند و کتاب خدا را بہتر از جان خود عزیز میداشتند و دین الٰہی را در محافظت و حمایت
فوق الانفس و المہج می انگاشتند و سنن رسول او را در عادات فضلا عن العبادات مہما امکن تقویت میکردند
و عوام صحابہ بجہت خوف سیاست و برکت صحبت ایشان نیز ہمین وتیرہ داشتند و تابعین ایشان
باحسان نیز بتاثیر صحبت ایشان و بانعکاس اشعہ انوار ایشان سلوک ہمین طریق لازم گرفتہ اند و
ہلمّا قرنًا فقرنًا و اتباع و انقیاد این جماعہ مر پیغمبر را محض بوضوح حق بود نہ برای جلب نفعی و رفع
ضررے بلکہ ہر کہ از جماہیر عرب براغ مؤلفۃ القلوب متہم شدہ بود گو رئیس قوم و صندید عشیرہ باشد او را
تحقیر و اہانت مینمودند مثل ابوسفیان و اقرع بن حابس کہ در مجلس خلیفۂ ثانی با وصف ریاستے کہ داشتند
خواریہا کشیدہ اند در صف النعال جا یافتہ و فقرا و مساکین اہل ایمان و غلامان و کم اصلان اینہا مثل
صہیب و عمار صدر مجلس بودند و عند الاقتدار ولایت و ملک و سلطنت را بخویشاوندان و اقارب خود ندادند
و قدم اسلام و کثرت صحبت پیغمبر و شدت رفاقت او را در تقسیم این مناصب ملاحظہ کردند و اکثر ایشان
بعد از قیل و قال و جنگ و جدال و کشتہ شدن بزرگان و اقارب خود و اصرار بر کفر و بعد از رویت
معجزات قویہ ایمان آوردہ اند و اگر بقول کہنہ و منجمین و اہل کتاب بطمع مال و مناصب میگردیدند

بایستی کہ اول وہلہ اظہار ایمان مینمودند و زمان دراز در برہم زنی امور پیغمبر و عداوت او نمیگذرانیدند
و چون بنقل در روایت ایشان ثابت شد دعوی نبوت و ظہور معجزات و نزول قرآن و عجز بلغا از معارضہ
آن یقین حاصل شد کہ فی الواقع چنین بود و ثبوت صدق و صلاح ایشان بشہادت قرآن و رسول
بر وجہ دائر نیست تا معذوری لازم آید بلکہ بر وجہ تاکید اعتقاد و مزید یقین ہست والا تفحص حال ایشان
کافی ہست در اعتقاد صحت خبر ایشان و صدق متواترات ایشان و اتباع سبیل ایشان و لزوم طریقہ ایشان
پس اگر شیعہ بقرآن یا خبر رسول یا اجماع تمسک کنند لابد تنزل کردہ باشند از حرف شیعیہ خود و شوبی از
مذہب اہل سنت بر خود لازم گرفتہ و الا این تمسکات ایشان مثل لامع سراب یا نقش بر آب بے حقیقت و بے ثبات
خواہد بود پس واضح شد کہ بنا بر اصل شیعیت ہیچ دلیلے از دلائل ایشان راست نمیشود و چون دست
بدامن اہل سنت زدند و باین قرآن و اصول ملت حنیفیہ قائل شدند لابد بجمیع امور متواترہ ایشان مثل
تفویض امر نماز بابوبکر صدیق و فضائل و مناقب او و غسل رجلین و مسح خفین کہ مانند قرآن و اصول متواتر
ثابت شدہ اند قائل باید شد و قبول باید کرد و الا تحکم بے اصل لازم خواہد آمد نان کسے خوردن و شکر دیگری
بجا آوردن لطفے ندارد ۵ وجد و منع بادہ ای زاہد چہ کافر نعمتے است ؛ دشمنِ مَے بودن و ہمرنگِ مستان
زیستن + این فائدہ را باید کہ از دست ندہی کہ بسے مفید ست و نیز از ابواب سابقہ معلوم شد کہ بنای
مذہب تشیع بر روایات اصحاب ائمہ ہست از ائمہ و احوال آن اصحاب نیز معلوم شد کہ اکثر آنہا دروغگو بودند
و خود ائمہ آنہا را تکذیب فرمودند و ہیچ امامے نبودہ است الا بعض اصحاب او را امام لاحق تکذیب نمودہ
بدلیل آنکہ آن بعضے بامامت او قائل نبودند و معتقد امامت شخصے دیگر یا قائل توقف و انقطاع امامت
بودند معہذا بسبب حسن ظن کہ باصحاب ائمہ دارند تکذیب امام لاحق بلکہ تکذیب خود آن امام را بچیزی
نمیشمارند و بر روایات ہمہ آنہا اعتماد کلی دارند پس چرا بیاران و اصحاب رسول کہ کمتر از امام در تاثیر
صحبت نخواہد بود حسن ظن نمیکنند و روایات آنہا را مقبول نمیسازند غایت ما فی الباب آنکہ بعضے
روایات از ائمہ مخالف روایات صحابہ خصوص در مقدمات متعلقہ بامامت نزد ایشان رسیدہ باشد
و شبہہ در صدق صحابہ ایشان را پیدا شدہ باشد لیکن چون این مخالفت در اصحاب بر امام جاری ہست
و این شبہہ در ہمہ آنہا ساری معہذا مانع قبول روایت نشدہ پس در حق اصحاب چرا مانع قبول روایت
شود و ما ھٰذا اِلَّا التَّعَصُّبُ الْمَحْضُ وَالْعِنَادُ الْبَحْتُ و التحقیر لجناب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

والاهانة بتاثیر صحبته لاحول ولاقوة الا بالله حالانکه خود ائمه عذر این مخالفت را بیان فرموده اند و
اصحاب را بالصدق وصف نموده و در صحاح ایشان مروی و ثابت است لیکن غشاوة التعصب چشم
ایشان را کور و گوش ایشان را کر ساخته است من کتاب الکافی للکلینی فی باب اختلاف الحدیث
بحذف الاسناد عن منصور بن حازم قال قلت لابی عبد الله ما بالی اسئلک عن المسئلة فتجیبنی فیها
بالجواب ثم یجیئک غیری فتجیبه فیها بجواب آخر فقال نجیب الناس علی الزیادة والنقصان قال
قلت فاخبرنی عن اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم صدقوا علی محمد صلی الله علیه وسلم ام کذبوا قال
بل صدقوا قال قلت فما بالهم اختلفوا فقال اما تعلم ان الرجل کان یاتی علی رسول الله صلی الله علیه
وسلم فیسأله عن المسئلة فیجیبه فیها بالجواب ثم یجیبه بعد ذلک بما ینسخ ذلک فنسخت الاحادیث بعضها
بعضاً ایضاً بحذف الاسناد عن محمد بن مسلم عن ابی عبد الله قال قلت له ما بال اقوام یروون عن فلان
وفلان عن رسول الله صلی الله علیه وسلم ولا یتهمون بالکذب فیجیئ منکم خلافه قال ان الحدیث ینسخ کما ینسخ
القرآن از کتاب کافی مر کلینی را در باب اختلاف حدیث بدور کردن اسناد از منصور ابن حازم است گفت
گفتم مر ابی عبد الله را چیست حال من می پرسم ترا از مسئله پس جواب میدهی مرا در آن بجوابی پس می آید
نزد تو سوای من پس جواب میدهی او را در آن بجواب دیگر پس گفت هر آئینه ما جواب میدهیم مردم را بر
زیادت و کمی گفت گفتم پس خبر ده مرا از اصحاب رسول خدا صلعم راست گفتند بر محمد یا دروغ گفت بلکه راست
گفتند گفت گفتم پس چیست حال ایشان که اختلاف کردند پس گفت هر آئینه مردی بود که می آمد بر رسول خدا
صلعم پس می پرسید او را از مسئله پس جواب میداد او را در آن بجواب باز جواب میداد بعد ازین با آنچه نسخ
میکرد آنرا پس نسخ میکرد حدیث ها بعض آن بعض را و نیز به حذف اسناد از محمد بن مسلم از ابی عبد الله گفت
گفتم او را چه حال است قومها را روایت میکنند از فلان و فلان از رسول خدا صلعم و تهمت کرده نمیشوند بدروغ
پس می آید از شما خلاف آن گفت هر آئینه حدیث نسخ کرده میشود چنانچه نسخ کرده میشود قرآن فائدة
اخری اجل من الاولی ولقبناها بسعادت الدارین فی شرح حدیث الثقلین فمن شاء فلیجعلها مع
الابواب الخمسة التی بعدها رسالة علیحدة فائده دیگر است بزرگتر از اول و لقب دادیم آنرا سعادت
هر دو جهان در شرح حدیث ثقلین پس هر که خواهد باید که کند آن را با ابواب پنجگانه پس از وی هستند
رساله جدا باید دانست که باتفاق شیعه و سنی این حدیث ثابت است که پیغمبر صلی الله علیه وسلم فرمود انی

تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی احدهما اعظم من الآخر کتاب الله وعترتی اهل
بیتی هر آئینه من گذاشتم در شما دو چیز گران آنقدر که اگر گرفتید با آنها هرگز گمراه نشوید بعد من یکی
ازان هر دو بزرگتر است از دیگر قرآن شریف و اولاد من از اهل بیت من پس معلوم شد که مفروضات
ربی و احکام شرعی مارا پیغمبر حواله باین دو چیز عظیم القدر فرموده است پس مذهبی که مخالف این دو
باشد در امور شرعیه عقیدةً و عملاً باطل و نامعتبر ست و هر که انکار این دو بزرگ کند خارج از دین شود
حالا در تحقیق باید افتاد که ازین دو فرقه یعنی شیعه و سنی کدام یک متمسک باین دو حبل متین است
و کدام یک استخفاف این دو چیز عالیقدر میکند و اهانت مینماید و از درجه اعتبار ساقط می انگارد و طعن
در هر دو بیش میگیرد و این بحث را بنظر تامل و انصاف باید دید که طرفه کارے و عجیب ماجرای است و درین
بحث غیر از کتب معتبره شیعه منقول نخواهد بود چنانچه در تمام رساله از ملتزمات است اما کتاب امامیه و شیعه
از درجه اعتبار ساقط شد و مثل تورات و انجیل قابل تمسک نماند زیرا که تحریف بسیار در و راه یافته و
احکام بسیار ازو منسوخ شده و آیات و سور بسیار که ناسخ احکام و مخصص عمومات بودند بدزدی رفته
و آنچه باقی است بعضے الفاظ او مبدل و بعضے زائد و بعضے ناقص روی الکلینی عن هشام ابن سالم
عن ابی عبد الله ان القرآن الذی جاء به جبرئیل الی محمد صلی الله علیه وسلم سبعة عشر الف آیة از ابی
عبد الله هر آئینه قرآن آنکه آورده بود آنرا جبرئیل بسوی محمد صلی الله علیه وسلم هفده هزار آیت بود و روی
عن محمد بن نصر عنه انه قال کان فی لم یکن اسم سبعین رجلا من قریش باسمائهم واسماء آبائهم و
روایت کرد از محمد بن نصر از وی مے گفت بود در لم یکن نام هفتاد مرد از قریش بنامهای ایشان و نامهای پدر ایشان
و روی عن سالم بن سلیمة قال قرأ رجل علی ابی عبد الله وانا اسمعه حروفا من القرآن لیس ما یقرأه
الناس فقال ابو عبد الله مه اکفف عن هذه القراءة واقرأ کما تقرأه الناس حتی یقوم القائم فاذا
قام القائم قرأ کتاب الله علی حده و روی الکلینی وغیره عن الحکم بن عتبة انه قال قرأ علی بن حسین
وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی ولا محدث قال وکان علی بن ابی طالب محدثا و روی
عن محمد بن الجهم الهلالی وغیره عن ابی عبد الله ان امة هی اولی من امة لیس کلام الله بل محرف
عن موضعه والمنزل ائمة هی ازکی من ائمتکم و روایت کرد از سالم بن سلیمة گفت خواند مردی بر ابی
عبد الله و من می شنیدم آنرا حرفها از قرآن نبود آنچه میخوانند مردم پس گفت ابو عبد الله باز مان و بازمان

ازین قرآنها دبخوان چنانچه میخوانند آنرا مردم تا که قائم شود امام مهدی پس هرگاه که قائم شود امام مهدی
بخواند کتاب خدارا بر طریقه آن و روایت کرد کلینی وغیره از حکم بن عتیبه هر آئینه وے گفت که خواند علی بن
حسین و نفرستادم پیش از تو هیچ پیغمبرے و نه صاحب الهام گفت و بود علی ابن ابیطالب صاحب الهام
و روایت کرد از محمد بن الجهم الهلالی وغیره از ابی عبدالله هر آئینه جماعت وے بالاتر است از جماعه نیست
کلام خدا بلکه بیجا کرده شده است از طور خود نازل کرده شده چنین است اماماں که آنها پاک تراند از
اماماں شما و نزد ایشان ثابت و مقرر و مشهور است که بعضے سور بتمامها ساقط شد مثل سورة الولایة و بعضے
سور باکثرها مثل سورة الاحزاب فَاِنَّهَا کَانَتْ مثل سورة الانعام پس ازین سور آنچه در فضائل اهل بیت
و احکام امامت ایشان بود ساقط کردند و لفظ وَیْلَکَ قبل از لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا نیز ساقط
کرده اند و لفظ عن ولایة علی بعد ازین آیت وَقِفُوْهُمْ اِنَّهُمْ مَسْئُوْلُوْنَ و لفظ و یملککم بَنُوْ اُمَیَّةَ
بعد ازین آیت خَیْرٌ مِّنْ اَلْفِ شَهْرٍ و لفظ بعلی بن ابیطالب بعد ازین آیت وَکَفَی اللّٰهُ الْمُؤْمِنِیْنَ
الْقِتَالَ و لفظ آل محمد ازین آیه وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا آلَ مُحَمَّدٍ اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ و لفظ علی بعد
ازو لِکُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ذکر کل ذلک ابن شهر آشوب المازندرانی فی کتاب المثالب له و علی هذا القیاس
کلمات بسیار و آیات بیشمار را شمرده اند پس حالا نزد ایشان در میان قرآن مجید محفوظ و در میان
توریت و انجیل فرقے نماند و تمسک باین هر سه وجہے ندارد که محرف و مبدل و منسوخ بناسخ مجهول
اند و اما عترت رسول پس باجماع اهل لغت عترت شخص اقارب او را گویند و اینها نسبت بعض
عترت را انکار کنند مثل حضرت رقیه و حضرت ام کلثوم بنات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعضے را
داخل عترت نمیشمارند مثل حضرت عباس عم رسول الله و اولاد او و مثل حضرت زبیر ابن صفیه عمه
رسولؐ و اکثر اولاد حضرت زهرا را نیز دشمن دارند و بد گویند مثل زید بن علی بن الحسین که خیلے عالم و
متقی و متورع بود و از دست مروانیان شهید شد و پسر او یحیی ابن زید را نیز دشمن میدارند و همچنین ابراهیم
بن موسی کاظم را و همچنین جعفر ابن موسی کاظم را و او را ملقب بکذاب کرده اند حالانکه او از کبار اولیاء
الله بود و بایزید بسطامی ازو اخذ طریقت کرده و بغلط شهرت یافته است که بایزید بسطامی مرید جعفر
صادق است و جعفر ابن علی را که برادر حضرت امام حسن عسکری بود نیز ملقب بکذاب نموده اند و
حسن بن الحسین المثنی و پسر او عبدالله محض را نیز که محمد اکبر لقب محض است مرتد و کافر شمارند

و ابراهیم بن عبدالله را و زکریا بن محمد باقر را و محمد بن عبدالله بن الحسین و محمد بن القاسم بن الحسین و
و یحیی بن عمر را که از احفاد زید بن علی بن الحسین است نیز کافر و مرتد میدانند و جماعه سادات حسنیه و
حسینیه را که قائل بامامت و بزرگی زید بن علی بوده اند ضال و گمراه شناسند حالانکه کتب انساب و
تواریخ سادات دلالت صریح میکنند بر آنکه اکثر اهلبیت حسنیان و حسینیان معتقد امامت زید بن
علی و فضیلت آن بزرگوار بوده اند و جماهیر اثنا عشریه در حق آن بزرگواران اعتقاد کفر و ارتداد و خلود
در نار دارند چنانچه در باب معاد از کتب ایشان منقول خواهد شد و وجهش هم ظاهر است زیرا که منکر امامت
یک امام نزد ایشان مثل منکر نبوت یک نبی کافر است وانکار فر مُخَلَّدٌ فِی النَّارِ و اینهمه بزرگواران
منکر امامت امام وقت خود بلکه امامت بعضے از ائمه ماضیین نیز بوده اند و طائفه قلیله از اثنا عشریه بران
رفته اند که اینها در اعراف خواهند بود مثل حضرت عباس عم رسولؐ و بعضے گویند که بعد از عذاب شدید
بشفاعت اجداد خود نجات خواهند یافت و این هر دو قول رکیک و مردود اند و موافق قواعد و
اصول ایشان همان قول اول است زیرا که شفاعت در حق کفار بالاجماع مقبول نیست و اعراف
دار الخلد نیست و معهذا بودن ایشان را در اعراف وجهے نیست که اینها منکر امامت بودند و منکران
امامت کفار اند و با وصف اینهمه روایت میکنند که محب علی لَا یَدْخُلُ النَّارَ و در محبت ایشان با
امیر المومنین هیچ شبهه نیست اما ناصبیت این فرقه را تماشا باید کرد که چه قدر بزرگان را که جگر پارهاے
ائمه و برادران ائمه بودند بچه مرتبه اهانت و استخفاف مینمایند و در حق چند کس که معدود از اهلبیت ائمه
اثنا عشر و بعض اقارب ایشان باشند در پرده محبت هزاران عیوب و قبائح نسبت کنند و استخفاف و
اهانت زیاده از حد نمایند بالاتر از خوارج و نواصب آرے + دوستی بے خرد خود دشمنی است - و بعد از
تتبع کتب و روایات ایشان تفصیل آن قبائح و عیوب کَالشَّمْسِ فِیْ نِصْفِ النَّهَارِ هویدا میگردد
ولیکن درینجا چندے از کفریات ایشان بطریق نمونه از خروارے ثبت مے افتد اول آنکه گویند
امام وقت و صاحب زمان بآن مرتبه جبان و هراسان و خائف و بزدل بوده است که از مدت
هزار سال بخوف جماعه قلیله مختفی شده و هرگز وجود انقلاب دول و برهم شدن عباسیه و تسلط
چنگیزیه که بعد از قبول اسلام خود را محب اهل بیت میگفتند و بعضے از ایشان مذاهب تشیع اختیار کرده
بودند و بعد از تسلط صفویه بر عراقین و خراسان که محب صادق شیعه و خیر خواه این گروه است

وبعد از رواج این مذہب در سلاطین دکن و بنگالہ و پورب و امارت و وزارت این فرقہ در ہند و سند
ہرگز بر نمے آید و اور اطمینان حاصل نمیشود دوم آنکہ از حضرت صادق در جمیع کتب ایشان روایت
است کہ فرمود یا معشر الشیعۃ خدمۃ جوار بینا لکم و فروجہن لکم اللہ اللہ نفوس خبیثہ ایشان
چہ قسم این بہتان عظیم را سہل دانستہ و باین جناب پاک نسبت کردہ سوم آنکہ بر حضرت نسبت میکنند
کہ فرمودند در حق حضرت کلثوم بنت سیدۃ النساء علیہا السلام اول فرج غصب منا سبحان اللہ
چہ کلمہ الیست کہ از زبان ایشان بر مے آید نزدیک است کہ آسمان فرو افتد و زمین بشگافد اول در حق
آن سیدہ پاک بضعۃ الرسول فلذۃ کبد البتول چہ فحش و سوء ادب است و کدام خصلت خبیثہ را
بدامن پاک آن طاہرہ مطہرہ مے بندند و دیگر در حق حضرت امیر و حضرت حسین چہ قدر بی حفاظی
و بے ناموسی ثابت میکنند و در حق حضرت صادق کہ این کلمہ بران جناب تہمت مینمایند چہ قدر
بے حمیتی و بے غیرتی اعتماد دارند این لفظ را اول بزرگان بر زبان نمی آرند علے الخصوص ذکر
این عفیفہ مستور الاسم والمسمے از اقارب بلکہ بزرگان خود امریست کہ اراذل و اوباش نیز
ازان احتراز واجب میدانند بازاریان دہلی را دیدیم کہ در ہنگامہ افاغنہ قندہار کہ خود را ابدالیان
لقب کردہ اند زنان بسیاری را بے ناموسی شد و ہرگز بمن بعد نام این فعل قبیح بر زبان نیاوردند
و عار کردند و احتمال آنکہ در بضعہ طاہرہ رسول این قسم فعل خبیث واقع شود جبرا و کرہا کار ہیچ مسلمان
نیست لاحول ولا قوۃ الا باللہ۔ چہارم آنکہ گویند کہ حضرات بنات و اخوات خود را بکفرہ فجرہ بزنے میدادند
مثل حضرت سکینہ کہ در نکاح مصعب بن زبیر بود و علے ہذا القیاس دیگر قریبات خود را در عقد کفرہ
نواصب می در آوردند چنانچہ در کتب انساب سادات بتفصیل مشروح است پنجم آنکہ نسبت کنند
بہ حضرت صادق کہ قرآن مجید را بر زمین بر تافت و اہانت نمود و طعنے کہ بر عثمان بابت احراق مصحف
ابن مسعود نمودہ اند بعینہ بحضرت صادق ثابت کنند روی الکلینی عن زید بن جہم الہلالی عن
الصادق انہ قراء ولا تکونوا کالتی نقضت غزلہا من بعد قوۃ انکاثا تتخذون ایمانکم دخلا بینکم ان
تکون ائمۃ ہی ازکی من ائمتکم فقلت جعلت فداک ائمۃ قال ای واللہ قلت انما یقرأ اربی
قال وما اربی واومی بیدہ فطرحہا اہانۃ۔ روایت کردہ است کلینی از زید بن جہم ہلالی از صادق
علیہ السلام بدرستیکہ میخواندند و نباشید مانند زنیکہ شکست ریسمان خود را بعد از درستی پارہ پارہ

میکنید سوگند ہاے خود را موجب خلل در میان خود تا کہ باشند امامان کہ آنہا پاک تر اند از امامہائے
شما پس گفتم کردہ شوم قربان تو ائمہ است گفت آرے قسم خدا گفتم جز این نیست کہ خواندہ میشود اربی گفت چیست اربی
و اشارت کرد بدست خود پس بر انداخت آنرا باہانت ششم آنکہ انچہ منافی ایمان و ضد علامات مومن
است بنص حضرت امیر المومنین بسوے ائمہ نسبت کنند و میخواہند بشہادت حضرت امیر رخنہ در ایمان
ائمہ اندازند کہ حضرات ائمہ بر تقیہ و اخفاے حق و اظہار باطل در طول حیات خود با وصف عدم
خوف ہلاکت در حق شان اصرار داشتہ اند نص متواتر امیر المومنین کہ در نہج البلاغۃ موجود است
اینست قال علیہ السلام علامۃ الایمان ان لا تؤثر الصدق حیث یضرک علی الکذب حیث ینفعک
کذا فی نہج البلاغۃ گفت علیہ السلام نشانی ایمان اینست پسند نکنی راستی را جائیکہ زیان دہد ترا
بر دروغ جائیکہ سود دہد ترا چنان است در نہج البلاغۃ ہفتم بعضے تفاسیر آیات قرآن بائمہ
نسبت کنند کہ ہرگز بر قواعد عربیت و نحو راست نمی نشیند پس سامع آن تفسیر بر قصور حضرات
در فنون عربیت و نا واقفیت ایشان بر قواعد نحو استدلال کند و ہمچنین بعضے تفاسیر کہ مخل
بربط کلام و موجب انفکاک نظم و انتشار ضمائر و برہمی سیاق سخن باشد بحضرات منسوب سازند
تا مردم را سوء اعتقاد در کمال علم ایشان حاصل شود۔ ہشتم آنکہ از ائمہ روایت کنند کہ ایشان از
جہاد منع میفرمودند باوصف آنکہ در قرآن مجید قسمے کہ درین امر تاکید و تقید فرمودہ اند بر ہر طفل مکتب
پوشیدہ نیست پس ایقاع مخالفت کنند در ثقلین حالانکہ تتمہ حدیث ثقلین این عبارت ہم روایت
کردہ اند کہ لن یتفرقا حتے یردا علے الحوض ہرگز جدا نشوند آن ہر دو تا کہ وارد شوند نزد من بر حوض
و ازین عبارت صریح مستفاد میشود کہ پیغمبر معیار معرفت اقوال و مذاہب عترت طاہرہ بنا بر آنکہ مردم
بر ایشان دروغ خواہند بست و افترا خواہند کرد بما عنایت فرمودہ است و آن ہمین است کہ روایاتے
کہ از ایشان بشنویم بر قرآن عرض کنیم ہر چہ را قرآن قبول داشت صحیح است و ہر چہ را تکذیب کرد
کفر است و قرآن محفوظ متواتر لائق تر است بآنکہ معیار باشد از عترت طاہرہ چہ عترت بحکم بشریت موت
و غیبت مکانی و بعد زمانی و دیگر لواحق دارند کہ کلید باب دروغ بندی و افترا سازی است بخلاف
قرآن کہ بسبب شہرت و تواتر کہ دارد پیش ہر کس در ہر وقت و ہر مکان موجود است و در حفظ الہی
محفوظ لا یاتیہ الباطل من بین یدیہ ولا من خلفہ تنزیل من حکیم حمید نہم آنکہ تجویز جماع مطلقہ

بجناب ایشان نسبت کنند و این درحقیقت تجویز زنا است معاذ اللہ من ذلک دہم آنکہ بازی کردن
بقضیب و خصیتین در عین نماز بجناب ائمہ نسبت کنند حاشا ہم ذلک اول نماز کہ اعظم ارکان دین است
چہ جاے لعب و بازی است دوم آنکہ این بازی کدام لطافت دارد یازدہم تجویز نماز باوجود آلودگی
جامہ بنجاسات غلیظہ بجناب ائمہ نسبت کنند تعالی جنابہم عن ذلک دوازدہم خوردن بچہ جانور مردہ بجناب
ایشان نسبت کنند حاشاہم عن ذلک سیزدہم تجویز بوس و کنار بازن در عین نماز بجناب حضرات
نسبت نمایند و روایات منقولہ از کتب ایشان درین ہمہ مسائل کہ مذکور شد انشاء اللہ تعالی در باب
فروع بباید چہاردہم منع مردم از تعلیم واجبات دین مرزنان را بجناب ائمہ نسبت کنند روی شیخ
الطائفۃ عن ادیم بن الحر قال سألت اباعبداللہ علیہ السلام عن المرأۃ تری فیما یری النائم علیہا
غسل قال نعم لا تحدثوا ہن فیتخذنہ علۃ روایت کرد ابوجعفر طوسی از ادیم بن حر گفت پرسیدم
از اباعبداللہ علیہ السلام از زنے کہ بہ بیند در آنچہ مے بیند خوابندہ بروی غسل است گفت آرے حدیث
نکنید از ایشان پس خواہند گرفت این را علت و درین صورت لازم مے آید کہ
جناب ائمہ راضی باشند بخواندن نماز در حالت جنابت کہ آن کفر است بالاتفاق
حالانکہ رضا بالکفر نیز کفر است بالاتفاق معاذ اللہ من ذلک و نیز راضی باشند بجہل مکلف بواجبات
شریعت و ہو مناقض لمنصب الامامۃ قادح فی استحقاقہا قاطع للعدالۃ والمروۃ و ازین خدیع تر
و قبیح تر درین باب روایت صاحب المحاسن است کہ از کاظم علیہ السلام آوردہ - انہ قال لا تعلموا
ہذا الخلق اصول دینہم ہر آئینہ وے گفت تعلیم مکنید این مردم را عقائد دین ایشان سبحان اللہ
این چہ روایت قبیح و حکایت شنیع است کہ نسبت بجناب میکنند چون ایشان از تعلیم اصول
دین مردم را منع فرمایند دیگران چہ قسم تعلیم کنند ع چو کفر از کعبہ برخیزد کجا ماند مسلمانی - پانزدہم
ترک عمل باوامر اللہ نسبت بجناب ائمہ کنند خصوصاً بجناب باقر و حضرت صادق علیہما السلام
کہ ایشان ترک تقیہ میکردند حالانکہ از حضرت صادق روایت کنند التقیۃ دینی و دین آبائی پس این
حضرات در دین آباے کرام خود چہ قبیح یافتند کہ ترک دادند شانزدہم خلاف نص صریح کتاب اللہ
بجناب ائمہ نسبت کنند تا ایقاع مخالفت فیما بین الثقلین نمایند و مردم را در امر دین متحیر سازند
گویند در زر و سیم غیر مسکوک حضرات ایشان زکوۃ واجب ندانستہ اند و خود ہم ندادہ اند معاذ اللہ

میخواہند کہ حضرات را در وعید والذین یکنزون الذہب والفضۃ ولا ینفقونہا فی سبیل اللہ داخل نمایند
ہفتدہم گویند کہ جامہ دریدن و گریبان چاک کردن مردان را و زنان را در موت پسر و پدر و دیگر اقارب
حضرات ائمہ جائز داشتہ اند معاذ اللہ ایشان را در بے صبران و جزع کنندگان داخل مینمایند و از بشارات
قرآنی کہ در حق صابرین وارد است خارج میسازند و در وعید لیس منا من شق الجیوب شامل اعتقاد
میکنند ہیژدہم تخصیص قصاص بغیر اعمی کہ خلاف نص قرآنی است بجناب ایشان نسبت میکنند
نوزدہم حکم باسترقاق ولد ذمی کہ مسلمانے را قتل کردہ باشد نسبت بحضرات ائمہ نمایند خلاف قاعدہ شرائع
است لا تزر وازرۃ وزر اخری ولا یجزی والد عن ولدہ ولا مولود ہو جاز عن والدہ اگر انتقام
گرفتن در شرع جائز بود فرق درمیان تورہ چنگیز خانی و شریعت محمدی چہ خواہد بود و جواز استرقاق اولاد
حربی بآن است کہ توقع محاربہ است از ان اولاد برائے تقلیل سواد آنہا اولاد ذمی قاتل باآنکہ نہ مستعد
حرب اند و نہ داخل سواد اہل حرب بچہ وجہ استرقاق درست باشد کہ صریح نقض عہد است و مخالف جمیع
ادیان و ملل کہ وفا بعہد را واجب دانند و نیز مخالف نص قرآنی کہ النفس بالنفس - بستم آنکہ از حضرات
ائمہ نقل کنند کہ از روز قتل عمر کہ بزعم ایشان نہم ربیع الاول است تا سہ روز از اثم گناہ صغیرہ و کبیرہ
بر کسے نوشتہ نمیشود پس درینصورت اباحت کفر و جمیع معاصی دران سہ روز بجناب ائمہ نسبت
نمایند - بست و یکم - جواز استعمال آبے کہ باو استنجا کردہ باشند در شرب و دیگر حوائج و طہارت بجناب آن
طیبین و طاہرین نسبت کنند - بست و دوم - از حضرت ائمہ روایت کنند کہ امۃ مرحومہ بالقب امۃ
ملعونہ است رواہ الصیرفی عن ابی عبداللہ علیہ السلام و بعضے روایات تشبیہ امۃ مصطفویہ بخنازیر
از حضرت صادق روایت کنند کما رواہ الکلینی عنہ علیہ السلام حالانکہ در نص قرآنی خیر امۃ ایشان را
خطاب دادہ اند در حق ایشان فرمودہ وکذلک جعلناکم امۃ وسطاً بالجملہ غرض این طائفہ ایقاع
مخالفت است فیما بین الثقلین تا سہ کلاہ دین شریعت گم شود و تمسک بکتاب اللہ بسبب
ادعاے تحریف و زیادۃ و نقصان و تغیر و تبدیل برہم خورد و تمسک بعترۃ بجہت تکفیر و حکم بار
تداد بعضے و روایت مخالف کتاب اللہ از بعضے متعذر شود و خلائق خدا مثل بہائم و انعام
غیر مقید بقیدے ہرچہ خواستہ باشند کردہ باشند

تمت

رساله وسیلة النجاة

تصنیف فخر المحدثین ذو العلم والتمیز مولانا شاه عبد العزیز دهلوی رحمة الله علیه

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله حق حمده والصلوة والسلام علی حبیبه وجنده اللهم یا مقلب القلوب ثبت قلوبنا علی دینک. **سبب تالیف** شخصی از آشنایان که بمذهب تشیع الفت داشت استدعا نمود که چند کلمه در بیان دلائل حقیت فرقه ناجیه باید نوشت بحکم الدین النصیحة اجابت آن مسئول کرده آمد و این رساله را وسیلة النجات نامیده شد السلام علی من اتبع الهدیٰ **سوال** درمیان اهل سنت وشیعه گفتگو بسیار واقع شده سنیان دعوی میکنند که مذهب ما برحق است وموافق قرآن وحدیث است وکتابهای شیعه همه باطل وافترا نسبت مذهب اهل بیت هست بلکه مذهب اهل بیت همین است که ما میداریم وشیعه هم همین دعوی میکنند که قرآن مذهب ماست وطریقه ما طریقه امام جعفر صادق رض است وکتابهای سنیان را غیر معتبر میگویند دراین باره جواب شافی از آیات قرآنی که دران جای دم زدن کسی نباشد وعذر منقطع گردد باید نوشت که طالبان راه نجات برآن عمل نمایند واز مذهب باطل دست بردارند **جواب** ای برادر اول بنای هر مذهبی را دریافت کن وکتابهای هر فریق را یکسو گذار ودر طاق بنه وچون بر بنای هر یکی واقف شوی آن بنا را بر آیات قرآنی مطابق کن وبنای هر کدام مذهب که محکم وراسخ بینی آنرا مذهب حق دانسته کتابهای آنها بخوان وبعمل آر وبنای هر مذهبی که باطل یابی کتابهای آنها را وساوس شیطانی دانسته در آب انداز وگرد آن هرگز مگرد وآنها را پاره پاره کن ویقین دان که آن مذهب اهل بیت نیست بلکه مذهب شیطان است پس بدانکه بنای مذهب اهل سنت بر ایمان وتقوی وصلاح وراستی ابوبکر وعمر وعثمان وعلی وغیرهم از مهاجرین وانصار ودیگر اصحاب سید المرسلین صلی الله تعالی علیه وآله وسلم که هزارها کس بودند همراه آنحضرت صلعم در راه خدا جهاد ونماز کردند وتا مدت حیات آنحضرت صلی الله علیه وسلم همیشه در نصرت وحمایت

او بودند وبعد وفات آنحضرت صلعم در خلافت خود عدل وانصاف وراستی گزیدند وخدمت اهلبیت ومحبت آنها بجا آوردند وامیر المومنین علی علیه السلام همیشه با آنها نشست وبرخاست نمود وهمراه آنها با کفار جهاد کرده ودر پس آنها نماز خوانده وهمیشه با آنها محبت داشته وبعد وفات آنها در حق آنها دعای خیر نموده بسیار مدح ومناقب آنها بیان فرموده وبنای مذهب شیعه بر کفر ونفاق خلفاء ثلاثه وغیرهم هزاران صحابه سید ابرار است که اینها میگویند که همه آنها ایمان نفاق آورده بودند وهجرت هم برای ریاست وطمع دنیا کرده بودند وهمه جهاد وعبادت آنها برای ریا بود نه برای خدا وبعد وفات آنحضرت صلعم با اهل بیت او ایذا رسانیدند ومرتضی علی رض را یاری نکردند وحق او نیز در گرفتند ومتابعت ونماز علی علیه السلام همراه اینها بنا بر خوف وتقیه بود حتی که علی رضی الله تعالی عنه دختر طاهره خود را در نکاح عمر برای تقیه داد ونام پسران خود ابوبکر علی وعمر علی وعثمان علی هم برای تقیه نهاد وصحابه مخلصین اندک بودند ابوذر ومقداد وسلمان وعمار وجابر رض وچند کس دیگر ای برادر چون بنای هر دو مذهب دریافتی پس بدانکه دلیل بر بنای مذهب اهل سنت آیات قرآنی بسیارند که هر یک ازان برای اثبات واستحکام آن بنا کافی است وبنا بر اختصار درین مقام چند آیات نوشته میشود قوله تعالی وَالسَّابِقُوْنَ الْاَوَّلُوْنَ مِنَ الْمُهَاجِرِيْنَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِيْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِاِحْسَانٍ رَّضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ وسابقین که اولین اند از مهاجرین وانصار وآنانکه پیروی ومتابعت سابقین کردند به نیکوئی یعنی با ایمان وطاعت راضی شد خدا تعالی از انها وراضی شدند آنها از خدای تعالی وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ومهیا کرد خدا برای آنها بهشتها که جاری اند زیر منازل یا درختان آنها نهرها خَالِدِيْنَ فِيْهَا اَبَدًا اینهمه مهاجرین وانصار ومتابعت کنندگان آنها در بهشت ها باشند همیشه این آیت برملا اندا میکند که مهاجرین وانصار سابقین همه بهشتی اند ومتابعت کنندگان آنها که بعد آنها بودند وطریقه آنها اختیار کردند آنها هم بهشتی اند وشک نیست که ابوبکر صدیق رضی الله عنه از مهاجرین اولین است که وقت هجرت همراه پیغمبر صلعم بود وعمر وعثمان وعلی رض وبسیاری دیگر از مهاجرین اولین اند وهر که ابوبکر رض را از مهاجرین اولین نداند بسبب انکار این آیة کافر باشد قال الله تعالی اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ثَانِيَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ اِذْ يَقُوْلُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا چون بیرون کردند رسول خدا صلی الله تعالی علیه

وآله وسلم کفار مکه در حالیکه دوم دو کس بودند چون بودند هر دو در غار چون میگفت رسول خدا
صلی الله تعالی علیه وآله وسلم مر یار خود را که ابوبکر صدیق است اندوهگین مشو بدرستیکه خدا با ماست
ومتابعت کنندگان آنها بواقعی مهاجرین وانصار اند که بعد اینها ایمان آوردند وهجرت ونصرت
کردند وحق تعالی درین آیت خبر داد که آنها همیشه در بهشت خواهند بود پس ثابت شد که ایشان
قطعی بهشتی اند هر که ایشانرا بهشتی نداند بسبب انکار این آیت کافر باشد واگر درین مقام
شیطانی بیاید وترا وسوسه دهد که شاید مراد ازین آیت مهاجرین باشند که شیعه در حق آنها
حسن ظن دارند که هجرت آنها فی سبیل الله بود وهجرت ابوبکر وغیره برای طمع دنیا بود جواب او بگو
که ای ابلیس دروغ میگوئی بلکه هجرت جمیع مهاجرین برای خدا بود چنانچه در آیتے که اول بعد هجرت
درباب قتال نازل شده أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا اذن ودستوری داده شد
بجنگ کردن کفار مر کسانی را که میخواهند کارزار کردن را یعنی مهاجرین را بسبب آنکه آنها از دست
کفار ظلم کشیده بودند وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ وبدرستیکه خدا تعالی بر نصرت کردن
آنها هر آئینه قادر ست الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ ۔
آنانکه بیرون کرده شدند از سراهای شان بغیر حق مگر آنکه میگفتند آنها که پروردگار ما تعالی است یعنی
از ایشان هیچ گناهی نشده که بسبب آن بیرون کرده شدند مگر فقط بسبب ایمان آنها را بیرون کردند
پس ازین ثابت شد که هجرت جمیع مهاجرین خالصاً لله تعالی بوده برای طمع دنیا پس ثابت شد
که همه مهاجرین رض منصور اند ای برادر هر که ایمان بقرآن دارد چون بروی ثابت شد که خدا تعالی کسی را
جنتی فرمود وگفت که آنها در جنت بر سبیل ابد ودوام باشند تمام اعتراضات او در حق وی ساقط گشت
چرا که حق تعالی عالم الغیب است ومیداند که از فلان بنده در فلان وقت حسنه یا در فلان وقت سیئه
بظهور خواهد آمد وباوجود آن اگر او را فرماید که این را جنتی نمودم درین ضمن اشارت بمغفرت جمیع زلات
وی متحقق گشت پس دیگر بندگان را در حق آن کس طعن وتشنیع نمودن اعتراض بجناب الٰهی کردن است
گویا که اعتراض کننده میگوید که این بنده بد است خدا تعالی او را چرا بهشتی میکند وظاهر است که
اعتراض کردن درین مقام کفر است وبنده را که خدا تعالی بهشتی خوانده است البته وی بهشتی است
واعتراض کسی در حق وی ضرری ندارد واو را دوزخی نمیکند لیکن اعتراض کننده وی کافر است

پس باین وجه تمام شبهات شیاطین ساقط شد واحتیاج نماند که بجواب آن پرداخته شود اما برای
تسلی سائل رجم الشیاطین کرده میشود پس اگر شیطان بیاید وترا وسوسه کند که در سوره انفال
در قصه بدر نازل شده قوله تعالی يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ
الْأَدْبَارَ ترجمه آیت ای کسانیکه ایمان آورده اید چون ملاقات کنید بکفار پس پشت مدهید از جنگ
کفار قوله تعالی وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ
بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وهر که پشت دهد از جنگ کفار مگر در حالیکه برگردنده باشد برای
جنگ یا پناه آرنده بسوی جماعت مومنین پس تحقیق رجوع کرد بخشمی از خدا وجای او جهنم است وگویند
که صحابه در جنگ احد وحنین گریخته اند در جواب او بگو در بدر که مقام نزول آیت است کسی نگریخته بلکه
همه ثابت قدم ماندند چنانچه حق تعالی میفرماید وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ ترجمه آیت
بدرستیکه نصرت داد شما را خدا تعالی در جنگ بدر وحالانکه شما خوار بودید در چشم کفار بسبب قلت ودر قصه
بدر فرمود إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ ترجمه یاد کن ای محمد صلی الله علیه وسلم چون
وحی میکرد پروردگار تو بسوی فرشتگان که من با شما ام قوله تعالی فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا ترجمه
پس ثابت دارید مومنان را وآیت مذکوره بر کفر دلالت ندارد بلکه بر آنکه گریختن از جنگ کفار حرام است
وحق تعالی است اگر خواهد بخشد اگر خواهد عذاب کند ولهذا چون در جنگ احد فرار واقع شده حق تعالی
ازان عفو فرمود قوله تعالی وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ پس اعتراض ساقط شد ودر روز حنین اولا
فرار نمودند وثانیا چون عباس رض آواز داد یا عباد الله هذا رسول الله صلعم به ندای او در آمدند وجنگ عظیم
نمودند وتوبه متحقق گشت وازین که ایشان ناصران دین خدا تعالی بودند حق تعالی بموجب عده خود
قوله تعالی لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ نصرت ایشان کردند وغیبی از ملائکه برای ایشان
فرستاد وبشارت نزول سکینه که خاصه مومنین کامل الایمان است درباره ایشان نازل فرمود
چنانچه میفرماید قوله تعالی لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ ترجمه بدرستیکه
نصرت داد شما را خدا تعالی در غزوه های بسیار وحنین ومیفرماید قوله تعالی ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ
سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ ترجمه پس تر نازل فرمود خدا تعالی سکینه وآرام خود را
بر پیغمبر خود صلی الله تعالی علیه وآله وسلم وبر مومنان که به ندای عباس بازگشتند وآمده تدارک

مافات کرده قتال شدید نمودند قوله تعالی وَاَنْزَلَ جُنُوْدًا لَّمْ تَرَوْهَا ترجمه و فرستاد لشکرهای
ملائکه که شما ای صحابه بچشم خود ندیدید آنها را و قوله تعالی وَعَذَّبَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ترجمه و عذاب کرد
و شکست داد کفار را ای عزیز تامل فرما کسانیکه اینقدر رحمت الٰهی دستگیر حال آنها باشد هر گاه که بمقتضای
بشریت بلغزند فرشتگان برای امداد آنها آیند و سکینه الٰهی درباره آنها نزول یابد کار مسلمانان باشد
که تمام آیات رحمت و مغفرت را فراموش کنند و آنها را هدف مطاعن سازد معاذ الله تعالی من خبث
الباطن و شر الشیطان و شر که و باز اگر شیطان بیاید و ترا وسوسه کند که شاید آنها منافق باشند که
در انوقت منافقان هم بودند چنانچه در قرآن مجید ذکر منافقان هم بسیار آمده در جواب بگو که آری منافقان
بودند لیکن منافقان در اعراب بودند دهقانان که مساکن آنها گرد مدینه بود یا بعضے از ساکنان و
در اهل مکه یعنے مهاجرین و در انصار که ایمان و نصرت شان منصوص است کسے منافق نبود چنانچه
میفرماید قوله تعالی وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِّنَ الْاَعْرَابِ مُنٰفِقُوْنَ ترجمه و بعضے ازان کسان که در گرد شما
باشند ای اهل مدینه از بادیه نشینان منافقان اند قوله تعالی وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِيْنَةِ مَرَدُوْا عَلَى النِّفَاقِ
لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ترجمه و بعضے از اهل مدینه خالی شدند از نیکی درحالیکه خو کرده اند بر نفاق
نمیدانی ای محمد آنها را که عالم الغیب نیستی و میدانیم آنها را بعد ازان حق تعالی آنها را هم ممتاز ساخته چنانچه
میفرماید قوله تعالی مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِيْنَ عَلٰى مَآ اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيْزَ الْخَبِيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ
ترجمه نیست و نه سزد خدا تعالی را که بگذارد مومنانرا بر حالتیکه شما هستید بران یعنے مختلط مومن و
منافق تا که تمیز دهد و جدا کند پلید را از پاک یعنی منافقانرا از مومنان پس حق تعالی تمیز داد و آنحضرت
صلعم را از حال آنها مطلع گردانید و آنحضرت ع بحذیفه بن الیمان رضی الله تعالی عنه که صحابی است
اظهار فرمود برای فضیحت و رسوائی پسران ایشان که مومنین مخلصین بودند بر دیگران ظاهر نکرد اگرچه
بسیاری از منافقان بسبب علامات نفاق فضیحت هم شدند و همه کس آنها را دریافتند لیکن حق
سبحانه و تعالی بوجهے قبائح در قرآن یاد فرموده و در حق آنها وعید شدید بیان نموده بوجهے احسن
ظاهر شد و در صحابه که اهل سنت در حق آنها حسن اعتقاد دارند کسے منافق نبود چنانچه حق تعالی در حق
منافقان می فرماید قوله تعالی فَاِنْ يَّتُوْبُوْا يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ ترجمه پس اگر توبه کنند منافقان از
نفاق خود باشد بهتر مر ایشانرا قوله تعالی وَاِنْ يَّتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا اَلِيْمًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ

ترجمه اگر رو گردانند از توبه و بر نفاق خود مانند عذاب کند خدا تعالی آنها را عذاب سخت در دنیا
و آخرت قوله تعالی وَمَا لَهُمْ فِى الْاَرْضِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ ترجمه و نباشد ایشانرا در زمین هیچ
یارے و نه مددگارے یعنی در زمین کسے یاری آنها نکند و خدا تعالی در حق مهاجرین برخلاف این قبائح
اوصاف حمیده میفرماید و وعده نصرت میدهد چنانچه در آیت سابق در باب اذن قتال در حق مهاجرین
خواندم فقط قوله تعالی وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيْرٌ گذشت ترجمه تحقیق خدا تعالی بر یاری
کردن مهاجرین قادر ست یعنی آنها را یاری خواهد داد و همدرین آیت ذکر همین مهاجرین میفرماید
قوله تعالی وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَّنْصُرُهٗ ترجمه- البته یاری خواهد داد الله تعالی کسے را که دین او را
یاری دهد و شک نیست که حق سبحانه و تعالی جمیع صحابه را که بعد آنحضرت صلی الله تعالی علیه و آله وسلم
باقی ماندند خصوصاً خلفاء راشدین را یاری داد که هزارها مشرکان و مرتدان را کشتند و ملک کسرے
و قیصر را برهم زدند و خلفاء راشدین را تمام صحابه یاری کردند پس معلوم شد که خلفائے ثلثه از
مهاجرین فی سبیل الله اند که حق تعالی وعده نصرت که بمهاجرین داده بود در حق ایشان
بوجه اتم راست کرد معلوم شد که بواقعی اصحاب نیز ناصران دین خدا بودند و اگر منافق بودندے
کسے دست آنها هم نمیگرفت و در زمین کسے یار و نصیر آنها نبودے و نیز ظاهر شد که آنچه منکرین
قرآن گویند که علی رض بعد آن حضرت طلب خلافت نمود و خانه بخانه مهاجرین و انصار برای قائم کردن
حجت میگشت و کسے از انها یاری او نکرد و حمایت او ننمود این سخن شان کفر صریح و کذب جلی و
انکار این آیت است چه حق تعالی درین آیت وعده نصرت بمهاجرین کرده و شک نیست که
امیر المومنین علی رض از رئیس مهاجرین اول است و محال است که کسے او را یاری نکردی پس ثابت
شد که کسانیکه این سخن بجناب پاک مرتضوی نسبت میکنند دشمن آنجناب اند که آیت منافقین
در حق او میخوانند و میگویند قوله تعالی وَمَا لَهُمْ فِى الْاَرْضِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ و ثابت شد که دوستان
آنجناب اهل سنت اند که او را نسبت نفاق نمیکنند بلکه میگویند که اگر آنجناب برای طلب خلافت بر خاستی
و اراده آن داشتی و از پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم لفظے در حق خود شنیدی البته تصرف او نافذ گشتی و همه
بیاری او بر خاستندے چنانچه درباره مهاجرین وارد یافته پس معلوم شد که آنجناب خلافت صدیق رض
برحق دانسته بیعت نمود و همیشه ناصر و معین آنها بوده والحمد لله علی نعمائه باز بشنو که حق تعالی

در فضیحت منافقان چه میفرماید قوله تعالی لَئِنْ لَّمْ یَنْتَهِ الْمُنٰفِقُوْنَ وَالَّذِیْنَ فِیْ قُلُوْبِهِمْ
مَّرَضٌ وَّالْمُرْجِفُوْنَ فِی الْمَدِیْنَةِ لَنُغْرِیَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا یُجَاوِرُوْنَكَ فِیْهَآ اِلَّا قَلِیْلًا مَّلْعُوْنِیْنَ
ترجمه هر آئینه اگر باز نیایند منافقان از نفاق خود و اگر باز نیایند کسانیکه در دل آنها بیماری است
چون ضعف ایمان و مانند آن و اگر باز نیایند کسانیکه خبر بد مے افگنند در مدینه از غیب لشکر اسلام
میفرماید اگر باز نیایند و توبه نکنند این هر سه گروه البته بر گماریم و مسلط گردانیم ترا ای محمدؐ بر ایشان پس
همسایه تو نباشند در مدینه مگر اندک زمانه یعنی زود از شهر مدینه بیرون روند خوار و راندگان قال الله تعالی
اَیْنَمَا ثُقِفُوْآ اُخِذُوْا وَقُتِّلُوْا تَقْتِیْلًا۔ ترجمه۔ هر کجا که یافته شوند گرفته شوند و کشته شوند کشته شدنی
بسیار ازین آیت ثابت شد کسانیکه توبه از نفاق نکردند در مدینه از آنها کسے نماند و آنها خراب شدند
و هلاک گشتند و کشته شدند پس معلوم شد تمام صحابه که بعد آنحضرتؐ در مدینه باقیماندند همه ناصران دین
خدا و حق پرست و اصحاب مخلص بودند پس آنچه آنها بران اجماع و اتفاق کردند عین حق و هدایت
باشد نه ظلم و ضلالت چون قباحت منافقان شنیدی وصف مهاجرین هم بر عکس این بشنو
قال الله تعالی وَالَّذِیْنَ هَاجَرُوْا فِی اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوْا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِی الدُّنْیَا حَسَنَةً ترجمه
و کسانیکه هجرت کردند در راه خدا تعالی از پس آنکه ظلم کرده بودند بر ایشان کفار مکه البته جا دهیم
ایشانرا به بلده نیکو یعنی در مدینه مطهره قوله تعالی وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ترجمه۔ و هر آئینه صواب
آخرت بزرگترست یعنی بر ایشان اگر کسے بقرآن ایمان داشته باشد همین یک آیت او را
برای دفع تمام وساوس شیطانی کافیست چه حق سبحانه و تعالی درین آیه در حق مهاجرین
فی سبیل الله دو وعده کرده یکے در دنیا دوم در آخرت و شک نیست وعده دنیا بوفا رسید و همه
مهاجرین در مدینه جا گرفتند خصوصاً خلفاء ثلثه که هم در حیات خود همانجا بودند و هم بعد وفات همانجا
مدفون گشتند شیخین بمرقد منور جناب رسالت پناه صلے الله تعالی علیه و آله وسلم پیوستند و عثمان رض
در بقیع رونق افزا گردید و اگر معاذ الله منافق بودندے بحکم آیت سابقه که در ذکر منافقین خواندم
حق تعالی رسولؐ خدا را بر آنها مسلط کردے و آنها زود از مدینه بیرون شدندی و گرفته شدندے و کشته
شدندی بخواری و رسوائی و کسے سخن آنها هم شنیدے چه جائے امامت و خلافت پس کالشمس فی
نصف النهار واضح و لائح شد که آنها مهاجرین فی سبیل الله و قطعی بهشتی اند و در آخرت اجر و ثواب

آنها بحکم وعده دوم بزرگتر خواهد بود و همچنین دیگر صحابه آنحضرت صلی الله تعالی علیه وسلم که بعد وفات
وے تمام در مدینه باقی ماندند همه ناصران دین خدا بودند و کامل الایمان و نفاق را بحکم آیت قرآنی
گرد آنها راه نبود پس هر چه آنها بعد آنحضرت صلی الله تعالی علیه و علی آله وسلم بر آن چیز اتفاق
و اجماع کردند عین هدایت و دیانت باشد و کار مسلمان نیست که با اینهمه تصریحات قرآنی بر کسے
از آنها اعتراض کند و مع هذا باز اگر شیطان بیاید و وسوسه کند که شاید از آنها بعد پیغمبر علیه السلام وقت
اقتدار و غلبه چیزے خلاف شریعت بظهور آمده باشد که بسبب آن شیعه در شبهه افتاده اند در جواب او
بگو که دروغ میگوئی بلکه هر چه آنها در ایام خلافت و قدرت خود کرده اند برای اجرای احکام شرع و از باب
امر معروف و نهی منکر کرده اند نه بنا بر تعصب و فساد چنانچه حق تعالی در وصف مهاجرین در آیت سابق
که در باب اذن بقتال خواندم میفرماید قال الله تعالی اَلَّذِیْنَ اِنْ مَّكَّنّٰهُمْ فِی الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوْا بِالْمَعْرُوْفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ترجمه بعضے حال صفت مهاجرین اینست که اگر
تمکین و قدرت دهیم ایشانرا در زمین بر پا دارند نماز را و بدهند زکوة را و امر کنند دیگرانرا باحکام شرعی و نهی فرمایند
از منکرات و خلاف شریعت پس محال است که از مهاجرین در وقت اقتدار و تمکین ظلم و فساد بظهور آید پس
نسبت کردن ظلم بر آنها انکار این آیت باشد نعوذ بالله منه باز اگر کسے وسوسه کند که در قرآن وارد شده
قال الله تعالی یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا مَنْ یَّرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِیْنِهٖ فَسَوْفَ یَاْتِی اللّٰهُ بِقَوْمٍ یُّحِبُّهُمْ وَیُحِبُّوْنَهٗۤ اَذِلَّةٍ
عَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ اَعِزَّةٍ عَلَی الْكٰفِرِیْنَ ترجمه ای کسانیکه ایمان آورده اید هر که برگردد و مرتد شود از شما از دین خود
پس زود باشد که بیارد خدا تعالی یعنی قائم کند برای قتال مرتدان قومی را که دوست میدارد خدا آنها را
و آنها دوست مے دارند خدا را مهربانان بر مومنان غلبه کنندگان بر کافران
قوله تعالی یُجَاهِدُوْنَ فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ وَلَا یَخَافُوْنَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ ترجمه که جهاد خواهند کرد آن قوم بمرتدان
در راه خدا و نخواهند ترسید از ملامت هیچ ملامت کننده و اگر گوید که این آیت چه معنی دارد در جواب او بگو که درین
آیت کمال مناقب صدیق اکبر و غیره اصحاب رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله وسلم ست که آنها مسیلمه کذاب را
در خلافت صدیق اکبر بکشتند و دیگر فرقه های اعراب که تفصیل آنها طول دارد مرتد شده بودند و انکار زکوة
میکردند همه آنها جهاد کردند و آنها را تیغ کشیدند و بسیاری از آنها باز اسلام آوردند و ازین آیت تهمت ارتداد
از صحابه بوجهے باطل شد که فوق آن متصور نیست چه اگر کسے از صحابه مرتد بودے معاذ الله دیگر مومنان

کامل الایمان بآنہا جہاد کردندے وآنہا را کشتندی و شک نیست کہ بخلفاء ثلثہ رض کسے ازین کامل الایمان جنگ نکردہ بلکہ علی وابوذر رض مومنان کامل الایمان متابعت وموافقت آنہا کردند پس واضح گشت کہ آنہا مومنان کامل الایمان وقطعی جنتی واز مہاجرین فی سبیل اللہ اند کہ در وصف آنہا آیات لاتحصے وارد شدہ قال اللہ تعالیٰ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِیْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِیْنَ فِیْهَآ اَبَدًا صفت شان است وظاہر شد کہ تمام مہاجرین وانصار بر عین حق وکمال ایمان وہدایت بودند واجماع واتفاق شان مرضی ومقبول آلٰہی ست پس کسے را بر آنہا طعن وتشنیع نمودن جائز نباشد بلکہ شب وروز دعای مغفرت در حق آنہا خواندن وظیفہ مسلمانان است وہر کہ طعن وتشنیع کند ودر حق آنہا دعای خیر نکند وبآنہا کینہ دارد کافر ست واز جماعہ مسلمین خارج چنانچہ حق تعالیٰ مسلمانان را در قرآن بر سہ قسم منقسم ساختہ قولہ تعالیٰ لِلْفُقَرَآءِ الْمُهٰجِرِیْنَ الَّذِیْنَ اُخْرِجُوْا مِنْ دِیَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ یَبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَّیَنْصُرُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ ومال فئ برای فقرا ہست کہ ہجرت کنندگان اند آنانکہ بیرون کردہ شدند از خانہا واموال شان در حالیکہ طلب میکردند فضل خدا را ورضا مندی ونصرت میکردند دین خدا ورسول او را یعنی ہجرت ایشان برای خدا ورسول او صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم وبرای نصرت دین خدا تعالیٰ بود نہ برای اغراض دنیوی قال اللہ تعالیٰ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصّٰدِقُوْنَ وآن گروہ ایشان اند راست بازان ہم در اقوال وہم در افعال قسم دوم قولہ تعالیٰ وَالَّذِیْنَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاِیْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ ومال فئ برای کسانے ہست کہ جا گرفتند در سرای ہجرت وخان ایمان یعنے مدینہ مطہرہ پیش از ہجرت مہاجرین قولہ تعالیٰ یُحِبُّوْنَ مَنْ هَاجَرَ اِلَیْهِمْ ترجمہ دوست میدارند کسے را کہ ہجرت کند بطرف ایشان یعنی بمہاجرین محبت دارند قولہ تعالیٰ وَلَا یَجِدُوْنَ فِیْ صُدُوْرِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ اُوْتُوْا ونمے یابند انصار حسدے ودغدغہ در سینہ ہای خود از انچہ عطا دادہ شود بایشان یعنی انچہ رسول کریم صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم بایشان عطا فرماید بآن راضی میشوند وقبول میکنند قولہ وَیُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓی اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وایثار میکنند ومقدم میدارند انصار مہاجران را بر نفسہای خود اگرچہ ہست بر ایشان حاجت یعنی اگرچہ انصار ہم حاجت بمال دارند اما بسبب علو ہمت میخواہند کہ حاجات مہاجران روا گردد و تمام اموال بر ایشان قسمت یابد قولہ تعالیٰ وَمَنْ یُّوْقَ شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ

ترجمہ وہر کہ نگاہداشتہ شود از بخل نفس خود پس آن گروہ ایشانند فلاح یافتگان ای عزیز حق سبحانہ تعالیٰ انصار را در این آیت بمحبت مہاجرین وخدمت آن بزرگواران ستایش نمودہ وہمین سبب فلاح را وابستہ ایشان فرمودہ پس ہر کرا راہ نجات وفلاح خود جستن منظور باشد مانند انصار محبت مہاجرین را شیوہ خود سازد واز کینہ وعداوت وطعن وتشنیع آنہا دور بودہ شب وروز دعای مغفرت در حق آنہا خواند تا در زمرہ قسم سوم محشور شود چنانچہ میفرماید قولہ تعالیٰ وَالَّذِیْنَ جَآءُوْ مِنْۢ بَعْدِهِمْ یَقُوْلُوْنَ ترجمہ وفئ برای کسانیست کہ آمدند بعد مہاجرین وانصار میگویند قولہ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِیْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِیْمَانِ ترجمہ۔ اے پروردگار بیامرز مارا وبرادران مارا کہ سبقت کردند از ما بایمان قولہ تعالیٰ وَلَا تَجْعَلْ فِیْ قُلُوْبِنَا غِلًّا لِّلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا ترجمہ ومگردان در دلہای ما کینہ وعداوت برای کسانیکہ ایمان آوردند یعنی در حق صحابہ دعای خیر میکنند ومیگویند کہ حق تعالیٰ دلہای ما را از کینہ صحابہ پاک سازد قولہ تعالیٰ رَبَّنَآ اِنَّكَ رَءُوْفٌ رَّحِیْمٌ۔ ای پروردگار ما بدرستیکہ تو مہربان رحمت کنندہ ہستی بر مادعای ما را اجابت فرما ازین آیت ثابت شد کہ در حق صحابہ دعای خیر باید نمود وکینہ را یکسو باید نہاد وہیچ جہ زبان درازی نباید کرد تا در زمرہ اہل اسلام محشور گردد وگرنہ از ہر سہ قسم مسلمانان خارج میشود نعوذ باللہ من عذاب اللہ تعالیٰ این آیت بنای مذہب اہل سنت وجماعت وبحمد اللہ سبحانہ این بنا بنہجے راسخ است کہ اگر تمام جن وانس جمع شدہ خواہند کہ این بنا را بر کنند و جنبش دہند نتوانند گرد چہ جنبش این بناء آنگاہ متصور گردد کہ چنانچہ اہل سنت بر ایمان مہاجران و انصار وغیرہ صحابہ سید ابرار آیات بینات ونصوص محکمات قائم کردند وساوس شیاطین را بوجہی دفع کردند کہ ہباء منثورا گشت واثرے از ان نماند مخالفان ہم اگر در دعوی خود صادق اند ہمین نمط آیات محکمات را کہ تاویل را بآن راہ نبود بر کفر ونفاق جمیع مہاجرین وانصار قائم کنند آنگاہ بحث وگفتگوی کتابی وسوال وجواب علمی بکار برند وگرنہ عبث زبان درازی کردن وآیات ونصوص را انکار نمودہ برای خود آتش دوزخ خریدہ از قسم سوم مسلمانان خارج میشوند وخود معلوم است کہ در قرآن یک آیت ہم بر کفر ونفاق مہاجرین وانصار موجود نیست وچگونہ این معنی صورت بندد کسانی را کہ حق تعالیٰ جا بجا مدح ومناقب بیان نمودہ باشد وایمان وتقوی وجہاد وصلوۃ وغیرہ اعمال صالحات شان ذکر کردہ باشد قولہ تعالیٰ وَكُلًّا وَّعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰی بودہ باشد وشہادت بخلود جنت

وبشارات نعیم مقیم داده باشد باز چه طور آنها را کافر و منافق گوید معاذ الله من الکفر والنفاق پس ظاهر شد که بنای مذهب منافقین بر آیات قرآنی نیست بلکه بقصه ہاے تواریخ و واهیات عقل است و قرآن مکذب و مبطل آن قصه ہا و طمس آن خیالات شان است پس معلوم شد که مذهب ایشان مذهب اہل بیت نیست چراکه مذهب اہل بیت خلاف قرآن نباشد و معلوم شد که مذہب اہلبیت ہمین مذہب اہل سنت است که موافق قرآن ست واگر ہنوز ہم ترا وسوسه باقیماند بشنو که امام زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام وعلی آبائه الکرام در صحیفه کامله که نزد شیعه معتبر و معمول است چه میفرمایند عن زین العابدین علیه السلام ۔ اللهم واتباع الرسل ومصدقوهم من اہل الارض بالغیب عند معارضة المعاندین لهم بالتکذیب والاشتیاق الی المرسلین کما فضلتهم بحقائق الایمان فبکل دہر و زمان ارسلت فیه رسولاً واقمت لاہله دلیلاً من لدن آدم الی محمد صلی الله تعالی علیه وسلم من ائمة الهدی وقدوة اہل التقی علی جمیعهم السلام فاذکرهم منک بمغفرة ورضوان حاصل این عبارت آنکه خدایا اصحاب جمیع پیغمبران را که در وقت تکذیب کفار تصدیق انبیا نمودند وایمان بآنها آوردند یاد کن بمغفرت و رضوان و چون اصحاب محمد صلی الله تعالی علیه وآله وسلم بر اصحاب جمیع پیغمبران فضیلت دارند چنانچه آنحضرت صلی الله تعالی علیه وآله وسلم سید المرسلین ست اصحاب او سادات اصحاب جمیع پیغمبران اند در حق آنها علیه تخصیص میفرمایند قوله اللهم واصحاب محمد صلی الله تعالی علیه وآله وسلم خاصة خدایا علی الخصوص اصحاب محمد را صلی الله تعالی علیه وآله وسلم نوازش فرما و یاد بمغفرت و رضوان نما بعد ازین در مقام مدح صحابه بهره میفرمایند قوله الذین احسنوا الصحابة ترجمه و آنانکه نیک گردانیدند صحبت را و حق صحبت بجا آوردند ایضاً والذین ابلوا البلاء الحسن فی نصره ۔ ترجمه و آنانکه دادند عطاء نیک را در نصرت آن حضرت صلی الله تعالی علیه وآله وسلم قوله وکنفوه ۔ ترجمه و در میان خود گرفتند واز شر اعدا محافظت نمودند آنحضرت را قوله اسرعوا الی وفادته وسابقوا الی دعوته ۔ ترجمه و سرعت نمودند در حاضری خدمت او و زود دعوت او را قبول نمودند قوله واستجابوا له حیث اسمعهم حجة رسالته ۔ ترجمه و اجابت و قبول نمودند چون شنوانید ایشانرا حجت رسالت خود که قرآن است قوله وفارقوا الازواج والاولاد فی اظهار کلمته ۔ ترجمه و گذاشتند زنان و پسران خود را در ظاهر کردن کلمه و دین آنحضرت صلعم یعنی ہجرت براے خدا و براے اظهار کردن اسلام بوده نه براے طمع دنیا وغیره قوله وقاتلوا الاباء والابناء فی تثبیت نبوته وانتصروا به

ترجمه ۔ و جنگ و جدل کردند با پدران و پسران خود در محکم ساختن نبوت او و غالب آمدند بر کفار بسبب نصرت آنحضرت صلعم و خدمت او ہر کرا دین و عقل باشد بروی مخفی نخواہد ماند که اینهمه اوصاف جمیع صحابه اند از مهاجرین و انصار چه ہمه ہا حمایت و نصرت کرده اند و به پدران و برادران خود جنگیده اسلام را قوی ساخته اند و در ہر معرکه و غزوات حاضر بودند و نصرت بر اعدای دین حاصل نموده اند فقط چند کس چون ابوذر رضی وغیره تمام جنگها را فتح نکرده اند و تمام کفار را اکثر غلبه حاصل نموده اند چنانچه در غزوه بدر سه صد و سیزده کس و در احد ہزار کس و در حنین دوازده ہزار و در تبوک سی ہزار ہمچنین در اکثر غزوات ہزار ہا صحابه رض می بودند و ہمه آنها نصرت حمایت میکردند و ہمه را غلبه و قوت دست میداد پس ثابت شد که بمذهب امام زین العابدین ہمه مغفور و بهشتی و لائق مدح و ثنا ہستند پس بنا و مذهب مخالفین که صحابه رض در چند تن حصر میکنند از بیخ برکنده شد فظاهر شد که این قول اہلبیت نیست بلکه وسوسه شیطان ست که از ان پناه بخدا تعالی باید جست ایضاً ومن کانوا منطوین علی محبته ترجمه ۔ و آنانکه بودند پیچیده بر محبت آن سرور صلعم یعنی عاشق او بودند ۔ ایضاً یرجون تجارة لن تبور فی مودته ۔ ترجمه ۔ امیدوار بودند سودے را که زیان ندارد یعنی ہمه اصحاب آنحضرت صلعم دوستی آنحضرت صلعم را برای آخرت اختیار کرده بودند و این ایشانرا البته سودمند خواهد بود نه موجب خسارت قوله والذین هجرتهم العشائر اذ تعلقوا بعروته ۔ ترجمه ۔ و آنانکه یکدا گذاشتند و ترک کردند آنها را قبیله ہای شان چون دست زدند بحلقه ہدایت آن سرور صلعم ۔ ایضاً وانتفت منهم القرابات اذ سکنوا فی ظل قرابته ۔ ترجمه ۔ و نیست و نابود شد از ایشان رشتهای قرابت چون ساکن شدند در سایه قرابت آنحضرت صلی الله علیه وعلی آله وسلم یعنی چون صحابه بآنحضرت صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم ایمان آوردند و بخدمت وی کمر بستند تمام کفار عرب برای عداوت برخاستند و رشتهای قرابت قطع کردند ایضاً فلا تنسهم اللهم ما ترکوا لک وفیک ۔ ترجمه ۔ پس فراموش مکن در حق صحابه خدایا آنچه ترک کردند برای تو و در راه تو یعنی جزای ہجرت و نصرت ایشان البته عنایت فرما ایضاً وارضهم من رضوانک ۔ ترجمه ۔ و خوشنود ساز و راضی کن ایشانرا از رضوان و خوشنودی خود قوله وبما حاشوا الخلق علیک ۔ ترجمه ۔ و جزا ده آنها را بسبب آنکه جمع کردند خلق را بر تو قوله وکانوا مع رسولک دعاة لک والیک ترجمه و بودند آنها ہمراه رسول تو صلی الله تعالی علیه وسلم خوانندگان خالصاً برای تو و بطرف تو یعنی چنانچه خود در صحبت آنحضرت صلعم کامل شده بودند خالصاً لله تعالی

دیگرانرا هم بطرف خدا میخوانند و بسیار کننده کسانرا که جمع کردند بر دین اسلام یعنی هزارها مرد و زن بسعی آنها در حلقه اسلام آمدند اگر کسے طالب راه قرآن و راه اہل بیت خواهد درین مقام تامل نموده بالفور توبه از وسوسه شیطان نموده براه قرآن خواهد آمد چه جمع کنندگان خلق بر دین اسلام همه صحابه بودند هم در حیات آنحضرت م و هم بعد وفات آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم نه آنکه صرف ابوذر و عمار رض یا چند کس دیگر در تمام بلاد رد کفر میکردند و تمام خلق خدا را تعلیم و ارشاد میکردند اگر کسے احمق هم این سخن نگوید چه جای کسیکه دعوی علم قرآن داشته باشد قوله وَاشْكُرْهُمْ عَلٰى هِجْرَتِهِمْ فِيْكَ دِيَارَ قَوْمِهِمْ ـ ترجمه ـ و جزا ده ایشانرا بر هجرت کردن ایشان در راه تو شهرهای قوم خود را ـ ایضاً وَخُرُوْجِهِمْ مِنْ سَعَةِ الْمَعَاشِ اِلٰى ضِيْقِهٖ ـ ترجمه ـ و جزا ده بر بیرون شدن شان از فراخی معاش خود بسوی تنگی آن یعنی بسبب هجرت از خانه های خود و خویش خود کناره گزیدند و در دیار غربت در تنگی عیش افتادند ایضاً وَمَنْ عَلٰى مَنْ كَثَّرْتَ فِيْ اِعْزَازِ دِيْنِكَ مِنْ مَظْلُوْمِهِمْ ـ ترجمه ـ و احسان بکن بران کسانیکه بسیار کردی بوجود آنها مطیعان خود را در عزیز ساختن دین تو از مظلومان صحابه یعنی مهاجرین اول مظلوم بودند بعد از آنکه هجرت کردند و فتح شد دین بسبب آنها غالب گشت و بسیار مردمان مسلمان شدند ایضاً اَللّٰهُمَّ وَاَوْصِلْ اِلَى التَّابِعِيْنَ لَهُمْ بِاِحْسَانٍ الَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِيْمَانِ خَيْرَ جَزَائِكَ ـ ترجمه ـ خدایا و برسان به پیروان صحابه که به نیکی پیروی آنها کردند و راه آنها اختیار نمودند بهترین جزای تو آن تابعین که میگویند خدایا بیامرز مارا و برادران مارا که سبقت کردند از ما با یمان یعنی در حق صحابه دعای خیر و مغفرت میکنند این کلام امام علیه السلام اشارت است بآنکه قسم سوم از مسلمانان همان کسان اند که در حق صحابه دعای خیر میکنند پس ثابت شد که موافق قرآن و موافق مذهب اہل بیت اہل سنت و جماعت تابعان صحابه اند که در حق آنها دعای خیر میکنند و کینه بکسے از انها ندارند و دعای حضرت سجاد علیه السلام درباره مغفرت ایشان است پس ایشان مغفور و فرقه باخیر اند نه مخالفان ایشان باز بشنو که امام علیه السلام در مدح تابعین چه میفرمایند ـ ایضاً اَلَّذِيْنَ قَصَدُوْا جِهَتَهُمْ آن تابعین که قصد کردند جهت و راه صحابه را ـ ایضاً وَتَحَرَّوْا وِجْهَتَهُمْ و قصد بجانب ایشان کردند و دیده و دانسته براه ایشان رفتند ایضاً وَمَضَوْا عَلٰى شَاكِلَتِهِمْ و رفتند بر طریقه و مذهب صحابه قوله وَلَمْ يَثْنِهِمْ رَيْبٌ فِيْ بَصِيْرَتِهِمْ و باز نگردانید آن تابعین را شکے در بصیرت صحابه یعنی شک

نکردند در انکه صحابه بر هدایت اند و بر بصیرت و روشنائی ایضاً وَلَمْ يَخْتَلِجْهُمْ شَكٌّ فِيْ قَفْوِ آثَارِهِمْ ـ ترجمه ـ و خلجان نکرد و تخلیل ایشانرا شکے در متابعت و پیروی آثار آنها یعنی صحابه را برحق دانسته متابعت آنها کردند و در حق بودن آنها شک نیاوردند قوله وَالْاِئْتِمَامِ بِهِدَايَةِ مَنَارِهِمْ ـ ترجمه و شک نکردند در اقتدا کردن بهدایت و روشنائی صحابه یعنی صحابه را بر هدایت دانسته اقتدای آنها نمودند قوله مُكَانِفِيْنَ وَمُوَازِرِيْنَ لَهُمْ ـ ترجمه آن تابعین حمایت کنندگان و اعانت کنندگان صحابه اند یعنی اگر کسے ملحد یا گمراه بجناب پاک صحابه طعن کند آن تابعین بجواب طعن او را دور کنند و رحم نمایند ازین لفظ تمام وساوس شیطانی که مخالفان بر صحابه تهمت میکنند باطل شد و معلوم شد که طعن در حق ایشان کار مسلمانان نیست بلکه شیوه اہل اسلام جواب و رد طعنه های صحابه است و شک نیست که این وصف سوای اہل سنت در هیچ فرقه یافته نمیشود بلکه روافض هزارها طعن بگمان فاسد بجناب آن پاکان نسبت میکنند همچنین خوارج خذلهم الله تعالی پس معلوم شد که فرقه ناجیه اہل سنت اند نه مخالفان شان هو المطلوب ایضاً يَدِيْنُوْنَ بِدِيْنِهِمْ ـ ترجمه ـ اعتقاد میدارند آن تابعین به دین صحابه قوله وَيَهْتَدُوْنَ بِهَدْيِهِمْ ـ ترجمه ـ و راه میروند براه صحابه ـ قوله يَتَّفِقُوْنَ عَلَيْهِمْ ـ ترجمه ـ اتفاق میکنند بر صحابه یعنی بر حمایت و نصرت صحابه متفق اند و هر بے دین شیطان وار آمده بر صحابه شبهه اندازد او را جواب میدهند و میرانند قوله وَلَا يَتَّهِمُوْنَهُمْ فِيْمَا اَدَّوْا اِلَيْهِمْ ترجمه و تهمت نمیکنند صحابه را در چیزے که ادا کردند و رسانیدند از احکام دین و احادیث پیغمبر صلی الله علیه وسلم بدیشان یعنی صحابه را صادقین دانسته تمام روایات احادیث از ایشان قبول کرده بران عمل میکنند پس ثابت شد احادیث کتابهای اہل سنت که از اہل بیت و صحابه مرویست همه معتبر و مقبول است و مذهب حضرت امام زین العابدین علیه السلام است و ظاهر شد که روایات شیعه و خوارج که از صحابه مروی نیستند نزد امام زین العابدین علیه السلام کذب و افترا است و اگر در بعضے روایات شیعه نسبت به بعضے اہل بیت یا بعضے صحابه کنند چون آن روایات مخالف قرآن و مخالف مذهب حضرت امام زین العابدین عم بر آید ظاهر شود که نه آن قول اہل بیت است و نه قول صحابه بلکه کدام مفتری و کذاب بر ائمه طاهرین افترا کرده باشد پس بقول امام زین العابدین عم تمام روایات و کتب شیعه باطل و افترا است اہل اسلام و محبان قرآن و اہل بیت را از ان کناره گرفتن فرض عین است اے مومن طالب

نجات انچہ مذکور شد از کلام آلہی و کلمات حضرت سجاد اگر کسے طالب راہ جنت باشد یک کلمہ ازینہا
در حق او کفایت است و اگر سعادت ازلی نصیب او نشد و بحکم ختم اللہ علی قلوبہم بر کفر خود ثابت ماند
او بسبب انکار قرآن برائے خود دوزخ خرید کرد و او را بحث کردن در طریقہ مسلمانان چہ سود خواہد داشت
واللہ الہادی وعلیہ اعتمادی سُبْحَانَ رَبِّکَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

تمت ۂ

رسالہ مولانا شاہ عبد العزیز صاحب

در دفع اعتراضات بر بعض عبارات حضرت مجدد الف ثانی علیہ الرحمۃ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ رب العالمین والعاقبۃ للمتقین والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد وآلہ واصحابہ اجمعین
مورد اشکال موافق آنچہ ازین عبارت مفہوم میشود چند چیز است - اول آنکہ مقام محبت ارفع است
از مقام خلت پس باوجود حصول مقام محبت تحصیل مقام خلت چہ در کار است جوابش آنکہ صاحب
اشکال خود اقرار کردہ است بآنکہ شب معراج بجناب حضرت خاتمیت مقام محبت عطا شدہ بود چنانچہ
از خبر بیہقی آوردہ واز جامع صغیر نقل کردہ بعد ازان خود نقل نمودہ کہ آنحضرت ؐ خود را خلیل گفتہ اند
ونیز از کتب صحیحہ آوردہ ان اللہ اتخذنی خلیلا کما اتخذ ابراہیم خلیلا پس معلوم شد کہ باوجود حصول مقام
محبت کہ ارفع از مقام خلت است حصول مقام خلت درکار بود والا بحصول آن فخر نمی فرمودند و
نمے گفتند ان اللہ اتخذنی خلیلا کما اتخذ ابراہیم خلیلا ونیز از احادیث صحیحہ صاحب اشکال خود
فہمیدہ است کہ جمیع کمالات از خاتمیت و اولوالعزمی و رسالت بآنجناب عطا شدہ است و
ظاہر است کہ درین کمالات بعضے ارفع اند و بعضے غیر ارفع پس معلوم شد کہ باوجود حصول

ارفع حصول غیر ارفع ہم درکار میشود خصوصاً وقتیکہ آن غیر ارفع طریق حصول ارفع باشد
و در راہ آن واقع شود کہ درینصورت حصول آن غیر ارفع موقوف علیہ حصول ارفع است اگر
نظر بآن کنند کہ آن غیر ارفع فی نفسہ کمال است نیز مطلوب است و اگر نظر بآن کنند کہ آن
غیر ارفع طریق حصول ارفع است پس نیز مطلوب است مثل آنکہ جسم را نامی بودن کمال
است و حساس بودن کمالے است دیگر ارفع ازان و نطق و عقل کمالے است ورا و این دو کمال
وآن ہر دو کمال در طریق این کمال آخر واقع اند پس آن ہر دو کمال بہر دو وجہ مطلوب اند بنابہا
و بغیر ہما وہمچنان مقام خلت را نسبت با مقام محبت باید فہمید دوم آنکہ مقام خلت ہم جناب آنحضرت
را صلی اللہ علیہ وسلم حاصل بود چنانچہ احادیث صحیحہ بآن ناطق است پس حصول آن بعد از ہزار
سال چہ معنے دارد جوابش آنکہ حصول مقام خلت آنجناب را بلا شبہہ یقینی و قطعی است بدلیل
احادیث صحیحہ وہم باین دلیل کہ در راہ مقام محبت واقع است و موقوف علیہ مقام محبت است
وحصول الموقوف بدون الموقوف علیہ محال لیکن تصرف و را در مقام خلت فرمودن و طالبان را
بالاصالۃ بآن مقام رسانیدن و طریق تحصیل این مقام را مدون و مفصل ساختن موعود بود
کہ بعد از ہزار سال حاصل خواہد شد مانند آنکہ موافق احادیث صحیحہ متواترہ خلافت تمام روے زمین
از مشرق تا مغرب و از جنوب تا شمال آنحضرت را بطریق اجمال حاصل بود بدلیل اعطیت مفاتیح
کنوز الارض و در روایت دیگر است کہ وضعت مفاتیح کنوز الارض فی یدی و در صحیحین وارد است
کہ زویت لی الارض مشارقہا ومغاربہا وسیبلغ ملک امتی ما زوی لی منہا و در روایت دیگر ان
اللہ زوی لی الارض مشارقہا ومغاربہا واعطیت مفاتیح کنوز الارض و در بعض روایات کہ در
صحاح آمدہ جاءنی جبرئیل بمفاتیح کنوز الارض علی فرس ابلق حال آنکہ ایمعنی در زمان سعادت
نشان آنجناب و در عہد کرامت مہد خلفائے راشدین واقع نشد بلکہ فتح ہند بر دست سلطان
محمود غزنوی و فتح ترکستان بر دست دیگران و فتح روم بالکلیہ بر دست عثمان ترکمانی و
اولاد او بوقوع آمدہ وہنوز ملک حبشہ و ملک وسیع چین وخطا از قلمرو آنحضرت خارج است
انشاء اللہ تعالی در عہد حضرت مہدی وحضرت عیسے بوقوع خواہد آمد و خلافۃ الارض کہ
میراث حضرت ابو البشر ست کمالے است عمدہ ور آنوقت - آنجناب را بتوسط بعضے افراد

امت که اعوان مهدی و عیسے علیهما السلام خواهند بود حاصل خواهد شد چنانچه در جامع صغیر باین
معنے اشارتے واقع شده که خیر امتی عصابتان عصابة تغزوا الهند وعصابة تكون مع عیسے
ابن مریم حالا مثل آفتاب روشن گشت که آنحضرت را جمیع کمالات حاصل بود و تصرف دران کمالات
بتوسط بعضے افراد امت واقع شده در رنگ آنکه آنحضرت را علوم اولین و آخرین حاصل بود چنانچه
در صحاح سته وارد است که اوتیت علم الاولین والآخرین لیکن تصرف در علم کلام مثلاً بتوسط شیخ
ابوالحسن اشعری و شیخ ابو منصور ماتریدی و استاد ابواسحق اسفراینی و امام غزالی و امام رازی و
امثال این مردم آنجناب را حاصل شد و همچنین تصرف در علم فقه و تفصیل احکام شرعیه از کتاب الطهارت
تا کتاب السلم والشفعه و فرائض و وصایا بتوسط حضرت امام اعظم و امام شافعی آنجناب را حاصل شد
و همچنین تصرف در آداب طریقت و مقرر کردن اشغال و اوراد و ذکر جهر و خفی و طور مراقبه آنحضرت را
بتوسط حضرت سید عبد القادر جیلانی و حضرت خواجه بهاء الدین نقشبند و حضرت خواجه بزرگ معین الدین
چشتی و امثال این بزرگواران حاصل شد قوله و کمالات مختصه آنجناب که در علم بود همه عطا نمود فیه
بحث ظاهر زیرا که اگر مراد عطاء تقدیری است پس مسلم است لیکن در انّ الله اتخذنی خلیلا نیز
اتخاذ تقدیری مراد خواهد شد و اگر عطاء وقوعی است پس امنع ظاهر است زیرا که مقام محمود و مقام
وسیله هنوز حاصل نشده در هر پنج وقت بعد استماع اذان امت مامور باین دعا گردیده که آت
محمدا الوسيلة والفضيلة وابعثه مقاما محمودا الذي وعدته انك لا تخلف الميعاد و چنانچه هر پنج وقت
باین دعا هم مامور شده که اللهم صل علے محمد و علے آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و علے آل ابراهیم انک
حمید مجید قوله و خلاف مقتضی طبیعت بودن از کجا ثابت شد دلیل برین از نقل باید آورد جوابش آنکه
مراد اینجا از طبیعت طبیعت عنصری نیست بلکه مراد از طبیعت طبیعت کمالیه است و کمال آنحضرت
صلے الله علیه وسلم مقتضی آن بود که تهذیب ظاهر باعمال جوارح و تهذیب قلب و نفس و عقل باعمال
باطن فرمایند و تصرف در ماوراء آن تفویض بکمل امت نمایند زیرا که اهم المقاصد و موقوف علیه
جمیع کمالات همین را میدانستند و باین معنی بر واقفان سیرت مصطفویه از شغل جهاد و تعلیم ارکان
اسلام و قواعد اجمالیه سلوک از مداومت ذکر لسانی و تکثیر مناجات و ادعیه و اذکار و تفقد احوال
قلب از حب و بغض و احوال مدرکه از تیقظ و غفلت و توجه آن قوت مدرکه در ضمن هر تعبیر و تجدد

خواه انفسی باشد خواه آفاقی بسوء مبدء و ایثار حب الله بر ماسوی و بذل جان و مال و اهل و
اولاد در حب او و مانند این اعمال اوضح من الشمس است و ابین من الامس چنانچه در تفسیر ان
لك في النهار سبحا طويلا در احادیث مروی و مذکور است و قاعده مقرری است که شغل مالوف بحکم العادة
طبیعة ثانیة مقتضی طبیعت میشود و خلاف آن خلاف مقتضی طبیعت نیست دلیل انی این مطلب
اما دلیل نقلی پس در احادیث صحاح موجود است که مر رسول الله بمجلسین في مسجده فقال كلاهما على
خير واحدهما افضل من صاحبه اما هولاء فيدعون الله فان شاء اعطاهم وان شاء منعهم واما هولاء
فيتعلمون الفقه او العلم ويعلمون الجاهل فهم افضل وانما بعثت معلما ثم جلس فيهم و دلیل اصرح
برین مقدمه آنست که حق تعالی در مقام عتاب میفرماید واصبر نفسك مع الذين يدعون ربهم
بالغداة والعشي يريدون وجهه اگر خلاف مقتضے طبیعت آنحضرت نمیبود امر بصبر چرا میفرمود
و همچنین آیه ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغداة والعشي يريدون وجهه و دلیل لمی برین
مقدمه آنست که تعلیم این امور یعنے تهذیب ظاهر و آنچه در حکم ظاهر است از عقل و قلب و نفس موقوف
علیه جمیع کمالات است و بنیاد تمام کارخانه ولایت اگر درین امور آنحضرت صلی الله علیه وسلم قدم
نمے نهادند و بکمال جهد تصرف دران نمی نمودند بنیاد کارخانه خراب بود و هیچکس از امت قائم مقام
آنحضرت درین تعلیم نمیتوانند شد زیرا که این امور بغیر نصوص صاحب شریعت نمیتوان دریافت
و کشف و عرفان بدریافت این مطالب نمیرسد بخلاف کمالات دیگر که دریافت آن بکشف و
فراست نیز میتوان شد و شده است لیکن کشف و معرفت هم موقوف بر تهذیب ظاهر و ما فی حکمه
است پس تعلیم تهذیب ظاهر و ما فی حکمه مغنی است از تعلیم تفاصیل مکشوفات اگر گوئی این کلام
و این آیات و احادیث بلکه تتبع سیرت جناب پیغمبر صلی الله علیه وسلم چنانچه دلالت میکنند بر ترک
تصرف ایشان در تسلیک طریق خلت همچنان دلالت میکنند بر ترک تصرف ایشان در جمیع
ولایات بعین ما ذکر فی المقدمات گوئیم فی الواقع شغل و تصرفیکه آنجناب را در تهذیب ظاهر
و ما فی حکم الظاهر بوده در تهذیب باطن و کشف باطن نبود چنانچه از تتبع سیر هویدا است
لیکن در مقام خلت و دیگر ولایات فرق بدیهی است بدو وجه اول آنکه از مقامات دیگر
نشان داده اند و طریق تحصیل آن بیان نموده تارة صریحا و تارة کنایة مثلا یحبهم و یحبونه

سورهٔ مزمل
سورهٔ انعام
سورهٔ مائده

ورجل یحب اللہ ورسولہ ویحبہ اللہ ورسولہ ورضی اللہ عنہم ورضوا عنہ ولقد رضی اللہ عن
المومنین اذ یبایعونک تحت الشجرۃ فعلم ما فی قلوبہم وآن اللہ امرنی بحب اربعۃ من اصحابی و
اخبرنی انہ یحبہم الی غیر ذلک من الآیات والاحادیث الدالۃ علی ان بعض الافعال والاشغال
علامۃ حب اللہ ای کون الشخص محبا للہ وبعضہا موصل الی محبوبیۃ اللہ بخلاف مقام خلت کہ ہرگز
از طرق تحصیل وعلامات حصول این نشان نداده اند وجہ دوم آنکہ ولایات دیگر در زمان قریب از
زمان سعادت نشان آنحضرت ﷺ رائج ومتداول شدند وصحابہ وتابعین وتبع تابعین وہلم جرا
الی زمان الجنید واقرانہ ثم ہلم جرا الی زمان روساء القادریۃ والچشتیۃ کثر التداول وطرق تحصیل آن
مدون ومبوب ومفصل گردید بخلاف مقام خلت کہ درین عہود متطاول اصلا کسے مذکور آن نکرده ونہ
طرق تحصیل آنرا کسے بیان نمود تا ہزار سال گذشت وطریق تحصیل آن مقام در پرده اختفا واحتجاب ماند
تا آنکہ حق تعالی حضرت مجدد را بر روی کار آورد وایشان را منشاء ظہور این مقام کہ در جوہر شریف آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم مودوع ومکنون بود گردانید وہزاران طالبان را بطفیل ایشان سلوک این طریقہ
میسر شد الحمد للہ علی ذلک حالا بیان این طریقہ بوجہے نمایم کہ اختصاص آن باتباع مجددیہ
کالشمس فی رابعۃ النہار منکشف گردد بگوش تامل باید شنید وقبل از حضرت مجدد طرق سلوک
ہمہ از راه محبت ومحبوبیت بوده اند اول راه محبت مے پیمودند وآخر بمرتبہ محبوبیت فائز میشدند
وآنچہ لوازم محبت است از ذکر جہر ووجد وشوق وانکسار وتضرع وصبر وتوکل ورضا جوئی او ومراقبہ
صفات خصوصاً احاطہ ومعیت واستغراق در توحید وجودی وفعلی وخود را کالمیت فی ید الغسال
داشتن وصفات خود را وغیر خود را مستہلک در صفات او دیدن بلکہ ذات خود را در ذات او مندمج
ساختن وحسن وجمال او را در ہر مظہر مشاہده نمودن دران کوشش بلیغ مینمودند تا آنکہ بانوار وتجلیات
ودر ابتدای سلوک وفنا وبقا در انتہای آن فائز میگشتند ودم اتحاد مے زدند کہ انا من اہوی ومن
اہوی انا تا آنکہ حضرت خضر علیہ السلام بحضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی کہ ارہاص طریقہ مجددیہ
بودند تعلیم ذکر خفی نمودند باز در عہد حضرت خواجہ نقشبند این معنی برگ وبار پیدا کرد لیکن در عہد
حضرت خواجہ عبید اللہ احرار علوم توحید باین نسبت ممتزج شدند وغلبہ پیدا کردند تا آنکہ حضرت
مجدد قدس اللہ سره آن ہمہ را در بطون بطون رسانیدند واز چاک سینہ خود سراغے بمحبوبیت پیدا کردند

حالا عنایت ساری موقوف شد وشوق واشتیاق ووجد ومناجات وتضرع یکطرف ماند
ہر چہ ہست در قلب وروح وسر وخفی واخفی وعناصر وبدن است تا آنکہ انوار وتجلیات از باطن خود
در باطن خود مے افتد ورفتہ رفتہ بمقام خلت میکشند بمعنے محبت عاشقی است ومعنے محبوبیت
معشوقی است ومعنی خلت یارانہ است اینجا صحبت یارانہ است وسابق عاشقی ومعشوقی بود درینجا
راز ونیاز از جانبین است وسرگوشیہا از طرفین واقع میشود ودر عاشقی نعره وبیتابی وسر بر
در ودیوار شکستن ودر معشوقی ناز ودلال وفخر ومباہات بوده است اینست طریق خلت بطریق
اجمال واگر تفصیل آن کسے خواہد باتباع مجددیہ چند سال نشست وبرخاست نماید ودر وجدان
خود نظر کند کہ چہ رنگ پیدا میشود ورای طرق سابقین واز بسکہ الوجدان لا یکون دلیلا علی الغیر
اگر غیر منکر شود باکے ندارد ؎ نقشبندیہ عجب قافلہ سالارانند ∴ کہ برند از ره پنہان بحرم قافلہ را ∴
قاصرے گر کند این طائفہ را طعن قصور ∴ حاش للہ کہ برآرم بزبان این گلہ را ∴ ہمہ شیران جہان
بستہ این سلسلہ اند ∴ روبہ از حیلہ چسان بگسلد این سلسلہ را ∴ وجہ سوم آنکہ خلت حالتے است
ممتزج از محبت ومحبوبیت من الجانبین پس نسبت او با مقام محبت ومحبوبیت نسبت مرکب وبسیط است
والبسیط مقدم علی المرکب طبعاً فقدم وضعاً اول درین امت محبت صرفہ ومحبوبیت صرفہ راسخ شد باین طریق کہ در
اوائل سلوک محبت باشد ودر آخر آن محبوبیت کما فی السالک المجذوب یا بالعکس کما فی
المجذوب السالک وچون دوره بسائط تمام شد دوره مرکب شروع شد ؎ چون فراغت ز مفردات
آمد ∴ وقت مشق مرکبات آمد ∴ وعجب آنست کہ ہر چند این طریقہ مجددیہ در رواج وشیوع وفیضان
فیوض الہی در ضمن آن بر امت مصطفویہ متاخر است از طرق دیگر لیکن مبدء آن مقدم است
بر مبادی طرق دیگر زیرا کہ این طریقہ منسوب است بحضرت صدیق اکبر رض واو اول خلفاء است
واول من اسلم من الرجال البالغین است ونیز در حق او استحقاق خلت منصوص است چنانکہ
ارشاد پیغمبر است لو کنت متخذا من امتی خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا الی آخر الحدیث واگر کسے بخاطر
خطور کند کہ درین صورت لازم می آید کہ عوام اتباع مجددیہ افضل باشند از اولیاء سابقین سبحانک
ہذا بہتان عظیم گویم جوابش بسہ وجہ است اول آنکہ این وقتے لازم آید کہ طریق خلت را افضل
از جمیع طرق انگاریم حالانکہ چنین نیست بلکہ محبوبیت افضل است از مقام خلت بدلیل لاوثرن

حبیبی علی خلیلی دوم آنکه افضلیت بعلو مرتبه است در هر مقام که باشد خواه خلت خواه محبت خواه
محبوبیت مثالش آنکه بادشاهان و امرا را یاران و مصاحبین میباشند که مدام در حضور
حاضر باشند و راز و نیاز با آنها در میان و امراء و صوبه داران عمده و رساله داران و داروغه هاے
کارخانه جات و متصدیان دفاتر میباشند و مرتبه اینهمه اشخاص بسیار بلند از مرتبه یاران
و مصاحبان میباشد گو دوام حضور و صحبت دائمی مخصوص بیاران و مصاحبان مجلس است
بلکه باخواص و خدمتگاران سوم آنکه منتهیان هر طریقه را اینمعنی یعنی دوام حضور و قرب
دائمی حاصل است پس نسبت این قرب دائمی نیز از منتهیان طرق دیگر نمیتواند شد آرے
مبتدیان این طریقه را بانوجه ترجیح و تفضیل میتواند بود که در مجاهدات و ریاضات و کشف
و کرامات و ظهور خوارق عادات مبتدیان طرق دیگر ارجح باشند و لهذا گوینده گفته است ؏
اول ما آخر هر منتهی است ÷ زآخر ما جیب تمنا تهی است ÷ حاصل آنکه فضل جزئی را بجاے کلی
گرفتن و ملاحظه وجوه فضلش نکردن کار قاصر فهمان است قوله پس متوسطے از افراد امت آنحضرت
صلے الله علیه وسلم را باید که از راه دیگر مناسبت بمحیط داشته باشد تا او اکتساب کمالات آن مرتبه
نماید و بحقیقت آن مرتبه متحقق گردد این الفاظ ناشی از کدام عالم ست منجر بتشویش میشود گویم هیچ جاے
تشویش نیست زیرا که مراد از راه دیگر محبت و محبوبیت است و ازین هر دو راه مناسبت بمحیط دائره خلت
میتواند شد لما سبق ان الخلة ماهیة ممتزجة من المحبة والمحبوبیة وبحصول احد الجزئین من شئ
یحصل مناسبة مع ذلک الشئ وهذا الامر کالبدیهی ظاهر امعترض از راه دیگر راه ورائے اتباع
پیغمبر علیه السلام فهمیده و بتشویش افتاده حال آنکه خود در کلام سابق اقرار نموده که جناب پیغمبر
ما صلے الله علیه وسلم جمیع راه ها کشاده بودند هیچ راهے از حیطه جمعیت ایشان بیرون نمانده
باز این توهم چه معنی دارد و هر چند ازین عبارت بطریق صراحت مستفاد نمیشود که مراد ازین فرد
ذات شریف خود را مراد داشته باشند لیکن واقع چنین است و هر که از احوال حضرت ایشان
آگاه است میداند که جمیع این قیود در ذات حضرت ایشان متحقق بود زیرا که ایشانرا قبل از آنکه
این طریقه عنایت شود از والد بزرگوار خود حضرت شیخ عبد الاحد قدس سره طریقه قادریه را که بنائ
آن بر محبوبیت است باستیفاء کسب فرموده بودند و حضرت شیخ عبد الاحد از شاه کمال کنتلی

و ایشان از سید فضیل و هلم جرا الی آخر السلسلة و عجب تر آنکه حضرت ایشانرا بعد از آنکه این طریقه
عنایت شد و سالهاے تسلیک طالبان درین طریقه فرمودند باز حضرت شیخ سکندر نبیره حضرت
کمال کنتلی قدس الله سره هما بامر و اجازت از صاحب طریقه محبوبیت خرقه را آورده در سرهند
بحضرت ایشان پوشانیدند پس از راه مقام خلت بمقام محبوبیت رسیدند چنانچه سابق از راه
محبوبیت بمقام خلت رسیده بودند و این قسم نیرنگیها از عجائب معاملات خداست با بندگان
برگزیده خود چنانچه حضرت پیغمبر ما را صلے الله علیه وسلم در ابتداء بوضع حجر اسود و شرکت در بناے
کعبه مقام ابراهیمی حاصل شده بعد ازان در مدینه منوره بسبب اشتغال بجهاد و مقابله با
یهود و نصارٰی مقام موسوی و عیسوی حاصل شد بلکه از شب معراج و وقوع اسرا بسوے
بیت المقدس آغاز اینمعنی شده بود تا غزوه تبوک که اول غزوات شام است اینمعنی تضاعف و
تزاید پذیرفت تا آنکه در حجة الوداع باز بکمال ابراهیمی مشرف شدند و مقام ابراهیمی دران روز جلوه
عظیم نمود و النهایة هی الرجوع الی البدایة متحقق گشت ـ قوله و در بعضے جا حضرت مجدد نوشته اند
آن فرد خضر باشد یا الیاس درینجا خود را صریح مراد داشته اند گوئیم درین کلام تناقض نیست زیرا که
در مکشوفات اکثرش مبهم القا میشود باز تعیین آن مبهم میفرمایند و در وقتیکه شئے مبهم القا میشود عقل
را در تعیین ما صدق آن مبهم جولانی رو میدهد ـ چنانچه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم این قسم ابهام
و تعیین واقع شده در صحیحین موجود است انی رایت دار هجرتکم ما بین نخل و ماء فذهب وهلی الی انها
الیمامة او هجر فاذا هی المدینة یثرب همچنین است حال حضرت مجدد درین کشف اول ایشانرا
بطریق ابهام معلوم شد که فرد متوسط چنین و چنان می باید چون دیدند که اساس این طریقه
حضرت خضر نهاده اند خیال باینطرف رفت باز ملاحظه نمودند که حضرت خضر با مردم اختلاط بسیار
دارند و طریقه خلت را خلوت و انزوا لازم است خیال بطرف حضرت الیاس رفت و اینهمه بنا بر این
بود که متوسط در حصول کمالے برای پیغمبر عالی مقدار جز پیغمبر نمیتواند شد و در افراد این امت غیر ازین
دو بزرگ پیغمبرے نیست آخر معلوم فرمودند که این متوسط را پیغمبر بودن ضرور نیست بلکه کمال
متابعت پیغمبر خود کافی است درین امر و نیز مقصود انزوا و خلوت در انجمن است که بناء طریقه
حضرت خواجگان بر آنست نه خلوت جسمانی و بهر حال بالیقین معلوم شد که آن متوسط ذات شریف

ایشان است تحدیثاً بنعمة الله که بآن هر کس مامور هست اما بنعمة ربک فحدث واشگاف بآن
معنی اظهار نمودند این قسم اختلافات را تناقض فهمیدن کار کسے است که بامکشوفات این مردم
آشنا نیست والا از کلام شیخ اکبر در جا بهاے بسیار مستفاد میشود که خاتم الاولیاء این امت حضرت
امام مهدی است و در جاهاے بسیار خود را خاتم الاولیا قرار داده اند ٥ چو نشنوی سخن اہل دل
مگو که خطا است ٭ سخن شناس نهٔ دلبرا خطا اینجاست ٭ قوله منم که این کمالات را برسول خدا کسب
کنانیدم اقول ازین عبارت صریح خیانت در نقل وتحریف واقع شده زیرا که تبادر از کسب کنانیدن
آن است که این فرد بجاے شیخ ومرشد باشد ورسول خدا حاشاهن ذلک بجاے طالب وتلمیذ
باشند وهرگز مفاد کلام حضرت ایشان اینمعنی نیست حق عبارت آن بود که منم این کمالات را کسب
کرده منسوب بجناب رسول خدا ساخته ام ودر کمالات با نهایت آنجناب بطریق نیاز گزرانیده ام
ودر جریده اعمال آنجناب نویسانیده ام۔ اگر بزبان طالب علمانه این معنی را اراده کرده شود باید
گفت که هرگاه که گفته شود که این صفت فلانے را بواسطه فلان چیز حاصل شد دو معنی بهم میرسد
اول آنکه واسطه واسطهٔ فے الثبوت باشد یعنے آن صفت اولاً واسطه را حاصل شده ازان بطریق
سببیت مثل آنچیز بذی الواسطه حاصل شد کحرارة الماء بواسطة النار فان هناک حرارتین
احدهما قائمة بالنار والاخری قائمة بالماءِ ناشئة عن حرارة النار واینمعنی هرگز مراد حضرت
ایشان نیست دوم آنکه واسطه واسطهٔ فے العروض باشد یعنی صفت واحده قائم شود بواسطه
حقیقة وهمان صفت واحده قائمه بالواسطه منسوب گردد بذی واسطه مثل حرکة جالس السفینة
بواسطة السفینة فان هناک حرکة واحدة قائمة بالسفینة لا بالجالس نعم ینسب هذه الحرکة الے
جالس السفینة بالعرض والمجاز ومراد حضرت ایشان همین معنی است یعنی کسب این کمالات من
کردم وآن کمالات بمن قائم شده منسوب بجناب رسول خدا گشته اند بحکم آنکه اعمال امت در جریده
اعمال پیغمبر محسوب میشود وآنحضرت فی نفسه مستغنی اند از کسب این کمالات لحصول کمال ارفع
منه واینمعنی هیچ قباحت ندارد ونیز این را بدلائل بسیار ثابت کرده میدهم بعون الله وتوفیقه
از انجمله قصه مفاتیح کنوز ارض وتصرف تمام زمین از مشرق تا مغرب از دست تابعان آنحضرت بآنحضرت
منسوب گشت وبعد از صدها سال بلکه زیاده بر هزار سال زویت لی الارض مشارقها ومغاربها

متحقق شد واز انجمله آنکه فتح فارس و روم وهلاک کسری وقیصر از دست شیخین رضی الله عنهما واقع
شد وبعد از چند سال از وفات آنحضرت بآنجناب منسوب گشت واز انجمله آنکه در حدیث صحیح وارد است
که آنحضرت حضرت علی را فرمودند که یا علی انک تقاتل علے تاویل القرآن کما قاتلت علی تنزیله واینمعنی بعد از
سی سال از دست حضرت علی مرتضی بوقوع آمد ودر جریده اعمال آنحضرت محسوب گشت اینجا میتوان گفت
که قتال علے تاویل القرآن کمالی بود عمده وآنحضرت را حاصل نشده مگر بواسطه مرتضے زیرا که کمال
آنجناب که قتال علی تنزیل القرآن بود ارفع واکمل است از قتال علی تاویل القرآن لیکن چون
این قتال یعنے تاویل القرآن آنحضرت را بیواسطه متوسطے از افراد امت ممکن نبود ناچار متوسطے را
بر روے کار آوردند که بواسطه او این قتال منسوب بآنجناب گردد وجه عدم امکان آنست که در عهد
آنحضرت صلی الله علیه وسلم قتال علے تاویل القرآن متصور نیست زیرا که هر تاویل را که آنحضرت بزبان خود
فرمایند آن تاویل تنزیل میگردد پس قتال بر آن قتال بر تنزیل میشود نه بر تاویل ومنکر آن تاویل
کافر میشود گویا که منکر نص صریح قرآن شد پس لابد متوسطے باید ذو جهتین من جهة خلیفه ومجتهد باشد
تا انکار تاویل او کفر نگردد وبانکار تنزیل منجر نشود ومن جهة متحد الحکم به پیغمبر که خلیفه حکم مستخلف دارد
چون انکار حکم او بالعرض انکار حکم پیغمبر است آن کارش منسوب بآنحضرت میشود ودر جریده اعمال
آنحضرت این کمال هم ثبت گردد کذا هذا العبیة قوله آن راه از کجا آوردند اقول مراد از عالم دیگر عالم امتزاج
محبت ومحبوبیت است که تعبیر ازان بمقام خلت کرده میشود واین را از نزد خدا آوردند چنانچه حضرت
علی مرتضے کرم الله وجهه قتال علے تاویل القرآن را از نزد خدا آوردند وآن قتال از عالم دیگر است
از قبیل جهاد کفار هم نیست واز قبیل قتل مسلمین هم نیست هیئت ممتزجه دارد واینمعنی ایشانرا بحکم
خلافت نبوة ومتابعت آنجناب حاصل شده چنانچه حضرت ایشانرا نیز بسبب کمال متابعت
آنجناب روزی شده وعجب است از کسانیکه بر حضرت ایشان طعن میکنند باین حیله که حضرت
ایشان دم استقلال میزنند وبرزخ را از میان برمیدارند ونمیشنوند ونمی بینند که کلام حضرت
ایشان در مکتوبات وغیر آن مشحون ومملو است از تحریص بر کمال متابعت پیغمبر وجا بجا برای
خود وتابعان خود همین معنی را از خدا طلب دارند وجا بجا میفرمایند که بناء طریق ما بر کمال متابعت
سنت است واجتناب از بدعت وهل هذا الا ظلم عظیم ختم الله علی قلوبهم وعلی سمعهم وعلی ابصارهم غشاوة

قوله برزخ محمد رسول الله از میان برنمیخیزد و مراتب ولایت خلیلے تمام بواسطه باشد از ولایت موسوی
حاصل شدن معنی ندارد اقول فے الحال گذشت که ولایت خلیلی آنحضرت را حاصل بود و تصرف دران
نفرموده بودند بسبب شغل بمهم تر ازان حضرت ایشان را محض بکمال متابعت آنحضرت حاصل شد
از پیشگاه جناب الهی و منسوب بآن حضرت گردید چنانچه تصنیف مثنوی شریف که پر از جواهر گوناگون
علم سلوک و علم معرفت است از حضور خداوندی بمولانا جلال الدین رومی قدس الله سره محض بکمال
متابعت پیغمبر خود عنایت شد و منسوب بحضرت رسالت گشت نه آنکه تصنیف مثنوی آنحضرت را
ممکن باشد لقوله تعالیٰ وما علمناه الشعر وما ینبغی له ارتفاع برزخ را فهمیدن از قبیل اوهام شیطانیه
است معاذ الله من ذلک و حل شبهه بالکلیه آنکه معانی و مضامین مثنوی همه ماخوذ از مشکوة نبوة است
و کسوت شعر پوشانیدن مخصوص بمولانا جلال الدین رومی است چنانچه اجزاے مقام خلت یعنی محبت
و محبوبیت همه ماخوذ از جناب ختمی است و تصرف در هیئت ممتزجه در اختصاص کافی است چنانچه واضع
سکنجبین اگر دعوی اختصاص سکنجبین بخود کند سزاوار است که سرکه و شهد از دیگرے باشد و خواص
سرکه و شهد از دیگر آموخته باشد کذا هذا قوله و دعای اللهم صل علی محمد کما صلیت علی ابراهیم بعد از
هزار سال مقرون باجابت گشت و مبذول مستجاب شد اقول و درین هیچ استبعاد نیست لقوله
تعالیٰ یدبر الامر من السماء الی الارض ثم یعرج الیه فی یوم کان مقداره الف سنة مما تعدون ازین
آیه صریح معلوم میشود که بعضے کارهاے خدا بامتزاج فیض سماوی و ارضی صعوداً و هبوطاً در مدت
هزار سال تمام میشود فلیکن من جملتها هذا الدعاء و ایضاً بعضے مواعید الهی درباره پیغمبر و امت پیغمبر
در زمان حضرت امام مهدی بوقوع خواهد آمد اگر دعاے این مطالب کرده شود قبول آنرا قطعاً
زیاده تر بر هزار سال خواهد گذشت و در تفاسیر و روایات صحیحه آمده است که حضرت آدم در حق خود
و ذریت خود دعای بسیار نموده بودند و بعضے ازان دعاها در عهد حضرت سلیمان علیه السلام مستجاب
شد و ایضاً دعاے حضرت ابراهیم و حضرت اسمعیل علیهما السلام ربنا واجعلنا مسلمین لک و من ذریتنا
امة مسلمة لک الی قوله ربنا وابعث فیهم رسولا منهم یتلوا علیهم آیاتک و یعلمهم الکتاب والحکمة و یزکیهم بعد
هزاران سال مقرون باجابت شد و همچنین وعده ولقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض
یرثها عبادی الصالحون بعد هزاران سال مقرون باجابت شد - قوله درین مدت هزاران

اولیا و خلفاء راشدین بودند از هیچ یکے این کار نشد تعجب است اقول محل تعجب کلام بیهوده
این شخص است نمی فهمد که اراده الهی مخصص بعضے حوادث ببعض اوقات و ببعض امکنه و بعض اشخاص است
سوال لم دران جاری نیست و چون و چرا دران گنجایش نیست نمیتوان گفت که حضرت خواجه
بزرگ خواجه معین الدین چشتی چرا مخصوص بارشاد اهل هند شدند تا آنکه شهره آفاق است که ایشانرا
ولی الهند میگویند و قبل از ایشان از وفات آنحضرت ﷺ قریب ششصد سال گذشته بود و درین
مدت هزاران هزار اولیاء و خلفاء راشدین بودند از هیچیک این کار نشد تعجب است و فتح ظاهری
ملک هندوستان بردست سلطان محمود غزنوی انار الله برهانه مخصوص شد حالانکه قبل از ومدت
سه صد سال تقریباً گذشته بود و دران مدت سلاطین عظام و خلفاے ذوی الاحترام بودند
از هیچ یک این کار نشد جاے تعجب است قوله و آثار آن اکتساب که برسول خدا نسبت میکنند
کجا است خیلے تعجب است گوئیم معنی نسبت کردن برسول خدا سابق گذشت این شخص واسطه
فے العروض در لحوق صفتے از صفات اضافیه بجناب حضرت رسالت پناه متوسط واقع میشود و امت
ایشانرا ازان کمال مکسوب خود بهره ور میسازد آثار آن جز تهذیب باطن که عبارت از لطائف
ست بحصول ملکه یادداشت و حضور دائمی و نسبت بیرنگی در جمع کثیر از امت مصطفویه امرے
دیگر نیست و بحمد الله این معنی کالشمس فی رابعة النهار متحقق است و اگر تعیین مکان این جماعت کثیر
که سوال کجا ازان بود میتوان گفت که بخارا و سمرقند و بلخ و بدخشان و قندهار و کابل و غزنی و تاشکند
و دیار کند و شهر سبز و حصار شادمان که مسکن اهل اسلام است بے مشارکت هنود و نصارے و
روافض موجود است غیر ازین طریقه طریقه دیگر دران دیار رائج نیست الا شذ و نادر قوله این
فرد ابراے حراست است فرستاد دلیل انی این دعوی چیست گوئیم بر ظاهر است که از وجود
ذات شریف حضرت ایشان شبهات ملاحده و روافض و غالیان توحید و مبتدعان طرائق و
معتقدان شرک خفی و جلی بالکلیه برطرف شد و تابعان ایشان بفضله تعالی در اتباع سنت
سرگرم و در اجتناب از بدعت پیش قدم پس بمنزله آن شد که شخصے بیاید و دعوی کند که مرا
فلان حکیم نائب خود درین شهر ساخته و مردم از معالجه او منتفع شوند و او هم طریق دوا و علاج را
بخوبی سرانجام دهد متیقن میگردد که این شخص صادق القول است که از عهدهٔ خدمت خود بوجه

احسن برآمده وسرانجام مهمات این خدمت نمود واگرسند فرمای از دفتر حکیم مطلق مطلوب است آنهم موجود است جلال الدین سیوطی در جمع الجوامع حدیث آورده است یکون فی امتی رجل یقال له صلة یدخل بشفاعته الجنة کذا وکذا عن ابن سعد عن عبد الرحمن عن زید بن جابر بلاغا انتهی وشیخ بدر الدین در کتاب حضرات القدس آورده اند که این بشارت اشارت بوجود مسعود حضرت ایشان باشد چه ایشان در میان علما وصوفیه صله بودند که اختلاف فریقین را در وحدة وجود بلفظی راجع داشته اند وخود نوشته اند که الحمد لله الذی جعلنی صلة بین البحرین ومصلحا بین الفئتین وحضرت ایشان از سرور عالم صلی الله علیه وسلم بشارت شده اند که فردا چندین هزار کس را بشفاعت تو بخشند منطوق حدیث ومضمون بشارت بران حضرت صادق مے آید ودرین مدت هزار سال دیگرے باین لقب نگذشته است واین استنباط موید به نقلیات وکشفیات است ودر مکتوبات حضرت ایشان مسطور ست قوله اگر شکر نعمت است کدام قبول خواهد کرد آه طرفه ماجرا است شکر نعمت را صاحب نعمت باید که قبول کند از قبول وناقبول دیگران چه میکشاید فقد قال الله تعالی لئن شکرتم لازیدنکم پس بد عاکه قبول شکر در جناب الٰهی است بموجب وعده او تعالی حاصل است از قبول کسان دیگر بکارے نیست ؎ اِذَا رَضِیَتْ عَنِّی کِرَامُ عَشِیْرَتِیْ ٭ فَلَا زَالَ غَضْبَانًا عَلَیَّ لِئَامُهَا ٭ علاوه آنکه درین مدت دو صد سال صدها اولیا هزاران متقیان وصلحا از اتباع کرام حضرت ایشان بدل وجان شکر این نعمت عظمی را قبول کردند وبهزار بیان اعتراف بآن نمودند جعلنا الله من خیر اتباعهم آمین رب العالمین

تمت

ستائش فراوان ببارگاه دادار وحید وکردگار مجید که درین زمان سعید واوان چون عید این شدر های ابریزیعنی فتاوی حضرت مولانا شاه عبد العزیز محدث دهلوی رحمه الله الولی القوی باهتمام تام وتصحیح تمام بار دوم در مطبع مجتبائی واقع دهلی صورت انطباع یافته نور افزائے چشم مشتاقان گردید وقلوب متحیران وادی افقا به تسلی طمانینت انجامید

الحمد لله علی ذلک

محمد عبد الاحد عفی عنه پروپرائٹر مطبع مجتبائی دهلی ماه ربیع الاول سنه ۱۳۲۲

فهرست مضامین فتاوی عزیزی حضرت مولانا شاه عبد العزیز رح

خاتمۃ الطبع

حمد خدائے جہان آفرین کہ مجموعہ فتاوائے حضرت مولانا شاہ عبد العزیز
محدث دہلوی رح مع چند رسائل کہ حضرت ایشان در جواب بعض
مسائل رسالہ نبشتہ اند بحسن انصرام وسعی ما لا کلام

بار دوم

باہتمام احقر الانام محمد عبد الاحد عفا عنہ الصمد

در مطبع مجتبائی دہلی

حسن انطباع یافت

سنہ ۱۳۲۲ھ